Digitaliseret af | Digitised by

Forfatter(e) | Author(s):	Wedel, Lago Matthias.
Titel | Title:	L. M. Wedels Indenlandske Rejse igjennem de betydeligste og skjønneste Egne af de danske Provindser : Med Hensyn tildeels paa oeconom. og statistiske Gjenstande i Aarene 1799-1804.
Alternativ titel | Alternative title:	Indenlandsk Reise igjennem de betydeligste og skjønneste Egne af de danske Provindser.
Udgivet år og sted | Publication time and place:	Odense : S. Hempel, 1806
Fysiske størrelse | Physical extent:	382 s.

DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at krediterе ophavsmanden.

UK

The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.

34°, -133, -8°

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
130021858030

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

L. M. Wedels

Indenlandske Reise

igjennem de betydeligste og skjønneste Egne

af de danske Provindser.

Med Hensyn

tildeels paa oeconom. og statistiske Gjenstande.

I Aarene 1799 = 1804.

Odense, 1806.

Trykt og forlagt af S. Hempel,
Eier af Fyens Stifts Adressecomtoir og Bogtrykkerie.

BIBLIOTHECA REGIA · HAFNIENSIS

L. M. Wedels

Indenlandske Reise

igjennem de betydeligste og skjønneste Egne

af de danske Provindser.

Med Hensyn

tildeels paa oeconom. og statistiske Gjenstande

I Aarene 1799–1804.

Andet Bind.

Odense, 1806.

Trykt og forlagt af S. Hempel,

Eier af Fyens Stifts Adressecontoir og Bogtrykkerie.

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

Kom Billeder af nydte Glæder,
Af Konst, Natur, Flid, skionne Stæder
Og Alt, hvad jeg paa Rejsen saae!
Kom — skab igien de glemte Scener,
At Penuen, Eders Tolk og Tiener,
En Gienpart heraf tegne maae!

* * *

Ved her at nedskrive Fortsættelsen af mine Reise-Jagttagelser over adskillige Stæder i Sielland, bør denne Anmærkning tilføies: at jeg ikke altid saa nøie følger den Beliggenhed disse Steder have til hverandre, men da jeg har beseet nogle af Landets Egne flere Gange, ere mine Optegnelser her indrykkede uden just at binde mig til nogen streng Orden i Hensende til Vejen.

Sparresholm, en gammel Herregaard, er bygt i en Sø, der nu er tilgroet og omdannet til en skøn Eng. Gaarden er bekiendt meget længe i Historien, findes hos Hvitfeld under Navn af Paddeborg, og var et vel befæstet Slot,

som siden har været brugt til Forvaring for Statsfanger. I de sildigere Tider har Jens Sparre opført den anseelige Hovedbygning 1609 som endnu befindes der, og efter ham er den idelig bleven mere forbedret, ja i den sidste Snees Aar meget udpyntet, tilbygget og istandsadt baade paa Borge- og Ladegaarden. Haven er opfyldt af de forrige Vandgrave; saa Fremvexten ikke just er med den bedste. Bondergodset er i ypperlig Stand. Fiskerie af Karper er en vigtig Indtægt for Gaarden, saavelsom Agerbruget og Meieriet, hvilke Dele tilhobe man nu stræber at bringe i en ønskelig og tilbørlig Drift.

Og da Gjødningen er en af de vigtige Poster i Agerbruget, saa har denne Gaard deraf stor Overflødighed, jeg mener Rensningen af Fiskeparkerne, naar de udløbe. Vel koster det megen Umage, og er et skjendtfærdigt Arbeide, men det betaler sig ogsaa igjen overflødigen ved Afgrøden paa Ageren. Denne Oprensning kan strax føres paa Brakjorden, men bør dog først i nogle Uger ligge udsadt for Luftens Paavirkning, før den nedpløies.

Denderup indlukkede Skov har en stor Mængde ældre og yngere Træer, tildeels ranke og meget tæt staaende paa hverandre, baade Bøge og Eege, saavelsom Underskov. I Midten ligger en Skovridergaard med nogle frugtbare Agre paa den ene, og en stor Sø paa den anden Side, hvori ere Karper og Karudser. Omkring Søe-Siden staae endeel lave Buskaser, og uden derom igjen de høie Bøgetræer med nedhængende Toppe, som giver et skjønt Syn.

Wester-Ægede, en liden Landsbye, der ligger i en Dal, med en bestandig løbende Kildebæk; Jorderne uden for ere for endeel sandagtige, men dog ikke slette. I Enden af Byen ligger en stor velbygget Eiendomsgaard, som har en skjøn Hauge, mange smukke Værelser, veldyrkede Jorder og en liden Skov; den har været beboet af adskillige fornemme Folk, og er et behageligt Sted. Kirken

er

er ikke stor, men ligger paa en Banke. Præstegaarden er meget istandsadt, og dens Marker love god Afgrøde.

Paa begge Sider af denne Bye ere der skionne Situationer og en vid Udsigt til fiernere Egne, Skove, Kirker, Herregaarde og mange Afverlinger. Veien løber over nogle meget steile Banker, hvor ubevante Heste lettelig kunne løbe med Vognen, især om Vinteren, naar Isslag indtreffer, da Veien er farlig endog for Egnens Heste.

Hæsede, en gammel Herregaard med simple Bygninger; men Jorderne ere got dyrkede, og Engene skionne. Her findes mange fortreffelige Piilerplantninger af forskiellige Sorter. Her seer man endeel Forsøg til Agrikulturens Fremme endog med Foder-Rødder og andre Ting, der ellers have Fordomme mod sig. Agrene fremvise got reent Korn, og Græsgangene stort triveligt Qvæg.

Landevejen gaaer igiennem en stor ærværdig Skov, hvor der endog er sørget for unge Træers Opfredning og Fremvert. Nogle Huse og et betydeligt Teglværk ligge paa Siderne. Hist og her gives nogle nydelige Perspektiver imellem Træerne ud over Naboe-Egnene til Agre og skionne Bondergaarde. Andre Steder er Skoven meget tyk og mørk, deels paa høje Banker, deels paa de lavt liggende Moser.

Torpværd, en lang Bondebye, med en lille giennemløbende Bæk, hvori fanges skikkelig store Krebs. Endeel af de dertil liggende Jorder ere meget lave, men den nu tilbørlige Vandets Afgravning bøder paa det Uhæld, som de sugtige Agre ellers ville bevirke paa Afgrøden. Andre Jorder ere bierg- og sandagtige. I Sognet af samme Navn ere mange smukke nye udflyttede Gaarde, hvis Agre ere af forskiellige Jordarter, dog for det meeste frugtbringende, især nu ved den betydelige Steenbrydning, hvorved mange Steengiærder ere satte. Egnen er skovløs, men dog haves Torveskiær. Kirken er høi og sees langt borte. Præstegaarden har i den senere Tid faaet megen Udpyntning; men

Avlingen dertil er kun liden, dog got dyrket og indhegnet med Grøfter og Piile. *)

Holmegaard, et gammelt Herresæde, hvis ærværdige antique Bygninger ere endnu stærke og trodse Tiden. Værelserne ere store og høie, behængte med mange gode Malerier i Legems Størrelse af de Schelers Familie. Avlingen og Meieriet til Gaarden er meget betydeligt, og indbringende. Vandergodset i god Stand. Mange og store Skove, tildeels beliggende i andre Sogne, høre til Gaarden, saavelsom og en Birkelund i ypperlig Fremvext; desuden har den særdeles god og fortræffelig Tørveskiær, hvor der kan graves 16 til 20 Tørv dybt, uden at naae Vandet eller Bunden, hvis udvortes Bestanddele ere en ypperlig Ildebrændsel, og kan sættes i Ligning med de jydske Klyne. Tørven er meget haard, brænder let, smuldrer ikke og efterlader kun en liden Deel hvid Aske.

Paa Gaardens Marker findes skiøn Mergel, efter giorte Undersøgelse; ja fra Farse Kalkbrud lige til Nestved skal i en bred Strækning findes Mergel i naagrændsende Sogne: Kongsted, Ewerdrup, Egede, Nestelsøe o. s. v., og paa Brandelsø Marker skal være funden god Kalksteen, som lod sig brænde med Fordeel. Jeg har forsøgt den i min Mark fundne Mergel med sand Nytte, men det koster saa meget Arbeide at faae den opgravet, og hvor 1 Læs Mog er tilstrækkelig paa Brakjorder, der behøves 6 Gange saa meget Mergel, fordi den er tung at kiøre og udrøy at udsprede; dog bemergler jeg aarlig et Stykke, som altid giver bedre Afgrøde, baade Korn og Klever, end naturlig Staldgiødning.

Jensmark, en liden Landsbye, hvis Marker og Indhegninger med mange smukke Plantninger paa de vel

op.

*) I Maanedsskriftet: Jydernes Ven 1797 findes et Stykke af en Reisende, om Torwærd Kirketieneste, Prædiken, Sang, Offring o. s. v. hvor Degnen berømmes i flere Henseender.

opførte Grøfter vidne om Bøndernes Flid og Jordartens Godhed; dog kunde Vands Afledning og Agrenes Rensning fra Steen og Stubber paa nogle Steder endnu behøves. Kirken er liden, men kiøn. Præstegaarden og dens Marker pyntelige og vel vedligeholdte. Forskiellige Situationer afvexle med nye Behageligheder for Øiet.

Herlufmagle, en stor Bondebye, som prydes ved en smuk Præstegaard og en privilegeret Kroe; Markerne lovede skiøn Afgrøde, da baade Agre og Græsgangene havde fordeelagtigt Udseende, saavidt som man kunde bedømme ved Giennemkiørselen. Kirken er lang og stor med et høit Taarn, som kan sees i en lang Fraskand. Indvendig har den intet, som fortiener særdeles Opmærksomhed; kun et stort Malerie, et Gravminde nemlig over en Præst, hans Kone og sytten Børn, som alle ere afbildede efter deres forskiellige Alder. Annexet hertil er Thybierg, saa hele Kaldets Hartkorn er 304 Tønder, og Præstegaardens Avling er desuden meget stor og betydelig. Herfra gaaer Veien til Ringsted, som tilforn har været gyselig at kiøre paa, men nu istandsættes med Steenfyldning og Grøfter meget fortræffeligen.

Raunstrup, en Herregaard, der har været bekiendt i Historien før 1400, hvis høie massive Bygninger sees langt borte. Med Tilladelse kiører man imellem Borge- og Ladegaarden, ned igiennem en tillaaset Staketport, som en Huusmand aabner, hvor der paa begge Sider ere nydelige Buskaser. Man seer paa Markerne adskillige gode Fremskridt til en forbedret Agerkultur, hvoraf nogle ere fuldbragte, og andre vente paa Fuldbringelsen. Det var just i de sidste Dage af April, ælting begyndte at grønnes, da jeg reiste her forbi, jeg tænkte da paa Taarups smukke Strofer: Velkommen Vaar fra Himlen ned, du Moder til Naturens Glæde! Til Fryd du kalder hvert et Led, af Vor som af Naturens Kiæde o. s. v.„

Blum-

Glumsøe Kirkeby ligger behagelig paa en Brink, ved en Søe, omgiven tildeels af Under- og Overskov. Agre og Enge synes at være frugtbare, men især vidne Præstegaardens Marker, Grøfter, Plantninger og hele Behandling om megen Vindskibelighed; kun at Fortsættelsen ikke skulde standse ved Præstens tiltagende sygelige Forfatning!

Bavelse, saaledes kaldes hele Soguet samt Herregaarden og Kirken, der ligge ved en nydelig Søe, omringet af skionne Agre og Enge og endeel Skovgrupper i nogen Fravidde. Bønderne brække og behandle deres Agre ganske got; deres Kreature ere trivelige og ikke saa smaae, som andensteds, og Gaarderne have skikkelig Udseende, men Haugedyrkning indskrænker sig kun til Kaal og nogle faa Madurter, og den dertil indhegnede Plads afbenyttes ikke, som den kunde; dog, dette gielder om endeel andre Steder i Sielland, som i den Henseende ere meget tilbage for de fleste Egne i Fyen.

Gunnerslev og Schielbye Kirker ligge meget nær ved hinanden, kun et Bøsseskuds Fravidde, men en stor Aae løber imellem, saa enhver ligger i et andet Amt og Herred, og dog ere annekterede under een Præst. Over Aaen er en Broe, hvor der maae betales Passage 1 Penge; og langs hen med Siderne ere skionne Enge.

Gunnerslevholm, en anseelig kiøn Herregaard af 2 Stokværk med blaat Tag og endeel andre gode Bygninger, har en stor smuk Hauge, mange Alleer omkring Gaarden, høie ranke Træer, ærværdige Skove, og adskillige nye Plantninger i Opvext. Jorderne ere tildeels leerede og Afgrøden god. Endskiønt Gaarden ligger lavt og paa den ene Side omgivet med Skov, kan den dog sees langt borte i de Egne paa hiin Side Aaen, som deels ligge høiere og ere Skovløse.

Gisselfeldt har tilforn, endog før 1400, været et adeligt Herresæde, som siden af den navnkundige Peder Oxe

er

er opbygget prægtig 1540; han skal, efter Rygtet, have indrettet de skionne Kaspe-Damme, som ere ved Gaarden, og skal have indført Ygelen udenrigs fra, samt nogle store grønne Frøer, der endnu her i Egnen tude en forskiellig Lyd fra de almindelige, og kaldes endnu Peder Oxes Frøer. Siden efter er Gaarden af Gyldenløve stiftet til et adeligt Kloster ved Testamente 1702 og 1725, og nu ved en nye forbedret Fundats 1799, hvor Grev Danneschiold-Samsøe har Overdirektionen. Damerne have ingen Boepæl paa Gaarden, men nyde hver visse Penge, som indbringes af det betydelige Gods der hører under Klosteret.

Greven har meget forbedret og udpyntet Gaarden, Værelserne og Haven. Han har forbedret Bøndernes Vilkaar, indfredet Skovene og sat Agerdyrkningen i god Drift. En Rejsende fortrøder vist ikke at giøre en liden Omvej for at besee Giesenfeldt, hvor der nu er saameget for Øiet af Konstens og Naturens Seværdigheder. Haven har mange Behageligheder af Grotter, Buegange, Alleer, Eremithytter, Broer, Perspektiver, Sneglebanker, Lysthuse og forskiellige frapante Situationer, som altsammen omringes af en Mængde høie ældgamle Egetræer. Nylig er der gravet nogle Kanaler uden for Haven, hvorpaa haves smaa Lyst-Gondoler, hvormed man sejler lige op til Slotsgravene under skyggefulde Træer. Desuden rundt omkring Gaarden ere anlagde mange smukke Promenader, hvorfra Havets Udsigt til fiernere Egne, og især paa en Banke er bygget et Lysthuus, der forestiller en Vejrmølle, hvorfra man kan tælle mangfoldige Kirker, Gaarde og Byer i nogle Miles Omkreds; alt dette, i Forbindelse med den ædle Hospitalitet, indtager den Reisende og gjør Stedet meer end sædvanlig behagelig.

Brobye, en smuk velbygget Landsbye, hvis Kirke har faaet mange fordeelagtige Udpyntninger, der er værd at see og efterfølge paa andre Steder, efter den nu mere tiltagen-

de

de Oplysning. Jorderne ere gode, dog tildeels noget lavt liggende, men en igiennemløbende Bæk skaffer Lejlighed nok til Vandets Afledelse. Mange Pileplantninger og skiønt Korn vidne om Vindskibelighed. Landevejen fra Nestved til Kiøge er god, men gaaer i mange Krumninger formedelst Beliggenheden af Moser og Banker, som man har maattet lempe sig efter.

Hasle Landsbye har nogle sandige Jorder og ypperlig Afgrøde, især af Rug. Brakmarken var dog meer Blanding af Leer, og var særdeles got behandlet, baade med Giødning og Pløjning. Her haves temmelig god Tørvemyr, og Skove i Omkredsen. Kreaturene vare smaa og magre, men Græsmarken og kun maadelig, endskiønt det var Midsommer da jeg saae den; — Vejene ere brede og vel vedligeholdte, beplantede paa begge Sider med større og mindre Pilearter. Stataf, en liden Kroe, ligger i Nærheden.

I nogle af Naboe-Egnene saaes endeel Havre, endog af den sorte Art, som skal være meest trivelig for Heste; ja Kyndige vil paastaae, at ½ Tønde sort Havre giver Hesten bedre Arbeids Huld end en heel Tønde af den hvide. Kun — at man gjorde sig nogen mere Umage for Havrejordens Behandling i Almindelighed! — da er der intet som betaler sig bedre, men Jorden bør pløjes 2 , 3 Gange ligesom til Byg, og da kan man vente 16 til 18 Fold. Havre efter Erter med 2 Pløjninger er meget fordeelagtigt, paa høie Jorder kan man saae meget tidlig i Foraaret, men ej paa de lave og siide.

Bregentved er Hoved Herregaarden for hele Grevskabet af samme Navn, der blev oprettet 1750. Bygningerne ere store og prægtige efter den Tids Smag, med alt hvad man kan forestille sig af Architektur og kostbare Anlæg; vel er det Hele siden meget udpyntet og forskiønnet, men kan naturligvis ikke gandske omdannes til det Simplere i vor Alders Bygningsform. Her ere mange skiønne Al-

leer

leer i lange Strækninger over Marken til Dyrehaven og til Landevejen. Endeel andre Herregaarde høre under Grevskabet, hvor Veiene overalt ere brede med høje Grøfter ved Siderne, beplantede med tætte Hesselhækker, omtrent som i det Angelske, saa man næsten kan blive kjed af at reise der igiennem, især i stærk Varme, da ingen Vindkiøling kan trænge sig ind giennem Hækkene.

Skovene, Kirker og Tiender til Grevskabet ere mange og betydelige. Markerne og Mejeriet ere meget indbringende, da Afgrøden og Qvægets trivelige Tilstand giver derom den sikreste Formodning. I Haven ere mange Seværdigheder, meget prægtige, deriblant en høi Sandstøtte og andre Mindesteene — men kort: det maae sees — thi beskrive det alt — det formaaer jeg ikke. Ved Gaarden er en nydelig vel indrettet Vandmølle. Situationen og Beliggenheden er ved en Soe, og altsaa Udsigten ikke betydelig, uden fra nogle Terrasser i Haven, og fra Værelserne i andet Stokværk.

Dalbye en stor Kirkeby, hvis Jorder ere gode, men Afgrøden synes ikke at have den fordeelagtigste Udseende. Her er et smukt Værtshuus, og Babberup Vandmølle i Nærheden. Præstegaarden er got bygget med anseelige Udhuse bequemt indrettede, dog nu mindre nødvendige end forhen, da den betydelige Arling er gaaet bort fra Stedet for bestandig imod 50 Tønder Byg aarlig. Det er Skade, at en Formand saaledes indskrænker Efterfølgeren, naar han selv har Aarsager, der giøre ham kjed af Agerbruget; vel sandt, her ere endnu tilbage nogle og tyve Tønder Land, men i visse Henseender kan det siges, at være baade for meget og for lidet. Værelserne og Haven ere ret kiønne. I et Hiørne-Lysthuus er der en behagelig Udsigt til forskjellige Omegne.

Ved en Feiltagelse kom jeg ind i en stor Skov, da en banet Vei til Favnestedmisledede mig. Der kiørte jeg paa kryds og tvers i meer end 2 Timer, og traf omsider et

Huus,

Huus, hvor en halvvoxen Dreng reddede mig af denne Forlegenhed, saa jeg, ved hans Anvisning, kom til Riddetrup, en liden Bondeby, som har skiønt Korn og Qvæg. Skolemesteren der, en ung og virksom Mand, viiste mig sin nydelige Have, veldyrkede Vænge og adskillige gode Indretninger. Han er hædret og elsket af Almuen og fortiener det, da han ogsaa er en brav Lærer.

Thurebyeholm en Herregaard, oprettet af 10 nedlagte Bondergaarde. Kirken ligger strax i Nærheden, og begge give et perspectivisk sieldent Syn tilligemed Vejrmøllen, naar man kiører paa Veien lige for. Hovedbygningen er anseelig og ret smuk. Ladegaardens Huse ere store og lange saavelsom Forpagterboligen og andre Bygninger, som alt tilsammen give Anseelse af en lille Bye, især naar man tillige øiner bag ved endeel Vaaninger for Gartneren og andre Betientere. Haven er stor, men har just ikke noget prægtigt; uden om slynger sig en lille Bæk, hvorover ere slagne nogle Broer, hvoraf nogle ere blot til Prydelse. Agerbruget er meget got; Gaardens hele Omegn er bekrandset med Skov, Underskov, Enge, frugtbare Agre, hist og her nogle Banker, Parker o. s. v. saa Passagen er meget behagelig igiennem de skiønne med Hesseler beplantede Veje. I Nærheden ligger en Skovrider Gaard, hvis Bygninger, Haver, Vænger og Indretninger vidne om, at Beboeren maae have Kundskab og Evne til det Heles Vedligeholdelse.

Her i denne skiønne Egn at skue Naturens yndige Pragt, at vanke om og qvæge Øiet ved Synet af Markens og Engens Fremverter, at bestige de smaae buskede Høie, hvor uden for sees de ærværdige store Skovtræer, paa hvis Grene saa mange qvidrende Fugle behage Øret, at indaande de balsamiske Dunster af Lundens vilde Urter — O hvilken Fryd for den, der priser Ham, som dannede Alting til Menneskets Gavn og Nydelse!!

Bondergaardene i Omegnen have just ikke det bedste Udseende, endskiønt deres Marker ere frugtbringende. Kla-

de-

bedragten er simpel. Vognene ere smaae og forsynede kun med tarveligt Jern; — dog naturligviis findes nogle Undtager, om hvilke man kan sige det Modsatte. Almuen her seer ud til gode jævne Folk, som ere vante til at arbeide stark, og derved fortiene det daglige Brød o. s. v.

Ulstrup en Bondeby, med en Kroe, som maae være der fornedelst den giennemløbende Landevej: lige overfor paa en Brink staaer en Ejendoms Gaard Sprettinge, af smuk Bygning i alle Henseender, hvis Marker og Plantninger vise Beboerens Flid og gode Dyrknings-Maade. Man burde kunne sige det samme om Bondebyens Jorder, da de grændse paa hinanden, men der kan maaskee være Aarsager til den ringere Afgrøde og Fremvext her, hvorved Almuen maa undskyldes.

Alkestrup er ogsaa en Bondeby, men Bygninger, Marker, Kreature og alt er i god Stand; man siner alle vegne Almuens raske Drivtighed, og vindskibelige Forhold hjemme og paa Agrene. Sandt er det, Jorderne ere gode — men de ere blevne det ved tilbørlig Behandling, Hvile og Gisdning — de fleste Agre kan tage imod Forbedring, naar Flid og Overlæg tilhobe forenes.

Tersløv, en Landsbye, har mange Indhegninger og Grøfterne beplantede med Piil, Hessel og Torn, for det meeste i stion Vext. Vel ere Markerne sandige, men Kornet stod dog ganske got. Græsgangene ere trivelige, og der findes Kreaturene løse, Qvæg, Faar, Svin og Giæs imellem hverandre. Ved nogle Gaarde saaes Brak Jorder; som vare meget vel behandlede, endog med mange Mellemgrøfter for at aflede Vandet, — her sees ingen Riisgiærder, men alt Hegnet er Grøfter med Plantninger paa. Gaardene ere ikke smukke, og sielden sees endog de nysbyggede at være kalkede paa Væggene; men Leeret paa de klinede Vægge synes at være fast og got. Plovene der vare svære, Hestene smaae, men dog viiste Jordbyrkningen sig allevegne at love den ønskeligste Afgrøde og Fremvext.

Ors.

Grolsow Bondeby har bedre Bygninger, skiønt Korn, Græs og Klever paa nogle Steder, men det Modsatte paa andre Steder, hvor endeel Ukrud findes i Marken. Hist og her findes Strækninger af sumre, Enge, Sumper, Steenrevler, unyttig Buskase, som alt kunde forbedres ved Flid; men Aarsagen hvorfor dette saaledes henhviler urørt, skulde maaskee gives som gjældende, naar man vidste samme.

Klippede har skikkelig gode Bondergaarde og veldyrkede Marker, dog findes endeel gule Urter i Kornet. Længere frem ad Vejen seer man endeel levende Gjærder, Steengjærder, Aske og Piile-Plantninger. Paa venstre Haand ligger Nordrup Kirke og Bye samt Eskildstrup og Conradsborgs Herregaarde, paa høire seer man Lidemark og Jullingelund med adskillige Grupper og Buskaser.

Gjesegaard, hvis smukke Italienske Bygning af 2 Stokværk, foruden Kielder og Frontespidse, sees længe før man kommer der. Her er 2 Ladegaarde med mange Huse og Vaaninger, en stor og prægtig Hauge med mange Buegange, Lysthuuse, Terrasser, Jord- og Træefrugter. Her er en lang skyggefuld Allee af 240 Linde, Espe- og Castanietræer, som staae omtrent 5 Alen fra hverandre paa begge Sider af Veien. Ellers er her mange Graner, stor Skov og nydelige nye Plantninger af Overs og Underskov paa begge Sider Veien, saa det er meget behageligt at passere her, især i Aftenstunden, hvor Nattergale, Frøer, Skovduer og andre forskiellige Røster fryde Øret. Til Aagerkulturens Fremme er der foretaget endeel her ved Gaarden, og mere venter paa den flittige kyndige Haand, især da Jorderne ikke ere slette.

Tjorslev, en stor Landsbye, hvor de fleste Gaarde ere vel byggede, de udflyttede Gaarde ere smukke og Lodderne vel dyrkede. Mange Plantninger ere i god Fremvext, og Flid spores de fleste Steder. Her er et anseeligt Værtshuus, hvor Beværtningen er prompte, venlig og billig.

Ren-

Kennemorus udflottede Gaarde have ikke saa fortrinlig et Udseende. Der vil blive noget at bestille i Marken ved Vandledning, Steenbrydning, Rydning o. s. v. — før Agerjorden kommer i tilbørlig Orden. Udsigten her i Omegnen er meget kiøn, da saa mange forskiellige Ting fremvises for Øiet af behagelige Objekter.

Igiennem en tyk Skov kom jeg til Bondebyen Kimmerslev, hvis Jorder vare bedre dyrkede. I Nærheden ligger en smuk Mølle; Over en Broe forbi en lille Sø, gik Veien til nogle enkelte Gaarde, hvor der stod mange Stabler Bøgebrænde og laae endeel uskaarne Kiørler — her ere mange Ridsgierder, og kun sielden Grøfter. I denne Skovegn synes mig der burde anlægges en Træeskoe-Fabrique, som ikke var saa vanskeligt, naar man anskaffede sig et Par jydske Folk, som veed Omgangsmaaden dermed; desuden kunde her jo udflekkes meget Vogntømmer til Axelstokke, Hiulfixller, Kiepstokke, saavelsom Skovle, Bødkertræe, Plov Aase m. v. der ventelig bedre lod sig betale, end at skiære denne gode og rene Bøg i Favneveed. Men ogsaa dette er Tilfældet paa andre Skovegne i Sixlland.

Nu seer man paa den ene Side Ringsted og Overkiøbye Kirke, og paa den anden, Spanager Herregaard, foruden adskillige andre Steder. Vejene her ere brede og gode; herligt Korn og Klever paa begge Sider og trivelige Kreaturer.

Svenstrup en meget kiøn Herregaard, hvis anseelige Hovedbygning er opført i de sildigere Tider med Smag. Borgegaarden er indhegnet med et halv rundt Staketværk. Ladegaarden er særdeles godt indrettet, og i det Heele ordentlig. Haugen har mange Seeværdigheder, især et høit og prægtigt Lysthuus, som kan sees langt borte. Gaarden har betydelige Skove, Fiskerie, Dyrehauge, frugtbare og saare vel dyrkede Marker, got Mejerie og Bondergodset for det meste i Velstand. Adskillige Huse til Betieningene ere opførte langs med Veien meget kiønne. Udsigten

i

i det Fierne er ikke af nogen Betydenhed, men Gaarden har saa mange andre Herligheder, som nok ere værd at beſee for enhver tænkende Reiſende, der ynder det ſkiønne Landlige. Skovgrupper, mindre Buſkaſer, Sneglegange, Enge, Banker, Bakke, ſmukke Sletter o. ſ. v.

Igiennem Bondebyen Grønhold og Snekkerup, samt endeel ſmuk Underſkov gik indgrøftede nye gode Veie, hvor Korn og Qvæg paa begge Sider viiſte ſig juſt ikke fra den ønſkeligſte Synspunkt. Bondergaardene vare ret kiønne. Efter nogen Kiørſel, haves fra Bankerne en viid og herlig Udſigt til Skove, Stæder og Gaarde, forbi nogle enkelte ſtørre og mindre Huſe, og da bøier man ind paa den ſtore Landevei der kommer fra Corſøer til Kiøbenhavn, hvis Brede og Jevnhed er bekiendt nok for mange Reiſende.

Ouſted Kroe paa den ſtore Landevei er en ſimpel men kiøn Bygning, hvor Indretningen i det hele Gjæſtgiverie er meget god. Paa høire Haand ligger Herregaarden Wisbyegaard, der er ſaa bekiendt af ſine vel dyrkede Marker, Plantninger og Mejerie. Her kan man ſee Kirkerne Borup, Syv, Glim o. a. ſl. Paa venſtre Haand ligger Skioldenæsholm, med ſine betydelige ſtore Skove og anſeelige Marker. Gaardens Hovedbygning er prægtig og koſtbar, beliggende ved en See, hvori ere adſkillige ſmaae Holme, begroede med ſtørre og mindre Træer. Haven er Herſkabelig med mange koſtelige Anlæg, og i hele Omkredſen ſeer man Naturen forenet med Konſten for at giøre Stedet til et Paradiis. Her er noget for en Landſkabs-Maler, for en Digter, for en Landmand, for en Forſtelſker at betragte og atter betragte til Ideernes Beriigelſe og Fantaſiens Moroe!!!

Igjennem Allerslev, paa en ſmal ſtenet Vei, endeel Tørvemoſer paa Siderne og nogenlunde godt Korn, men ſmaat Qvæg, og Gaardene juſt ikke ſmukke.

Lethraborg en prægtig og ſkiøn Hovedbygning, er Reſidentſe for Greve af Holſtein. Værelſerne ere ſtore og

prægtige. Haven af viid Omkreds og deri findes alt, hvad man kan tænke sig af Konsten og Naturen, henhørende til Gartneriet. Her er et meget pynteligt Kapel, et Hospital, en stor Dyrehave, gode Skove og Bønder til Grevskabet, som for det meeste ere velhavende. Nogle Bondergaarde ere særdeles smukke anlagde paa begge Sider af den skyggefulde Allee, der løber til Roeskilde Vej.

Tæt ved Gaarden ligger Herthæ-Dal, der er saa bekiendt i Historien, i en dyb Dal, mellem tvende Banker, der ere bevorede med Skov. Justitsraad A. Anchersen skrev en lærd Afhandling om Herthæ-Dal 1745 i Quart 406 Sider, for at bevise, at dette Sted allerede har været bekjendt for Tacitus i hans Germ. Cap. 40 — v. 4 — 8, saaledes oversadt af Latin: „Der er en Øe i Havet og derpaa en Skov, der er helliget til Gudinden Herthæ, som har sin Vogn der, og bereres allene af Præsterne, der styre de to forspændte Kiør, naar hun i sin Vogn ager ud i Helligdommen. Naar Præsterne sige, at Gudinden reiser igien bort til sit Tempel, bliver Vognen og Klæderne afvaskede i en hemmelig Sse, de Trælle, som forrette Tienesten, druknes strax i Soen. Heraf kommer den hemmelige Frygt og hellige Uvidenhed.“ De fleste Lærde paastaae, at Tacitus mener dette Sted her ved Lejre; thi man seer endnu en Grøvt langs igiennem Banken, og et Sted som synes tilforn at have været Sse henimod Glim Kirke. Ventelig har hele Egnen været tyk begroet med Skov, og denne Grøvt været en undersordisk Gang, saa at Bedrageriet desto lættere kunne skiules af Herthæ Præster, for at holde Indbyggerne i Lydighed ved denne Afgudsdyrkelse.

Lejre var de gamle Danske Kongers Residentie. Schjold skal først have bebygget Stedet som Kongeboelig tæt ved Kornerup Aae, som den Gang var seilbar. Ved Kongesædet og ved Afgudsdyrkelsen tiltog Lejre i Anseelse, blev en Kjøbstad, og var det endnu i det 12 Sec. Dan Nye Pilati døde Ao. 300 i Lejre i en høj Alder. Fra Othin

af

af indtil Dan bleve alle Kongernes Lig brændte, men han forandrede dette, hans døde Legeme blev nedsadt i en Høj og hans opsadlede Hest med meget andet Gods i største Pragt tillige begravet med ham.

De gamle Danske forsamledes i Lejre især hvert 9de Aar, og holdte der deres store Offringer, hvorved alle deres Misgierninger skulle afsones; der blev offret 99 af Mennesker, Heste, Hunde, Qvæg o. s. v. Strabo siger: at Qvinderne skare Struben over paa Offerne og lode Blodet løbe i en Kiedel. Snorre siger: at naar Misvext indtraf, blev først ofret Oxer, siden Mennesker, ja endog Kongen selv, saafremt Plagen ikke ophørte. Her findes mange Levninger af deres Offersteder, nemlig store Steen, og en flad Steen ovenpaa. Men nu er Lejre kun en simpel Bondeby.

Lindholm, en prægtig, smuk og fordeelagtig Herregaard i mange Henseender, da den har alt, hvad en Ejer af Smag kan ønske i Henseende til Behagelighed og Indtægt; den ligger tæt ved den store Landevej, og en seeværdig Allee løber derfra op til Gaarden. Her er en Stiftelse, en Kapital, nemlig fastsat i Godset, hvis Renter anvendes til unge Adelsmands Opdragelse.

Blæsenborg og Lindenborg, 2 store velbyggede Gjestgiversteder paa Landeveien, som her løber igiennem Skoven, hvis meget høje Træer ved Siderne give en behagelig Prospekt, især naar man kommer ad den snoerlige Vej, noget ned ad Banken, have en Soe paa Siden, med 5 Holme udi, kan see et Kirkespir noget borte, har forskiellige Objekter for Øjet af Gaarde, Byer, Skove, Lunde, Hækker, Marke, Enge, Dale, o. d. samt utallige Reisende til og fra Kjøbenhavn.

Fra Woldborg Herred, og især fra Saabye Sogn, har jeg af S. T. Hr. Provst Hejberg erholdet nogle gode Efterretninger, som saaledes her indrykkes. Udskiftningen er her allevegne for endeel Aar siden tilendebragt; man

kan

kan regne 6 Tdr. Land omtrent paa hver Td. Hartkorn i nogle, og 8 Tdr. i andre Byer, men opryddede Skovstykker og udtørrede Moser ere tagne med under denne Beregning. Bondergaardene ere alle godt byggede i de udflyttede Lodder, vel indrettede, forsynede med Haugeplads, og alle Grøftevolde beplantede med Piil eller og Steengjerder. Tilforn holdt Bonden mange smaae Heste, derimod nu kuns 6 gode eller omtrent 1 Hest for hver Tønde Hartkorn, og 10 — 12 ja flere Kjør. Her tillægges gode Fol, 1 — 2 hvert Aar; ellers kiøber Bonden unge Plage og opfoerer dem med anseelig Fordeel siden til Salg. hvilket alt er en kiendelig Virkning af Hoveriets Bestemmelse og Udskiftningen.

Underskov af Hessel og Tiørne har de fleste Bønder saavelsom nogen Tørveskiær, men Bøgetræe faae de i Udvisning af Godseieren især til Gavntømmer. Fiskerie haves ikke, men Jagtrettighed nydes og bruges af nogle som ere Arvefæstere. Hvede saaes ikke meget af, da Jorderne dertil ikke saa just ere skikkede, Klover lykkes ej heller med den Fordeel som andensteds, men Rug, Byg, Erter, Vikker og Havre give den ønskeligste Afgrøde. Hegnet i Marken er for det meste Diger paa nogle Steder, men hos nogle er der ingen Skiel uden smaae Grøfter, som ikke kan frede eller hegne. De fleste Bønder ere Fæstere; Gaardene koste over 200 Rdlr. og Huusene 50 à 100 Rdlr. Indfæstning. Her ere nogle faa Arvefæstere; og med Tiden bliver saaledes alle Universitets-Bønderne. Bondens Vilkaar i Almindelighed er meget forbedret siden Udskiftningen, han har nu smukke Vogne, skiønne Heste, net Seletøi, gode Meubler, Stueuhr og malede Stueværelser. Tienestefolk ere vanskelige at faae og vanskeligere at fornøie, Pigerne især søge Tieneste i Kiøbenhavn, som lætter Landmanden i Forlegenhed. Daglejeren faaer 18 ß og Kosten om Sommeren, ja ofte 24 ß, Tienestefolkene udmærke sig ikke ved Raskhed, Flid og Driftighed. Vel er nu Svir, Spil og Slagsmaal meget gaaet af Brug, og

Moraliteten tiltaget ved Gaardenes Udflotning, men Ungdommens Gilder og Lystigheder ere nu hyppigere end tilforn, hvorved meget Arbeide forsømmes, ogsaa er der større Luxus i deres Klædedragt og andre Fornødenheder. Ved de udflottede Gaarde ere nu gode Urtehauger, de indeholde adskillige Madurter. — Men Frugttræer kan ikke saa vel opelskes, da Afgrøden er udsat for Usikkerhed. Hør og Hamp dyrkes til eget Brug.

Huusflid kan man ikke rose hos Mandfolkene, da de kiøbe meget som de kunde selv forfærdige, især de lange Vinteraftener; Qvinderne derimod tilberede af eget avlede Hør og Uld, meget hiemmegiort Tøi, dog ikke just til Udførelse eller Forhandling, men Karlene tage derimod endeel Kramvare hos Kiøbmændene til Klæder.

Tiende-Foreeninger efter den Kongelige Indbydelse ere sjældne, uden allene ved Vacance i Præstekaldet, og dog vil Almuen endda ikke altid antage de tilbudne Vilkaar, saa at Tienden nødvendigviis oppebæres in Natura eller efter Akkord med Successor.

Ved Skullerupholm er et godt Teglbrænderie, ved Ryegaard et betydelig Garverfabrik anlagt. Paa Aastrup holdes Qvæg og Heste i Teir hele Sommeren; Tærskemaskiner bruges nu ved de fleste store Gaarde.

Saabye Præstegaards Jorder ere indhegnede med hendved 800 Favne Steengierder, og endnu lige saa mange Diger og Grøftevolde, der ere beplantede med Pil. Ved Præstegaarden har der været et Spinderie af Silke for Baandfabrikørerne, og et af Bomuld for Manschiester-Fabriken, begge i god Drift med 300 Spindere af Egnens Folk og Børn. Ligeledes et Baandfabrike med 4 Væve. Det var over 10 Aar i god Drift, men ophørte og standsede, da Vedkommende ej længere vilde forsyne det med Materialier. Et Spinderie af Raskmagergarn er endnu i nogen Virksomhed, men gaaer formodentlig ind, da Huusmanden nu har faaet Jord til eget Brug og deri finder en

Nx

Næringsgreen, som han og Kone før søgte ved Spinderiet.

Om Horns Herred kan jeg og her nedskrive nogle Anmærkninger, som jeg har endeel af Præsterne der at takke for, og som Hr. Provst Aggerup har havt den Godhed at frude mig.

I Ourøe Sogn ere alle Bønderne udskiftede, og en Gaard paa 8 Tønder Hartkorn har omtrent en 60 Tønder Land, lette Jorder. De ere for det meeste godt byggede og ordentlig indrettede; hver Bonde har almindelig 8 / 10 Heste, da han driver Handel dermed, men derimod har han knn 4 / 5 Kiør og noget Ungqvæg. Sognet har ingen Skov, intet Tørveskiær, intet Fiskerie, endskiøndt Øen er omflydt af Isefiorden. Hvede undtagen, saa lykkes al anden Sæd ret godt. Indhegninger bruges ikke, kuns een Mand har her, siden Udskiftningen, indelukt sin Lod. Bønderne tilhøre Roeskilde Domkirke og ere frie for Hoverie. De have det daglige Brød i flere Henseender og trænge ikke, Folkelon og Dagleie er ikke saa dyr her som andensteds, da en Karls Løn er 20 til 24 Rd. Situationen er meget skiøn og i en vid Udstrækning; fra Stænnebierg, hvor de ældste Valgforsamlinger og Landstinge i Siælland bleve holdte, kan den store Isefiord overskues, som i gamle Dage tiente Fædrene til Tumleplads. De paa Bierget for de 4 Stænder indrettede Terrasser, ere nu ved Udskiftningens Foretagende meget blevet udjævnede, og ville efter nogle Aars Forløb, neppe mere være kiendelige.

I Jerslew Sogn ere endeel udskiftede; hver Bonde har omtrent 40 / 50 Tdr. Land, han holder 3 / 4 Kiør, 7 / 8 Heste, Stude og Hestehandel er en af hans Næringsveie. Her er god Tørvebund, men ingen Skov, ingen Underskov, Leilighed til god Fiskerie afbenyttes slet ikke. Hvede saaes ikke, ellers andre Sædearter, noget Boghvede og lidet Klever. Kuns enkelte Gaarders Lodder ere indhegnede med Jordvolde. En Karls Løn er 32 Rd.

og mere, Dagleiere ere ikke vanskelige at faae uden i Tørveskiæringens og Høstens Tid. Almuen har megen Lyst til at læse Loven og Forordningerne, og Følgerne heraf lader sig let formode. Humle, Ptil og Kartofler dyrkes ikke. Der er ingen Herregaarde i Sognet. Præstegaarden har et smukt og vel indrettet Stuehuus. Marken er indhegnet med Diger og Steengierder. I Sognet ere mange Banker, og fra nogle især en herlig Udsigt til de fiernere Skove og Stæderne ved og langt borte.

Draabye Sogn har været udskiftet henved en Snees Aar, hver Gaard paa 8 Td. Hartkorn har 30 à 35 Td. Land boniteret Jord, og saaledes i Forhold til det mindre Hartkorn. Bondergaardene ere særdeles smukke, Stuehusene ere Grundmure, med steensatte Kieldere under, og de andre Længder af Egetømmer, som Arveprinds Frideric alt har ladet indrette da han ejede Jægerspriis Gods, uden nogen Bekostning for Bonden. Ja endog Boehave indvendig er godt og smukt efter Almuens Tarv. Da der nu anskaffes faa, men gode Heste, og bruges af de lettere Plove, saa burde der og lægges Vind paa flere Kior, thi 4 a 5 for en Bonde, er for lidet et Antal. Vel tillægges 4 à 5 Kalve, der igien sælges som Stude siden, men da de foeres og græsses usselt, saa er deres Vext ogsaa derefter; Klever dyrkes ikke af Betydenhed, og Qvægget behandles i det Hele meget ligegyldigt. Skov er her vel endnu en Deel af, men Orkaner og Forstkyndige Mænd have i de senere Tider giort temmelig ryddeligt, saa nu de gamle Træer ere tilbage, og mange Mennesker ere nu der boesatte som Agerdyrkere, hvor forhen Træernes Toppe beskyggede og qvalte Græsset. Underskov findes ogsaa her til Fornodenhed, men især Elletræe synes her at have sit rette Hiem, da deraf er stor Overflodighed, og kunde være meget indbringende og fordeelagtig, naar Hugsterne forstmæssig foretoges. Tørvemoserne ere her saa udskaarne at kuns lidet er tilbage. Fiskerie af Sild, Flyndre og Horn-

Fisk

Fisk er her undertiden ganske anseelig, og kunde drives bedre, naar flere gave sig af dermed som en vis Næringsgreen og ei som en Bisag; men Sælhunde og Marsvin, som ere her i Mængde, forjage ofte de skionne Flyndre, Sild, Aborrer, Gieder o. s. v.

Rug- og Bælg-Sæd lægger man meest her Vind paa, og Vikker dyrkes af de fleste, som en Sæd der forbedrer Jorden siden til Byg og anden Afgrøde. Klever dyrkes noget, Boghvede ogsaa af endeel. Alle Lodderne ere indhegnede med Diger, men de vedligeholdes slet ikke, Piil og levende Gierder er saare sieldne at see. Steengiærder sættes nu omkring de kongelige Skove her, og betales Husmændene for deres Arbeide derved. Bonden er Hoveriefrie for en billig Betaling til Jægerspriis, Velstand har i de sidste 10 Aar meget tiltaget, saa at mange Bønder ere formuende. Tilforn har en Tienestekarl faaet 12 à 13 Td. Sæd i Løn og 8 Rd. i Penge, nu, da Hoveriet er afgaaet, maae de tiene for en 24 à 30 Rd. om de vil have Plads. Mange Piger reise desværre til Kiøbenhavn. Dagleiere, der behoe jordløse Huse, ere her mange af, men de kan dog ei mangle Arbeide, naar de kun vil bestille noget. Almuens Juule- og Fastelavnsgilder skulle mange have troet, ville formindsket sig nu ved Udskiftningerne, men dette er ikke Tilfældet. Kartoflernes Dyrkning er nu indført her, og Afgrøden i Marken har været heldig, især for Præsten, som har efter 9 Skiepper avlet 35 Td. Kartofler — Efter 2 Skiepper Boghvede avlede han 12 Tønder.

"Jægerspriis Egn, skriver Præsten i Draabye til mig, har den yndigste, skionneste Situation, som jeg har seet; en heldigere Pen end min udmale den, eller hellere: man see den selv og føle, hvor fortryllende adsel Naturens Mesterhaand har været her i at udbrede sin hele Rigdom over vore skionne Egne, og sandelig her gives og Situationer, som man forgiæves leder om andre Steder.

Den

Den som med en reen Siel, en lykkelig Huusforfatning og tarveligt Udkomme kan opslaae sit Paulun her, han finder i denne Naturens elskede Afkrog, Jordens Paradiis. „

Ja, jeg billiger disse Ytringer, dog maa det tillades mig, at jeg synes de Egne ved Ploen, Appenrade, Svendborg og Wordingborg, have Fortrin over Jægerspriis, i flere forskiellige Afvexlinger af Naturens Skiønheder.

Hvad Jægerspriis Hovedgaards Avling har vundet i Forbedring i de sidste 14 à 18 Aar ved Hr. Justitsraad Eskildsens Administration, er enhver Sagkyndig noksom bekiendt. Hovedgaarden har, med Skove og de Jorder som nu ere bebyggede, det uhyre Areal af 7000 Td. Land, dens dyrkede Marker ere 15 paa 100 Td. Land hver, foruden adskillige Hielpe-Marker, og man høster her i gode Aar 2000 Læs Hee. Den har været bortforpagtet baade med og uden Hoverie. At beskrive her Agerdyrkningens Fremskridt og de mange dertil foretagne Forbedringer, især under den goddædige ædle Arveprinds, som den Tid Eier, vilde fordre mange Blade, og vilde overskride dette Skrifts indskrænkede Hensigt. Men maaskee mere herom en anden Gang.

Fra den store Landevei baiede jeg her ind i Horns Herred, igiennem en lille tyk og mørk Skov, med ærværdige gamle Træer; den dannes som en Halv-Øe af Isefiorden, der leber ind paa begge Sider, og bestaaer af 9 Kirkesogne foruden Ourøe, et eget Sogn, som er en Øe i Fiorden. Man kunde her see adskillige Herregaarde i Omegnen.

Hyllinge Bye har smukke Gaarde og en meget stor Gadeplads, Præstegaarden er vel bygget, Agerdyrkningen er god, men kunde maaske forbedres, naar de lokale Omstændigheder tillod det.

Egholm, en gammel Herregaard med store Ladebygninger. Borgegaarden er afbrudt, men de dybe Grave og

hvæl-

Hvælvede Broer omringe endnu Rudera af den fordums Borg, som der har staaet; Afgrøden paa Marken, Engene, Mejeriet og Skovene, er seeværdig. Forpagteren der er en kyndig og studeret Mand, der har reist meget udenlands, og er særdeles hospital.

Jægerspriis, et Kongeligt Slot, er meget gammelt, da det har tilhørt Erik Menweds Dronning Ingeborg, men af Kong Friderik 5 oppyntet og prydet med 3 smaae Spitre. Her er en Hsi, som blev aabnet 1744 og kaldes Troldstuen, nemlig en Hvælving, omsadt med Kampesteen indvendig, og af Kongen siden istandsat til en Afmindelse om Oldtiden; her er en stor Have, hvori findes adskillige Minde-Stene over berømte og lærde Mænd i Danmark, som af Wandal vidtløftig er beskrevet. Det giver et fordeelagtigt Stød paa National-Caracterens Virksomhed i det Heele, at her ere disse Mindesteene. Ligesom i Westminster findes Monumenter over Garrick, Newton o. a. fl. staaende iblandt Kongerne selv, saaledes i den store Have eller Jægerspriis Lund, har Arveprindsen ladet opsætte Mindestene over Statens fortiente Mænd: Saxo, Collbiørnsen, Langebek, Harald, Absalon, D. Ranzau, Egede, Juul, Holberg, Tordenskiold og mange flere.

Jægerspriis Slot er belagt med Kobber-Tag og har 2 smaae fremstaaende og 1 større Spir; derudi ere mange Værelser i begge Stokværke, der for det meste ere kiønt meublerede. I et Værelse staaer en høi Pyramide af Marmor, et historisk Stykke, men er en Kakkelovn, da Dør og Trækrør ere skiulte for første Øiekast. Tæt ved Slottet ere Inspecteurens Værelser, Ladegaardsbygningerne og endeel Baaninger for Betientere. Skovene, Markerne og Bondergodset ere alle meget store og i herlig Stand. Veiene ere gode, Landet noget fladt, men henimod Strandsiden høiner det igien, og Udsigten er saare skiøn ud til Roeskilde, Slangerup, Friderikssund og til de mange Skibe, som seile op og ned af Isefiorden. Ved Stranden findes en stor Mængde, just ikke store Steen,

af

af sort og graae Farve, og hele Flokke af Maager og andre Fugle, der søge Næring omkring ved Brinkerne.

I Fasanhaugen er et stort Bøgetræe med nedbøiede Grene, som danner et Lysthuus, hvori kan sidde 50 Mennesker. Men om dette og mere, læse man Proff. Wandals smukke Afhandling, hvoraf det andet Bind er trykt i Kiøbenhavn 1794.

Jægerspriis Færgegaard er stor og ligger ret kiønt paa en Banke, omringet af Skov og Buskadser. Her er en lang Færgebroe eller Vase fyldt med Steen, man kierer med Heste og Vogn ud paa Færgen, der trækkes over af en eller 2 Mand ved et synkende Toug; Færgen er 8 Alen bred, 22 Alen lang, kan rumme 6 Vogne med Heste, Færgepængene er 8 ß for hver. Overfarten er et Bøsseskud, men Strømmen gaaer stærk og har en temmelig Dybde, thi alle Skibe, som gaae op ad Isefiorden, maae her forbieseile. Overfarten fra den ene Skibsbroe til den anden skeete i 8 Minutter, og Udsigten til Omegnen var saare romantisk og fortryllende skiøn; da man seer saa mange forskiellige smukke Natur-Afvexlinger.

Friderikosund, en liden Kiøbstad, der omtrent har 200 Indvaanere; her ere mange Brændevinsbrændere, men intet Giæstgiversted, saa jeg maatte have logeret paa Gaden Natten over, dersom ikke en giestfrie Kiøbmand endelig havde tilbudt mig sit Huus for mig og mine Heste. Her er betydelig Handel med Norsk Tømmer, da Skibene kan lægge tæt til Byen. Kirke, Præst og Byefoged, har Staden ikke, men benytter sig af Naboes geistlige og verdslige Øvrighed. Consumtionen skal nu indbringe lige saa meget maanedlig, som den forhen udgiorde aarlig; Byen har en god bred Gade, kiønne Huse, og megen Virksomhed vises allevegne, baade iblandt Professionister og Handlende. Her er en stor Passage af Horns Herreds Bønder og andre, der drage over Sundet igiennem Hillerød, som den nærmeste Vei for dem til Kiøbenhavn.

Ud-

Uddesund Bye, en stor Landsöye, har skikkelig gode Jorder; jeg kiørte igiennem et smalt Stræde ned til Stranden; endeel Banker, mange smaae Steen, Flokke af Maager og Alliker, maadeligt Græs og tarveligt Korn, lagde jeg Mærke til paa denne Kiørsel. Forbi en nye grundmuret Vandmølle, som endnu stod under Arbeide, kom jeg igiennem en tyk Egeskov, endeel Huulveie, steenige Banker og adskillige ubehagelige Buskadser; jeg havde Stranden bestandig paa venstre Haand — eenlige Gaarde og Huse — bedre Korn og Græs, dog en skarp Egn — viid, men ikke skiøn Udsigt langt bort til Odsherred — forbi endeel af Oldtidens Gravhøie, hist og her god Rug og veldyrkede Agre, endskiøndt Jordarten er sandig.

Cregome har en kiøn Kirke, men dens Taarn staaer i Østen. Dens Bondergaarde ere godt byggede, og Agerdyrkningsflid skiønnedes paa flere Foretagender.

Frederiksværk har et stort Kanonstøberie og i den Hensseende ere her mange Bygninger og Vaaningshuse for Betienterne og Arbeiderne. Mange Træer ere plantede langs paa Gaderne. Her er et meget godt indrettet Herberggershuus for Reisende, med smukke Værelser. En Ærepost stod der ved Byens første Gade, i Anledning af at Kronprindsessen havde været her for faa Dage siden den 3die Juli. Jeg saae og en Kanon, som her var støbt i Hendes høie Nærværelse, som nu sad paa Dreiehiulet for at afpudses. Jeg fik Tilladelse til at besee Indretningerne der i de mange Værkstæder, Krudtmøllen, Støberiet, Hammerværkene og mangfoldige Værkstæder, hvor alt drives ved Vandhiul, Hammere, Blæsebælg o. s. v. Jeg var der en heel Dag, tog alt i Øiesyn under Ledsagning af Gen. Kr. Comm. selv, og afstegnede adskillige Seværdigheder.

Her forfærdiges Tærsker- og Hakkelsemaskiner til Salg, ligeledes støbte Jern Trappe, Rækværk, her ere mange Værkstæder, der hver især drive deres Haandværk til al muelig Fuldkommenhed. Klokkerne ved Krudtmøllen slaae

hver

hver Sekund efter forskjellig Lyd, som nedstemmer et ubevant Øre til en Slags traurig Følelse, da det kan høres over hele Byen.

Jeg blev indbuden at spise paa Arresødahl i et stort Selskab — Her kan man sige, at der er giort næsten utroelige Ting; thi Flyvesandet er dæmpet, Skov er plantet derpaa, og mere end 100 Huusmænd have nu Boepæl og Nering der, hvor før ikke groede et Græsstraae. Her, i et af Værelserne, saae jeg en Kakkelovn, der havde i alt Skikkelse som Friderik 5tes Stette paa Amalienborg. Winderød Kirke ligger i Nærheden, den er meget pyntet og usædvanlig smuk; der er Claasen begravet. Paa en høi Banke kunde jeg see Rattegat og Hesselø, samt andre Øer.

Den Halvø, hvorpaa Friderikswærk er beliggende, kaldes Halsnæs, hvor Dyweke, eller rettere, Sigbrit, som i sine Tider formaaede saa meget, lod Hollændere nedsætte sig ligesom paa Amager. Fra den store Arresø har man ved Kanalgravning ledet Vandet til alle de store Værker ved Fabriqverne. Peirembret, hvor den første, som 1751 begyndte at bruge Søens Vand med Fordeel, og efter ham endeel andre Mekanikker, indtil endelig hele Værket overdroges til Gen. Maj. Claasen. Hans skabende Aand bragte dette Sted i Flor, ved mangfoldige nyttige Anlæg, hvoraf fortrinligen udmærke sig Kanonstøberiet, Krudtværket, Smelteovne, de mange Plantninger og Skovanlæg i den løse Sand, som give nu baade Gavntømmer og de smukkeste Promenader ved Gaarden Arresødahl; han har udvirket mange store Ting til Agerdyrkningens Fremme og Bondens Opkomst i de omkringliggende Sogne, hvorved Folkemængden og Velstand utroeligen har tiltaget, især i de senere Aaringer.

Nu ved Claasens Død er hele Værket og Godset overdraget Prindsen af Hessen, for aarlig Afgivt 7000 Rdlr. Nu ere Bønderne siden udskiftede og hoverifri imod

en

en billig Afgift, der er saa liden, at ingen anden Herregaard har efterlignet samme, og der sørges for at Bonden anskaffer sig bedre Heste, Qvæg og Faar, ved mange priselige Opmuntringer dertil. Skovene indfredes, Skolerne gives duelige Lærere med anseelig Løn, Almuen faaer selv Lyst til at lade Børnene søge Skolen, da tydelige Prøver vise, hvor meget Børnene vinde ved den forbedrede Underviisningsmaade; men en Skolelærer har og der 250 Rd. i Løn, 6 Td. Land og et Skolehuus der koster 1300 Rd. at bygge. Til de Fattige er der skiænket aarlig 400 Rd. og Enker af Fabriksrerne og andre, have Tilstød og Hielp i trængende Forfatning. Kort, Friderikswærk har saa mange fortreffelige Indretninger i Agerdyrkningen, i Godsets Bestyrelse, i Bygninger, Skov- og Haveanlæg, i Værksted og Fabriquer, i Forsorg for Almuens timelige og evige Vel, at man ikke formaaer at skildre alt dette Skjønne i sit hele Omfang, men følende maae man ønske: Gid disse gode Exempler maatte virke paa andre Godsejere til at ligne denne udødelige Classen! Hvad han har giort for Falster, skal jeg paa sit Sted ikke ubemærket forbigaae, naar jeg kommer til at skrive om hans Godhed og Indretninger der i Landet. Paa Amalienborg i Kiøbenhavn er opført en prægtfuld Bygning, til deri at hensætte Classens Museum, som skal være til offentligt Brug, og har især en stor Mængde phys. oecon. mathematiske Værker og 300 Rd. aarlig er henlagt til at forøge Bøgernes Antal med. Men jeg har med Deeltagelse dvælet saalænge ved det seværdige Friderikswærk, at jeg nu maae fortsætte mine øvrige Reisse-Iagttagelser.

Lille Lyndbye har got Korn, gode Veie, skiønt noget sandige, nogle Steder smukke Steenbroer. Gaardene og Husene have et tarveligt Udseende og de fleste ere ikke kalkede. Her ere endeel Steengjerder, mange Piile og længere frem adskillige Grabhøye, samt en vid, men ikke behagelig Udsigt til det fierne. Hr. Provst Uesing har vilst mig

den

den Tieneste at sende nogle Anmærkninger over denne Egn saaledes:

"Udskiftningerne ere for længe siden her foretagne. Chr. Hansens bekiendte Bog om de meget vigtige Ting i den Henseende læses af dem, som behøve at vide hvad der er giort paa Frederichsborg Amt, ogsaa for saavidt Udskiftninger ere betreffende. Bygninger paa Bondergaardene ere saa skikkelige gode, dog er der brugt meget af det gamle Tømmer, og den forrige Indretning er bleven beholdt. Huusmændene boe paa deres Lodder, nogle faa i Byerne, men de, som siden have kiøbt Jord af Bønderne til Huses Oprettelse, kaldes Afbyggere, og disse formere sig aarligen.

Der holdes 8 a 12 Heste paa 6 a 8 Td. Hartkorn. Kiernes Antal fordobble sig og nu fremfor i forrige Tider, saa at der nu kan være 8 a 10 ja flere Koer paa en Bondegaard. Græsningen er noget forbedret, men Agerdyrkningen ikke synderlig, thi Tienden er næsten den samme endnu som den var for 50 Aar siden, da Bonden saaer alt hvad han kan, saa Agrene mangle den tilbørlige Hvile.

De fleste her i Egnen have fornsden Tørveskiær, nogle endogsaa til at afhænde og til at sælge til andre. Skovene blive hvert Aar tyndere, Bonden saaer endnu nogen Udvilsning, men den ophører om nogle Aar. Her vil snart blive dyr Tid paa Brænde; thi Uuderskoven fredes ikke og Overskoven hugges bort til alt hvad der skal afgives til Deputater o. s. v. Intet plantes af Almuen uden nogle faa Pill.

Rug, Byg, Havre og Vikker ere de almindeligste Sædearter her i Egnen. Ærter er en sielden Sæd. Bonden høster her noget vel tidlig umoden. Sæd formedelst den befrygtede Ufred, Brakjord veed man ikke af i Almindelighed. Man gioder med den første Mog ofte om Foraaret selv. Hvede havde nogle Bønder forsøgt at saae, men nu ophører det.

Nogle Faa udmærke sig ved Steengierders Sætning;

An-

Andre lade deres Marker ligge bestroede 'med Steen uden at røre dem til dette Brug. Grøfter blive strax gravede om hver Lod, men Hegn er der ikke, kun Skieltegn og intet videre. Levende Hegn veed man slet intet af. Jeg, siger Uesing, er den eneste paa hele Amtet, som nu i 8 Aar har min Jord gandske fredet, og om 2 Aar haaber jeg at have min hele Lod indhegnet med Steengierder og Piileplantning paa den.

Alle Bønder i Amtet ere Selveiere, men alle have endnu ikke Skiøder. De nye Beboere faae svære Udgifter. Nogle Gaarde ere vel solgte, men ikke til høje Priser; de fleste blive i Familien, og ved Skifterne faae Børnene noget mere end forhen.

Folkelønnen er dyr, en ferm Karl faae 30 a 40 Rdlr. Men da Folkeformerelsen idelig tiltager, saa vil der om nogle Aar blive flere Folk end Tienester. Almuen vil leve got. Brændeviin er en nødvendig Artikel i de fleste Aarstider, og misbruges hyppigen. Sæd i Løn gives de gifte Dagleyere om Sommeren, og Pande-Skieppen om Vinteren, som altsaa er en saare kostbar Dagleie. Mere Sædelighed blant Almuen end forhen er kiendelig nok. Og Jonzes Karakteristik i den Henseende er ganske rigtig, især hvad den Tids Almue angaaer.

De fleste sælge aarlig Lam, et Par Høveder og 1 Par Sviin. Ved Hielp af Stutterie-Hingster har Bonden nu nogle gode Heste, Stude veed man ikke af, og til at pløie med, slet ikke. Noget hiemmegiort Tøi forarbeides til eget Brug, men Kramboden leverer mange slags Tøier, som maaskee kunde spares ved egen Tilberedelse.

Tienden oppebærer Præsten in Natura, undertiden har han 6 a 10 Mark af Tønde Hartkorn. Accord i Skieppen er sieldnere. Ved Vacance fastsættes den efter den Kongel. Indbydelse men altid til Tab for Tiendetagerne.

De fleste Præster ligge endnu i Fælledskab, og da slutte man sig til det øvrige; dog drive de Agerbruget noget

bedre

bedre end Bønderne. Krugthauger ere vel ved Bøndergaardene, men ubetydelig er Afgroden; de avle ikke engang den Hvidkaal de forbruge, men kiøbe den andensteds fra. Humle, Kartofler og saadant er sjældent at finde, ja endog Gulerødder — I Marken oprode Svinene al Ting, og i 2 Aar giør Bonden sig el Umage for at udrydde hver Græsrod, ved at lade Svinene Raadighed — saa man deraf kan slutte hvordan Græsningen maae være, naar Marken i 3die Aar udlægges. Bonden elsker de indgroede Sædvaner — endog den giængse Uvirksomhed og Dorskhed de lange Vinter Aftener."

Nogle Udsigter haves til Arresøe og Isefiorden, ellers er Egnen og Amtet flat Land, nogle smaae Høje undtagne, og store Skove ere herskende paa lange Strækninger, saa Egnen i flere Henseender slet ikke er behagelig for den, der er bevandt at fryde og fede Øjet ved skionne Prospekter.

Videre fortsatte jeg Reisen igiennem Mehrløse, Tierrebye og Ullerød, hvor der vare smukkere Gaarde, bedre Korn, skionne Enge, Buskase, Skovgrupper, og endeel ikke ubehagelige Afvexlinger — forbi endeel enkelte Gaarde og Huse, til Annaborg, en ansеelig Bygning paa Slotsgrunden for Hillerød, som er bygt af Amtsforvalter Brammer; derved er en fordeelagtig Hauge med god Jord og Træfrugter.

Friderikсborg Slot, hvor Christian den 4de blev fød, som siden lod det udvide, pynte og istandsætte med den Pragt, at det endnu er et af de smukkeste Slotte i Danmark. Riddersalen, Malerierne, Tapetseriet og Architekturen i Værelserne, ja Slots Kirken selv med al sin Pynt og Kostbarhed af Sølv, Marmor, Alabast, Ibenholt o. s. v., ere endnu herlige Seeværdigheder, som forevises Reisende imod en Douceur af et Par Rigsdaler, men der er og nok at see for Pengene, og man kan ikke erindre det ene for det andet, af al denne uhyre Konst i Maling, Bildhuggerie, Vævning og deslige. De flere-

ste

ste Kongelige Personer ere her salvede, og her installeres Ridderne, hvis Vaabner sees ophængte i en dertil passende Orden.

Slottet har en Have, der er Kongelig, og mere behøves ikke at siges, for at tænke sig dens Storhed og Fuldstændighed i alt til en Hauge behørende. Ved Ladegaarden er det Kgl. Stutterie og Skæferie, der er saa bekiendt af sine skionne Heste og de ypperlige Faar, hvis Vædre sælges aarlig Stykket for 10 Rdlr. under visse Betingelser.

Slottet er bygt 1562, og ligger i en Sø, og dog er der slet ingen Fugtighed i Værelserne. Det hele Pallads er tækket med Kobber, og man bør undre sig over, hvorledes Friderik den anden, saa faa Aar efter Grevens Feyde har kunnet bygge dette prægtige Slot, som vel siden noget mere er udstaferet og ziret af hans Søn. Ridderssalen her er, efter Sagkyndiges Bedømmelse, den største Sal i Europa, og et Mindesmærke om hine Sæder, da de Stores Pragt bestod i et talrigt Følge. Her er et konstigt indlagt Bord, som Peter den Store har mærket med sit Sværd, da han var her. — Karl Gustav spiste her med Frid. 3 i Krigens Tid.

Hillerød, en liden Kiøbstæd tæt ved Slottet, som har en ujævn steil Gade. Her er endeel kiønne Huse, deriblandt udmærker sig Jødens Herb og flere. Her er et Salpeterværk og Teglværk, en lille kiøn Vandmølle og en ansselig Vindmølle. Byen ligger omkring Søen i en Krumning, den har kun en Hoved- og nogle Biegader, har ingen Kirke, da Indvaanerne søge Slots-Kirken, men en Kirkegaard omtrent i den øverste Ende af Byen, med et brøstfældigt Klokkehuus. I Nærheden ligger den berømte Kongelige latinske Skole, jeg siger berømte, baade af dens forrige og nærværende Lærere, som ogsaa af de mange brave Mænd, som derfra ere dimitterede. Omkring Byen ere smukke Promenader, dog meest som Naturen har dannet dem i deres for-

skiel-

BIBLIOTHECA REGIA

skiellige Afvexlinger. Levnetsmidler ere her næsten dyrere end i Kiøbenhavn, thi da Byen har ingen Seilads, saa maae Alting føres paa Vogne; Ildebrændsel derimod er got Kiøb, saalænge det vil vare.

Endeel Lyststeder ligge omkring Hillerød, dog meest paa Slotsgrunden, hvorved de have en Slags Frihed, saasom nye Huse og Thamsborg, der har over 100 Tdr. Land, og svarer kun Skatter af 6, Skpr. Hartkorn, den har 2 store Torvemoser, en god stor Have, ret kiønne Værelser, gibsede og betrukne. Markjorderne ved Byen ere ellers meget dyre, men gode, og give herlig Afgrøde. Her ere mange Handlende især med Alenkram, men Kiøbmandsvare i det store maae hentes fra Friderikssund, 1 Miil borte.

Jeg var just i Hillerød den Dag, da Bonden Anders Pedersen i Ferslew holdt Guldbryllup med sin Hustrue Kirstine Bendzdatter, i Overværelse af 6 Børn og 27 Børnebørn. Jeg saae 2 Ting, som jeg lagde Mærke til, en liden Tærskemaskine, som sattes i Virksomhed ved een Hest og tærskede ganske got, saa der ikke fandtes noget Korn i Straaet; denne Maskine var giort af Wilson paa Friderikværk, og jeg hører siden, at endog Bondergaarde have anskaffet sig slige dannne for 2 til 400 Rd. Det andet var en Mand, som fedede sine Svin med døde Heste, som han kiøbte af Ratmanden, og de vare trivelige ved denne usædvanlige Fedenings Maade; men lidt uappetitlig forekom det mig; dog, hvad æder ikke Ænder, som give dog en kraftig Suppe og lækker Steeg?

Igiennem en lang Skov af store Bøge og Egetræer, kom jeg, paa en sandig, men god Vei, til det Kongel. Slot Fredensborg, som ligger ved en Sø. Det er bygt 1720 og siden meget forskiønnet. I Hovedbygningen er en høi Sal, der faaer sit Lys ovenfra. Kaminen og Dørstolperne ere af italiensk Marmor; her ere kostbare og prægtige Malerier. I Slotsgaarden staaer Fredens Billede af Marmor. I den

prægt-

prægtige Have er en stor rank Skov, som gaaer ned til Søen, hist og her ere Statüer og andre store Ornamenter, hvoraf de fleste ere af Marmor, af den bekjendte Wiedewelt. Paa et Sted staae 65 Billeder, der forestille norske Bondedragter, hvilken Plads kaldes Nordmands-Dalen; — desuden sees en kostbar Æresport, et høit Lysthuus af Gitterværk, 2 chinesiske Lysthuse o. s. v. Slotsgaarden er ottekantet, med et prægtigt Springvand. Strax norden for er en stor Plads, hvor Kirken er beliggende med et Taarn; deromkring ere Boliger for de kongelige Betjentere — desforuden er der mange Huse og Vaaninger for Andre, der som Professionister arbeide for Slottet, iblandt disse er et got og smukt Bixstgiversted. Slottet beboes nu ikke, og det er stor Skade for endeel af disse Folk, som der har etableret sig; Tidens Tand fortærer dog al den Pragt, som hersker, især udvendig, i denne kongelige Bygning, endskiønt den vedligeholdes aarligen; men uberegnelige ere de Summer, som det Hele har kostet. — Saa gaaer det flere Steder, som f. Ex. et Slot i Berlin, anlagt af Frid. Wilh. d. 2 med utroelig Pragt; hver Rude i Vinduerne har kostet 17 Rd., siger Sytten Rigsdaler, og endda ere de ikke lyse nok! En Lysekrone er der, som er kiøbt paa en Auction efter Mad. Pompadour for 40 Tusinde Rd.

Gurresøe, bekiendt i Historien af, at Waldemar ved dens Bredder byggede et Slot, hvis Rudera nu neppe kiendes. 1526 er den sidste Gang, at Slottet nævnes i Aarbøgerne. Her er en smuk Egn og Naturen i sin fortryllende Skiødesløshed er her dejlig. Hist staae høje Bøgetræer, snart eensomme, snart i Grupper — hist jævne Enge omkrandsede af lave Elle- og Hesseltræer, hist et eensligt Skovhuus, hvor en Koe og nogle Faar græssede i Nærheden og den vagtsomme Pasop gjøede af fuld Hals den Vandrende imøde. Her siger Overtroen, at Waldemar jager hver Nat, thi han elsker endnu sit Gurre meer end

sin Tids Præste-Himmel, og især elskede høit Stedet for-di Tovelilles Liig var af hans Tienere henkastet i Søen. Ikke langt derfra var Staden Søeborg, en af de ældste Byer i Danmark, hvoraf Ruinerne neppe mere ere synlige. Søeborgsøen er paa kongelig Bekostning bleven udtørret, og derved er vundet 1100 Tdr. Land, hvor forhen kun var en Sumpe og Morads. Paa Søeborg Slot havde Valdemar indsluttet sin Gemalinde Helwig af Skinsyge; men hun vidste dog at skiule sig saaledes at hun ved sin egen Mand avlede og fødde Margretha, som var bestemt til at forene de nordiske Rigers tre Kroner og for Aarhundrede at fastsætte mange Nationers Skjæbne.

Esserum, fordum var det et berømt og saare rigt Bernhardinerkloster, stiftet 1153 af Biskop Eskild. Nu er deraf inter tilbage uden nogle faa murede Huse. Munkene have vidst at udvælge de skjønneste Steder til Boelig, og her er sandelig mange Behageligheder for Øjet, saa man kan istemme med Dyen:

Below me trees unnumbred rise, blautifuld in various dyes. The Glomy Pine the poplar blue, the yellow beech, the Sturdy Oak, with broad spread boygs, and beyond, the pinple Growe. Haunt of Phillis, qveen of Love &c.

Nu graves her en Kanal, som Egnens Beboere vil have stor Gavn af, naar den bliver færdig, og vil spare Kongens Kasse meget ved Brænde-Transporterne o. s. v. Den skal være $\frac{5}{8}$ Miil lang, og dens Brede bliver, efter Sigende, 8 Alen, Dybden 5 Alen, men ventelig vil Breden blive større.

Hellebek har en ganske skøn Egn og behagelig Udsigt; her ere mange større og mindre Søer, som danne Aaer-Bække, smaae Vandfald. En af disse større Søer danner i sin skovbekrandsede Periferie, 6 runde symmetriske Bugter, der afbilde en enkelt Roses Omfang. I Midten deraf hæver sig en rundagtig grøn Øe med en Krands af Buske;

her

her ere store majestætiske Bøgetræer, som herske endog over Egene, der just ikke ere smaae, og de staae maleriſk mellem hverandre.

Geværfabriqven i Hellebek ſyſſelſætter meer end 400 Arbejdere og leverer aarlig over 3000 Flinter. Arbejdernes Antal med Koner og Børn beløber ſig til 700, hvoriblandt ere ſærdeles mange Svenſke. Fabriqven tilhører den Schimmelmanſke Familie, ſaavelſom ogſaa nogle hundrede Tønder Land. Den Grevelige Bolig der, er ſmuk men beſkeden, ſom Karakteren hos dens Ejer; hans Qvæg og Marker ere fortrinligen vel plejede.

Hornbek, et Fiſkerleje og ſtor Landsbye. Værtshuſet er ſmukt, ſimpelt og reenligt. Det ſtormende og bruſende Hav ligger tæt ved. Folkene vare just ſyſſelſatte med at udtømme et Garn fuldt af Sild, denne Scene var maleriſk skion. Der laae Skroget af et ſtrandet Skib — der hængte Fiſker-Vog og Garn for at tørres, der vare endeel for at kiøbe Sild igjen til Forsprang i fiſkeløſe Egne. Indvaanerne her ere berømte ved Ewalds Fiſkere. — Det er ellers paafaldende, at Matroſer og Skibsfolk ere muntrere, kiækkere og driftigere end Bønderne; det urolige Element ſynes at meddele dem noget af ſin Vildhed, da Bønderne ſelv have et meer bataviſk Phlegma, hvilket de dog for en ſtor Deel aflægge ved Ejendoms-Rettens Indførelſe.

Egnen imellem Hornbek og Hellebek er for en ſtor Deel øde og nogle Steder ganſke blottet for Træer, ja Lyngbankerne over for Helſingør give et triſte Udſeende, men have igien en Høide, hvorfra man kan ſee langt ind i Skaane, ſee Sundet og de mangfoldige Skibe — ja ſee ſaa vidt og vidt omkring, at Øiet har nok at beſtille.

Helſingør har 2 brede ſkiønne Hovedgader, hvori ere endeel ſmukke Huſe, af Smag i Bygningen. Skibsbroen er ſtor og vel anlagt i en knæformig Figur, udvides mere og har koſtet ſtore Summer, da den er bygget langt ud i Sundet. Toldkammeret, Kongens Pakhuus og Clauſens

Gaard, udmærke sig i Storhed og prægtig Bygningsmaade. Kirkerne have intet zirligt udvendigen, da nogle Landsbye-Kirker ere smukkere og pynteligere i det Heele, skiønt ei saa store. Levemaaden er her kostbar, formedelst de mange fremmede Skibsfolk af alle Nationer, der ofte her maae ligge over for Modvind. Lurus er den kiøbenhavnske lig, baade i Klæder, Equipage, Maaltider, Klubber og Fornøjelser, og paa Giæstgiver-Stederne er Alting dyrt, som er en naturlig Følge af de mange Rejsende.

Handelen er her meget betydelig, saa ingen af de andre danske Kiøbstæder udenfor Kiøbenhavn kan sættes i Ligning dermed; dog er Byens Havn ikke den bedste, hvorfor man længe har været betænkt paa, endog i Frid. 5tes Tid at forbedre samme. Fabriquer ere her ikke af Betydenhed uden Sukker-Raffinaderierne. De Dødes og Fødtes Antal er omtrent 300 aarlig, Luften her er vindig men ellers sund. Indbyggerne vare fordum noget uvillige til at antage den evangeliske Lærdom og først 9te Aar efter at den var indført andensteds i Riget, bequemmede man sig ogsaa endelig til dens Antagelse 1544. De nærværende Indbyggere kan nu ikke alle antage denne Lærdom, da der formedelst Handelens Skyld ere forskiellige Religioner i Byen fra sydligere og nordlige Stater i Europa.

Her er en Latin-Skole, et betydeligt Hospital, som faaer Tavlepenge af alle de Sællandske Kirker ved enhver Communion, det har ogsaa en Daarekiste, et Fattigeshuus og andre gode Indretninger. Raadstuen er en antiqve Bygning fra 1574. Byens ældste Privilegier ere fra 1406 — og iblandt de mange kongelige Reskripter til Magistraten findes især et mærkværdigt, om løsagtige Qvindfolk, hvori Kongen befaler, at saadanne først skal stryges til Kagen og forvises, komme de igien skal begge Øren skiæres af dem og forvises, komme de atter, da skulle de bindes i en Sæk og druknes, og de Borgere som huuse og hæle dem, skulle forvises Staden. I vore Tider er det anderledes end da, 1574.

Cron-

Cronborg Slot og Fæstning ligge tæt ved Helsingøer, forenet med en smuk Allee dertil. Slottet med sine 4 Taarne og gode Architectur hæver sig over Fæstningsværkerne; Fra Landsiden er det maaskee betvingeligt, men ikke fra Sundet af; det er bygget 1577. Værelserne ere mange og vidtløftige og vare engang i sin Tid prægtige. Her er en Altan paa Taget, hvorfra haves en sjælden skiøn Udsigt. Det meget Seeværdige, som findes i Fæstningen og paa Voldene, have Adskillige vidtløftig beskrevet baade i ældre og nyere Tider, deriblant den danske Atlas.

Øresunds Brede angives af Sagkyndige at være 7611 Alen, eller omtrent $\frac{2}{3}$ Miil imellem Cronborg og Helsingøer. Tolden, som betales der af alle Skibene, har været i forrige Tider et Tvistens Æble, og naar man læser den engelske Molerworth om Dännemark og især om Sundet, saa seer man nok at i Beskrivelsen hersker nogen Partiskhed. Toldsintraderne vare i Aaret 1786 af Øresund allene 547000 Rd., af Kiøbenhavn 475000 Rd. og af alle de øvrige Steder i Danmark kun 189000 Rd., ialt 1231000 Rd. De Skibe, som her passere aarlig af alle Nationer, ere 7 til 3000.

Marienlyst tæt ved Helsingøer, er et kongelig zirligt Slot paa en Banke, der er besadt med Billedstotter, og saaledes indrettet at man kan kiøre op til anden Stokværk paa Slottet. Udsigten her er den skiønneste i sit Slags, til Helsingborg, Malmøe, Hveen, Sundet og til fjærnere Egne endog i Skaane; endeel andre Lyst-Steder, tilhørende grevelige og andre Herskaber, skal være meget smukke, men jeg fik ikke Tid og Lejlighed at besee dem.

Øwerød, som nu kaldes Suhms Minde, er et Lyststed, hvor vor store Suhm opholdt sig om Sommeren, det udpyntes og forbedres nu meget af nærværende Ejer. Det ligger nydeligt ved en Sø, der har en Banke paa hiin Side besadt med Træer, saaledes at man herfra kan overskue, alle Træetoppene, der have en straa Hælding imod Søen-

— Ha-

— Haven iſtandſættes ogſaa med mange gode Anlæg, til Nytte og Fornøjelſe; Gaarden er aſſureret for 8000 Rd. — den har 30 Tdr. Land, ſom iſær er tjenlig til Kartofler og Havre, da den er noget ſandig.

Hirſchholm, et kongeligt Slot ved den ſtore Landevej fra Helſingør til Kiøbenhavn. Chriſtian den 6te har bygt det og boede der meget ofte. Pragt og Koſtbarhed har der været i hele Bygningsmaaden, men det forfalder nu. I ſin Tid har det været et af de ſmukkeſte Slotte i hele Landet, og Værelſernes Indretning har været overmaade koſtbar med Marmor, Sølv, Ibenholtz, Perlemoer, malet Glas o. ſ. v., Laaſene og Beſlaget paa Dørene ere af Sølv, Gulvet i nogle Gemakker af den fine Marmor, Løfterne af farvet Glasſkiver, og andre Prægtigheder. Paa Kirkens Zir og Prydelſe er intet ſparet, og dyrebare Stykker findes der af Billedhuggere og Skildrere. Haven har været anlagt efter den bedſte Smag, det Heele omgives af en dejlig Skov, hvori ere Promenader og Irrgange.

Kiøbſtæden ved Slottet har ſamme Navn, dens Privilegier ere meget nye 1740, men dens Handel er ubetydelig, da her ere kun et Par Kiøbmænd og nogle Profeſſioniſter, ſom alle have tabt meget, da Slottet nu ikke beboes. Byens Bygninger ere ſmukke og have endeel Træer udenfor Vinduerne. Fra den kongelige derværende Plantekole leveres aarligen til Alle og Enhver, for en beſtemt Betaling, fremmede og indenlandſke Træeſtammer, Heſter, Alm, Berberiſſer, Løn, Eeg, Avnbøg, Kaſtanier, Piil, Laurbær, Fyr, Gran, Poppel, Valnødde og mange andre unge Træer, hvorom Vedkommende maae henvende ſig med deres Commiſſioner til Oberforſtmeſteren, da Stykket koſter 1, 2, 4, 6, 8 ß. og mere, efter Beſkaffenheden. — Et herligt Middel for de nær boende Bønder og Andre!

Her i Egnen i Almindelighed og i Blauſtrød Sogn i Særdeleshed, ſaaes Rug, Byg og Havre, men Hvede

og

og Erter kun sjælden, thi Alting skal tidlig afmeyes, og følgelig kan disse sidste Sædearter ikke faae Lejlighed at moednes; efterdom her er ingen Mellemhegn og Naboerne, saasnart mueligt, give Avret op med løse Kreature overalt. Havre lykkes bedst, Byggot fordrer mere Jordbehandling og Dyrkning, og Rugen bliver her hverken stor eller klar.

Udskiftninger ere for længe siden tilendebragte. Paa en Tønde Hartkorn haves omtrent 12 — 14 Tønder Land. En Gaard har almindelig 8 — 10 Heste paa 4 — 5 Tdr. Hartkorn, Aarsagen dertil er den nærliggende Hovedstad, hvor Bonden maae besøge Kultorvet i det mindste een Gang ugentlig. Endog de fleste Huusmænd have Heste, som oftest gaae ude om Vinteren, eller i stærk Frost klot faae noget Halm og Høe paa Møddingen, og derefter drives de ud, hvor de gaae allevegne, ja paa Rug-Agrene efter gammel ærværdig Sædvane; dog — nogle enkelte Mænds Lodder ere bedre fredede.

Steengjerder haves kun om nogle faa Vænger, thi Grøfter uden Plantning ere til ingen Nytte, og Plantning har ingen Fred for skadefroe Mennesker, ja Haverne selv ere ikke sikre, ethvert Ask og Gavntræe bortranes. Det er skeet i Hillerød, at hele Flokke ridende Personer have spærret Vinduer og Dørre, imedens andre have afplukket al Frugten paa Træerne, og det er skeet meer end een Gang af Bønderkarle selv.

Gaardene ere byggede uden Fodstykker, Stuerne smaa og indknebne, Luften er ikke god, især hvor smaa Kreature og Grise ere i Selskab med Folkene om Natten. Nogle begynde dog nu at bygge bedre, at kalke de udvendige Vægge og at lægge Vind paa mere Reenfærdighed.

Klever dyrkes ikke uden i smaae Vænger formedelst Mangel paa Mark-Fred, Enge haves i Mængde, men deres Behandling er tvertimod sande Agerdyrkeres Princip, ja Agrene selv savne tilbørlig Pleje, og disse Bønder ere langt

til-

tilbage i Agerdyrkning fremfor de sydlige Bønder i Sialland Jordarten er almindelig god muldet, sand- og leerblandet saa Afgrøden burde være bedre ved en anden Behandlingsmaade. Her er megen og god Torveskjær. Skovene høre Kongen til, men Bondens Underskov behandles ikke forstmæssig, desuden brænder man de faa Gjerder om Vinteren, som opsættes om Foraaret, og altsaa maae der nye Gjerdsel anskaffes hvert Aar.

Det sande Karakteristiske hos Almuen har Hr. Pastor Jonge meget fortræffeligt og djærvt skildret i sit herlige Skrivt, som fortjener at læses og atter læses, især af dem, som troe at denne Egns Beboere besidde Guld og grønne Skove efter Talebruget. Kun faa Bønder kan bruge Øren til at gjøre noget Haandarbejde med (undtagen Træesælding i Skovene) thi naar blot en Vognkjev skal gjøres gaaer Bonden til Huggeren; enhver, siger han, bliver ved det han har lært. Her holdes de fleste Steder for mange Tjenestefolk. Pigerne tjene her kun til de blive vorne, de maae blomstre og afblomstre i Kiøbenhavn. Folkeløn er dyr nok 26 — 30 Rd. men endnu dyrere for Bonden, der giver 10 — 14 Rd. til en Karl og endda Klæder og Linned til. Desuden holdes gierne en eller 2 kostbare Huusmænd om Sommeren paa hver Gaard.

Hirschholms Amt er kun lidet, 1076 Tdr. Hartkorn, og ender sig ved Rudersdahl, deri er megen Skov, og en deel tarvelig Agerland. Bønderne ere fra 1761 Selvejere, Hoveriefrie imod en taalelig Afgivt, og have flere Bequemmeligheder, og dog med alt dette kan man ikke rose deres Forfatning, Flid eller Vindskibelighed. Driftighed mangler dem og indgroede Fordomme behærske de fleste i Hensende til Agerbruget. Det meget Vildt og Fiskerie her tilforn var, er nu formindsket, endog i Søerne ved Selsøe og Birkerød; men Strandfiskeriet er temmelig godt endnu. Erkebiskop Svane ejede Ebberød og lod der anlægge et kostbart Fiskerie endog med Kobber Kender til Parkernes Aflab.

En-

Enkedronning Soph. Magdalene udviste meget godt imod Amtets Bønder, ved at skienke dem Gaardene i Arvefæste, hvorom en Steen-Stotte vidner, der staaer i Hirschholm; men hendes kongelige Høihеds gode Hensigt er ikke ganske opnaaet, dog haaber man nu, ved Exempler af Enkelte udenfor Bondestanden, som dyrke Jorden tilbørligen, at ogsaa Almuens Efterlanke og Kappelyst skulle opvækkes af dens lange Dvale.

Blaustrøe Præstegaard er liden og gammel i Bygning, ligger tæt ved den store Landevei og er bekiendt især af Præsten Hr. Jonge, der har givet os det originale lærde physiosofiske Skrift om den Nordsiælandske Bondes Karakteristik — forfattet med megen Lune og Sagkundskab, men bør læses med Efterlanke, for at følge Forfatteren i sine maleriske Ideer — og undertiden poetiske Skildringer.

Birkerød ligger paa en Banke ret kiønt. Stedet er bekiendt af den fordums ærværdige Præst Gerner, der døde som Biskop i Wiborg; han blev fængslet her af Carl den 10 i Krigens Tid, og maatte bære tunge Lænker i 18 Uger 1659. Lænkerne hænge endnu i Kirken, med en Beskrivelse om hans Fangenskab paa Latinske Vers. Egnen er for en Deel sandet og der voxer megen Boghvede og Rug.

Dompedahls Mølle svarer rigtig nok til sit Navn, og ligger saare dybt nede under Bankerne, den nye Vej som løber tæt forbie er meget opfyldt, og endda maae man ned i en Huulhed for at passere derforbie, men Beliggenheden og Situationen er besynderlig perspektivisk skiøn over Enge, Søebække o. s. v. omgivet af Brinker og Buskads.

Rudersdahl en stor Kroe paa Landevejen, hvoraf der ere mange, men denne har især betydelig Søgning, da de 2de Hovelandeveje her løbe sammen, som gaae til Kiøbenhavn fra Frederiksværk og fra Helsingør. Her er Bestedet for de berømte Kulsviere, da de sædvanligen vande deres Heste. Paa deres Hiemreise er det ikke got at møde dem, da de saa nødig ville vige Vejen for andre Vogne. Her

er

er Landevejen hugget igiennem en stor mørk Skov op ad en Banke i en lige Linie: Endeel Lyst-Steder og Borgerlige Gaarde ere paa begge Sider, hvis Beskrivelse i Almindelighed er denne; Stuebygningen er mere end landlig, er prægtig. — Ejerne afgive sig med Agerbruget, 'koste mange Penge derpaa, og Vel, naar Indtægt og Udgivt kan ballancere — thi Fordeel: ja en god Dag!!!

Dronninggaard, en Herregaard ved en Søe, er bygt af Dronning Sophie Amalia; dens Hovedgaards-Taxt med Skovskyld er omtrent 40 Td. Hartkorn. Den er nu af de Coninck meget forskiønnet og pyntet, da den selv har af Naturen en yndig Beliggenhed. Bygningerne, Haven, Promenaderne, Irrgangen o. s. v. var i Førstningen af dens ædle Ejer frie for enhver, som ønskede at besee samme og alle Indretningerne der; men nogle Uædle misbrugte denne Frihed, saa man nu skal have Tilladelse for at besee Anlæggene og Værelserne. Her er en skovbevoxet Halvøe i Furesøen, hvor Anlægget af den store prægtige Have for det meeste er giort, og denne Søe er igien omgivet med Skove, frugtbare Marker, samt en liden Øe i Søen, og endelig en liden Bæk, der løber i en Fordybning, fra Sollerød Søe, dette udgior tilhaabe den naturlige Grund, hvorpaa Konsten har frembragt saa mange magelsse Yndigheder, ved giennemhugne Alleer, Sneglegange, Vandfald o. s. v. Nogle Banker her ere ved Konsten endnu mere forhøiede og derpaa anbragt adskillige Gange, Terrasser o. s. v. — Her er en Grotte over et Kildespring, hvis Hvælving udgior en halv Kuppel af Steen og nette Marmor Bænke omkring den vide og klare Kilde, som kaldes Eremit-Stuen. — Ogsaa er der i Nærheden en Eremit-Boelig, hvor den Vandrende overraskes ved Konsten, saa han troer at han virkelig har en gammel Oiding for sig. Alt i dette store Anlæg er i beste Smag, især da Blandingen af Konst og Natur, saa ypperlig ere forenede tilhobe. Værelserne, og Haven selv ere prægtige, og nye Seeværdigheder frembyde sig

alle-

allevegne. Stedet besøges meget af Kbhvs. Indvaanere, da det kun er 2 smaae Miil fraliggende, men Billet til Opsynsmanden maae nu Enhver have med sig fra Ejeren, for at hindre de tilforn skeede Uordener og Beskadigelser. Ved Kilden er især nydeligt at sidde i en Vennekreds, og den har Ligning med den Gloruyske Kilde i Fyen, som dog er mindre og simplere.

Sorgenfrie har tilforn været et Kongl. Lyst-Slot, det er meget zirligt, smukt og vel vedligeholdt. Haven har et nydeligt Anlæg med Terrasser, ned imod den store Aae, som løber ved dens Fødder. — Skove og Lunde omringer det Heele, og Egnen er behagelig, skiønt Jordarten er just ikke af den beste. Endeel andre større og mindre Lyst-Steder ligge her i Nærheden og nogle endog prægtig byggede. De kan sees af Rejsende fra den store forbilobende Landevei.

Kongens Lyngbye er en smuk og vel bebygget Flekke, med zirlige Huuse og nydelige Haver. Her ere endeel Fabriqver, Møller og andre Maskinværker, som drives ved Vand, da en Aae løber igiennem. I Nærheden ved samme Aae ligge de betydelige Værker: Kobber-Møllen, Leerfabriqven, Papirs Mollen og endeel Korn-Bygmøller. Her boe mange Professionister, og nogle Handlende. Her er en smuk Kirke — anseeligt Vertshuus, og endeel herskabelige Sommer-Palladser.

Jægersborg var tilforn et Kongeligt Slot, men 1763 er det afbrudt og indrettet til den Kongl.-Jagt og sammes mange Betientere som boe der. Siden er Stedet tillige forøget og bebygget med en stor og prægtig Stald til Husars-Hestene, da her ligger en Escadron, og sammes Ober- og Underofficerer. Her har ieg tilbragt mange lykkelige og glade Dage hos den værdige og ædle General v. Berger, da jeg var Lærer for hans Sønner — jeg gienkalder i Erindring hine meget behagelige Dage, og den venskabelige Omgang jeg nød baade hos Generalen og Familien, som og

hos

hos Egnens Folk. — Om Sommeren er Stedet morsomt tildeels ved de mange Reisende, der søge hen til Dyrehaven, som og ved de mørke, skiønne Alleer og Promenader, som omgive Egnen, men om Vinteren er det saare triste, og Vee den som skal leve her, og ej kan læse, tænke og beskiæftige sig selv. Levemaaden er kostbar i flere Henseender, og Selskabelighed kun tarvelig.

Gientofte en Landsbye, men bliver nu ved idelig Tilbyggelse og Baaninger for mange uden for Bondestanden næsten saa smuk som Lyngbye. Den ligger behagelig situeret ved en See omstrikket af Siv og Rør paa Bredden. — Præsten der, Hr. Høegh, er bekiendt af sin Anviisning for Landmanden, der er belønnet med Guldmedaillen og uddeles gratis til mange Bønder. Hans Jorders Dyrkning stemmer overeens med hans Skrift — og han har giort meget til Lodbens Forbedring, især en stor Skumpes Udgravning, hvor der er bygt et kunstigt Lysthuus, omgiver med mange Plantninger og Sneglegange samt smaa Bække og Vandløb. — Staldforingen har han dreven til Fuldkommenhed baade med Qvæg og andre Kreaturer. — Jeg kunde giøre en vidtløftig Beskrivelse over hans Marker, Værelser, Have og hans ædle Hospitalitet, men hans Beskedenhed tillader ikke at jeg hensætter mine Ytringer. Ofte kom jeg i hans Huus, da jeg var paa Jægersborg, og nød megen Venskabelighed. Sognets Bønder have lært meget i Landvæsenet af Præsten, da han er agtet, yndet og elsket af dem.

Her i Nærheden ligger Palæet Bernstorph, en prægtig Bygning, med dens smukke Have og Plantager, Eremitagen, et Kongl. Jagt-Huus i Dyrehaugen bygget paa en Banke, og derfra vide Udsigt over Søen og Skoven giennem de smukke Alleer. Kirsten Piils Kilde med herligt velsmagende Vand, men Overtroen har tillagt dette Vand Underkraft til at helbrede alle Sygdomme, hvorfor endnu Mange søge derhen først i Juni Maaned. I denne saa kaldede Kilde-Tid komme mange Folk fra Kiøbenhavn ridende,

gaaen-

gaaende, kiørende, for at more sig i forskiellig Hensigt og see de mange der opslagne Telte og Fiellebober, hvori dels ere Giestgiverie, Spisebeværtning og andet meere, dels Giøglere, Taskenspillere, Biørnetrækkere, Vanskabninger, Voxkabinetter og Alskens Narreriер til at trække Penge fra de nysgierrige Kildegiæster. Og foruden dette en Vrimmel af glade og kiedsommelige Mennesker af alle Stænder, som komme der snart i en, snart i en anden Hensigt.

Ved Landevejen fra Lyngbye staaer en smuk Marmor Støtte, med Insignia af Agerdyrkningens Redskaber, og Inscription, opreist af Bernstorphs Godses Bønder til Taknemmelighed, fordi Greven gav dem Eiendoms Ret paa deres Gaarde for særdeles billig Betaling. — Disse Bønder ere og nu velhavende og have skionne Marker. Hvad de vare før kan man læse i Badens Afhandling Kbhv. 1774 — hvor hele Godsets Forfatning vidtløftig er beskreven. I samme Hensigt har Justitzraad Lassens Bønder opreist en Steenstotte for ham, der staaer paa den anden Side af Landevejen med støbte Messing-Bogstavers Inskription. —

Endrup Søen, hvorfra al Springvandet til Kiøbenhavn kommer i Render der ligge under Jorden, ja under Peblinge Søen selv for at indledes til Staden.

Lundehuset, et Giestgiversted, herfra gaae 3 lige Alleer til Øster og Nørre Port i Kiøbenhavn, samt en til Friderichsberg. Ved Siderne ligge Kalkfabriqverne mod Søen, endeel Lyststeder, Stadens Fælleder, hvor Krigsfolket i Foraaret manøvrerer, og ellers hvor Stadens Qvæg græsses — dernæst Blegdammene, Katuntrykkerier og andre Fabriqver — siden Blaagaard, der er bekiendt af sit Skoleholder-Seminarium, Peblinge-Søen og endelig Forstæderne uden Stadens Nørreport, paa høire Haand noget borte ligger Pesthuset eller St. Hans Hospital. Her sees den menneskelige Elendighed i mange forskiilte Grader, her sees ulægelige, vammelige, asindige, veneriske Patienter, der ikke maae komme paa Stadens andre Hospitaler. Stiftelsen

sen har gode Indkomster især ved Rossets Donation, og nu har det sin egen Præst, Læge og Inspektør.

Pebling-Søen omgiver endeel af Staden ved Landsiden, den afgiver al det Vand som haves inde i Pumperne eller Vand-Posterne, og det har just ikke den beste Smag. Denne Søe er 5000 Alen lang og 2 a 300 bred.

Kiøbenhavns Amt i Almindelighed er frugtbar, har gode Jorder, der give ønskelig Afgrøde naar de dyrkes ret, og Giødning dertil kan Bønderne ikke mangle, da de daglig kan hente fra Staden — men dog synes mig, at den egentlige Bonde i Nærheden af Hovedstaden ikke dyrker sin Jord med mueligste Flid — hans Plovg er for svær, og følgelig behøves flere Heste for den, end for en lettere; der lægges den friske Giødning paa Ägrene uden først at have henhvilet under Jord- eller Halmblanding til Forraadnelse. Ukrudtet hersker paa mange Agre i Søden, som virkelig paa endeel Steder saaes for tykt, til Spilde for Kornet selv og til Skade for Agerens Afgrøde. Men Bondens vigtigste Indtægt er og ikke saa meget af Korn, som af Melk, og smaae Kreature, der daglig kan indbringes til Staden. Ildebrændsel er kostbar for Borden, da Skovene ere langt borte, og Tørveskiær findes just ikke ved alle Gaardene; man har begyndt her i denne skovløse Egn at ælte Tørvejord der findes i smaae Moser, som ellers ikke vilde være sammenholdende, ogsaa er Garver-Bark anvendt til Ælte-Tørv og befunden meget godt. Men da Bonden her fortiener Penge nok ved Victualiers Afsætning i Kiøbenhavn, saa kiøber han og ofte sit Ildebrændsel i Havnen af Skibene.

Luxus i Klædedragt, Bygning, Meubler, Spisning, Kaffe, Viin, Brændeviin, Vogne, Seeletøj og andet deslige tiltage hvert Aar mere, især hos de Bønder som boe nær Hovedstaden; deres Stands lykkelige Simpelhed og Nøisomhed søge de at forbytte med det borgerlige, men den sande Glæde føle de neppe af disse indbildte Kiøbstæds-Efterabelser. Ja rige kunde de blive — og mange ere det

af

af det kiøbenhavnske Amts Bønder. — Men kan Penge gjøre Folk lykkelige? Nej Arbejdsomhed og Tilfredshed med Forsynets Gaver, og en lykkelig Uvidenhed om de Stores Glæder, er Landmandens sandeste Fordeele.

Kiøbenhavns Amts Bønder tjene mange Penge med at kiøre Reiser i Kildetiden med Stadens Indvaanere, men mon alle og saare det Fortiente? Mon Gaardens Bedrivt hjemme ikke meget forsømmes og Hestene forkiøres — thi man farer afsted paa Landevejen undertiden som Jehu Nimsi Søn? Hestenes Huld tabes, og ofte tabes for altid, Vognene opslides, som nu, i Hensende til Træe og Jern, ere saa kostbare — men Bonden maae dog finde sin Regning ved denne Næringsgreen, hvor den rene Skilling strax fortienes!! Ja kunde de reise saa oeconomiske og tarvelige, som den Møenske Bonde, der kiører 14 — 16 Miil med Torvelæs til Kiøbenhavn og dog finder sin Regning derved (herom videre naar jeg kommer til at skrive om Møen); ja saa var det en anden Sag. Men hvad kommer alt dette mig ved? — slet intet — Jeg har kun een Gang skrevet Tilskueren for Landvæsenet, og derfor ytres Lysten ogsaa nu her at sige min Mening. Dog at der ere nogle og maaskee mange stræbsomme Bønder paa dette Amt, der sætte den sande Lykke i Agerbruget allene, kan man see af Bonden Cornelius Lorensens Testamente i Gientofte, dateret den 17 December 1787, hvori han viser at hans Markers Dyrkning og Enges Fredning med videre til et got Landvæsen henhørende, havde allene forskaffet ham en betydelig Formue af over 15000 Rd. da han og Hustrue begyndte saa at sige med tomme Hænder; og at flere ligne ham i Formue og i Midlerne til sammes Erhvervelse tviler jeg ikke paa, da jeg har seet megen Agerdyrkningsflid i flere Hensender hos dette Amts Bønder — der ere Kontraster imod andre Egnes. — Men i Almindelighed ere de tilbage for de sydlige Sællændere, for Fynboerne og for nogle Jyder i at behandle Ageren til mueligst Fuldkommenhed — Ja alle Sællænde-

re

re ere maaskee tilbage heri fremfor Indbyggerne paa Langeland, Als og enkelte Steder i Hertugdømmene — hvorom videre siden. —

Man har i Minerva 1788 October Maaned, en skjøn Tale, som er holdt af Geheimeraad Greve Chr. Rewentlou til Bønderne paa Cronborg og Friderichsborg Amter, da Hs. Majestæt Kongen skiænkede dem Ejendoms-Skiøder paa deres Gaarde, hvori især vises, at ikke en forøget Indtægt for den kongelige Kasse, men Bøndernes Velfærd var den vigtigste Gienstand for denne Naadesbeviisning, og denne Bestræbelse vil krones mange Aarhundrede igiennem med rig Velsignelse — og at derved disse Amters Bønder skal tælles iblant de meest velhavende, og iblandt dem, der ved Oplysning udmærke sig ved Dyd, gode Sæder og Gudsfrygt; derved vil disse Bondergaarde frede nyttig Skov, opryddе Krat, afgrave skadeligt Vand, indhegne med Steengjerder, befliitte sig paa Kaal- Urte- og Fruxthaver, paa Piile og andre nyttige Træer, paa Klover, Kartofler og Roer, da Spinderokken, Væven og anden huuslig Vindskibelighed vil fylde alle ledige Vinterdage. Forsynet vil giøre disse Amters Bønder til et Exempel for Danmark, som af deres Brødre vil følges, og giøre den i fordums Tid miskiendte Bondestand til et arbejdsomt, lykkeligt og kjækt Folk o. s. v. — Men man behage selv at læse alt udførligere om denne Sag, og hele Stykket selv, der røber megen Genie og Veltalenhed. En Gienpart af disse Skiøder til Bønderne paa begge Amterne, læses ogsaa i ovenanførte Minerva, og kan ej her indrykkes for Vidtløftigheds Skyld — man erfarer deraf, at 1500 Bønder saaledes have faaet Ejendom, og at Statens Kasse, efter de fremlagte Beregninger, skal endog have en forøget aarlig Indtægt af 16000 Rd. naar Alting bliver i Stand paa Gaardene og Markene efter Ønske og efter den lagde Plan. De kongelige Skiøder ere underskrevne af Hs. Majestæt d. 6 Juni 1788, bestaaende af 22 omstændelige Artikler, der angaae Bøndens Friheder, Pligter og de aarlige Afgivter o. s. v.

At

At der ej lægges mere Vind paa levende Gjærder i disse Amter, i Nærheden af Kiøbenhavn, maae man høilig forundre sig over, da Bonden saa meget nemt kan erholde alle Sorter Planter til levende Hegn fra Hirschholms Planteskole for en ringe Betaling, Andre derimod, længere henne i Sælland og i de øvrige Provindser, kan ikke afbenytte dette Hjelpemiddel og dog er Vindskibeligheden større, at lægge sig efter Plantninger paa Grøfterne, end her. Saaledes og i flere Landvæsensgrene kan man just ej give disse Amter den Roes, som med Billighed tilkommer nogle, der boe hele Snese Miil borte fra Hovedstaden. Jordarten kan ikke være Aarsag, især omkring Kiøbenhavn og Hirschholm, da den er meget god; men bør søges i andre Ting. Folkemangel kan ej heller tjene til Undskyldning, thi der i Egnen er Daglejere nok, om just ej af Bondealmuen, saa af andre der gjerne vil fortjene noget, endog af Skaaninger. Enkelte Steder undtages fra denne Bebrejdelse, thi der gives indhegnede Vænger, som have den skiønneste Selvvæxt; der findes adskillige Pileplantninger, som vidne om Flid, Tilsyn og Eftertanke — der ere Korn- og Kleveragre pranגende med den herligste Afgrøde; — men jeg taler kun om en almindelig Industrie, om mange ja næsten alle Bønders Agerdyrkningsflid, som paa Alsen, Angeln, Fyen, Langeland og nogle sydlige Egne i Sælland, hvilken vist nok kan sættes ved Siden, om ikke overgaaer alt hvad Bonden i Kiøbenhavns Amt kan fremvise i Flittighed og Overlæg i Landvæsenet efter praktiske og theoretiske Grunde.

Mange tænkende Landmænd have bidraget saare meget i disse Egne til at forbedre adskillige Ting i Land-Oekonomien, og give andre Lyst til at forsøge ogsaa de anstillede Prøver; men den egentlige Bonde-Almue i Almindelighed bliver dog ved det Gamle og lader sig behærske af Fordomme — f. Ex. hvor mange Bønder har vel efterfulgt Hr Kirkesanger Petersens Forsøg i Hirschholm, at ælte Strandtang med Tørvejord og deraf at frembringe særdeles god Ildebrændsel? —

hvor mange Dannegvinder har vel efter hans anstillede Prøver, villet tage Burrefroe og brænde isteden for Kaffe, da denne Drik desværre nu er bleven et nødvendigt Onde i Amterne omkring Kiøbenhavn?— ja hvor saare faa Bønder følge Hr. Høeghs Anvisninger i de aarlige Almanakker — eller i Hr. Diderichsens af lige Format? — saare faa i det nordlige Sælland — men dog endeel i det sydlige — jeg har flere Gange bereist begge Kanter af Landet og lagt nøje Mærke til, at disse Ytringer ere virkelige saa i Sandhed, og slet ikke partiske.

En Rejsende fra Landet finder mange Seværdigheder i og omkring Kiøbenhavn, hvorom Hr. Professor Nyerup har givet os en ypperlig og fuldstændig Beskrivelse*), men vil en Rejsende blot moere sig og have noget at lee af, saa maae han see Lüstres, Prices og andres Konststykker og ægvilibristiske, forunderlige Spring, deels paa en slap Linie, deels paa Heste; han maae lade sig gynge i de udpyntede Stole, der gaae omkring som en Veirmølle eller og som en Garnvinde i heftige Sving, og findes til Afbetiening for enhver Lysthavende uden for Stadens Porte. Har han havt Beskiæftigelser og Forretninger hele Dagen, som ofte er Tilfældet med Landsbyefolk, der komme ind til Staden, saa kan han moere sig om Aftenen paa Komediehuset, hvor Stykkerne vinde hvert Aar mere i Fuldkommenhed, saa vore Skuespil ikke eftergive de udenlandske i noget. — Hvor meget de have vundet i den sidste Snees Aar, saavel i Udførelsen selv som i Dekorationerne, veed enhver Sagkyndig, og naar man tænker tilbage hvad de vare, før de bleve studerede som en ædel og nyttig Konst, saa ere hine Tider kun svage Skygger af disses klareste Lys. De første nationale Skuespil bleve opførte under Friderich den 4de 1722. Under Christian den 5te var der vel et Theater, men der

bles

*) I dette Skrivts første Bind har jeg giort et meget kort Udtog af Professor Nyerups Beskrivelse. — Desuden har man Haubers om Kiøbenhavn.

bleve kun opførte italienſke og ſtundum tydſke Operetter, dette Theater afbrændte 1649. Under Chriſtian den 6te, ſpilledes ingen Komedier, men 30 December 1746, under Friderich den 5te, fik A. Thilo Privilegium at begynde Skueſpil, efter den Plan, ſom Baron Holberg havde lagt, da Montagne ovenmeldte Aar 1722 begyndte at ſpille tildeels de Holbergſke Komedier; ſiden blev der 1748 et ordentligt Skueſpilhuus bygget i Kiøbenhavn, ſom ſiden flere Gange er meget forſkjønnet og udvidet.

En Reiſende fra Landet, der ſædvanligen logerer paa Giæſtgiverſtæderne, har iblant meget andet, at vogte ſig for Jøder og andre Paatrængende, der ſøge at handle med dem og ſælge adſkillige Vare; ofte ere ſaadanne uberettiget de til at ſælge, ofte ere de juſt ikke komne til de Ting de falbyde paa den ærligſte Maade; vel ſandt! undertiden faaer man godt Kjøb af diſſe Omløbere, der ere næsviſe nok til at ſtreyfe lige op paa Kamrene, men Varene ere og mange Gange falſke — og det er ſkeet Flere, at de alt for ſildig have mærket Snyderiet; man handler derfor klogere i at kiøbe ſine Fornødenheder i en af de ordentlige Boder, hvor Priſerne for det meſte ere beſtemte, og naar Kræmmerne erfare, at de have Mænd for ſig, ſom ikke ſkiøtte om at prutte, ſaa give de og de mueligſt letteſte Priſer; vil derimod en Landsbyemand endelig, efter gammel Vane, byde mindre end der begjæres, ja ſaa veed og Kræmmerne det Forhold, de i ſaa Fald bør iagttage.

* * *

For nogle Aar ſiden gjorde jeg en Søe-Reiſe fra Kiøbenhavn til Jylland, og optegnede alle forekommende Seeværdigheder; kun den Gang var det egentlige Oeconomiſke ikke ſaa meget mit Fag, men dog, for nu at opfylde de Mangler, ſom min Journal i den Henſeende havde, har jeg ſiden correſponderet med endeel agtbare Venner i Jylland, og

saaledes her tilsøiet de Oplysninger, de have givet mig over adskilligt i Landvæsenet; desuden har jeg paa enkelte Steder afbenyttet mig nogle sildigere Efterretninger, der ere deels i Tryk, deels i Haandskrivt, om de af Jyllands Egne ved Limfiorden, hvorigiennem jeg den Gang passerede. *)

Med en Aalborg Skipper, som i Kiøbenhavn havde udsolgt sin Ladning tørre Fiskevare, betingede jeg mig at sejle til hans Hiemstand, min Kuffert var kommet ombord, Skibet var lagt ud af Bommen og kun ventede paa Vind — jeg fik Bud, at han var seilfærdig, og hastede betids om Morgenen til Toldboden. Jeg samledes ved Bolværket med endeel andre Passagerer, for at gaae ned i Baaden, men vi tøvede noget efter Skipperen, som endnu var i Byen; endelig kom han, og da han spurgte om alle vore Passer, mærkede jeg med stor Forlegenhed at mit endnu var i mit Logement i Lavendelstræde, og erindrede neie at have lagt det i Vinduet for ikke at glemme det. Skipperen og de andre vilde ikke bie efter mig, men da det næsten var Vindstille saa haabede jeg, de ikke saa hastig kunde lette Anker. — Jeg løb, og inden ¾ Time var jeg igjen tilbage paa Toldboden, jeg fik en Baad, den jeg dyrt maatte betale, var svedig som en Kaneheest, og naaede Skibet vaa Rheden inden Sejlene bleve hidsede, men maatte strax legge mig i en Koje, fordi jeg var udmattet ved Galloppering efter det forglemte Pas; dog, jeg kunde gierne have gaaet med jævne Skridt, thi ingen af Sejlene vilde lystre formedelst ganske Blikstille, og vi kom neppe et Bøsseskud frem i en heel Time. Siden lustede det noget, men vi kom ej længere end til en liden Landsbye ved Strandbredden: Snekkesteen, hvor vi kastede Anker og gik alle i Land, talt 25 Pas.

*) Jeg troede at her var det passende Sted i Skrivtet, at indrykke dette Stykke, og ikke, som jeg først havde besluttet, bag efter alle mine andre Rejse-Jagttagelser, — altsaa vilde Læseren behage at erindre, disse Tegn ✲ ✲ ✲ hvor Stykket begynder og atter slutter.

Passagerer, hvoriblant var en jydsk Præst, et Par Studentere, tre Fruentimmer, en fremmed Kapitain, aatte Landsoldater, nogle Professionister, Prangere o. s. v.

Snekkesteen er egentlig et Fiskerleje; der er et anseelig stort Giestgiverhuus, som har megen Søgning. Vi promenerede i de skjønne omliggende Skove, der vrimle af Hiorter og Raadyr, hvorfor man hele Natten hørte Tuden af Horn, hvori Hyrderne jævnligen støde, for at skrække Dyrene bort fra Kornagrene. Omegnen er meget behagelig og Situationen i sit Slags saare skion og fortryllende, da man seer ud over Sundet til Stederne i Skaane, seer de mange større og mindre Skibe, hvoraf her laae 119 for Modvind, ligesom vi. Hele Sejladsen fra Kiøbenhavn hertil er særdeles fortryllende, især i saa stille Vejr, da man øjner al den Mangfoldighed af Slotte, Lyststeder, Haver, Skove, Brinker, Kornmarker, dejlige Enge, Vandløb, Herregaarde, eenlige Steder o. s. v. paa Strandkysten, som man bestandig har paa venstre Haand, og paa høire den utallige Skare af kommende og gaaende Skibe.

Dagen efter lettede de fleste Sejlere Anker, vi ligeledes, da Vinden gik noget sydlig, og passerede det majestætiske Cronborg, hvor vi maatte stryge Sejl og hidse begge Flagene. Her øjnede vi atter mange Steder, Gaarde, Byer og Fiskerlejer, især Hornbek og Gilleleje paa Sælands Kyst. Vor Sejlads gik meget jevnfærdigen formedelst den svage Vind, og vi fordreve Tiden i Kahytten og paa Dækket med Anekdoter, Gaader, Tobak, Spise og Drikke til henimod Aftenen; da vi langt borte kunde skimte Lessø, som Skipperen sagde var intet got Tegn.

Solen var neddalet i en flammed Ildskye, det blev Blikstille, alle Sejlene slappedes, da ingen Luftning kunde udsylde dem. Havet var en klar jævn Flade, vi laae næsten ubevægeligen; men snart graanede det i Øster, de sorte Skyer trak meer sammen, smaae Lynglimt gnistrede frem fra forskiellige Kanter paa Horizonten, en huul Sur-

ren

ren lod sig høre i en lang Fraskand; enkelte Tordenbulder begyndte, og større, græsselige fuldendte Scenen, Lynilden og Skralden tiltog immer, Vinden rejste sig, Bølgerne fraadede og en Storm af Sydvest satte Havet i en gyselig Bevægelse; alle Sejlene maatte surres, vi dreve for en lille Fok; Lynild, Torden, en rasende Storm og Nattens Mørke omringede os. Vi hoppede ned og op som i en Gynge. Roeret vilde ikke mere lystre, Kompasset misviiste, eller man formodede Misviisning ved enhver Lynstraale; Alle bleve søesyge, selv Skipperen og andre med Havet bevante Folk fik Ont og maatte søge Rummet; kun Styrmanden, den fremmede Kaptain og nogle Matroser holdte sig karske — og Vel! at de ikke ogsaa bleve syge, thi ellers havde det seet farligt ud med Skib, Ladning og os Alle. Bestemte til Aalborg skulde vi have havt Lessøe langt paa høire Haand, men den sydlige Vind drev os, Skibet kunde ikke styres, vi stræbte kun at holde den aabne Sø, bestryggende skiulte Revler og Sandskiær, men i Dagningen (det var i Julii Maaned) havde vi denne Ø paa venstre Haand. Vi saae det var umueligt at krydse op imod Stormen til Liimfiordens Aabning, maatte derfor med megen Møje søge nærmeste Havn og Ankerleje i Fladstrand.

Hvad det er at være i Havsnød, det kan ingen forestille sig uden den Forsøgte. Skibets Planker knage, Master og Tougværk rasle, tude og buldre. Bølgerne skumme op over Skibsskroget, der ligger paa Siden, Matroserne ere tause, de bande ikke, Passagererne ere søesyge og see veemodig paa hinanden uden at tale. I Kahytten er det utaaleligt at opholde sig, naar et Vomitiv efter det andet forpester det indskrænkede Rum. I Lasten er det ligesaa slemt, ja værre! da de simplere Rejsende der maae opholde sig, og hvor det i Angestens Øieblik gaaer fra begge Ender paa slige Søesyge, ja endnu, naar man hører at Skibsfolkene synge Psalmer og lydeligen opremse Bønner, endnu meer har man da Grund til at troe, at det er Al-

vor

vor med den Fare som befrygtes, og som man er usikker om at kunne afværge med al Forsigtighed og Seemands-Konst; saa jeg kan sige, at jeg vel i Førstningen maatte kaste op som alle andre, at jeg siden var bange for at drukne, strande, knuses af Skibsvraget, eller og blive en anden Robinson, om jeg paa en Planke skulde drives ud i rum Sø; men Lugten og Stanken i Kahytten var mig dog det værste af alt, paa Dækket maatte og torde jeg ej komme imedens Natten vedvarede, af Frygt for at udslingre, men ved Dagens Grye, søgte jeg gladelig op, for at befries fra de mefitiske Dunster i et friere Lufttræk — men at strande paa Leesøe, som Skibsfolkene frygtede for, syntes mig dog at være et mindre Onde, end Skibets Kantring eller Adsplittelse i den aabne Sø.

Fladstrand er en liden Bye med en lion, dog ikke stor Fæstning. De fleste Indvaanere leve af Skibsfart og Fiskerie, dog ere der Kiøbmænd, Professionister, Kongl. Toldbetientere, Lotser og adskillige andre Boende, da Levemaaden og Fødevare just ikke ere saa kostbare. Borgerne ere giæstfrie og godhiædige, af jævne Sæder og vindskibelige. Byen indeholder omtrent 360 Mennesker og en 90 Vaaninger. Den har ingen Øvrighed, men sorterer under Hjørring, som begge have en fælleds Byefoged.

Der er kun 2 Gader, hvis Huse for største Deel ere simple med Straaetag, nogle ogsaa kiønne med Tegltag, en Skandse med Volde ligger Norden for, og Fæstningen med Kommandantens Bolig Sønden for Byen; her garnisonerer 50 Mand, der har Barakker, Amunitionshuse og andre Fornødenheder inden for Voldene. Kastellet selv ligger paa en Øe, med et lavt Taarn, der har 3 Skakgaule. Bag om Byen ligger nogle Agre og 2 smaae Søer og langt uden for disse Kirken paa en høi Banke, saa den kan sees i lang Fraskand, og tiener til Seemærke; den har intet Taarn, men Klokkerne hænge i et Træe-Stellads uden for.

Hav-

Havnen er god og sikker, — ja sikker endog i Krigstider ved Kastellets Nærbeliggenhed, derfor gaaer Posten herfra over til Norge i Ufreds Tider, ligesom og nogle af vore Konger have benyttet sig af denne kortere Overfart. — Nede ved Havnen er en god Kilde, hvis Vand overtræffer alt andet i Byen, der synes at være noget Brakt.

Her er et betydeligt Fiskerie, der sætter mange Hænder i Arbeide, da man fanger forskiellige Sorter Flynder, Torsk, Rokker, Kuller, Tunger, Skader, Hummer, Krabber o. s. v. — ja endogsaa skionne Østers, dog ikke store men velsmagende. — Af disse Ting tørres det meeste til Udførsel, som en saare vigtig Næringsgreen. Af den store Mængde Tang der opdrives, veed Indvaanerne at tilberede Salt og at kaage en Slags Lud til deres Fiskes Saltning.

Da Vinden var endnu bestandig sydlig og Skibet behøvede desuden nogen Reparation, saa blev Tiden os saare lang i Fladstrand; den fremmede engelske Kapitain besluttede at kiøre til Skagen, i Haab om, derfra lettere at kunne finde Leilighed til sit Hiem, og da Vognen igien skulde her tilbage, saa fik jeg Lyst at ledsage ham derhen, især da vi vare blevne Venner fordi vor Tankemaade sympatiserede. Han var en Mand af mange Kundskaber, havde sin Nations store Fuldkommenheder, men kun meget faa af dens Mangler og Feil. Jeg havde min Moroe af ham paa denne 4 Miiles Reise til Skagen. Vi havde det store Hav bestandig paa høire Haand, kom forbi nogle Herregaarde, Kirker og enlige Gaarde, samt høie kaldede Sand-Banker.

Skagen, en Kiøbstad paa den yderste Pynt af Jylland imod Norge, lige over for, hvis Sund imellem disse Lande er 14 Mile bredt. Byen har ingen egentlige Gader, da Husene ligge et godt Stykke fra hinanden, og Vaaningerne maae undertiden flyttes længere ind formedelst Havets Tilvext eller Flyvesandets Dynger. De fleeste ere Straaedækkede, nogle faae Teglhængte og ere kun smaae og

lave. Her er 1 Byefoged, 2 Præſter, 6 Kiøbmænd, endeel Profeſſioniſter og Skippere, ſamt mange Fiſkere, hvilke tilhobe udgiør omtrent 600 Perſoner.

Fyr-Taarnet uden for Skagen ſkal være 28 Alen høit, er noget ſpids opad og omtrent 20 Alen i Runding. Øverſt oppe er en Ildpande og et Jerngitter, hvor Kullene ophidſes og antændes hver Aften, hvis Blus kan ſees 6 à 8 Soe-Miile bort af de Seilende, for at vogte ſig for de lange farlige udſkydende Sand-Revler, hvorpaa der dog ſkeer ſaa mange Strandinger og Søeſkader, naar Fyret enten ikke kan ſees, eller Stormen driver Skibene med Magt paa Sandbankerne. Ildpanden til Kullene er af bornholmſke og desuden en anden Sort Steen, der kan taale den ſtærke Heede tilligemed Veirligets Indflydelſe, og ſkal være overmaade godt indrettet; det ſkal ialt have koſtet 5000 Rd. Fyr-Inſpekteuren boer tæt ved Taarnet i et ſmukt Huus med 2 Fløibygninger og har 300 Rd. i Løn.

Kirken ligger langt uden for Byen, jeg ſaae den ikke men kun de 2 ſmaa Kapeller i Østerbye og Gammelbye, ſom havde et tarveligt Udſeende. I Wiborgs Priisſkrift om Sandflugtens Dæmpning, ſiges der, at Skagens Kirke er yderlig brøſtfældig 1794, tildeels foranlediget af Sandflugten, og ønſkes at den maatte nedbrydes til Bortſælgelſe og diſſe Penge anvendes til Kapellernes Vedligeholdelſe, da de ligge mere bequemme for Borgerne end Kirken, ſom er ſaa langt borte og meget forfalden.

Her er ingen Træer og Haver, thi paa de uſle Hyld og Piil, ſom enkelte Steder findes ved Digerne, have de ſkarpe Vinde affredet Bladene, og i de ſmaae Haver ſees vel Klokken-Urter, men kun i maadelig Vext. Noget Tørv og ſtrandet Vrag er det eneſte Ildebrændſel ſom haves.

I hvor ringe end Skagen anſees, ſaa er dog dens Handel ikke ubetydelig. Kiøbmændene der have paa et Aar udført af Landets Produkter til Norge, for 1600 Rd.,

Rd., til Sælland for 7000, hvorfra den halve Sum er blot for Flyndre, til Jylland for 2100 Rd. o. s. v. Til Lybek allene er udsendt den ene Artikel: Flyndre for 400 Rd., og Rav til Kiøbenhavn for 71 Rd., samlet ved Vesterhavet — men iblandt de indførte Vare er kun 3 Favne Brænde til hele Staden. Man siger, at der i Skagen drikkes kun lidt Brændeviin, i Forhold til andre Steder af lige Folkemængde; men desto mere Kaffe, endskiønt den er dyr, og koster næsten $\frac{1}{2}$ Deel mere end i Hovedstaden, dog naar Olavii Sætning er gieldende, hvorefter en Potte Brændevin i Skagen koster 20 ß., som kun holdt en halv Grad i Styrke, saa er der ej heller meget tillokkende ved at nyde denne usle Finkel-Jokum. For Resten leve Indvaanerne meget tarvelig og kjende kun saare lidet til Luxus eller Yppighed. Endog Hvedebrød kan ikke just faaes hver Dag i Byen, men kun paa visse Dage.

Der strande jevnligen mange Skibe paa begge Sider af den spidse Odde, hvorpaa især Fyr-Taarnet er beliggende, og Anstalterne skal nu være bedre og menneskekjerligere end i fordums Dage, da endog endeel af Gods, Folk og undertiden Skibet selv reddes, hvorpaa man har flere Exempler.

Byens vigtigste Ildebrændsel er Marktorven, som findes ved Strandkanten ellers og Hede- og Mose-Torv, og nogle Læs Lyng, der hentes længere borte, saa endeel virkelig lider Mangel for denne vigtige Artikel.

Borgernes Moralitet skal være meget god — ingen Spille- eller Drikkehuse, ingen Slagsmaal, ingen Losagtighed eller Tyverie har her synderlig Sted; endskiøndt man sielden lukker eller laaser for sine Ting, saa stieles de dog ikke — de fleste ere fredelige og eenige, saa at ingen Prokurator opholder sig der, og Politiemesteren har sielden noget at afgiøre eller bilægge. Det er et ganske falsk Rygte, at Præsten skulde bede fra Prædikestolen om Skibes Indstrandinger o. s. v. Det er en skadefroe Opdigtelse,

telse, der aldrig har været virkelig. Sproget er jaare vanskeligt at forstaae for en Fremmed, da mange særegne Talemaader idelig forekomme. *)

Sandflugten gior Skagen og Omegnen aarlig meer og meer Skade, og har i de sidste Tider bedækket mange Agre, Enge, Huse og Gaarde, ja Kirker, saa man har maattet flytte dem. Naar Vinden blæser, staaer Sandflugten i Skyerne og beskygger Solen som den tykkeste Taage; ja trænger ind allevegne i Husene som den fine Snefog hos os, og danner just saadanne Dynger som Sneen paa vore Gader, Agre og Huulveie, men større fordi Sandflugten er længere vedvarende. Samme Ødelæggelse finder man næsten almindelig i en Strækning af 4 Miil ned til Tversted langs med Havet, saa den yderste Ende af Horns Herred er ej andet end Flyve-Sand. Øvrigheden har efter kongelig Foranstaltning giort alt mueligt for at dæmpe dette Onde, ved at besaae Klitterne med tienlige Sandvexter, som rigtig nok hjelper endeel. Saaledes er der ogsaa Flyvesand paa mange andre Steder, langs med Vesterhavet, men ikke i den ødelæggende Grad som her, hvor de ulykkelige Skagboer føle deraf saa mange sørgelige Virkninger.

Anden Dags Aften kom jeg igien tilbage til Fladstrand og da Vinden endnu var ugunstig, besluttede jeg at reise over Land til Lemvig, hvorhen min Reise var bestemt; jeg traf en retournerende Aalekræmmer fra Thye, og med ham beringede jeg mig at kiøre til Thisted, for en ganske maadelig Betaling, men hans Kiørsel var kun i Fodgang, endskiøndt han havde store Heste for, thi han nægte ikke at lade dem trave, og jeg maatte finde mig i denne jevne Fremgliden igiennem den hele store Strækning, der kaldes Wensyssel.

Jeg

*) Hvo der vil vide noget Udførligt om Skagen, læse Olavii Beskrivelse, Trykt i Kiøbhvn. 1787, 434 Sider med 6 Kobbertavler i Octav, med mange Anekdoter.

Jeg optegnede nogle af de Steder, som vi passerede forbi, efter Bondens Benævnelse i hans Dialekt og paa hans Sprog, som jeg den første Dag havde Vanskelighed ved at forstaae, men da han var meget snaksom, saa lærte jeg snart noget af det ubevante i Talemaaderne. Han havde Ærinde og Bud til Adskillige paa Veien, endog paa nogle Omveje, saa vi ofte bedede med Hestene, og vi spiste selv oftere end det behøvedes hos disse hans gjæstfrie Bekiendtere, som ingen Betaling vilde modtage. Saaledes nedskriver jeg de Steder vi kunde see, endog i nogen Fraastand: Slade, Bangsboe, Thorslev Kirke, Ormsholt, Jerslew Kirke, Saltum, Jetzmark, den store Vildmose, Birkelsegaard, Sønder-Øre med en Soe og lange Klitter paa høire Haand, Bradtskou og Limfiorden paa venstre Haand, med dens mange mindre og større Øer, Svenstrup Kirke, Vesterhavet og dets store brusende Bølger paa høire Haand og mange Sandbanker, Rollerup, Rietterup, hvor vor elskværdige Biskop Balle har været Præst, Thorup, Svanberg, her er Havet og Limfiorden kun kort fra hinanden; Langvad, her ligger en stor Halvøe i Limfiorden med 3 Kirker, paa Østerred. Ullerupgaard og endelig til Thisted.

Wensyssel er omringet af Havet paa de 2 Sider, og næsten paa 2 andre af Liimfiorden, thi den staaer i Forbindelse med Thye, ved en smal Strimmel Land i Hanherred, bestaaer af 2 store Amter, hvis Jorder i Midten af Landet og ned imod Liimfiorden ere gode og frugtbare, men fra Sæbye til Skagen, langs med Havet er det for det meste Sand-Klitter, Banker og ganske ubeliggende Strækninger, dog optages nogle Hede-Jorder hist og her til Dyrkning, hvor Muld findes under Lyngen, som siden ved Pløining og Giødske blive gode Jorder. Der dyrkes meget Hør og Hamp, fornemmelig i Omegnen af Hiørring, og ellers i hele Landet gjøres meget hiemmegiort Tøi til Udførsel. Rug saaes mest, ellers ogsaa nogle

get Byg og Havre, og fra de skionne Græsgange ved Liimfiorden, hvor der er prægtig Engbund, udføres meget Smør, Ost, Talle, Huder, Qvæg, Vox, Høns, Æg o. a. dl. Man angiver, at der udføres omtrent hundrede tusinde Stude aarlig, samt en stor Mængde Heste og Sviin. Fiskeriet er i god Drift, baade ved Havsiden og ved Liimfiorden, saavelsom og i de mange færske Søer og Bække. Der ere nogle Skove enkelte Steder, men Rudera af mange store Skove, som forhen have været til, men nu enten ere omhugne ved Øxe eller ved Storm. Store og smaae Steen findes i Mængde, især ved Strandbredden, og en gruset Steenrevle gaaer tvers igiennem Landet. Egnen ved Fiorden er behagelig, da der er saa mange Afvexlinger for Øiet, men længere oppe i Landet, især ved Skagen og Hiørring, er den styg, kiedsommelig og usund, især for Fremmede, ved det idelige fine Sand, som beskadiger Synet og Lungen.

Vild-Mosen er meget stor, 2 Mile lang og lige saa bred, har endeel ypperlig Tørvegrund, men mere kunde den have, naar det var mueligt ved Grøfter at befrie den fra det suure Vand, som paa sine Steder giør den sumpig, da den ventelig i Oldtiden har været en stor Sø, men om derfra er Fald nok, for Vandets Afløb til Liimfiorden, kan vel synes, men ved Nivellation allene rigtig bestemmes; thi den store Aae, som løber derfra, maatte graves dybere, om den skulde blive fuldkommen tør.

I Wensyssel seer man megen Flid i Huset og i Marken blandt Indvaanerne; de væve, spinde og fabrikere allehaande Alenkram; Mændene prange med Qvæg, Korn og Fødevare, og ere driftige Agerdyrkere. Omgivet med Vand, paa alle Kanter ere de ligesom afsondrede fra det øvrige Jylland, de tilveiebringe sig selv derfor de fleste Fornødenheder, og stræbe immer mere at blive Selveiere, skiøndt nogle Gaardmænd i de sildigere Tider have kiøbt denne indbildte Lykke alt for dyrt. De fleste lægge Vind paa Stude, færre paa Meierie, fordi det første skal give

klæk-

klækkeligere Indtægter. Der holdes mange Faar, som tildeels ere af en god Art, skiøndt ikke just store, men den største Part af Ulden bliver i Landet, og forarbeides i forskiellige Sorter Tøier, saa at endog de fleste Præster, Pagtere og Herremænd bære Klæder af eget hiemmegiort Tøi.

Landet har kun disse smaae Kiøbstæder: Skagen, Sæbye og Hiørring, hvor Alting naturligvis er dyrt, som maae hentes fra Kiøbenhavn af Handelsvare, men endeel Fornødenheder, saasom Sild, Jern, Tømmer, Brædder o. a. dl.; fra Norge faaer Bønderne fra nogle Udløsnings-Steder ved Havet, Løken, Blokhuus o. a. fl., der med Skuder løber over til de Norske Kyster, for at sælge Korn, og igien at hiembringe adskillige Nødvendigheder; men deres Korn er ikke godt renset, derfor maae det og sælges til lave Priser; endskiøndt dette urene Korn skal give meget Brændevin. Men Brænderiet er forbudet, som forhen forskaffede Bonden megen Spøl for Sviin, Kiør og Kalve og giorde desuden hans Korns Udbringelse i Penge anseeligere til Indtægt end nu. Vel sandt, at de smaae Brændeviins-Pander giver mindre Qvantitet Spiritus end de større, og at den kongl. Konsumtion i Stæderne har vundet saare betydelig, siden Borgerne allene maae brænde, men hvad Landboerne have tabt paa Tillæg af Kalve, Sviin, Lam o. s. v., er uberegneligt og vigtigere i det Heele, end den med Tingene Ubekiendte skal kunne forestille sig. Disse Ytringer, der ikke ere mine, men mange af Indbyggernes, hidsætter jeg til Bedømmelse af Sagkyndige, thi Sællænderen brænder ei heller Brændeviin, men han kiøber dog i Kiøbstæderne megen Spøl og anseer det som ganske uundværligt for sine Kreaturer; dette kan Vendelboerne ikke, fordi Kiøbstædernes lange Fraliggenhed fra de fleeste Landsbyer gior det umueligt.

Vendelboerne ere i Almindelighed formuende, kloge, forsigtige, ædruelige; de fleste kan læse og skrive, saa det synes, at Substitut Gregersen har overdreven sine

Yt-

Ytringer*) og skildret Forfatningen med Kirkerne, Præsterne og Proprietairerne, alt for skarpt. Var det sandt hvad han skriver, saa kunde Almuen ogsaa have Aarsag til at skye og afholde sig fra Kirken, men formodentlig er Forfatterens rette Navn skiult under dette opdigtede, og i vore Tider vover han vel ei at skrive saaledes, uden saa er at han kunde bevise sit Udsagn, thi han bletter alle Mangler hos Provster, Præster, Herremænd, Kirke-Patroner, Rettens Betientere, Haandværksfolk o. s. v. — i et stærkt og mandigt skiønt Sprog, der viser at han maae være sagkyndig — men om Tingene selv ere saa i Virkelighed — derom tvivles.

I phys. oeconom. Biblioteqv mældes noget om Vensyssel. Alsædejord bruges der af en Nødvendighed, da Beboernes Agermark paa de Steder, hvor Alsædejord bruges, er vel en god, feed, muldet Jord, men meget lidet i Omfang og Størrelse. Matrikulen hviler her paa Jord af bedste Sort, som har tillige god Engs Bierring, vidtløftige Kiærre og Moser til Fædrift, og derfor er Agerlandet saa lidet til Udsæd. Betragter man tvende Beboeres Jorder og Dyrknings-Maade af lige Hartkorn, hvoraf den ene bruger bemeldte Alsædejord, og den anden derimod skarpere Jorder paa andre Egne, saa vil man finde, at den som har flere Tønder Udsæd i Agerlandet, bruger sin Jord i 5 Aar, og lader den hvile i 3, har en skarp Hede til Fædrift og liden Engs Bierring; her hviler Matrikulen paa den skarpe Agermark fornemmelig, som følgelig da og har mere Vidtløftighed end hiin. Alsædbrugeren avler mere Høe og Straae, men har ringere Korn af maadelig Beskaffenhed, som ikke duer til andet end Brændevin; — men han tør ikke for Consumtion-Inqvirenterne, thi treffes han i Forbrydelse, maae Vaderne udredes saaledes,

at

*) Om Aarsagerne til Bondens sieldne Kirkegang, af Substitut Gregersen, Aalborg 1797, 83 Sider i st. Octav.

at det svier til Kone og Børn. For nogle Aar siden døde en Controleur her i Landet, som roste sig af, at han i 5 Aar, formedelst confiskerede Brændevins-Redskaber, havde oppebaaret henimod 3000 Rd., og dog var han saa fattig, at Byen maatte sammenskyde Penge til hans Begravelse. Alfædebrugeren saaer kun Vaar-Rug, noget Byg og Havre, som er fyldt med allehaande Ukrudt, der ved igientaget Kastning og Rensning end ikke kan adskilles, saa det kan passere for godt Kiøbmands-Korn. Dette er Med-Aarsagen til de mange her gængse Sygdomme iblandt Almuen, at de spise saadant Brød der ligner sort Blodpølse i Udseende, af den Mængde Ukrudt, derfor er Fnat, Sprinkler, Blodgang, Skiørbug o. s. v., saa herskende hos endeel af Indvaanerne, der spise ofte om Dagen og især af dette Brød. Den eneste Maade at raade Bod paa denne Ulempe med Alfædejorden, er at aflede Vandet fra de lave Enge, at udfløtte og udskifte Gaardene, saa enhver fik sin egen Lod, da ville meget blive i Tiden optaget til Agerland, og Jorden kunde gives afvexlende Hvile, Sæd og Giødning, men om Vandet og kan faae Afløb, om Liimfiorden er lavere, dette er et stort og vigtigt Spørgsmaal.

Egnene paa den anden Side af Landet, henimod Havet, have ogsaa endeel Feil i Agerbruget, og kunde være bedre efter den lokale Beliggenhed, især hvor der er Leer og sort Muld. Men nogle Agre drives bestandig uden at hvile, og giødes da hvert 4de Aar, ved Hielp af de der brugelige Blandings-Møddinger, hvori der dog er for lidet naturlig Giødske, thi af 6 Heste, 8 Qvægshoveder og 8 Faar, som er Middeltallet af de Kreature Bonden holder, skal ikke falde noget stort Giødning-Forraad; og vel er det godt at blande dette med god og sort Jord — men ogsaa heri kan man overdrive det, saa hele Hoben bliver uden tilbørlig Kraft; og kan ikke virke paa Sædens Fremvext i Ageren. De mange Ukruds-Redder der opharv-

harves, især ved Bygsæden, bliver liggende paa Ageren til nye Fremspiring. Plovene ere tunge og svære, Furerne meget brede, og Jorden, der ellers er god, behandles stedmoderlig; saa det er intet Under, at man seer saadan en stor Mængde Ukrud i Kornagrene, thi man gior sig næsten Flid for at bevare det til Opelskning. Paa disse Egne leve Bønderne yderst tarvelig, deres Øl er tyndt og slet smagende, thi af $\frac{1}{2}$ Skiерpe Malt til en Tønde Øl med Malurt paa, kan der ei forhaabes megen Kraft — Brødet er sort og beskt, og Suulet uddeles i smaae Portioner, hvoraf det vigtigste er Sild og tør Fisk, og heel sielden Kiød eller Flæsk. Og med alt dette, er Almuen dog meget flittig og skikkelig, saa der ingen grove Laster findes herskende. Og foretages der Udskiftninger, som man ønsker og formoder, vil Landbruget faae et langt andet Udseende, da Fælledskabet nu gior mange Ting umuelige.

Fra en anden Egn i Landet, Kietterup, har jeg af Præsten der paa Stedet erholdet skriftlig Underretning. „I Hanherrederne saaes baade Vinter- og Vaar-Rug, i de gode Egne Byg, og demodsatte Havre, deels hvid, deels graae. — Ærteſæd er kun lidet, Boghvede er prøvet, men uden nogen synderlig Fremvext, det samme gielder om Kløver, men Raygræsset lykkes ret got paa endeel Steder; ogsaa er giort Forsøg til Hæld med andre Foderurter, dog kun i det Smaae. Udskiftninger ere nogle Steder fuldbragte, paa andre har det Vanskelighed, formedelst de mange Lodsjere, formedelst Skiellenes Bestemmelse og Bondens egen Modbydelighed, da Hanherrederne bestaae baade af mange enkelte Gaarde saavelsom ogsaa af store Landsbyer, hvor der ere Selveyere og Hoverie-Bønder af flere paagrændsende Herregaarde. Hartkornet er meget forskiellig, og Gaardene staae for 1, 4, 6, til 10 Tdr. Skyld. En Gaard paa 6 Tdr. kan saae Rug. 7 Tdr., Byg 6 Tdr., Havre 5 Tdr., Erter 2 Skpr., men har kun 24 til 36 Tønder Sædeland og holder

6 Heste, 4 Koer, en Snees Faar, nogle Svin, foruden Ænder, Høns og Kalkoner hos Enkelte, saavelsom Duer, der meget opelskes.

Enhver Gaard har gjerne i Fællig med flere en Udmark, hvorpaa græsses ved Vogtning Ungqvæg og Faar, men Heste og Koer staae tøjrede. Andre Steder gaae Alting løst under Hyrdernes Bevogtning. I de skarpere Egne tillægges Stude, i de federe Koer, som i 4de Aar sælges for 12 — 16 — 18 Rd. efter de gjældende Priser. Jorden gisdes til Byg baade naar Ageren brækkes, som og naar der er Stub; det er Alsædjord som aldrig hviler, men efter at have baaret Rug, Byg og Havre, gisdes igien til samme Sædearter. Men og Andre bruge Jorden i 3 Aar og lade den hvile i 4 Aar, atter Andre i 4 Aar og henlægger den til Udlæg i 7 og flere Aar. Her sælges meget Qvæg, Heste og Fedevahre, saavelsom en Mængde hjemmegjort Tøj baade af Uldent og Linned.

I Hanherrederne ere Fiskerierne i god Drivt, baade fra Limfjorden og Havet, og man har allehaande meget gode Fiskesorter for billig Priis.

Plovene ere lettere og bedre end andre Egnes. Plovmanden gaaer meest paa Landsiden, undertiden og i Furen, og 4 Heste ere det sædvanlige Antal. Indhegningerne ere Diger, opsatte af Græstorv, 3 Alen brede for neden og 1 Alen for oven, næsten 1 Favn i Højden, som med nogen Tilsyn kan staae i 10 og flere Aar og hegner meget godt, men er langsomt at opføre fra nye af. Steengjærder haves ikke, da Materialierne dertil mangle; det samme kan siges om Risgjærder. Skove haves ikke, saa alt Træevahre maae kiøbes meget dyrt paa Markederne, og endda nevpe er at faae for Penge. Moser og Tørveskjær gives for det meste til eget Brug, og ellers kan faaes tilkiøbs for taalelig Priis.

I Hanherrederne ere alle Gaardene byggede af Grantømmer, klinede Vægge og Straatag, men smukke og ordent-

dentlige. Enkelte Huse ere murede med brændte Steen eller Kalksteen, og Selvejernes ere som oftest ret got byggede, ja pyntelige. Tjenestefolk ere vanskelige at faae, at lønne, at fornøje, og lykkelig er den som kan undvære dem, jo længere Verden staaer jo mere udarte de; man maae taale og tie, da man ej selv kan gjøre Arbeidet; det er sjældent at see nogen Bondekarl, som forstaaer at bruge Øxe, Naver, Høvl o. s. v., men man skal skaffe Haandværksfolk til det mindste, som er fornødent i en Gaard. Men at passe Qvæg og Heste, dertil ere de fortrinlig got skikkede.

Præste-Tienden er ingensteds fastsat i Følge den kongelige Indbydelse, men den høves efter gammel Brug og Skik paa de fleste Steder i Korn, betalt efter Kapitels-Taxten, og altsaa er Tienden ikke det den kunde og burde være. Til Kiettrup Præstegaard holdes 10 Heste, 26 Qvægshoveder, 50 Faar foruden endeel Svin og smaae Kreature. Sognet er meget tæt bebygget, har 493 Tønder Hartkorn, Anexet Giettrup iberegnet, og Herregaarden Aagaard. Men hele Sognet kunde betydelig forbedres i Agerbruget, naar Aarsagerne kunde høves, som hindre Landvæsenets Fremme."

Thisted, en smuk lille Kiøbstad ved en Bugt af Limfjorden, hvorfra man kan see den store Ø, Mors, Liv og Fenge-sund, samt Kirkerne paa endeel Steder i Omegnen, især Øsløs og Vesløs paa den lange Peninsel, der kyder sig ud i Fiorden.

Byen, som har en anseelig Kirke med høit Spiir paa, ligger paa en Banke, den har 3 Torve, en Snees Gader og Stræder, henimod et Par Hundrede Huse, hvoraf en 30 Stykker ere teglhængte. Over den store Aae ere 2 velbygte Broer; Raadstuen, Hospitalet, Skolen, Amtshuset og et Par Magasiner ere smukke og vel vedligeholdte, ligeledes have Apotheket, Kiøbmændenes og nogle Professionisters Huse got Udseende. Der skal være over 980 Per-

soner, Unge og Gamle. Handelen er i skikkelig Flor, saavelsom Skibsfarten, forsaavidt man kan med smaae Farstøjer besejle de bekiendte Løxtørs Grunde, men Havnen og Ankerpladsen er ikke med de bedste. Byen har omtrent 100 Tønder Hartkorn og gode Jorder, som dyrkes med Flid. Levemaaden er ikke dyr, da Fiskerie haves i Overflødighed og ellers Tilførsel fra Fjorden og Landet af alle Nødvendigheder. Udenom Byen er Promenaden ret smuk forki Rudera af fordums Bispegaard, saavidt den kan være smuk i en skovløs Egn, men Udsigten over Fjorden er afvexlende og behagelig ved at øine længere og kortere Gienstande i Synskredsen, endog paa hiin Side Vandet, og paa tilgrændsende Øer.

Agerbruget er rigtig nok en betydelig Næringsvei for Indvoanerne, men det er slet ikke Fordeel at en Haandværkemand har Avling, naar han forsømmer sin Profession, og maae kiøbe Jorden saa dyr som her, hvor alting ligger i Fælledskab, men Lysten til at bruge Brændeviins-Panden frister mange til at være Jorddyrkere tillige, og i saa liden en Bye er det paafaldende, at der gives næsten 40 Borgere, som brænde og udsælge Brændeviin, men derfor er og Consumptionen aarlig over 3000 Rd.; dog, det urene Korn, som indkiøbes af Bønderne, kan ikke med Fordeel anvendes til Udførsel, og ventelig er det en Medaarsag til, at man ved at brænde det kan have større og sikrere Interesse deraf; og uden Ejendom af Jord kan ikke vel holdes Køer, som ere saa indbringende, naar Spolet og Dranken tillige kan gives dem foruden Foder og Græs.

Thisted er ellers nokſom bekiendt af den famøse Besættelses Historie 1696. Ophavsmanden til denne vidtløftige Intrigue var Magister Ole Biørn, Sognepræst der paa Stedet, som under Gudfrygtigheds-Maske udøvede de skiændigste og lumpneste Bedragerier ved Hjelp af 7 — 8 Qvinder, som han oplærte, indbildte og ophidsede Imaginationen paa. Under Skin af Hellighed forblindede han

sin

sin egen Biskop Birkerod. Men Sagen var egentlig denne: Biørn friede til en riig Pige af Borgernes Døttre, som gav ham efter Forældrenes Bifald en haanlig Kurv. For at hævne sig, vilde han giøre Moderen til en Hex, og indviklede hende i Fortrædeligheder. Maren Spillemands, et hysterisk hypokondrisk Fruentimmer, brugte han til sit første Redskab for at angive Pigens Moder, siden fik han 9 andre med sig, som han øvede i Beden, Grimasser og Forstillelse. Derved kom Skræk i Almuen baade her og i hele Landet, saa enhver endog ubetydelig Sygdom blev anseet for Hexerie, Besættelse og Diævelens Virkninger. Almuens Vankundighed og Fordomme vare Hielpemidler for ham til at spille sin Rolle og at øvre sine Lidenskaber: Losagtighed, Politesse og dum Stolthed. Rygtet fordoblede sig om alle disse Begivenheder. Enhver, som hørte eller saae noget usædvanligt, eller mødte en Hare paa Marken, troede strax, at det var Hexerie. Bispen befalede 3 Provster til at undersøge Sagen, og Naboe-Præsterne maatte reise ind til Thisted for at bede og at mane. Endelig kom Bispen selv, talte Latin med de Besatte, men hans Tale og Sprog vare frugtesløse, kun føjede han Anstalt ved Øvrigheden, at Maren Spillemands blev sat i Fængsel. Her gik hun til Bekjendelse, udlagde de Andre, fortalte hele Sammenhængen; Dommen faldt endelig efter mange Forhører at de skulde kagstryges, i Tugthuset, forvises o. s. v. samt at Ole Biørn skulde sidde i evigt Fængsel, hvorfra han dog endelig slap ud og døde kummerlig i Sverrig. Biskop Birkerod maatte betale tusinde Rigsdaler. d. d. Khvn. 26 Febr. 1698.

Herfra havde jeg i Sinde at gaae med en Baad op ad Fjorden til Lemvig, men i dette stormende uroelige Veir med idelige Byger, som det var hver Dag, havde jeg ingen synderlig Lyst at prøve Søen, og valgte derfor heller Landeiorden, skiønt med længere Omvej. Med en Vogn, som skulde ellers til Westerwig, kiørte jeg denne Tour, dog ras-

ske-

flere end med hiin Aalekræmmer; derimod var Plads og Sæde heel maadelig imellem nogle store Pakker, men dette og mere saadant maae man finde sig i paa Reiser, naar kun Befordringen ellers er hurtig. Jeg passerede da saaledes Thisted, Skiolbborg, Harring, Hörbum, Kalby, Hassing, havende Fiorden bestandig paa venstre Haand tilligemed Færgegaaarden og Sundet til Mors, siden forbi Brydberg Mølle, Trankier med en stor Sø paa høire Haand til Westervig. Derfra lejede jeg en Vogn igiennem Thyeholm til Ottesunds Færgested, som kun ligger $\frac{1}{4}$ Miil fra Landet paa den anden Side.*) Paa denne Halvøe kom jeg forbie Helligsøe og Odbye Kirker, havende Fjorden stedse paa høire Haand, samt nogle eenlige Steder; Jorderne syntes at være frugtbare og de trivelige Kreaturer vidnede om Græssets Fortrinlighed. Min Rudsk var ikke meget for at tale, kun Ja og Nej vare hans flere Ord.

„Thyeland er $9\frac{1}{2}$ Miil lang og 2 til 3 Miill bred, I Qvadrat Indhold udgiør Landet 18 Miil. Efter Folketællingen i Aaret 1801 fandtes i Thyeland 17956 Sixle — paa hver [] Miil altsaa 998 Mennesker — denne Befolkning er vel liden imod andre Steder, men her er og den tredie Deel af Landet bedækket med ede Sandklitter, og Søer samt Moser udgiøre atter en betydelig Deel, og endnu mere, da saa megen Jord maae henligge med Lyng udyrket, saa er Folketallet paa hver [] Miil som er beboet meget stort. Og naar Sandflugten ikke havde ødelagt saa stor en Strækning af Landet, saa kunde Thye regnes blant Danmarks skionne Provindser.

Da

*) Da jeg nu reenskriver dette, faaer jeg et skiønt Skrift i Hænde, Pastor Aagaards Beskrivelse over Thye, trykt i Viborg 1802, hvoraf jeg laaner nogle Stykker, og udelader mine egne Antegnelser over dette Land, fordi hans er nyere og paalideligere, men vidtløftig, 250 Sider.

Da Thye ligger 20 Mil nordligere end Kiøbenhavn, saa er Klimaet og koldere og skarpere, især formedelst Vesterhavets Nærbeliggenhed, der medfører megen raae og kielig Luft; saa Frosten her om Vinteren er føleligere, skient ei strængere end andensteds i Dannemark. De fleste Huse ere derfore udsatte for megen Fugtighed, som hastig raadner Møbler og alt Træeværk. For Resten er Klima ikke usundt, for Indfødte især, thi her findes endeel Oldinger og faa Sygdomme, dog er Gigt og Bryst-Pine undertiden gjængs iblant Almuen.

I Henseende til Spise og Drikke er der maaskee kun faa Steder, hvor Bonden lever bedre end i Thye, derfor er der ei heller mange som reiser andensteds bort for at tage Tieneste, da de her ere vante til dette Velleynet. Tienestefolks Løn er kun liden 14 — 15 Rd. for en Karl, 5 — 6 Rd. for en Pige, men de vil leve overmaade got. Tærskere faae 3 — 4 ß. for Tønden men god Føde, og Bonden sælger af sine Produkter det fletteste, men beholder selv det beste Korn, Kiød, Fisk og Flæsk til Huusholdningen. Enhver Bonde tørrer sit Malt i en Skuffe over og under Kakkelovnen, som giver et velsmagende Øl.

Her findes endeel smukke og velbyggede Gaarde, og Møbler hos nogle, der røbe Velstand, men Luxus herster ikke saa synderlig, da Kaffe og The ere ikke i Brug blant Almuen, ei heller Kroegang og Forsamlinger til at svire — men til deres Gjestebudde indbyde de mange Mennesker, som beværtes med 5 — 6 Retter Mad, Øl og Brændeviin. Klædedragten er simpel, som oftest hjemmegjort Tøj. Indbyggerne have i Almindelighed en rank, seer og ædel Vext, ledes lettelig til deres Pligter ved Godhed, og vise fornuftig Oplysning og sund Dømmekraft, samt yttre megen Lyst til at lære noget; dog staae Strandboerne, som leve blot af Fiskerie, noget tilbage i Cultur og Oplysning fremfor de andre.

Thyeboerne i Almindelighed ere meget vindskibelige. Mandfolkene snoe Tøjer, Reeb, Halm-Simer, Kurve. tilberede selv Læderet til deres Hestetøj, og andet Haandar-

arbejde, især de lange Vinter-Aftener. Fruentimmerne spinde, sye, karte o. s. v. Men da Bonden ikke synderlig kan bruge Øxen, maae Tømmermanden giøre det meste af Gaardsfornødenheder.

Her i Landet er et Teglværk, men flere Kalk-Ovne som levere gode Produkter. Steenhuggerie af Kamp endog til ziirligt Arbeide beskiæftige endeel sig med, andre lægge Vind paa Uhrmagerkonsten, Snedker-Haandværk o. s. v.

Her giøres af Bønderkonerne meget got og kiønt hjemmegjort Tøj, endog til Udførsel, endskjønt Hørrens Dyrkning er næsten ubekjendt af dem selv. I Mangel af andet bruge de Aske af Ærtehalm til at vaske med, og til Lud ved deres Blegerier; og selv farve de det meste af det Garn som væves, ved hjemvorende Urter. Nogle binde Strømper; Andre, især Havboerne, beskiæftiger sig med at knytte Fiskergarn. Skade dog, at Bonden sælger saa megen raae Uld til Udførsel!!

Bonden i Thye afgiver sig ogsaa meget med Skibsfart paa Havet og Fjorden; men der er ingen god Vinterhavn nogensteds for Skibene ved Havsiden, og Lørtørs Grunde, hvor der ofte er kun 4 — 6 — 9 Qvarteer Vand, hindrer Skibsfarten mangfoldig paa Limfiorden, thi kunde den, efter de Forslag som derover ere giorte, forenes med Havet, vilde Sejladsen vinde i flere betydelige Henseender. Den smale Landstrimmel imellem Havet og Fjorden ved Agger er kun 600 Alen bred, og saa lav at Havvandet undertiden overskyller, saa man med liden Umage her kunde komme Naturen til Hjelp, ved en Kanals Gravning, og Strømmen selv vilde da fordybe Aabningen. Men der gives ogsaa nogle antagelige Grunde imod disse Ytringer, iblant andet, at Havvandet ville da ved stærke Storme sætte Limfjordens Bredder meget over dens tilbørlige Grænser og forvolde Oversvømmelse, med flere Indvendinger, der dog har nogen Rimelighed.

Sej-

Sejladsen paa Limfjorden bestaaer derfore nu blot af at transportere Landets Produkter til Aalborg med saadanne smaae Skibe, der kan løbe over Lorter Sandgrunde, saasom Korn, Fedevahre, Skind, Uld, Vox, Ost, Smør, Aal, Helt, tør Fisk o. s. v. derimod landværts til andre jydske Egne udføres mange Heste, Stude og Kør.

Forprang paa Landet bliver saaledes et uundgaaelige Onde, saalænge Bonden er Commissionær for Kiøbmanden i Aalborg, og saalænge han nødes til at reise til andre jydske Kiøbstæder for at hente sine Fornødenheder endog af al Slags Træevahre, Skovler, Træskoe, Hamler, Stavtøj, Vogntræe o. s. v. Paa Havet sejle ogsaa Bønderne paa smaae Skuder over til Norge, som herfra er 17—18 Mil over det brusende Hav, og føre adskillige norske Produkter tilbage, naar de der have losset deres Korn, Fedevahre o. s. v. som de have opkjøbt her. Fra Thyeboerne saaer Norge og altid først i Foraaret Tilførsel, endog naar andre Skibe ikke kan sejle.

Strandinger forefalde undertiden her, og skaffe Landet meget af hvad det ellers har stor Mangel paa, især Gavns- og Bygningstømmer og endeel flere skældne Ting, men det har og sat Indbyggerne i et ufordeelagtigt Rygte hos Ukyndige; thi Sagkyndige veed det Modsatte.

Fiskeriet drives her meget got og hensigtsmæssig, baade paa Havet, Fjorden og i de mange Søer, og er en betydelig Næringsvej for mangfoldige Familier; hele Agger Sogn, over 100 Beboere, leve allene af Fiskerie, men de forstaae det tilbørligen, de have forskjellige Redskaber til at fange Fiskene, som ikke tydelig nok kan beskrives for den ganske Ubekjendte med Tingene. Følgelig er al Slags Fisk got Kiøb, men stiger dog meer i Prisen, i Forhold til Hampens, Tjærens og Baadenes Priser, som ere fornødne til denne Fangst; det allermeeste af Fisken tørres eller røges og udføres til Kiøbenhavn og udenrigs, noget lidet forbruges færskt af Indbyggerne selv og Naboe-Egnene, som kan kiøbe det samme Dag.

Jord-

Jordbunden er meget forskjellig i Thye, dog er Kride og Hvidleer det meest herskende Grundlag, hvorover igien findes Muld, Gruus, Sand, o. s. v. ja Rødleer findes endog i den sydlige Deel af Landet under Grønsværen; andre Steder er Grundlaget en ganske ufrugtbar Jordart der kaldes Aare, og atter andre har Sandflugt, som kan sees af gamle Dokumenter allerede for meer end 200 Aar siden at have ødelagt hele Strækninger af Landet, og endnu i de nyere Tider veed Mange Steder, hvor der have staaet Gaarde med frugtbare Agre, og nu et øde ufrugtbar gruult Sand evig henhviler.

Skove mangler Thye ganske og aldeles, og i Nærheden findes ikke noget, hvorfra Landet kan forsynes med Brændeved. Dyrt, ja næsten i samme Priis derfor som i Kiøbenhavn, er en Favn Brænde her. Man behjelper sig altsaa med Tømmer af Skibsvrag, med Tørv saavel af Moserne som af Hederne, hvilke sidste kaldes her Fladtørv. Nogle Sogne have slet ingen Moser, derimod Lyng og Hede, andre have begge Deele endog til at sælge. Nogle maae bruge Ærtehalm og andet Straae især til at brygge og bage ved, men de der lide størst Mangel, maae ellers erstatte samme ved Koekasser og sammenæltet Faaremøg. Men at Landet tilforn har havt skiønne Skove og Moser, sees af gamle Skiøder, og beviises af de mange Træestammer, som endnu opgraves i Tørvegravene.

Med Plantninger og Havevæsen seer det kun maadeligt ud i Thye, og heri er Bonden saare meget tilbage. Grønkaal er næsten paa de fleste Steder den eneste Have-Vext, som lægges Flid paa, eller maaskee noget Sennep, Peberod og Kartofler. Bonden har gjerne 2de Indlukker ved sin Gaard, den ene er til hans Kornstakke, den anden til Kaal og Biestader; Frugttræer ere saare sjældne, formedelst den stærke Vind som hersker over hele Landet, thi alt hvad der naaer med Toppen over Jorddigerne, som er deres eneste Hegn, maae bortvisne og fortørres. I Kiøbstæ-

staden og paa Herregaardene ere Haverne derimod frugtbringende baade paa Urter og Træevexter.

Som Agerdyrker har Bonden i Thye sit udmærkede Fortrin; med roesværdig Flid og Nøjagtighed passer han sit Mark-Arbeide, og ved Eftertanke er hans Landvæsen i det Hele bragt til en vis Fuldkommenheds Grad. Bygget er den vigtigste Sæd, fordi Jorden er bedst skikket dertil; i Jylland findes neppe bedre Byg end her, 1 Tønde vejer omtrent 12 Lispund. Den hvide Havre her er stor og fortrinlig god, og sælges især til Norge, den sorte bruges af Bonden selv til Hestene, som giver dem megen Trivelse, samt ogsaa til Gjæs, Faar og Svin, da den feder bedre end den hvide, men er ganske uanseelig; desforuden gives ogsaa her et Slags broget og guul spansk Havre.

Rug-Avlen er de fleste Steder kun liden, og især hvor de dyrke Vaar-Rugen, som undertiden ikke giver 2 Fold. Gule Erter avles og i mange Sogne med god Fordeel, ihvorvel denne Sæd ofte mislinger, som f. Ex. 1799. Hvede og Boghvede ere forsøgte paa flere Egne, men Prøven opfyldte ikke Forventningen.

Klever begynde nu nogle Bønder at dyrke, og dens Fordeel vil siden blive mere indlysende.

Det er mærkeligt, at Bonden harver sin Jord om Foraaret, naar det er kommet op efter Saaningen. Havre, Byg og Erter blive saaledes overharvede efter Opspiringen, og man har befundet det særdeles gavnligt til Afgrødens bedre Fremme. I Almindelighed saaes 1 Tønde Byg her i 10000 [] Alen og ved Thisted i 6000 [] Alen Jord.

Bonden i Thye lægger aldrig sin Gjødning paa Ageren, uden den først forhen er blandet med Jord, og opsat i en stor Dynge ude paa Marken, hvorved han vel har megen Umage og Kiørsel, men det erstatter sig got og viser en udmærket god Afgrøde, da Møget saaledes blandes, opsættes, omkastes og foreenes med den iførte Jord, som ogsaa er brugeligt paa mange Steder i Engelland. Og ved

Brug

Brug af Mærgelen paa den rette Maade haves her de ønskeligste Fordele, da Almuen meget klogt veed Omgangsmaaden i det Heele.

Heste og Qvæg ere trivelige, store, vel plejede, og af begge Dele er der betydeligt Tillæg, saa at enhver Bonde dermed har en Slags Handel, især med Stude og Plage til Udførsel; derimod holdes kun 3 høiest 4 Malkekoer. Besætningen paa en Bondegaard af omtrent en 8 Tønder Hartkorn er gierne 6 Heste, 6 Kør, 14 Stude og Ungnød samt en Snees Faar. Thi da Høe-Bjerringen er liden og Græsningen indskrænket, saa kan Bonden bedre holde Stude end Koer, men nu ved Kleverens videre Dyrkning vil dette maaskee forandre sig med Tiden; men da vil maaskee de berømte Thyboe Oste tabe sig i deres særegne Smag, der har sin Grund tildeels i Grasset, i hvor magert det end synes, naar det gaaer paa Agrene.

De fleste Kirker her ere uden Taarn, og de, som i de seenere Tider ere teglhængte istedetfor Blyet som laae derpaa, kan sjælden staae sig for de stærke Stormvinde, der idelig rive Hul paa Taget. Men det er blot Vindesyge, at Ejeren forhen har aftaget Blyet.

De allerfleste Steder ere udskiftede, og Kreaturerne fejres, men Mellemhegn til Fred haves ikke, og vil vendelig vare længe inden den kan haves. Saavel Bondergaarde som andre endnu større Gaarde udparcelleres, og Fæsterne blive Selvejere; men om dette og er til sand Gavn for Staten i Tiden, derom kan siges meget for og imod; thi Folketallet vinder rigtig, efterdi flere fødes; men hvor findes Næringsveje for de Flere siden, da der neppe gives nu Næring og Fortjeneste nok for de Færre!!!

Her er en stor Mængde Gravhøje omkring allevegne i Marken og især paa Hederne, hvori ved Udgravninger ofte ere fundne Krukker med Aske, Metaller o. s. v., hvilket ogsaa synes at bevise Landets tidlige Befolkning her. Ogsaa findes her adskillige Steendysser, der fordum have været Ofsers

ferſteder eller Domſteder, nogle af diſſe ere beſatte med Steen i en Runddeel, meer end 100 Alen lang.

Rudera af et fordums gammelt Slot eller Borg findes ved Sigring Søe, Voldene og Forhøjningerne kjendes endnu, og have været temmelig høje, endnu holde de over 15 Alen og i Omkreds 170 Skridt. Og det er meget rimeligt at her til dette Slot har været Indſejling fra Veſterhavet.

Lille Kirſtens Grav ſees endnu ved Weſterwig, hvorpaa hviler en Steen 5 Alen lang med 2 ophævede Kruſifixer, hvorom der tales i de danſke Kjæmpeviſer.

Thyeholm er egentlig en Halvøe næſten omflydt med Vand, og udgior 4 Sogne af det egentlige Thye, er omtrent ſaa ſtor ſom Amager; den indbefatter 887 Tønder Hartkorn; men der haves og kuns omtrent 8 Tdr. Land til en Tønde Hartkorn og Folketallet er kun 1618 Sixle. Agerbruget og Fiſkeriet drives her med megen Virkſomhed, ellers i ſidſte Henſeender ligner Halvøen det egentlige Thye, kun at den ligger mere lavt og har ſærdeles ſtor Mangel paa Ildebrændſel, da Lyngheden er kun liden og ringe.

Jegindøe er ganſke omflydt, den har en Kirke og ſin egen Præſt; den er ligeſom Grændſepunkten imellem Aalborg, Viborg og Riber Stifter, hvorfore man og her kan høre Klokkerne ringe i alle 3 Stifter. Øen har 87 Tønder Hartkorn, 28 ſmaae Gaarde og nogle Huſe, Perſonernes Antal er 205. Agerdyrkning er den vigtigſte Næringsgreen, thi Fiſkeriet drives kun af enkelte Huusmænd, Jordarten er ſort muldet, Klever dyrkes der iſær nu ſiden hver Mand er udſkiftet. Mangel for Ildebrændſel føles betydelig, dog har her tilforn været megen Skov, ſom Stedernes Navne endnu bære Vidne om.

Rimeligviis er Thye en af de Provindſer, der har kunnet vedligeholde Forfædrenes Sprog ubeblandet, ſaavidt dette er mueligt, da det ved ſin afſides Beliggenhed har undgaaet mange af de Forſtyrrelſer og Beſøg af Udlændinger, ſom de øvrige Provindſer have været udſatte for. Mange

ge Ord findes her blandt Almuen, som ogsaa forekomme i gamle og Fortidens Skrifter, hvilke Ord endog ere ubekjendte for andre jydske Egnes Beboere, som f. Ex. Ti qvarr æ Bar roel ɔ: tie stille, Børnene grøde; Hvans for Nöy ɔ: hvad for Noget o. a. fl. Desuden have Indbyggerne dette særegne i deres Tale at de betegne alle Ting efter Vinden, saasom: Bordet staaer nord i Stuen, der ligger en Øxe vesten i Gaarden, han laae i Sængen østen for Peder o. s. v." *)

Fra Ottesund kom jeg til Weyberg, en stor Sædegaard, anseelig i Bygning, med smukke skiønt smaae Værelser. Agerbruget til Gaarden var efter Egnens, dog ikke efter den bedste Sædvane, men Qvæget var stort og got. Folkene bevidste mig megen Venskabelighed og beværtede mig fortræffelig, det samme bør jeg sige om Ejeren af Strandberggaard, hvis Bygninger og Værelser ere større og i den nyere Smag; her tæt ved ligger Wennøe, det mindste Sognekald i Jylland, Præsten har neppe 100 Rd. aarlig, men det er et Promotions-Kald. Ved begge disse Gaarde er der en skiøn Udsigt over Fiorden, som atter bøier sig i nogle Viiger og Grene ned til Struer, Resen og Ølbye. Her ere skiønne Kornegne og Græsgange, og Bondergaardene gode byggede. Her ved Weyberg begynder Ribe Stift, som Fiorden adskiller fra Aalborg Stift, lige op til Agger og Harboøre, ved en smal Strimmel Land, hvorpaa ligger Rønn og Langerhuse, som kun er en halv Fjerdingvej bred,

thi

*) Saavidt Hr. Pastor Aagaards Beskrivelse i et meget kort Udtog, hvori jeg dog har forandret og tilsat Adskilligt. Men da Skriftet er affattet tydeligt og i et smukt Sprog, saa vil en Landmand ikke fortryde at læse det i al sin Fuldstændighed, for deraf at lære adskillige gode Forholdsregler med Kvæg, Heste og Agerbruget, samt en fuldkommen Underretning om Thyboe Østenes Tillavning. Skriftet kan sættes ved Siden af de andre bedste danske Provindsers Topografier, og har megen Ligning i Planen med Professor Strøms om Sundmoer.

tht ellers gik Vesterhavet ind i Fiorden, men de høse Sandklitter der gjøre Foreningen umuelig. Vesterhavet gaaer saaledes langs med hele Stiftet lige til Ribe og Møgeltønder, en meget lang Strækning.

Om: Mølle og Traberg ligge ved en Aae og en Hesselund, som er noget rart og sjældent i denne Egn, da man ikke veed af Skov at sige eller Plantninger, tht de fleste Træer som opelskes, bertvisne i Toppen af de skarpe Hav: Vinde; dog lykkes lavstammede Frugttræer ret got i Haverne, naar meget høje Diger indhegne dem, ligesom allehaande Jordfrugter sees i den ønskeligste Vext, naar kun Vinden ej kan bestryge Toppen deraf.

Gudom Closter, en Herregaard, som min Fader fordum ejede tilligemed et Par andre i Naboelauget. Den er nu opbygget efter nyeste Smag med store og skionne Værelser. Kirken, en Fløj af Gaarden, er meget udpyntet og ret smuk; jeg kunde næsten intet kjende igien af de forrige Bygninger paa Gaarden, thi alt var forandret, dog savnede jeg en Steen over Døren, som burde have været indmuret igien formedelst Inskriptionen *) Agerdyrkningen drives efter Skik og Brug i Egnen, Qvæget er stort og got. En betydelig Hedestrækning og skionne Tørvemoser høre til Gaarden, hvor der ere mange Harer, Uhr. og Agerhøns.

Gudom Præstegaard er anseelig stor og særdeles prægtig bygget, saa kun faa i Sælland kan dermed sættes i Ligning; men Agerbruget og sammes Drivt synes jeg at være misfornøjet med; dog naar Vedkommende dermed er fornøjet, saa bør jeg jo og som en Rejsende her tie. Haven er stor og vel dyrket, en høi Banke udenfor i Raaberg giver en sjælden skion Udsigt, da derfra i klart Vejr kan tælles henved 40 Kirker.

Her:

*) Post conflagratas ædes, Belovius omnem
Extruxit tandem Rege jubente domum.
1630.

Herfra til Lemvig er megen Hede og nogle eenlige Gaarde af tarvelig Udseende, store Moser, Lyng og adskillige Kornagre, som just ikke ere slette i Afgrøde. Bøndernes Brød er got og Øllet velsmagende, de leve bedre og klæde sig smukkere end Vendelboerne, men forstaae sig ikke saa got paa Prangerie og Qvægs Opdræt som hine. Her er Kornet bedre og Ukrudtet mindre, thi Jorden afvexler med Hvile og Sæd, her mangler intet uden Skov, da Kornagre, Enge, Tørv, og en sund Egn findes de fleste Steder.

Lemvig, en Kiøbstad ved en Arm af Limfiorden, ligger i en Dybde omringet med en cirkeldannet Bjerg-Kjæde, hvorfra den har et skiønt Syn, saavelsom og naar man sejler op ad Bugten imod den. Den er meget gammel, men har været tilforn meget større især i 14 Seculo. Nu har den omtrent 100 Huse, hvoraf kun faare faa ere teglhængte. Kirken er stor og smuk. Torvet, Hospitalet og Raadstuen ere smaae men smukke i Bygning. Folkemængden skal i alt være omtrent 300. Handelen er ikke ubetydelig, især ved at indkiøbe Bondens Produkter til Udførsel igien, men Kramvahre ere meget dyre, som foraarsages af den lange Transport fra Aalborg og hertil. Her er skiøn Fiskerie af alle Slags, men Tørv ere kostbare og vanskelige at hente et Par Miil borte fra. Agerjorden til Byen, omtrent 66 Tønder Hartkorn, dyrkes got, endskiønt med megen Besværlighed, da man skal op og ned af de steile Banker med Giødning, Kornlæs, Høe o. s. v., og undertiden er det endog farligt at kiøre af disse lerede og hule Veie. Et Par Kiøbmænds Gaarde ere store og indrettede med megen Merkantilisk Kundskab. Et Par andre Gaarde nede ved Stranden ere store og smukke, og i det Heele taget, er Byen, saa liden som den er, ret smuk og velbygget. En Sø ligger bag ved Byen, som er meget fiskerig og derved ere dejlige Enge; ja Græsningen flere Steder er særdeles fortræffelig, og Afgrøden paa Agre-

ne

ne af Rug, Byg og Erter meget god. Ovenfor Byen ligger en stor kostbar hollandsk Veirmølle, som har Sogning af mange Egne. Foruden Handelen er Haandværksstanden, Agerbruget og Brændeviinsbrænderiet de vigtigste Næringsveie, thi Skibsfarten siger ikke meget, især med Byens egne faa Fartøjer, der desuden ikke gaae længere end til Aalborg eller Løxtør.

Nørre Winkel, en stor Selvejergaard, som min Fader ganske af nye har opbygt i Aarene 1760 : 66 deels af Grundmuur, hvortil han selv lod Stenene brænde, deels af Egebindingsværk, med store Værelser og bequemme Indretninger i Stalde, Lade- og Udhusene. Jordene dertil ere gode og lerede, Engene istandsatte med mange Grøfter og Tørvemosen leverer Ildebrændsel endog til det betydelige Teglværk, hvis Produkter overgaae i Godhed de Flensborgske.

Cabbel, en Herregaard lige over for paa den anden Side af Fiorden, er got bygget, har en skion Have, en liden nydelig Lund, fortrinlig gode Jorder, Fiske-Parker, Springvand og en behagelig Udsigt til 3 Sider.

Tørring Præstegaard ligger i en dyb Dal, med frugtbare Agre paa Brinkerne, tæt ved er Horren Søe, meget fiskerig, i dens Udkant har staaet et fordums Borg, da man endnu seer Grundstenene i Bunden ved lavt Sommer-Vand. Denne Søe kunde vist nok udgraves for en Deel og meget Eng vindes, da Fiorden er saa nær ved, hvis Flade efter Øjesynet at dømme er lavere end Søens. I den lille Bæk derved fanges undertiden hele Læs Aborrer, Gjedder, Helt o. s. v., i de opstillede Ruser, men ved bedre hensigtsmæssigere Indretning kunde Fangsten vist blive større.

Her i Omegnene af Heldum, Dybe, Ferring, Wandberg og Fialfring ere mange Banker, Dale, Bakke, Enge, Moser og fikkelig gode Jorder, som bære Byg og Erter, men ikke saa got Rug, uden hvor Sandet herster meer end Leeret. Heste og Qvæg ere trivelige, hvormed

drives endeel Handelskab til Udførsel. Indvaanerne baade her og i hele Skodborg Herred have noget Godmodigt i deres Væsen og klæde sig ret got, deres Huse ere nette og ordentlige, endeel ere byggede af Egetømmer, nemlig Skibs-Vrag fra Havsiden, der med megen Konst skiæres ud i Stolper, fordi Saugene maae vogtes for de mange Jernbolter og Somstumper, som findes i Skibstømmeret. De vise megen Giæstfrihed imod Fremmede og have en Slags Levemaade i Tale og Omgang, forskiellig fra andre Jyder. Nogle Heder findes hist og her, som indbringe stor Fordeel, fordi man har deraf baade Lyng, Fladtørv, Græsgang og Vinterhøe til Faarene, nogle Stykker optages til Dyrkning og give skion Afgrøde efter nogle Ploininger, da Jordarten er muldet og kun lidet Sand.

Bovbjerg, et høit Forbierg ud imod Vesterhavet; bekiendt af de mange Strandinger, som der saa ofte forefalde; det er et høitideligt rædsomt Syn at see ud fra dette Bierg over Havet, især naar det stormer, det gaaer steilt ned med mange pyramidalske Afsatze, og da dets Massa bestaaer af Leer og Gruus, saa nedfalder ofte store Stykker; den synes dog ikke at være saa høi som Møens Klindt, eller saa brat steil som Stevns Klindt, men har mange Rifter og dybe Indhulinger. Uden for Bjerget begynder det store jydske Riv, som strækker sig saa mange Mile ud i Havet og er saa farlig for de Sejlende, hvor de enten strande eller sønderknuses af Bølgerne imod Strandbrinkerne.

I disse 2de, Skodborg og Wandfuld Herreder, ere der just ingen egentlige Udskiftninger; men dog ei heller noget Fælledskab, da enhver har sine Jorder for sig selv, omendskiøndt samme ikke ere fragrøftede med noget Hegn. Ei heller ere Markerne inddeelte til visse bestemte Sædskifter. Qvæget gaaer løst imellem Kornagrene paa de hvilende Græsstykker, og vogtes af Hyrder, der veed med Røsten og Svøben at gienne et enkelt Stykke tilbage, som hensniger sig til Kornet. I Middagsstunden og om Natten

er

ere alle Kreaturerne drevne i Fold eller i Huus. At være Hyrde er et slemt Arbeide, især i Regn-Veir, og dertil bruges for det meeste 16 — 18 Aars Knøse, thi de ansees ikke for Karle, førend de først have været Hyrder. Nogle drive Jorden i 3 og lade den hvile i 4, andre i 6 og udlægge til Hvile i 8te Aar, alt efter Jordbundens Beskaffenhed. Kornet opbindes af Pigerne strax efter Leen i smaae Neg, men det er og meget reent og frie for Græs. I Byghøsten er enhver bange for den stærke Storm fra Vesterhavet, thi naar den indtræffer, afpidskes Æ pperne saa kun det halve bliver tilbage. Klever seer man ingensteds, Erter kun lidet, og enkelte Steder Boghvede.

Stude lægges især meget Vind paa i disse Egne, saavelsom Opdræt af Heste, dertil kruger Bonden sit rene Korn; Rug- og Havre-Neger kastes utørskne for det Qvæg som skal staldes, og hvad som svildes, udføres paa Møddingen, hvor Svin fødes ved Affaldet; bedre var det om Kornet blev skraaet paa Mollen og blandet med Hakkelse. Bonden sælger vel noget Smør, men ikke af Betydenhed, og har netop de Kiør som behøves, da Heste- og Stude-Handelen giver ham større Indtægter. Haverne ere indhegnede med høie Jorddiger, hvor der haves de nødvendigste Madurter, men sielden Træer, hvis Toppe afsvies af Vinden. Jordforbedring med Brakgrøfter, Plantninger og oftere Pløjninger ere ikke komne just meget i Brug, Bonden bliver ved det Gamle, og de fleste leve vel og staae sig godt; hvorfor de og smile naar man taler om Siælandske Udskiftninger o. s. v.; thi deres Korn, Qvæg, Heste, Faar, Enge, Gaarde, Stuer, Værelser, Udhuuse, Tilstand, Formue, Kundskab o. s. v. overtræffer sandeligen vore Bønders i Siælland, men bleve nogle Ting dog bedre behandlede, saa kunde ogsaa Fordelen være betydeligere; især har jeg i den Henseende lagt Mærke til de svære Plove, de lette Harver, den Fordom imod Kreaturers Tøiring, deres utidige Sparsomhed over Hestene o. s. v.

men paa den anden Side have de igien meget, som var at ønske Siællænderen brugte i sit Landvæsen og Kreaturers Behandling.

Beckmark, en liden Herregaard med gode Jorder, Fiskerie, Mølle og Parker, som min Fader eiede fordum og kort Tid beboede. De gamle Bygninger ere nu istandsatte, og de store Grave omkring Borgergaarden ere tildeels opfyldte til nyttige Havepladser. Hovedgaards-Taxten er 31 Td. Hartkorn, har henimod 300 Td. Land Ager og Eng og næsten ligesaamegen Mosejord og Hede; der kan holdes 100 Qvægshoveder, en Snes Heste, et hundrede Faar o. s. v. Her er Teglværk og Torveskiær i Overflødighed. En liden Kratskov findes paa Marken. Konges- og Kirketienden beløber sig til næsten 300 Td. Hartkorn — Fiskerie er der af alle Sorter — og i det Hele er det en god Gaard, men Situationen har intet Fordeelagtigt hos sig. I Nærheden ligger Holmgaard og Ulvsund, begge gode Herregaarde, baade i Hensende til Korn, som og til de fortræffelige Torvemoser.

Vosborg er en anseelig Herregaard, med en stor Aae der løber ud i Fiorden ved Sønder Nissum, hvor Havet atter er uden for; Uldborg og Stadil Sogne, samt Sondewang Herregaarde, have just ikke de bedste Jorder, da Hede og Sand findes i store Strækninger, dog ligger der skionne Enge omkring ved Fiorden og Aaerne. Vandergaardene ere ikke smukke, og Qvæget smaat. Indbyggernes Dragt er tarvelig, og det Hele røber ikke just stor Velstand. Man kiører over Fiordens flakke Vand til Stadiløe og derfra til Holmsland, til begge Steder har man Veivisere, sædvanlig Fruentimmer, der vade for ved Vognen en heel Fjerdingvei i Vandet for en Mark dansk, thi uden denne Veiledning kan man let kiøre til en af Øerne og synke fast i det leeragtige Dynd.

Holmsland, en omflydt Øe, som er en Mill lang og har 2 Kirker, hvoraf Gammel er den mindste, men Nye

den

den største, ja anseeligste Kirke i hele Egnen, stor, lys, smuk. Her har min Morbroder været Præst og Provst i mange Aar, — Indvaanerne leve af Agerbrug og Fiskerie, de ere store og stærke, men have noget eget i deres Væsen, der ei behager Ubekiendte. Gaardene ere bygte af Skibs-Vrag og have godt Udseende.

Ringkjøbing ligger ved den store Stauning Fjord, der har sit Udløb til Vesterhavet ved Thyemindsgab, derfra dannes en lang Strækning af Sandbjerge lige til Vejrsøe, ligesom en Muur mellem Havet og Fjorden. Byens Gader ere meget regelmæssige og ganske lige anlagte, ja de paastødende Gader have en ret Vinkel paa Hjørnerne; der ere omtrent 130 Huse, der for det meeste ere Straatækte, ret kjønne, men smaa. Handelen er ganske god og Kjøbmændene opkjøbe Landets Produkter til Udførsel, ligesom de og skaffe Bonden de fornødne Vahre igjen, dog ikke saa dyre som i andre smaae Kjøbstæder.

Folkemængden skal være henved 400, hvoriblant er 8 Kjøbmænd, 12 Professionister og nogle Skippere, som meest sejle paa Holland. Byen selv har ingen Havn, men Skibene maae ligge i Vinterleje ved Haurvig, et Par Mile herfra. Næringsvejene ere ellers betydelige, godt Fiskerie, endog af Østers, og Agerbrug af omtrent 66 Td. Hartkorn, Kirken er liden med et skjevt Spiir, indvendig er den smuk og symmetrisk. Her er en god dansk Skole og Amtshuus, samt en kongelig Toldbod. Torvet er en aflang Firkandt. Haver og Indlukker til Byen ere kjønne og veldyrkede, for Resten er Byens Mark under Fællesskab for alle Borgerne. Indvaanerne ere jerne, simple og flittige, Luxus har her ikke stor Herredømme; men man lever godt ved sarvelige Retter, som Gjæstfriehed fremsætter tillige med skjønne Viine og Likører. Situationen er ikke behagelig, da Egnen er skovløs og Beliggenheden lav ved Fjorden, hvis Vande ofte stige over Breddene og gjøre Skade. Ildebrændsel haves intet andet end Tørv, som

for

for største Parten tilføres fra Lemb og Dejgberg og er temmelig dyrt.

Lemb, en Landsbye i Lundenes Amt, har gode Jorder, nogle Heede- og Tørvemoser; her er Udskiftningen skeet, saa hver Mand har sit, og endeel Selvejere ere formuende Folk. Kirken er høj, stor og anseelig med Spiir; indvendig har den nogle ret kjønne, skjønt ikke prægtige Epitafia. Her var min Mor's Fader Præst og Provst i lang Tid og opnaaede en høj Alderdom. De fleste Gaarde i Sognet have lidet Hartkorn, som er deres Lykke.

I Omegnen af Lemb, Stauning og Kaster er Dyrkningsmaaden noget forskjellig, efter som Jorden er sandet, leeret eller mulbet. Græsgangene ere meget trivelige og dog holder en Bonde paa 6 Td. Hartkorn kuns 4 Heste, 10 Qvæghoveder og en Snees Faar, men han tager mange Indtægter af Hedelyng og Tørv som sælges. Andre Bønder, som mangle Ildebrændsel, gjøre sig igien mere Fordeel af Qvæget og af Ageren, især de som ere udskiftede, thi de have ikke Tid at benytte sig af Tørveskjæringen, om den endog er paa deres Lod, da Marken fordrer alle Hænder.

De udføre i disse Egne Gjødningen om Efteraaret og nedpløie den, og Foraaret derpaa besaaes Ageren med Byg efter nok en Pløjning; men Gjødningen er for mager, da Jordblandingen deri er for stor, og ofte af en maadelig Sort, især naar det er sandet Lyngjord, da kan den ikke forraadne i Møddingen, deraf kommer det meget Ukrud og det svange Korn i Axene. Og desuden bruge de Jorden for længe efter denne svage Gjødning, og den hviler for kort, saa mangen en Bonde faaer neppe 3 — 4 Fold efter Udsæden igien. Engene kunde og burde paa mange Steder befries fra den bestandige Vandstade og derved vindes dobbelt Høe, det skeer og hvor Udskiftningerne ere foretagne tildeels, men ikke allevegne, hvor Beliggenheden gjør

det

mueligt med nogen Umage. Da saa mange ere Selvejere paa denne Kant af Landet og udskiftede, saa er det besynderligt nok, at Gaardene ere saa uanseelige, og at Havedyrkning saa meget forsømmes. Enkelte Steder vise det Modsatte, og gotgiøre at der kan groe allehaande Mad-urter, Rødder og Kartofler, dog imod disse sidste har nogle Bønder store Fordomme.

Timgaard, et gammelt Herresæde med store Bygninger af hugne Steen, 4 Stokværk høie, af gothisk Architektur, har mange, just ikke slette Jorder, ligger i en ubehagelig Egn omringet af Lynghede. Den Gyldenstiernske Familie har boet der i et Par Aarhundrede og længere; Landevejen løber tæt forbi, og Kirken ligger i Nærheden, samt en Mølle, hvor det er vanskeligt at komme over Aaen. Veien herfra til Holstebroe er kiedsommelig og vildsom over Bække, Heder og Sumper.

Holstebroe Kiøbstad ligger ved en betydelig stor Aae, der uden for Byen deeler sig i flere Grene af forskiellige Navne, over samme er en 80 Alen lang, velbygget Broe, og skiønne Enge ved Siderne som Marskbund. Byen ligger altsaa paa begge Sider af denne Aae og har omtrent 150 Huuse, hvoraf de fleste ere kiønne, fordi de ved Branden desværre! ere blevne nyebygte, der skal være 700 Mennesker, 10 Kiøbmænd og henved 100 Professionister. Kirken er en stor Korskirke med et lavt Taarn, men har intet udmærkende. Situationen er ret kiøn, og Promenaderne om Byen behagelige, for saa vidt de her kan være. Her holdes betydelige Markeder, hvorfra der kiøbes mange Træevahre, som hidsendes fra Skovegnene, saasom Vogne, Greebe, Skovle, Skafter, Plejler, Træskoe m. v., her kiøbes og sælges meget Qvæg og Heste, Fedevahre, hjemmegiort Tøj og andre Bondens Produkter.

Handelen er ikke af stor Betydenhed, da Vahrene maae føres over Land fra de nærmeste Søestæder, og følgelig derved blive dyrere; men Brændeviinsbrænderie er

Nær-

Næringsvej for mange, saavelsom og Haandværkerne, der for største Deelen er i god Drift og Virksomhed.

Fra en agtværdig Mand i Holstebroe har jeg efter Anmodning faaet nedenstaaende Anmærkninger ov r denne Bye og Omegnen:„ Byg saaes almindelig først i den hvilte Ager, dernæst 2 Halme Rug, 2 Halme Havre, dog er der nogen Forskiellighed, thi endeel tage flere Halme Rug og færre Havre, ja tvert imod. Jordens Hvile er atter forskiellig 5 — 6 — 8 Aar. Boghvede saaes i de sandigere Egne, og Kartofler er i de senere Aar kommet i Brug. Men Havavlen kunde drives med Fordeel, da derved spartes mange Penge, som nu gaae ud af Landet. Kleversæd er ikke i nogen betydelig Brug, da man er i den Formeening, at den udtærer Jorden til Skade for den følgende Sæd.

Priserne paa Heste ere ulige efter Omstændighederne, dog kan man ansætte gode Bønder-Heste til 50 — 70 Rd. Strykket, naar de ere 4 Aar gamle, en god Koe koster 15 — 20 — 30 Rd. ligeledes efter Aarets Beskaffenhed. Hesteavlen har i de sidste Aar meget forbedret sig ved Opmuntringer og Præmier fra Stutterie-Commissionen, og derfor seer man og nu Hingster, Hopper og Plage hos Bonden, som ere skjønne og store.

Stude tillægges ikke saa meget her i Omegnen som længere Nord paa i Jylland, men man befliter sig mere paa Køer, endog til Salg for Kjøbenhavns Slagtere. En Bonde holder 5 — 6 Køer, en Borger et Par store, som tillige fødes med Drank.

Tjenestefolkene ere ikke det for Husbonden som de burde være, og dog fordre de stor Løn og meget god Føde: en Karl 20 — 30 Rd., en Dreng 8, en Rygter om Vinteren 6 Rd., en Pige 12 Rd., Daglejere 20 ß. om Sommeren, og 8 om Vinteren foruden Føden.

De fleste her i Egnen ere nu udskiftede af Fællesskab, men Arealet af Jorderne, endog efter lige Hartkorn, er forskiellig, 4 — 10 Td. Land til en Tønde Hartkorn-

for-

foruden Heder, Moser og Overdrev, og hvor Bonden har faaet sit for sig selv, saavelsom her i Byen, tøjres nu alle Kreature, men Staldfoering veed vi ikke af. Ungqvæget gaaer løst under Bevogtning. Tørveskjær haves i Nærheden, dog koster et Bonde-Læs Tørv 4 — 5 Mk. Men Brænde seer vi ikke, da hverken Skov eller Underskov er her i Nærheden, saa Gjærdsel følgelig ej heller kan anvendes paa vore Diger, men de maae hegne selv ved deres Højde.

Omkring ved Holstebroe gives just ingen nye store Forbedringer i Landbruget, men enhver dyrker sin Ager efter bedste Skjønsomhed, og gjøder med Kride eller Mergel eller Blandings-Møddinger efter Jordartens Beskaffenhed. Fiskerie falder vel noget af i den store Aae, men dog ikke af stor Betydenhed. Faar og Lam ere dyrere her end længere ud i Heder-Egnen, saaledes koster et Lam nu 9 — 10 — 12 Mk.

Byens egne Fattige plejes godt, men de fremmede Betlere ere en daglig Plage og stor Udgift aarlig, da man undertiden daglig kan udgive 10 — 12 ß. og mere til omløbende stærke Tryglere; — og hvorledes blev man dem qvit uden at kjøbe sig fra dem med Almisse, hvortil de som oftest ere uværdige og utrængende.„

Ausumgaard ligger skjønt, er smuk og prægtig bygget, har en nydelig Have med mange Plantninger. Grave omringe Borgegaarden, og Ladebygningerne ere store. Bøndergodset er i skikkelig Stand, og Gaardens eget Agerbrug skal være meget god. En Præst i Hjerm kjøbte og bygte Gaarden, blev adlet, og hans Søn blev Præst og tillige Herremand der paa Gaarden. I Nærheden er en stor Mergelgrube — og Kjergaards Mølle ved en Aae i mange Bugter.

Jeg var paa Faberg, Tiesum, Kongegaard, Krogsgaard, Büesensteen, Bamme og flere andre Steder i Besøg, men gjorde ingen Anteegnelser der, da det

meeste

meeste af Agerbrug, Qvægdrift; Hede- og Torvegravning var overeenstemmende, med hvad jeg forhen havde seet og og optegnet i andre Egne.

Igjennem en stor kjedsommelig Hede, hvor jeg saae en Mængde Uhrhøns, Harer og et Par Ræve, til Kjergaards Mølle, forbi Qvestrup og Wolstrup Herregaarde, som have nogen Skov og en kjøn Beliggenhed ved en Bugt af Fjorden, forbi Gjemsing Kirke, Hellegaard og Rydhauge, som er en meget anseelig Herregaard i Bygningerne, har en stor Have, Teglværk og mange Forbedringer i Marken — Landting — Nyegaard til Sahl Præstegaard, hvor jeg formedelst Torden og Uvejr maatte forblive.

Sahl Præstegaard er af simpel og lav Bygning, ligger i den sorte Hede, og i en triste Egn, men Kirken er høj og stor med et Spiir, der skal være over 70 Alen i Højden. Indvendig er især Altertavlen smukt indlagt med blaae Steene. Her saae jeg en Virtuos paa Fiolin, en blind Skræder som havde megen Kundskab og Læsning.

Herfra til Skive er Vejen kjedsom, over store sandige Heeder, hvor hverken Folk eller Fæe sjnes; men Lyngen er meget høj, saa den gaaer over Hjul-Naverne, forbi og igiennem nogle usle Byer, hvis Gaarde havde tarveligt Udseende, uden Skorstenen igjennem det sorte Lyngtag. Bondens Klædedragt var kun maadelig og Stuerne det modsatte af andre Jyders Værelser, Maden saae ikke meget appetittelig ud, og med al dette er Folkene dog muntre, godhædige, tienstagtige og gjæstfrie, men deres Sprog forstod jeg ikke ganske.

Estwadgaards Jomfrue-Kloster, 3 store Længder af 3 Stokværk med Grave og Vinde-Broe, Have, Ladegaard o. s. v, har bedre Anseelse end de omliggende Bondergaarde. Her betales Bompenge for 3 store Broer over den brede Aae, hvis paagrændsende jævne Enge og Torvemose er noget af det smukkeste for den tænkende Oekonom. Jeg havde kiet mig en Bonde at kiøre mig til

Ski-

Skive nede fra Skodborg Herred, en flink vittig Mand; men hans Heste vare hans Yndlinger, han bedede ofte, saaledes holdte vi i Middagsstunden stille i en stor Gaard for at fore Hestene, hvor vi kom i Selskab med nogle Stude-Prangere fra Ribekandten, som en jydsk Bonde-Proprietær ledsagede igjennem Omegnen.

Skive Kjøbstæd ligger ved en Bugt af Liimfiorden, har en ganske kjøn Situation og afverlende Behageligheder for Synet til den store Aae til Naboelandene, og de smukke omliggende Enge. Byen har 92 Huse, 600 Mennesker, hvoriblandt ere 15 Kjøbmænd, 10 Skippere, 40 Professionister og endeel Fiskere. Her ere endeel fornemme Folk boesiddende, og nogle kongelige Embedsmænd. Der ere omtrent en halv Snees Gader, hvis Huuse ere ganske kjønne, nogle endog smukke. Kirken ligger uden for By, en paa en Forhøjning, hvorfra man seer ned i de dybe Dale, hvorigjennem den store Aae slynger sig, og hvorfra haves Udsigt til fiernere Egne paa denne og hiin Side Fiorden. Byen har over 30 Td. Hartkorn, hvis Marker bære fortræffelig Afgrode, og synes at være godt dyrkede. Her ere mange gode Haver, Plantninger og Træer, samt adskillige kjønne Lysthuse og Hække.

Det gamle Slot ligger tæt uden for med Grave og Volde, kaldes Skivehuus, men er nu kun en Ladegaard, som har en betydelig Avling; her begynder egentlig Salling Land, som paa de 3 Sider er omflødt af Liimfiorden, det er noget over 2 Miil i Længde og Brede, og hgr 4 Herreder og 37 Kirker, samt 16 Herregaarde — altsaa er Landet efter sin liden Størrelse stærk og tæt bebygget, men det er og et saare godt og frugtbart Land. Skov er her ikke noget af til Betydenhed, og kun lidet Tørvejord, saa man har Mangel paa Ildebrændsel, der andensteds fra maae tilføres. Her avles prægtigt Korn, tillægges mange Heste og Qvæghoveder, her forarbeides meget hjemmegjort Tøj af Uldent og Linned, Flittighed og Driftighed herster,

baa-

baade paa Ageren og i Huſet, ved Fiſkergarnet og Kreaturernes Pleje men deres Huſe og Boliger have intet fordeelagtigt Udſeende. De ſpiiſe og leve godt, med det bedſte Brød, Øl og Suul ſom kan faaes, og ere meget giæſtfrie, ja have Levemaade eſter deres Stand, meer end endeel andre.

Her fra Skive betingede jeg mig at ſeile med en Skipper, ſom juſt laae færdig til Aalborg, men maatte finde mig i at giøre en Krabsgang med ham, ferſt til Mors, hvor han ſkulde indtage nogen Ladning videre. Jeg og en gammel Jomfrue vare de eneſte Paſſagerer. Vi krydſede ud igjennem Hvalp-Sund, ſom har Thiſe Kirke paa den eene og Heſſel Kirke paa den anden Side, ſaavelſom den ſmukke Gaard Krabbesholm tæt ved Fiorden, der giør atter her en ſtor Bugt ned til Lynnerupgaard og Sundſtup, hvor Færgeſtedet er over Virkſund. Efter Krydsningen havde vi god Vind forbi Fuur og Liv, begge Øer i Limfiorden, og kunde øine adſkillige Gienſtande paa begge Sider deraf, Herregaarde, Kirker, Huuſe, enkelte Træer og ſkiønne frugtbare Marker, indtil vi kaſtede Anker i Nykiøbings Havn paa Morsøe.

Nykiøbing, en Kiøbſtad, er næſten omflødt, thi Fjordens Bugt danner meer end den ene, og en Aae uden om de øvrige Sider, der ere kun 2 Hovedgader ſkikkelig brede, med nogle Huſe ſom ere ſmukke. Ved Torvet ligger Kirken, en ſtor gammeldags Bygning med mange Takker paa Taarnet, og atter en takket Gavl over Koret; indvendig er den ret ſmuk. Raadſtuen ligger ſtrax ved Kirken, er nye og pæn i ſin lille Bygning. Her ere 2 betydelige Hoſpitaler og ellers gode Indretninger for de Fattige. Byen har over hundrede Huſe og Gaarde, endeel Kiøbmænd og mange Profeſſioniſter, eſter dens Størrelſe. Den har noget over 40 Tdr. Hartkorn, hvis Jorder ere gode, og desforuden en ſtor Fælled til Græsgang. Nede ved Stranden er en liden men god Skibsbroe, deromkring

ere

ere skionne Promenader, og bag ved Byen har man en herlig Udsigt fra de høje Banker, hvori der skal være Kalksteen. Handelen og Skibsfarten kunde være betydelig, men alle klage over Lerrør Grunde, som hindre Seiladsen. — Dueholms Kloster ligger i Udkanten af Byen, en ansees lig grundmuret Bygning, som Munkene længe beboede, men nu er en Herregaard. Derfra kan man gaae over en Broe bag om Byens Stræder, hvor endeel Haandværksfolk, Skippere og Fiskere ere boesiddende og i hvert Huus seer man Tarvelighed, Flid og megen Virksomhed. Vi maatte opholde os der over en halv Dag for at indtage nogen Ladning af Fisk fra Harboere, især tørre Rakler, og andre store Sorter, hvis Navne ere mig ubekiendte.

Byen ligger paa den frugtbare Øe Mors, der er 3 Miil lang og 2 breed, Landet har 32 Kirker, og 4 Sunde, hvorover Færgeløb er anlagt til paagrændsende Naboelande. Der skal være næsten 4000 Tdr. Hartkorn paa Landet, og altsaa kan man nok tænke det maae være meget tær bebygget og folkerigt; noget bjergagtig er denne Øe og og har adskillige Strøg af Kalkjord, et par Steder den lette ufrugtbare Sand, men ellers den fortræffelige frugtbare Jordart, hvorfor der og avles meget Korn, tillægges mange Kreature og frembringes endeel Fedevahre til Udførsel. Indbyggerne klage meget over den stærke Havsug og Taage. tilligemed Stormene, som ofte nedkaste deres Korn i Høstens Tid.

Endelig sejlede vi, men formedelst Modvind og siden ganske Stille maatte kaste Anker ved Løxtør, der seer ud som en Kiøbstad, da den har Kiøbmænd og Haandværksfolk men har hverken Øvrighed eller Kirke, dog er det en vigtig Losse-Plads og Oplagssted for de Skibe, der skal passere de famøse Grunde. Der er omtrent en 60 Huse af tarveligt Udseende, og Byen ligger i en Morads under en Kiæde af Kridbierge, Gaderne ere for det meste ikke broelagde. Fiskeriet drives got, som er en Næringsvei for

mans

mange saavelsom Lods-Væsenet, da ingen Ubekiendte kan besejle Grundene, hvor der kun er et Par Alen Vand, og en sejlbar Rende, som undertiden tilstoppes med Sand, da Strømmen skiærer Løb for Vandet andensteds, som igien ved stærke Storme tilstoppes, saa det er yderst vanskeligt for alle Skippere her at passere, og de større Skibe kan slet ikke komme over Grundene, men maae losse og oplægge Vahrene i Løxtør, til videre Transport af store flade Pramme op til Kiøbstæderne i Limfiorden. Ildebrændsel er her kostbar, thi ellers kunde den skiønne Kride ved Byen fordeelagtig anvendes til Kalk, og den raa Kride selv er meget fiin og kunde blive en vigtig Handels-Artikel til Udførsel, men Løxtør Grunde, Folkemangel og maaskee Forsømmelse bidrage tilhobe, at det ikke afbenyttes uden til Omegnen. Situationen er ellers ret smuk: lige over paa den anden Side af Fjorden ligger det dejlige Aggersborg, som har været bekjendt i Historien siden det 10de Aarhundrede men er nu en Herregaard, som har mange fordeelagtige Indretninger i Landbruget. Udenfor seer man henved en Snees smaae Øer og Holme ved Strandkanten og mange Afvexlinger for Øjet af de fjernere Landkyster, Skibe, Baade og Fiskere.

Nu begynder Aggersund, hvor Liimfiorden er smal som en stor Aae lige til Udløbet i Havet, dog ligge her nogle ikke ubetydelige Øer, nemlig: Orholm og Gisel, men paa venstre Haand, saa Sejladsen synes bestandig dog at være kun smal, thi man kan got høre hvad Folk taler paa begge Sider Fjorden i stille Veir. Paa høire Haand gior Fjorden en lang Indviig til Halkier, som ellers kaldes Sæbersund, hvorover der er Færgeløb. Herved ligger Herregaarden Lundbek med en liden Skov.

Vi kastede atter Anker ved Kiøbstaden Nibe, for at indtage nogle Læster Spegesild, og her fik vi endnu 2 Passagerer, en Chirurgus og en Hestedoktor, som vare meget kloge efter deres egen Fortælling; — dog — saa nødvendige

beg-

begge ere for Staten — saa sagde jeg alligevel ved mig selv eller tænkte, og Tanker gaae jo toldfrie: Fra disse frie og kjære Herre Gud! Byen er smukkere end endeel andre af lige Størrelse, formedelst Ildsvaade, som i de senere Tider har frembragt nye, smukke og simple Huse. Der skal være over 200 Huse og over 900 Mennesker, hvoriblant ere 10 Kiøbmænd, 10 Skippere, 40 Fiskere og 24 Agerbrugere. Byen har 12 Jagter, 20 store Fiske-Qvasser og mange Baade. Silde- og Aalefiskeriet er her den betydeligste Næringsvei, og derfor finder og blant Haandværkerne Bødker-Professionen meget Sysning; her er i dette Fag 10 Mestere, og Daglejere ved Fiskeriet, næsten halvandet Hundrede Personer af begge Kjøn; og dog er der ingen synderlig Velstand i Byen, de fleste have kun det daglige Brød til Nødtørftighed. Handelen er dog i god Drift, thi hertil kan sejle temmelig store Skibe, som bortføre Fisk i Tønder og igien tilbringe Landmandens Fornødenheder, hvorfor Priserne paa Kiøbmandsvahre just ikke ere meget dyre. Her er ingen Raadstue, Kirken er som en god Landsbykirke. Indvaanerne ere stærke og haardføre i deres Væsen, da de taale megen Besværlighed og Kulde ved Fiskeriet. Luxus har kun lidet her at sige. Vindskibelighed og Flid desto mere. I de fleste Gader seer man Beskiæftigelse med Fiskergarn, Aalestager, Bødkerarbeide o. s. v. Et smukt Digt af A. Fr. Just om Limfiorden og Nibe, findes i hans samlede Digte: trykt i Wiborg 1792, med Kobbere.

Ellers har Nibe Fiskerie meget aftaget, siden de svenske Strandboere begyndte at bruge denne Næringsvei, og sælge Sildene tilførte til de jydske Omegne endog for bedre Kiøb end Nivboerne; og de saltede ligeledes meget billigere. Aarsagen maa søges i den større Folkemængde, simplere Levemaade og Tøndernes mindre Kostbarhed hos de Svenske, som kun allene passe Søen og deres Garn og ei forhindres ved andre Bi-Arbeider, saasom Agerbrug, Brændevins-

Pan-

Panden, og det mageligere Tryglerie som Betlere. Men i hvad end Aarsagen monne være, saa er Nibe nu aldeles ikke, hvad den har været tilforn i Henseende til Sildefiskerie og sammes Udførsel til Sælland og andre Steder.

Gisel en Ø i Limfiorden, hvis Indbyggere ere Fiskere og nogle Agerbrugere; her ere nogle gode Fabriquer for Garvere, Feldberedere og Sildesaltere med dertil egne simple Indretninger, som kunde blive fordeelagtigere, naar de dreves i det større af Sagkyndige Mænd. Landet har sin egen Kirke, 140 Tdr. Hartkorn, og skikkelig gode Jorder, der dog ikke drives som de kunde og burde. Her ligger en lille Herregaard Birkum af simpel Bygning.

Øeland, en omflødt Ø lige over for Nibe, med en smuk Herregaard Orholm, som fordum har været et berømt Kloster. Landet har kun 87 Tdr. Hartkorn med god frugtbar Jord. Her er dog noget Skov af Eeg, Bøg, Elle, Hessel o. s. v., som er sieldent at see i denne Egn. Bønderne nære sig af Agerbrug, men dog meest af Fiskerie og Transport-Seilads til Aalborg. Kirken er den fierde Fløj af Herregaarden, og er smuk baade ud- og indvendig, et Kapel har fordum været paa Nordkanten af Øen, som nu er afbrudt. Vi kom forbi nogle smaae Øer, hvoraf den største kaldes Ægholm og endelig kastede vi Anker paa Aalborgs Rhed, hvor Skibet skulde losse, og vi søge om nye Lejlighed for at kunne sejle til Kiøbenhavn.

Aalborg. Her maatte jeg forblive i 6 Dage, inden jeg kunde træffe Leilighed med et Skib til Kiøbenhavn, havde altsaa megen Tid og Ørkesløshed til at besee denne store, folkerige Stad og Omegnen; jeg logerte i Værtshuset Snurren, et snurrigt Navn, men Beværtningen var meget god; jeg besøgte nogle Venner, Beslægtede og Bekiendte og disse skaffede mig igien nye Bekiendtskaber, saa min Fortæring næsten intet kostede mig, da jeg var buden til Bords baade Middag og Aften. Jeg nød megen Venskabelighed og Artighed af Adskillige, og en gammel Ven af min Fader,

vis-

viiste, at han var Sønnens Velynder, fordi han formeente at have nogen Forbindtlighed paa sig fra fordums Dage; — en ædel, christelig og menneskekjærlig Tænkemaade ! ! ! Han er nu død, men hans Minde skal stedse være mig i dybeste Erindring; Tiden var mig særdeles lang, især om Formiddagen, og idelig saae jeg ud fra Toldboden efter forventende Skibe; næsten var jeg bestemt til den femte Dags Aften at reise over Land til Aarhuus, som herfra er $15\frac{1}{2}$ Miil eller til Snoghøj som er omtrent 30 Miil, men saa den lange Vei igiennem Fyen og Sælland, de store Bekostninger med Vognrejser og andet mere gjorde, at jeg maatte med Taalmodighed finde mig i at vente til der gaves Sibsleilighed; nu var det over 6 Uger siden jeg forlod Sælland; og altsaa den Tid forløben, som jeg havde bestemt til denne hele Reise; men jeg var ofte imod min Villie bleven opholdt af Vejrliget, mine Venner og andre Hindringer.

Aalborg ligger i en Dybde, omgivet af høie dog skikke Bierge, hvis Indhold er for en stor Deel Kride og Mergel. Byen deles i 4 Dele af lige saa mange igiennemløbende Aaer, hvoraf Østeraae er den betydeligste og lidesom en liden Havn ved Toldboden. Der ere mange større og mindre Broer og nogle betydelige Vandmøller ved disse Aaer, der ere giorte sejlbare som Kanaler, ved de paa Siden anbragte Bulværker, saa Skibe og store Baade kan gaae op igiennem Aaerne til adskillige Steder. Staden skal have 66 Gader og Stræder, 7 Porte, 4 Kirker, 1 kongeligt Slot, Latinskole, stort Hospital, Magazinhuse og Fabriqver, og andre publiqve anseelige Bygninger, hvoriblandt kan regnes: Bispegaarden, Raadstuen, Comragiehuset, Præste-Residentserne, Toldboden, Apotequet o. a. fl.

Jeg troer at Aalborg er mindre end Odense, men den er tættere bebygget, meer folkerig, og her er større Handel og Kiøbmandskab, megen Udførsel af alle jydske

Produkter, og betydelig Indskibning af alle Fornødenheder, derfor ere her saa mange anseelige Kiøbmænd, der handle en Gros foruden adskillige andre, der leve af mindre Kiøb- og Handelskab. Staden har selv endeel Skibe fra 20 til 130 Commercelæster, som besejle danske og udenlandske Havne. Nu laae her paa Rehden danske og fremmede Skibe ialt 68. Skibsbroen ved Østeraae er stor og vidtløftig, hvor der daglig vrimle mange endog fremmede Søefolk. Tæt ved er Vejeboden og mange Stabler af Tømmer, Mollesteen og andet Kiøbmandsgods.

Folkemængden skal være omtrent 4000, deriblant 70 Kiøbmænd, 250 Professionister, 40 Skippere. Staden har omtrent 600 Huse foruden de publique, den har 12 Færger til Befordring for Reisende over Vandet til den smukke Landsbye Sundbye som ligger en fjerdedeel Miil fra Aalborg. Her er meget store Gaarde, især i Længden til Gaden, og paa Torvet seer man en stor grundmuret Gaard, hvor Kong Hans døde 1513. Luxus er her den samme som i Kiøbenhavn, især blandt de mange formuende og fornemme Indvaanere, i Klædedragt, Equipage, Meubler, Giæstebude og Fornøjelser, hvoraf her gives mange og forskjellige, i Klubber og Billardselskaber for den lavere og højere Klasse.

Slottet ligger tæt ved Fiorden lidt udenfor Staden, omringet med Volde og Grave, og er meget istandsat i de ældigere Tider i en vis Begivenhed, saa der ere mange smukke og store Værelser. Haven er seeværdig, da dens hele Dyrkning og Anlæg er meer end privat Mands Arbejde. Der sidde endnu Kugler i Muren fra den Tid da de Svenske beskjød og indtog Slottet 1676, som ere forgyldte til Ihukommelse derom. Under Volden ere hvælvede Gange og Magaziner. Jeg besaae Bogtrykkeriet, Sukker- og Exbesyderierne, Teglværket, Grubbemøllen, Silkefabriqven og andre store Indretninger.

Budolfi Kirke er temmelig stor og velbygt med Taarn, men har intet Spiir, indvendig er der megen Kostbarhed af Sølv, skiønt ikke efter vore Tiders Smag, paa Alteret, Døbefadet o. s. v. Iblandt de mange Gravminder er der især et nyt og prægtigt over J. Himreich, som har legeret mange Midler til Kirken. Frue Kirke er en anseelig stor Korskirke med et ottekantet Spir af tvende Deelinger, paa hvis øverste Spidse er anbragt en forgyldt Stjerne, Taarnet og Spiret skal være 107 Alen høj. Indvendig er den lys og høj, har mange Gravminder og Lysekroner, især en stor der skal veje 644 Pund, og Kirken er i det hele symmetrisk og smuk. Over Korsdøren staaer Frelseren og de 12 Apostle, hvoraf en holder en Bog i Haanden med denne Inskription: Anno 1663 var der dyr Tid i Landet, da en Skieppe Rug kostede 3 Mk. og en Skieppe Byg 24 ß. De andre Kirker saae sig kun udvendigen fra, men ere godt vedligeholdte. Den latinske Skole er en stor lang Bygning med Taarn paa, taet op til det anseelige og vigt doterede Hospital; her er 6 Klasser, og Værelier ovenpaa for Lærerne ved Skolen, desforuden ere her 4 danske Skoler, hvori der, foruden Kristendom, læres Tydsk, Navigation og Mathematik.

Uden om Staden er en smuk Promenade forbi Rebanerne og de 2de Bakke, som slynge sig omkring de nær ved liggende Indhegninger og Enge, forbi den smukke Herregaard Sohngaardsholm, forbi Fattiges-Husene om ad Teglgaarden o. s. v., hvor man har den skiønneste Udsigt; naar de nærliggende Bjerge bestiges, da viser Staden i sin Storhed og dens mange Haver, Torve, Bygninger, Aaer, Broer o. s. v. taet klynget sammen paa hinanden, alt beliggende ved Limfiordens Bredder, og saa de mange Skibe paa Rehden, de mange kommende og gaaende, store og mindre Seilere, den idelige Vrimmel af Reisende over Færgeløbet, de mangfoldige Beskiæftigelser paa Skibsbroen af allehaande Nationers Søefolk, Fiskere og Bønder, der hidbringe Landets Produkter.

Aaerne ved Aalborg løbe ud i 6 Arme, hvoraf de 5 afdele Staden i 4 Qvarterer. Uden om Staden ere mange høje Kridtbierge, hvoraf kunde brændes fortræffelig Kalk, som ved Erfaring og Prøve er beviist, og dog lader man al den Kalk som forbruges, hjemføre deels fra Norge, deels fra Viborg-Egnen.

Udenfor Staden er en skiøn Kilde med Plantninger og Anlæg, som nu har faaet Tilladelse at kaldes Kronprindsens Kilde.

Man angiver at Omkredsen af hele Staden skal være 4900 Alen, at Husenes Antal er 610, fordeelte i 68 for en stor Deel uregelmæssige Gader, hvoraf 41 høre til Budolfi og 27 til Frue Menighed. Levemaaden er her fiin og sleben, og Luxus nærmer sig i flere Tilfælde Kiøbenhavns.

Med en Ven fra Aalborg giorde jeg en Dag en liden Lysttour igiennem Neuling og Gunderup til Baroniet Lindenborg, som er en prægtig, stor, smuk, smagfuld Bygning, og Ladegaarden har alle muelige Bequemmeligheder; Markerne drives got og ere frugtbringende. Til dette Sted henhøre mange Kirker, meget Bondergods, betydelige Kongetiender, Møller og stor Hovedgaards-Taxt, saa det er en herlig Ejendom. Her er Teglværk og Bomuld-Spinderie, samt andre gode oeconomiske og mercantilske Indretninger. Men Skove ere her ikke, kun nogle enkelte Plantninger; derimod skiønne Enge ved den store Aa, hvorover er bygt en kostbar lang Broe.

Guddomlund, en Herregaard, hvis Ladegaard og Indretninger til Agerbruget og Landvæsenet ere seeværdige, og røber en tænkende opfinderisk Ejer. Der er gravet en stor Kanal 12 Alen bred og ½ Miil lang, for at udlede Vandet af de sumpige Enge og Agre, da mindre Grøfter og Bække henledes til den større, der endelig løber i Limfiorden, og hvori man kan sejle med store flade Baade, hvorved Transporten med Landets Produkter bequemt føres

til

til Stranden, og derved spares Vogn-Reiser. Derved er mangen et Stykke Ager og Eng kommet under Ploven, som forhen henhvilede ubrugbar. Disse udtørrede Stykker gjødes med Kride, Mergel og Sand, og give sikon Afgrøde. Engene kan ved Sluser og Dæmninger sættes under Vand naar man ønsker, men der hører meget til, inden alt dette fortræffelige Anlæg kommer til Fuldkommenheb. Begyndelsen er ypperlig, men der fordres Penge og Tid at bringe det til hvad det bør at være. Her er ogsaa anlagt Spinderier paa store Rokke, og Kalkværker af Kride, som er meget godt, men har sine Vanskeligheder formedelst Brændemangel. Bønderne ere frigivne for Tienden, og efter kongelig Resolution er Præsten givet fuldkommen Vederlag for sin Andeel for sig og Efterkommere; kort, her ere mange nye Anlæg, som rigtig nok have Fordomme imod sig; men Begyndelsen til enhver Ting har altid Vanskeligheder at bestride. Jeg ønskede at kunde have beseet flere Ting der, men jeg maatte reise tilbage med min Ledsagere og vi kiørte en anden Vej igien til Aalborg over og forbi Lille-Vorde, Romdrup, Tranders o. s. v. thi jeg frygtede der kunde komme Skibslejlighed imedens jeg var borte, ellers havde jeg gjerne tøvet Natten over paa Guddomlund.

Endelig til syvende og sidst, kom jeg bort fra Aalborg paa den syvende Dag, for at sejle til Kjøbenhavn tilligemed de 2 forrige Passagerer og 4 Andre tilkomne, nemlig en jydsk Bonde-Proprietair, en pyntet Skræddersvend og en Smed; vi bereede igiennem den smale og krumme Limfiord til Hals, hvor vi havde adskillige Gienstande for Øjet paa begge Sider, især det høje Bierg i Mow, som kan sees et Par Mile i Havet, og hvorfra man sagde mig at der kunde tælles over 40 Kirker; her tæt ved ligge Ægense Kloster paa den høire og Østeroe paa venstre Side af Fjorden, begge af simpel Bygning og Udseende, men den sidste har stor Skov, som giver et ønskeligt Syn for dem som ere vante til at see Træer og Buskadse.

Hals

Hals, her maatte vi kaste Anker, og gaae i Land for at klarere Toldsædlerne, det er en liden Flekke af omtrent 100 Huse, som dog ikke see saa slette ud. Byen har havt Kiøbstæds-Privilegier, men ikke benyttet sig deraf, nu beboes den af Fiskere, Skippere, Lotser og Bønder. Her er en firkantet Skandse paa Hiørnet af Fiorden og Havet, som fordum har havt nogle Fæstningsbygninger, men nu nedbrudte; her laae nogle gamle Jern-Kanoner. En anden gammel Skandse findes i Nærheden, og overalt Ruderne af de Forsvars-Anstalter, som fordum have været anlagte. Her ere gode Mergelagtige Jorder, skionne Tørv og noget Fiskerie. Indbyggerne synes at have nogen Velstand, thi deres Huse og Klædedragt have intet af det saare tarvelige Udseende. Her er en stor gammel Kors-Kirke, hvor der uden for ligge mange tildeels smukke Liig-Stene. Paa den anden Side Fiorden ere opreiste høie Søetegn for Skibene, og ved Udløbet ligge fastankrede de bekiendte Søetønder, for at vise den sikkre Dybde ved Mundingen, hvor der er 5 Alen Vand i det Dybeste.

Saa forlod jeg da Iylland, hvor jeg paa saa mange Maader blev vel beværet og modtaget af Venner, Velyndere, Beslægtede, Søstre og Fættere; min Tak, Hengivenhed og Høiagtelse forsikres dem alle, og en glad Erindring om deres Høflighed og Venskabs-Bevisninger skal stedse være min Pligt, mit Offer til deres mig dyrebare Minde. Og da andre brave Folk i Iylland blandt den høiere og lavere Klasse har udviist megen Artighed og Gjestfrihed imod mig, saa forsikres dem min ærbødige Tak og særdeles Forbindtlighed.

Jeg tilføier her nogle Anmærkninger, der ere giorte over disse Egne af Wilse, Hennings og andre *) for saavidt de ere passende paa dette Skrivts Øiemeed.

Hars

*) J. N. Wilses Reise-Iagttagelser fra Christiania til Berlin 5 Deele. Kbhavn. 1794.
Hennings oeconom. Beobachtungen, Kbh. 1786. 194 Sider i Octav.

„Harbobre, her begynder den smale Strækning, som skiller Vesterhavet fra Limfiorden. Indvaanerne adskille sig fra deres Naboer i Enfoldighed i Sæder og en saa grov Udtale, at det skurrer i Ørene. De have elendige Huse imellem Sandbankerne, kun faa Koer og Faar paa det usle Græs, leve af Fiskerie og kaldes Havgasser, sælge deres Fiske for det meeste tørt til Udførsel. Ved indfaldende Strandinger ere de i fuld Arbejde, og da kiøbes ofte saadant forulykket Gods og Skib med Ladningen for saare ringe Priser. — Her falder omkring ved Havet endeel Rav, iblant andet skal et stort Stykke være sendt herfra til Kiøbenhavn paa 28 Lod.

Agger, grændser hertil og er en smal Jord-Strimmel mellem det brusende Hav og Limfiorden. Sandflugt og Overswømmelse har ødelagt tilforn denne Strækning, ja man viser endnu Steder, hvor tilforn 28 Plove have havt nok at dyrke, men nu er det deels Sand, deels Havbredden. Allerede i Aaret 1060 har denne Jordstrimmel været saa smal i Harald Haarraades Tid, at han kunde drage sine Skibe derover fra Fiorden i Havet.

Limfjorden gaaer fra Katttegat over 20 Mile ind i Landet, den danner adskillige Bugter, hvoraf den længste dreyer sig 6 Miil henimod Egnen ved Viborg, Fiorden har 12 Sunde hvor der ere Færgestæder. Vandet deri er ikke over 6 Alen dybt, men mange Steder endnu meget lavere, saa man kan kiøre og ride derover, hvilke Sunde kaldes Veyler. Desforuden ere de bekiendte Sands-Revler ved Lerter, som foraarsager at de fleste Skibe, som løbe op ad Fiorden, ere fladbundede, for desto bedre at passere især disse Grunde. Her fanges næsten alle Slags ferst Vands Fiske og Helte især er meget delikat.

Paa Herregaarden Lund er en Fajancefabrik og nogle Teglværker i Omegnen.

Fuur, en Øe, er formedelst sine Jord- og Steenarter som et Stykke af en anden Verdens Part, den er 1 Miil lang

lang og ½ bred, noget biergagtig mod Norden, Kirken og Landsbyen ligger paa den søndre Side af Øen. De Høider, som omgive Byen i Form af et Amfitheater, danne en smuk Prospekt, der giemmer adskillige Jord- Steen- og Ertz-Arter i deres Skiød. Hele Øen synes at være fremkommen ved en vulkanisk Revolution; der skal findes omtrent syve Sorter Porcellains-Jord, 6 Slags Trippels — Valkjord — mange Skiverarter, Allun, Steenkul, Okker o. s. v. En fast Klippe, den eneste i Danmark, kaldet Rødsteenen, stikker i en Bredde af 18 og i Høiden 15 Alen op af Jordskaden. Kirken er bygt af denne Steenart som er en haard rødagtig Jern-Okker. — Forhen var her Skov — som Levningerne i Tørvegravene endnu bevise. Indvaanernes Antal er 900 — i 226 Familier, som især nære sig af Fiskerie — og fortrinligen Aalefangsten.

Livøe er kun ½ Miil lang, ¼ bred, har en liden Eger og Hassel-Skov, som er sielden der i Egnen; der er et Kapel og 2 Gaarde, de øvrige Indvaanere drive Fiskeriet, fra Landet gaaer en meget lang og saare smal Sand-Revel ud, der kaldes Tappen.

Sundbye, ligger meget skiønt ved et Bierg, her er et betydeligt Færgested til Aalborg, og her er Fjorden omtrent 500 Alen bred, hvortil ere 12 Færger og 4 mindre Skibe — her passere alle de Skibe, som skal op ad Limfiorden, undertiden hele Snese ad Gangen. Og ved Aalborg Skibsbroe ligge undertiden 50 og flere Skibe at losse og lade. En Konstner N. Hansen boede her, og tilsidst i Aalborg, hvis fine Arbeide i Elfenbeen skal endnu findes paa Konstkammeret.

Et Havneanlæg ved Fladstrand ansees af Sagkyndige at være overmaade fordeelagtigt, endog med Hensyn til de derværende See-Fortresser, som uden at have Havn eller Skibe at forsvare, stedse vil forfeile sit Øiemeed, hvortil man fordum synes at have anlagt dem. Blandt de Fordeele, der kunde høstes af en Paket-Fart imellem Danmmark og

Nor-

Norge, regnes, en betydelig Besparelse paa Vejen. Nordsøen fryser meget sielden, og derfor kunde Farten skee uafbrudt hele Vinteren. Og i Krigstider kunde saadan en Havn, forsvaret af et Par Forter, ligeledes være af stor Vigtighed for Landet.

Saare mærkværdigt er det, hvad Hennings skriver om Thye, især om Præsterne; jeg vil hidsætte hans egne Ord: „Kein Prediger fodert seine Zehenten ein, er begnügt sich mit ein Abgabe im Gelde, die so geringe ist daß ein Prediger alle seine übrigen Einkünfte hingeben könnte wenn er seine Zehnten von den Aeckern heben wolte. Es zu thun scheint ihm eine Entehrung, und durch diese wohlthätige Denckungs-Art gewinnt nicht allein der Bauer, sondern auch der Staat, da die Abgabe der Zehnten eine der größten Hinderniße der erweiterten Cultur ist. *)

Man skulde neppe formode at finde Almuen i disse nordlige jydske Egne saa oplyste og videbegierlige, men Læselskaber endog blandt Bønderne tiltage nu og meere. Smeden Jens Christensen i Raaberg Sogn ved Skagen har hidtil af egen liden Bogsamling udlaant til den læsebegierlige Almue i omliggende Egne, saadanne Bøger, der kunde være ei gavnlig Læsning for meenig Mand. Og med roesværdig Iver stræber han aarligen at formere dette Bibliothek. Denne Mand har ogsaa i andre Henseender giort sig fortient af Fædrenelandet. Ved Hjelp af en Vandmølle, skiærer han Stokke, der bruges som Planker til smaae Skibe; Indretningen og Mekanismen er hans egen Opfindelse.

I Schodborg og Wardsyld Herreder har Herredsfogden og Provsten giort en Plan til et bestandigt Laane-Bibliothek for Almuen, og indsendt samme til Cancelliets Approbation, som ogsaa af dette høie Collegium er bevilget; iblant andet er i denne Plan fastsat, at det for Eftertiden skal paaligge alle Præster og Byefogder i Lemvig Kiøbsted, at sør-

*) Hvad der kan siges for og imod Tiendevæsenet har jeg skrevet i Oeconom. Patriot. Afhandlinger. Kbh. 1798.

sorge for dette Laane-Bibliotheks Vedligeholdelse og videre Forøgelse. — Andre saadanne Bogsamlinger for Almuen findes flere Steder i disse nordlige jydske Sysseler — og vilde Boghandlerne overlade deres Forlags-Skrifter paa samme Maade — som nogle saa ædelmodigen have giort til det Mariboiske Bibliothek i Lolland (hvorom udførligere siden nedenfor) saa vilde det storligen bidrage til sammes Fremme og Forøgelse.

I Hvetboe og Jerslew Herreder er giort de fortræffeligste Anstalter til Sandflugtens Dæmpning. Bygninger, Enge, Toster og Haver vare saaledes Landevejen bedækkede med tyk Sand, saa Afgrøden var umulig, og Kiørselen høist vanskelig, ja nogle Steder umuelig at komme frem til Vogns eller Hest. Hr. Thorlunds Nidkiærhed har nu (1805) forvandlet disse rædsomme Sandbierge til behagelige Sletter. Sandet er ført ganske bort fra Bygningerne og Landevejen, som paa begge Sider ere beklædte med Tang og Torv. Ved Opmaalingerne 1797 og 1800 var Sandet ved vestlige Stormvinde drevet nogle tusinde Alen ind over forhen gode Græsgange og Agerland, ja endog Bygningerne havde tildeels taget Skade. Mange store Strækninger maatte altsaa ved Udskiftningen tarreres som ganske ubrugelige. Men i Saltum Sogn er nu alt ødelagt Agerland forvandlet til Korn-Agre og Græsgange. Denne Forbedring blev tilveiebragt ved omhyggelig Plantning og Udsæd af Klittestraae.

Ved Guddomlund er oprettet en saa kaldet Tiendegaard d: der er tillagt den saa megen Jord at den hørende Deelen af hele Sognets Areal, der er bortforpagtet og Afgiften svares til alle 3 Tiendetagere og følgelig Sognet frie for at svare Tiende i Natura, bekræftet ved Kongel Resolution 27 Oct. 1787. Hoveriet til hele Godset, er eftergivet mod 4 Rd. af hver Tønde Hartkorn. Men nu gives og der 200 Rdlr. og meer til Indfæstning af en Gaard, som Ingen forhen vilde have. Her er og Linnedvæverie, Engelsk Bleegerie, Garverie og endeel andre Fabriqver, foruden det betydelige og bekiendte Kalkværk. Vi-

Vi kom ud i den aabne Sø, havde prægtig Vind og en god Kuling, men vi maatte, jeg veed ei af hvad Aarsag, besejle Anholt paa venstre Haand; da vi nærmede os dertil tænkte jeg paa Peder Paarses Beskrivelse over Indbyggerne, deres Sæder og adskilligt andet Karakteristisk — man kan læse denne Bog snese Gange i sit Liv, og dog finde Moerskab atter og atter, men derfor er ogsaa besørget saadan en Pragt-Udgave af Peder Paars, som intet dansk Skrivt kan sættes i Ligning med. — Dog det virkelig Sande om Anholt er, at det er et farligt Sted for Skibe, da de lange Sandrevler strække sig over en Mil ud i Havet, at Øen er deels Flyvesand, deels noget frugtbar paa enkelte Steder, at den har god Fiskerie endog af Sælhunde, at der er noget over 100 Mennesker paa hele Landet, som staaer for 10 Tdr. Hartkorn foruden Præstegaardens 1½ Td. og at Præsten er tillagt en Kongetiende formedelst Kaldets Ringheds Skyld.

Siden efter har Hr. Pastor Bynch udgivet en fuldstændig Beskrivelse over hele Landet, som er læseværdig i flere Henseender. Ifølge hans Topografi er Anholt 1¼ Miil lang og ½ bred, og har høie Banker, megen Sandflugt, lidet Agerland, faa Enge, et gult øde — Sand paa en Miil, som om Sommeren er brændende heed. Der gives iblandt endeel andre Strandmaager og Ederfugle. Der sees og høres frygtelige Bølger, det rasende Hav — og haves 9 Maaneder Vinter og 3 Maaneder næsten ingen Sommer. Der ere gyselige Natur-Scener, som forstemme enhver Sands; thi Stormens Hylen, Bølgernes Indbrud, Floder af Støvsand og en ussel Ørk, hvor alle Sider maae vansmægte, ere afvexlende Ubehageligheder, som man idelig maae gaae imøde. Fra Bankerne ud over Havet er en Prospekt, som Malerens Pensel sielden kan afstegne. Sælhundefangsten er noget af den vigtigste Næringsgreen. Men derved ere mange Forsigtigheder at iagttage; de store Sællers Hud har den Vilde, at de kan udspænde Gavlen paa

et

et Bondehuus. Enhver af de 16 Gaardmænd kan aarlig have 2 / 3 Ankere Sæltran til Forhandling. Fyrre-Rodderne bevise at der fordum har været Skov, da de findes endnu i Sandet. Knobben er det farligste Sted for Strandinger, iblandt mange andre, tilsatte Ostindiefareren der i Novbr. 1781, ført af Kapt. Bruun. Her er et Fyrtaarn, som er 112 Fod over Havets Flade. Her ere mange Havdunster og en usund Luft, ingen Træer uden Enebær og noget usel Hyld og Piil.*)

Vinden var bestandig gunstig og det gik for fulde Seil — Skibsfolkene og de Medrejsende vare flinke Folk, muntre og behagelige i Sælskab. Vi levede godt baade med Spise og Drikke, og jeg erindrer ikke i lang Tid at have havt saa moersom en Dag, thi Kl. 6 om Morgenen forlod vi Hals, og samme Tid om Aftenen vare vi ved Cronborg, vi sejlede saa hele Natten, fordi vi maatte krydse, da Vinden var imod, og passerede saaledes Hveen, der er bekjendt af Tyko Brahe og hans Observatorium der; og næsten lige saa lang Tid anvendte vi paa at seyle fra Helsingøer og til Kjøbenhavn, som vi behøvede Dagen før paa den fiirdobbelt længere Vej fra Jylland, thi i Dagningen kastede vi endelig Anker paa Residensstadens Rhed, kom i en Jolle, og bestege gladeligen Toldboden, hvor vore Pasfer atter bleve forevisste og undersøgte. Vi tænkte at Fienden var kommen i Landet eller nogen stor Høytideligheed gaves ved Hoffet, thi det canonerede bestandig fra alle Kanter, men man sagde os, at det var en Hilsen for en hjemkommen Ostindiefarer, da de omliggende Skibe endog gjorde Honneurs med Vimpler og Flage. Dagen efter kom vor jydske Skipper ind ad Bommen, op i Canalen ved Nyebørs, jeg fik min Kuffert, og betalte kun ubetydelig

Fragt

*) Prof. K. L. Rahbek har skrevet en comisk Historie om Anholt i Skrivtet: For Sandhed Kbhvn 1798, hvori der er megen Lune, Vittighed og Menneskekundskab, saa man snese Gange maa briste i Latter over de løierlige Indfald.

Fragt, og takkede Gud som havde igien bragt mig friſk og vel paa Sællands Grund; thi her er dog bedre, efter min Smag, end paa det ſkjønneſte Sted i Jylland. Hvorfor maatte man vel ſpørge? Ja jeg kunde angive mange Aarſager, og fylde et heelt Ark dermed; men Læſeren ønſker viſt hellere at jeg befrier ham fra denne Udgift, ſom de flere Blade vilde foraarſage, og at jeg for denne Gang ſkriver Punktum.

* * *

Amager, en Øe hvorpaa Chriſtianshavn er beliggende; den er $1\frac{1}{2}$ Miil lang og $\frac{3}{4}$ breed, beſtaaer af 2 Kirkeſogne, ernærer 4000 Menneſker paa en Qvadratmiil, ſom deels dyrke Have-Urter til nogen Fuldkommenhed og megen Affætning i Staden og Naboegnene, deels afgive ſig med Mejerie, Smaakreaturers Tillæg, deels med Lotsvæſen, Skibsfart og Fiſkerie. Indbyggerne beholde endnu deres Forfædres Klædedragt og Sæder, ſom bleve her indkaldede i Landet af Chriſtian den 2den, 1516. Her er et Fajance-Fabrik paa Kaſtrup, og en ſkjøn Flekke Dragøe, hvor der iſær boe mange Skippere.

Jordarten er meget frugtbar, ſort muldet og kunde give ypperlig Afgrøde. Her er ingen Skov, kun 2 ſmaae Lunde, ſom opelſkes og ſkaanes endog for Jagtens Skyld, og giver dette, ellers flade Land, en Prydelſe. Ligeſom de til Søes kan ſees temmelig langt borte og ere et Slags Mærke for de Sejlende.

Paa Saltholm brydes den Mængde Kalk, ſom bruges ved de Kjøbenhavnſke Kalk-Ovne; desuden bruge Amagerne denne Øe til Græsgang for deres Kreature, om Vinteren gaaer Søen tildeels over den, og den er derfor ubeqvem til Beboelſe.

Store Maglebye har ſin egen Birkedommer, ſom kaldes Schout, en indfødt Amager. De have viſſe Vedtæg-

ter

ter som Love, f. Ex. Børnene arve Forældrenes Jorder, som ikke maae betales med Penge af Medarvingerne, men hver faaer sit Stykke Jord; gives en Datter eller Søn til en anden Bye, saa faaer han ingen Jord, o. s. v.

Situationen her er ikke af Betydenhed, da ingen Forhøjninger gives, hvorfra Udsigt kan haves, men man kan see adskillige Skibe passere i Havet, især ved Dragøe er der en vid Horizont til Hveen og de skaanske Kyster.

Amager kaldes af nogle et Eden og Kjøbenhavns Spiskammer; denne saa herlige Plet i Hensende til Jordart er dog langt fra at fortiene hiin Benævnelse. Thi som et fladt Land er det udsat for alle Vinde, der slet ikke afbødes ved nogen Plantning af Pil eller andet deslige. De mange paa Agrene værende Steen, Tuer, Huller, Sumper, især paa Overdrevet, der skal være over 6000 Tønd. Land, vidne just ikke om megen Agerdyrkningsflid, andre Steder ere udsatte for Strandens Overskyllelse om Vinteren, som kunde lettelig forekommes ved hensigtsmæs, sige Inddigninger. Utroeligt maatte det synes at en saadan Mængde Land, saa nær ved en saa folkerig Stad, hvor Gjødning i Overflødighed kan haves, saaledes henligger til blot usselt Græsning, dersom der ikke var Syn for Sagen. Aarsagerne til denne mindre tilbørlige Afbenyttelse af Jordbunden ere alt for mange, til at de her kunne anføres.

Hollænderbyen har engang, da den var i sin største Flor, bestaaet af 120 Gaardbeboere; dette Antal er nu indskrænket til 36, ja strax efter Hollænder-Coloniens Ankomst hertil 1518 seer man i Thuras Beskrivelse, at der vare 115 Bondergaarde, 21 Gaardsæder og 18 øde Gaarder. Men ved Dødsfald komme Jorderne til Auction, Fremmede maae ikke kjøbe dem, de faa rige Bønder er det allene, som saaledes ved Kjøb idelig kan formere Arealet af sine Gaards-Jorder, og de kan lettelig forenes om at give for dem hvad de vilde, langt fra ikke efter deres sande Værdie, og da disse rige Folk end ikke kan dyrke alle saadanne

til-

tilkjøbte Jorder tilbørligen, især af Mangel paa Tieneste. Folk — jaa henhvile de ubrugbare — og gaaer Tingene endnu i et halvt Sekulum i den samme Progression frem, med saadan Jordens Afhændelse fra Gaarden, saa er denne gamle, stolte, Hollandske Colonies Ejendom tilsidst i nogle faare Faa deres Hænder.

En Omgang med Melk og Fløde der paa Landet er ikke tilbørligen, da den skader Helbredet saavel for Indbyggerne selv som for Hovedstadens Indvaanere. De fleste Amagere eje intet Træekar til deres Melk, de faa Træebøtter undtagne, hvori de bringe den til Staden for at sælge. Saasnart Melken er malket, hensættes den i Messing- og Kobber-Kiedler for at bære Fløde; naar denne er afskummet, kaages de hver for sig, og hengiemmes i Kobberkiedler. — Og dette skadelige Melk sælges til Staden!!! — I deres Kiøkken bruger de aldrig Potter eller Gryder, men sædvanlig kaager de om Søndagen i en Kobberkiedel alt det Kiød og Flesk, som hele Ugen skal forbruges, Salt, Suurt, Ferskt tilhobe og Grød-Posen hængende i Midten. Og maaskee denne med Kobber blandede Spise er Med-Aarsag til den saare ringe Population her. Derfor ere og saa mange fremmede Tjenestefolk her, omtrent 800 Skaaninger tiene paa Amager, da der fødes alt for faa imod i andre Egne af Sælland.

Det synes at være en paradox Sætning, naar man paastaaer at Amagerne ikke forstaae Havevæsenet — men en Gartner betragte kun den hele Omgangs-Maade — og man vil ikke finde en Mistbænk, hvorfra der kunde haves tidlig Grønt, ikke ordentlige Bede anlagte, hvori Lucerningen tilbørlig kan iagttages. I Marken udstrøes vel Have-Frøet i ganske vel gravede og gjødede Bede, men de blive ved i den samme Fremgangsmaade, som Søn efter Fader nu har seet i 150 Aar, uden at følge noget af det nyere, som Gartnerkonsten har givet Oplysning om, endog til simple Urters bedre Dyrkning, saasom Kaal, Rødder, Løg o. s.

v.

Man sammenligne andre Folkes Haver især paa Christianshavn, som dog dyrke dem for deraf at gjøre Udsalg, og da seer man stor Forskiel.

Fra Hr. Pastor L. D. Bruun paa Amager har jeg faaet endeel gode Efterretninger saaledes: d. d. 7 Maj 1803. „Paa Amager har hidtil ingen Udskiftning havt Sted, uden de saa kaldte Ladegaards Jorder, som bestaae af 10 Lodder, hvoraf Hr. Kaarsgaard har de 7, hver omtrent paa 24 Td. Land og et Overdrev omtrent 90 Td. Land, tvende andre Lodder beboes af Amagere, som derpaa have bygget deres Gaarde og 1 Lod er deelt imellem 4 andre Beboere. Nogle Bønder have ellers 10 til 11 Td. Hartkorn, andre kuns 4 — 5 Skp., saa man ikke bestemt kan sige, hvor mange Td. Land en Bonde er i Besiddelse af. Castrupsgaard har og sine Jorder udskiftede. Nogle andre har i dette Foraar forlangt Udskiftning, som der og er begyndt paa med Opmaaling o. s. v.

Nogle Gaarde ere meget vel byggede, Stuehuset Grundmuur — andre ere kuns med klinede Vægge efter enshvers Forfatning, da nogle Bønder ere velhavende, andre og de fleste — fattige. En Bonde paa Amager holder som oftest 30 Kjør, 10 — 11 Heste, nogle derimod kuns 1 Koe, 1 Hest — thi Jorderne ere solgte fra Gaardene, kjøbte af Huusmænd og andre fra Kjøbenhavn og Dragoe, saa at saaledes ere i fremmede Hænder omtrent 150 Tdr. Hartkorn af Taarnbye Sogn.

Paa Amager er ingen Skov, uden de saa kaldede Remisser til Læe for Vildtet og til Seemærke. Mangel paa Ildebrændsel, endog Torveskjær er uden Tvivl en af Medaarsagerne, hoorfor Amagerne ikke kan bestaae. Fiskerie drives ikke uden af nogle faa, der afgive sig med at fange Aal og Rejer, som sælges i Kjøbenhavn. Men mange kunde finde Levebrød her ved denne Næringsvej, da Landet har Stranden rundt omkring. Var det i England, lod man ikke saaledes en Næringsvej være uprøvet, som saa rundelig vilde lønne den, der beskjæftigede sig dermed. Al-

Alle Sædearter lykkes her got, og Haveurter veed man at Amagerne dyrke fortrinligen og i Overflødighed for at sælge i Kjøbenhavn. Desuden dyrkes Hvede, og lykkes ret got paa Castrupgaard, Ladegaard og hos Hr. Bruun Præst i Taarnbye, disse 3 Landmænd have og begyndt med Klever-Avling, som har givet ønskelig Afgrøde. Maaskee Rajgræs skulle være mere skikket for dette flade Land og Hr. Bruun har giort ganske gode Prøver dermed, ligesom han og har saaet endeel Himmelbyg med god Fordeel, da han har Erfaring for, at Rugen heel ofte mislykkes. Han har ogsaa indhegnet sin Mark med Steengjerder, Jordvolde og levende Hegn. Han og Ladegaards Ejer ere de eneste, som ganske have indhegnet deres Marker for andres Kreature.

Alle Bønder ere Selvejere, giøre intet Hoverie uden nogle faa Konge-Reiser, derimod betale de en Skat under Navn af Rosholder-Skatten.

Tienestefolk ere meget vanskelige at faae her, da baade Mandfolk og Fruentimmer søge til Hovedstaden, hvor de leve bedre og lønnes overflødigere. Man maae derfor behjelpe sig her med svenske Tienestefolk af begge Kiøn, saasom ogsaa Bornholmere, men Lønnen er 30 Rd. og derover for en Karl og omtrent det halve for en Pige. Daglejere ere undertiden, især i Høsten, og vanskelige at opspørge og da faae de 6 — 7 Mark om Ugen foruden Kosten.

Jordfrugter i Haverne dyrkes maaskee her til Misbrug, da derved Giødningen savnes til Korn-Afgrøden; flere Folk udfordres til Haverne, og Agrene i Marken forsømmes ikke sjælden. Pile-Plantning bruges ikkun af Justitsraad Lange, Hr. Kaarsgaard og Hr. Bruun, Humle, Hør, Hamp dyrker Bonden ikke, og Træfrugt-Haver ere sjælden at see blandt Almuen. Kartofler avles i stor Mængde paa Agrene; Hegnet om de faa Haver er meget dyrt, da man ej har anden Tilflugt end Plankeværk, thi Diger og

Riisgjærder, om de endog kunde haves, vilde ikke sikre nok for Ufred.

Tillæg af Qvæg, Faar og især Heste er saare lidet paa Amager, deels fordi Foder og Græsning er saa kostbart, at det ikke vel kan betale sig, deels ikke opnaae nogen Størrelse eller Huld, enten det nu er Mangel af gode Racer, eller fordi Græsningen ikke er trivelig nok, kan ikke saa nøje bestemmes. Lammene sælges smaae og ere af ganske almindelige Faar. Gjæs og Høns tillægges vel, men da Konen skal passe Kiøkken- Urtehaven o. s. v. saa mangler heel ofte den tilbørlige Pleje. Af samme Aarsag er og maaskee Huusflid her noget tilbage, thi sjælden giøres her andet end simpelt Lærred og Dynevaar; dog har Præsten Hr Bruuns Kone vundet den største Sølvmedaille for hjemmegjorte Tøjers Forfærdigelse allerede 1796. Paa Dragøe derimod væve de fleste Koner og Piger, imedens Mændene fare til Søes som Skippere, Lodser, Matroser og Handlende; men ville disse Mandfolk drive Fiskerie paa den Tid de ere hjemme kunde det gavne dem meget. For at befordre Lysten til Huusflid har Præsten formaaet Skoleholderens Kone i Sundbye Vester, at lære Pigebornene at sye, strikke, spinde o. s. v. i Frietimerne, ligesom denne værdige Mand lærer den voxne Ungdom at skrive og regne.

Tienderne ere endnu ikke fastsatte efter den kongelige Indbydelse, men overlades Bonden efter indbyrdes Accord for visse Tønder Byg, som betales efter Kapitelstaxten. Af Ladegaarden betales Præsten i Maglebye og Præsten i Taarnbye hver 10 Tdr. Rug efter en Kammer-Resolution, dog af hvad Aarsag den første skal have denne Refusion som Tiende vides ikke, eftersom Gaarden ligger i Taarnbye Sogn, tæt ved Præstegaardens Jorder. Der er ellers giort Tilbud nu nyelig at overlade Præstetienden til Bonden selv for 5 Skiepper Byg af Tønde Hartkorn, nogle have samtykket deri, andre ikke, saa Sagen endnu ikke er bragt i fuldkommen Rigtighed.

Af

Af oeconomiske Indretninger kan ikke ventes stort paa Amager, saalænge Fælledskabet er vedvarende, og Udskiftning ikke foretages. Overdrevene ligge for det meste udyrkede, endskiønt de udgiøre den halve Deel af Landet. Men Øen Saltholm ere Indbyggerne til stor Fordeel i Henseende til Græsning; de som holde Malkekoer der, have en Pige der hele Sommeren for at passe dem, omtrent som de Norske Sæter-Gonter; hvilken Pige 2 Gange ugentlig sender Hosbonderne Smør, Melk, Ost o. s. v.

Castrups Fabriqv er i god Drivt, det der forhenværende Fajance-Brænderie er nedlagt, fordi man manglede baade duelige Arbejdere og tillige den Afsætning, som kunde være klækkelig til Omkostningernes Bestridelse, desforuden er her 2 Olie-Møller, 2 Liim-Fabriqver og 1 Hor-Svingerie

Præstegaardens udskiftede Jorder i Taarnbye er omtrent 50 Tdr., og paa Overdrevet i Fælledskab 30 — 36 Tdr. Hele Lodden er inddeelt i 6 Deele, giennemskaaret med Grøfter, saa nu ingen Vandsteder (som forhen heel ofte var Tilfældet) kan have Sted, endog i de vaadeste Sommere. Marken er indhegnet med Piil paa Grøfterne og anden Selvvært. Præstegaarden selv er stor og smuk med en skiøn Have, hvori er omtrent 100 Frugttræer, og det hele indhegnet med Plankeværk.

Fra Amager reiste jeg igiennem Kiøbenhavn over Langebroe*) til Fods, da min Befordring stod i Slangerup. Paa denne Vej optegnede jeg kun lidet da vi vare flere i Selskab. Kun lagde jeg Mærke til de meget store Tingstene, der ligge ved Siderne, som vore Forfædre opreiste fordum, i de Tider da Kongerne selv reiste omkring for at dømme imellem Indbyggerne. Maaskee har den store Waldemar engang siddet paa disse Domstene, og med sine vældige Mand raadslaaet om Folkets og Statens

*) I et nyt engelsk Skrivt siges, at Langebroe er en Mil lang, o. a. desl., der røber stor Ukyndighed om de nordiske Stater.

Vel. Adskillige Gravhøje fra Oldtiden ere endnu tilovers, endeel ere udjævnede ved Ploven. Skade er det, at ingen af vore Antiqvarii ændser disse gamle Levninger fra Forfædrene; men hellere rejse hen for at finde noget af en Pergaments Rulle i Herculanum!!!

Ballerup, en Landsbye, men har ellers endeel Lyststeder for Kiebenhavns Indvaanere. Stedet er ellers bekjendt af Amtets Birketing, som der holdes. Jorden er god og dens Afgrøde skion, Egnen er ikke ubehagelig, men Levemaaden er dyr formedelst Hovedstadens Nærbeliggenhed, og de fleste Fornødenheder skal hentes derfra.

Farum ligeledes en Bondebye, men beboes tilligemed Omegnen af endeel Borgerlige eg Adelige, især om Sommeren.

Friderichsdahl var fordum et Lyst-Slot bygt af Fridr. 3, i de senere Tider meget forskjønnet, og smukt opbygt, den ligger paa en skraae Hælding, og Haven gaaer ned med mange Buskaser, Træer og Terrasser til Aaen, der kommer fra den store Furesøe og gaaer til Lyngbye. Her ligger en stor og betydelig Mølle. endeel Huse og Lyststeder, der alle svare Afgivt aarlig til Friderichsdahl. Skoven deromkring er mørk med høje Træer og Aaen slynger sig igiennem samme, derved ere adskillige Bænker, Forhøjninger, Kilder, Spadseregange o. s. v. Og om Søndagen især seer man mange Mennesker i denne majestætiske Skov, som just ikke er stor, men har meget ranke Træer, hvis Toppe næsten overalt er som en Hvælving; og desuden er Egnen omkring ved Furesøen og Bagsværdsøen særdeles romantisk indtagende. Større og mindre Træer rundt og tæt omkring af Brædderne paa Søerne, mange Høie, Dale, Brinker o. s. v. Fra hver især forskjellig, dejlig Udsigt til Søerne, Baadene derpaa, Fisker-Ruserne deri, Lyststederne paa hiin Side, det græssende Qvæg, endeel Spadserende o. a. desl. Alle disse behagelige Afvexlinger fryder Øjet — og idel Nyt fremvises, naar

man

man gaaer eller klavrer op paa en anden Brink i Nærheden.

Slangerup en Kiøbstad, ligger 4 Mill fra Hovedstaden, den seer ud som en stor Bondebye, thi de fleste Huse ere straatakte, og kun et Par teglhængte; Gaderne ere meget ujævne, og nogle heel skiæve og smale — den er meget gammel, thi 1102 gav Kong Erik den Kjøbstæds-Privilegium. Indbyggernes Antal er omtrent 400, hvoraf mange ere formuende og rige, thi Agerbrug og Brændevinsbrænderiet er deres betydeligste Næringsgrene. Byen ligger meget højt og kan sees langt borte; nedenfor løber en liden Aae i adskillige Krumninger. Handelen er ikke stor, thi da det er en Landstad skal Kiøbmændene have alle deres Vahre enten fra Kiøbenhavn eller Friderichssund. Kirken er særdeles stor af massiv gothisk Bygning. Indvendig har den intet Udmærkende, kun endeel Begravelses-Monumenter, deriblant et over en Borgemester og hans Kone, hvorpaa er et komisk Vers, indeholdende Borgemesterens ægteskabelige Glæder og Moroe.

I Byen er 16 Gader, omtrent 100 Huse og Gaarde, og 67 Borgere. Præstens Gaard er en af de smukkeste.

Udenfor Byen er den bekjendte Blodhøj, saa kaldet af et Feldtslag der blev holdet imellem Svend Grathe og Knud, som maatte flygte til Jylland, og derfor seer man og endeel Gravhøje i Omegnen.

Magistraten her bestyrer ogsaa den lille nærbeliggende Kiøbsted Friderikssund, hvorfra Kiøbmændene her faae deres Vahre, der komme Søevarts.

Fra Præsten her paa Stedet, S. T. Hr. Provst Raben, har jeg faaet nedenstaaende Notice, betræffende Byens betydelige Jorder, som jeg her indrykker Ord til andet, da de give fuldkommen Oplysning baade om et og andet Slangerup vedkommende:

Dateret den 19de October 1801.

„Ef-

„Efter den Beregning, som findes anført i Skatte Listerne, henhører til Slangerup Bye: Jord som pløies, 719 Tdr., Eng 314½ Lxs.

Da denne Beregning grunder sig paa Stæderne, i hvilke ofte 6 a 7 Skp. passere for en Tønde, og altsaa er meget usikker, har Borgerskabet i dette Efteraar foranstaltet en nye Opmaaling, men Kartet er ej endnu afleveret.

Dernæst ligger til Byen et Overdrev, hvorpaa circa 200 Hoveder kan græsses. Om dette Overdrevs Udskiftning er i Aar gjort Ansøgning, som ej endnu er bevilget.

Af Byens Jorder og Eng have de tilstødende Bønder for flere Aar kjøbt adskillige Stykker, og svare deraf, lige med Borgerne, Skat og Tiende.

Paa fornævnte Jorder saaes i Almindelighed ikkun: Rug, Byg, Havre, Erter, Vikker og Hør. En Enkelt saaer imellem noget Hvede, 2 a 4 Skpr., som ikke kan komme i Betragtning. For nogle Aar kunde her findes 6 a 8 Tdr. Hvedes Udsæd; men nu tager det af, maaskee fordi det fattes paa hvilet Jord. Boghvede saaes heller ikke af samme Aarsag. Klever finder ikke Sted, undtagen i Tofterne, da Jorden ligger i Fællig, og Tofter ejes ikkun af 6 a 8 Borgere. Der sees 2 til 4 Tønder Land nu og da besaaede med Klever; den hugges grøn og tjener til Hestefoder, da Overdrevet er magert. Hamp saaes og, men blot en og anden Skp. imellem. Kartofler lægges ikke i Marken men i Haverne, efter disses Størrelse, fra 2 til 8 Skp., de findes der allevegne.

Borgernes Næringsveje ere, naar Kiøbmænd og Professionister undtages, især Brændevinspanden, der drives af Enhver som kan. De Fattige, som ej have Profession, søge Dagleje. Her findes 2 Snedkere, 2 Smede, 2 Vognmænd, 2 Skrædere, 3 Væverе, 3 Pottemagere, 6 Skoemagere, 1 Slagter, 1 Bager, 1 Hjulmand, 1 Muurmester, 1 Handskemager, 1 Hattemager, 1 Brændsætter og 1 Garver, hvis Profession hviler. Desuden

dri-

drives Handlen af 2 Kiøbmænd, hvilke tilligemed 3 a 4re Borgere egentlig kan siges at holde Brændeviinspanden i vedvarende Gang.

Fiskerie haves ikke her, en Enkelt har vel nogle Fisk i et Dam, men blot til eget Brug. Derimod have de omkringliggende Bønder visse Damme i Forpagtning; naar de drage, føres Fiskene strax til Kiøbenhavn, og til Nød sælge de nogle Pund paa Stedet for denne Priis: Aborrer og Gjeder 10 a 12 ß., Karudser og Karper 16 a 18 ß. Dog, savnes Fisk, saa haves desbedre Torveskjær. Paa Overdrevet kan hver Borger skjære 1 a 2 Dage, imod at betale 2 Mk. for Spaden til Kæmnerkassen. Torven er god og findes paa mange Stæder. Desuden have de Formuene de selv Torvefjord; dog koster Læsset her om Vinteren 4 a 5 Mk.

Skov haves ikke; hvo som behøver Brænde, maae søge det ved de Auctioner, som holdes i de kongelige Skove, eller siden kiøbe paa anden Haand, og hente det omtrent en Miil; Favnen koster da 4 Rd.

Ved sidste Optælning var Folketallet omtrent 350. Borgernes Antal er 49, hvoriblant over en halv Snees Daglejere. Foruden disse 49 findes her boesatte: Byefogden, Consumtions-Inspekteuren, Consumtions-Cassereren, Postmester, Svensk Postfører, Degnen som er Skoleholder og 2 Præster. Huse og Gaardenes Antal udgjør i alt 55, hvoriblant 30 ikkun kan regnes for smaae Boliger og 3 Gaarde.

Staldfoering gives ikke, Brændeviinsbrænderne holde vel Koer paa Stald om Sommeren, men for det meste paa Drank.

Af Naboe-Egnen bringes her til Byen nogle hundrede Tønder Rug og Byg, men de holde ei paa Torvet; enhver Bonde kiører directe til det Sted, hvor han pleier at handle. Brændeviinbrænderne kiøbe Sæden, den ene heller end den anden; Bønderne give gjerne Credit til næste Junii, og handle saaledes fra Aar til Aar. Torv tilføres

res og, men sælges ligesom Sæden, for det meste paa et vist Sted; det andet som bringes til Byen er ubetydeligt; Alting gaaer til Kiøbenhavn.

For 50 Aar, som jeg erfarer, skal her have været et Teglværk, hvoraf nu ej er det ringeste Spor tilbage. Fra Friderichsborg og Friderichsværk, eller fra Friderichssund og Jægerspriis maae hver Steen hentes; med Transporten kaster 1000 Steen over 10 Rdlr. Denne Mangel paa Steen kunde afhjelpes. Vi have Leer, vi have Tørv, vi have Folk; men ingen vil entrere; og nu det værste! de fleste Steen som hentes, ere ofte af den Beskaffenhed, at man efter nogle Aars Forløb maae hente nye.

Da Byens Jorder ligger i Fællig, haves ingen Steengjerder i Marken; ikkun nogle Tofter, som stode til Byen, ere med Steen indhegnede. Gjerdselhugst haves og behøves nu ikke, da Riisgjærder ikke tilstædes i Byen. Bønderne, hvis Jorder ere udskiftede, have opsørt Jorddelinger, ved hvilke de fra Byens Marker separeres; men de bære alle denne Overskrivt: fuimus Troes.

Enhver driver Jorden paa sin Viis, og alle paastaae, at de drive den ret. Spørger jeg, hvormange Halm de tage, saa er Svaret: saa mange Jorden kan bære; dette finder jeg og at være saa, thi mange, som ikkun have liden Jord, drive den fra Aar til Aar; i det mindste naar de kan giøde den hvert 7 eller 8 Aar; de tage altsaa efter Giødningen sikkert 7 Halm, men de sidste Aars Høst er da rigtig nok ogsaa meest Halm. Skjønt der virkelig findes den Jord, som har baaret uvaaklagelig i 20 Aar uden Ophør ved at faae Giødning hver 6te Aar; de, som have saa rundelig Jord, at Hvile kan tilstædes, tage stedse 6 Halm, og derpaa hviler den 1 a 2 Aar, men faaer tilligе god Gjødning før den bruges. Som Jorden behandles, saa mange Fold giver den. Nogle have stedse af Rug 8 og af Byg 10 Fold. Men Andre, hvis Jord ikkelig drives, ikkun det Halve; noget, sige de, er bedre

end

end intet; disse Sidste gaae saaledes frem: naar Jorden er udviint med Havre, gjødes paa Stubben saavidt muelig, og rispes strax ned; nu ligger Jorden til Foraaret, og besaaes efter vedbørlig Pløjning med Byg, næste Aar følger Rug, disse 2 Aar haves i Almindelighed 6 til 8 Fold; siden følger atter Byg, som gjerne giver 6 Fold, men nu kommer Havresæden, hvormed continueres saalænge det er muligt. Heraf sees at Jorddyrkningen her, saavelsom flere Steder, trænger til Forbedring; jeg, som ikkun ejer 6 a 8 Tdr. Land, hvilke Tid efter anden ere kjøbte, har for lidet Jord til at kunne giøre nogen Inddeeling og drive Jorden planmæssig; men ved Hvile og Gjødning have 4 Tdr. som vare besaaede med Byg, i dette Aar givet 96 Traver, hvoraf forventes 60 Tdr. eller 15 Fold. En Td. koster her fra 70 til 80 Rd., ja stundum 100 Rd., og hvo som lejer, giver 4 Rd. af Tønden aarlig."

Wærebroe s Mølle, et lidet Gjestgiversted, som har 2 Veirmøller staaende ovenpaa Banken. Den er beliggende ved en Aae, hvor Situationen lader formode at der forhen har været Anlæg af en Vandmølle; herved er en Høj eller langagtig Banke, besadt med 28 store Steen i en oval Orden, dog nogle ere nedtrillede; det er vanskeligt at stige op fra Aaesiden formedelst Bankens Steilhed, da jeg endelig kom ovenpaa følte jeg en Høiagtelse for Stedet, da her en af de gamle danske berømte og elskværdige Konger ligger begravet, efter det bekjendte Vers hos Saxo, Frothonem Dani, qvem longum vivere vellent &c. &c. som er oversadt for meer end 200 Aar siden saaledes:

De Danske førdte 3 Aar om Land
Kong Frode hiin Fredegode,
Saa gjerne havde seet baade Qvinde og Mand,
Han længer for Riget maatte raade;
Her ligger begravet den Kjæmpe saa stærk,
Ved Wærebroe sees disse Steene;
Under aaben Himmel paa vildene Mark
der hviler den Herre hans Bene. Ne-

Neden om Banken leder Landevejen i en Sneglegang, og Aaen snoer sig i mange Grene igiennem de skjønne Enge. Jordarten deromkring er just ikke med den bedste som Afgrøden viiste, men mange heel behagelige Afvexlinger for Synet gives til de fjernere Egne, naar man kommer ovenfor Møllerne.

Schenkelsøe, en Bondeby ved 2 Søer, meget smukt situeret. Min Kudsk fortalte mig at han nogle Gange har været der, thi en klog gammel Kone søges meget af Almuen i alle vanskelige Tilfælde, da hun veed Raad for 15 Sygdomme o. s. v. ja! her kunde jeg fortælle meget, efter Foregivende; men det meste er Overtroe.*)

Egnen er nu skovløs; her er skjøn Udsigt over Isefjorden. Jordens Afgrøde var meget god, og Agerdyrkningsflid spordes i flere Henseender. De udflyttede Gaarde og Huse vare velbyggede, Stenene rensede af Agrene og Engene forsynede med Afløbsgrøfter.

De Byer, som jeg deels passerede igjennem, deels forbi vare: Jyllinge, Gundsømagle og Himmelsø, hvilken sidste er et Anner til Jomfrue-Klosteret i Roeskilde. Her fra disse Egne ved Isefjorden har i ældgamle Dage Seiladsen været op til Lejre, som nu er udtørret til Enge og en liden Aae.

Bjerget, saaledes kaldes de 2 smaae Sogne, St. Jørgens og St. Jøs i daglig Tale, der ligge ved Isefjorden, neden under Roeskilde, og bestaae mest af Møller, Fiskere, nogle Avlsbrugere og Huusmænd. Vejen herfra gaaer bestandig stejl op ad til Roeskilde, hvis Indbyggere giøre Promenader herned og forsamle sig i Haven ved Gjestgiverstedet kaldet Børsen, hvorfra er en herlig Udsigt. Præstens lille Baaning ligger ret nydelig med Haven,

der

*) En saadan klog Kone i Hadersleb Amt er dømt till Tugthuset for hendes Koglerier, med at opremse Banner, male Tegn paa de Syges Dørre, nedgrave Staal o. s. v.

der har endeel Terrasser: mangfoldige Kilder ere her alle-vegne, saa Vejen næsten altid er en flad Bæk. Jeg har her havt mange glade Dage, da jeg opholdt mig i Roeskilde og jeg gjorde iblant andet en liden Topografie over Bjerget i Vers, men som Ungdoms-Arbejde er det ikke noget at fremlægge nu for Publikum.

Roeskilde Domkirke har meget Seeværdig*) som jeg yttrede i dette Skrivts første Bind; ja enhver Rejsende bør see den. Herfra til Kjøge er 3 Miil, Vejen gaaer forbi Borgernes Lodder i Roeskilde, som have den ønskeligste Afgrøde, ere godt indhegnede tildeels med Steengjerder og i det Heele er anvendt al muelig Agerdyrknings-Flid.

Snoldeløv, ligger højt, hvis Kirke kan sees langt borte. Jeg besøgte Præsten der, Hr. Provst Rachlou, baade for at tale med ham som Læge, da han er lykkelig i sine Curer, som ogsaa for at see hans herlige Maleriesamling. — Mangfoldige Stykker ere skionne, og deres sande Værd overgaaer min Bedømmelse, da jeg mangler Kundskab i dette Fag, men iblant alle, er der især en gammel Kone — et Morgenstykke da en Bondefamilie staaer op og enhver begynder sine Forretninger — og et Stykke, hvor 3 Fruentimmer vise forskiellige Lidenskaber, som alle, efter min Følelse, udtrykke Naturen i en meget høj Grad. — Hr. Provsten fortalte mig meget om Stykkerne selv og deres Forfattere, han fortalte mig den Skiebne, som saa uventet førte denne Samling i hans Eje — hvorom udførligere neden for, men nu først noget om den smukke Ejendoms Gaard, som Hr. Provsten beboer, den bestaaer af 15½ Td. Hartkorn, har sine Jorder omkring sig og en fortræffelig Udsigt fra Stuehusets øverste Stokværk, ud over Kiøgebugt til Kiøbenhavn, Roeskilde og andre Naboe-Egne. Af denne Ejendoms Gaard svares i Præstetiende 14 Mk. pr. Td. Hartkorn efter Kongel.

*) Kiøbenhavns Skilderie 5 Junii 1805 har et smukt og velskrevet Stykke om denne Domkirke.

gel. Confirmation. Provsten sagde mig, at Indbyggerne vare blant de skikkeligste han har kiendt i hele Riget. — Folkeløn og Daglejere vare temmelig dyre; — at Klever og Kartoffelavlen kunde ikke der i Sognet drives tilbørligen i Mangel af Hegn, eftersom den ene Naboe ikke vil frede imod den anden, da Sognet mangler Underskov, og har ingen Overskov og kun tarvelig Tørveskiær til nogle enkelte Byer; — at Udskiftningen her begundt 1777 og fuldendt 1800; — at Jordarterne er sandmuldet; — at en Bonde har 9 til 13 Tdr. Land til en Td. Hartkorn, holder flere Heste og færre Koer end han burde, og at Gaardene i Almindelighed ikke ere smukt byggede. — Ja jeg maae sige at Præstegaarden selv har just ikke det beste Udseende; men Provsten boer ikke der.

Hr. Provst Rachlous Malerie-Samling i Snoldelev er ikke allene mærkværdig som en af de kostbareste Privatsamlinger i Europa, men Maaden, hvorpaa den er bleven til en National-Skat, maae og glæde enhver sand Fædrelands Ven. Man kan frit paastaae, at kun faa Mænd i Dannmark med saa urokkelig Standhaftighed, og uden at lade sig kyse af betydelige Hindringer, have søgt at berige Landet med en saadan Skat, hvis Værdie er saa meget større, siden de vigtigste af Christiansborgs Malerier ere blevne et Offer for Luen. Er det en Sandhed, at Malerkonsten og dens Søstre bidrage til Sædernes Forædling, saa er det en afgiort Sandhed, at Fædrenelander maae anse det for en sand Lykke, at være bleven beriget med Konstsager, som kun ved et Vidunder kunde komme over Elbens Bredde til Dannemark.

I Aaret 1780 døde i Dresden Geheimeraad Hagedorn, en Broder af den berømte Digter af samme Navn, og en Paarørende af vor Provst Rachlou. Paa sin Reise i Italien, Frankerig og Tydskland havde Provsten ogsaa studeret i Dresden, og kiendte naturligviis, som Elsker af Konsten, denne Samling temmelig nøje. Først i Aaret 1781 er-

erfarede Provsten Hagedorns Død. Til sin største Forundring erfarede han tillige, at Geheimeraaden skulde, efter et foregivet Testament, have skienket Universitetet i Wittenberg sin kostbare Malerie-Samling, og at den i Tilfælde, at det ikke modtog den, skulde tilhøre Universitetet i Leipzig. Provsten vilde selv forvisse sig om Rigtigheden heraf, som en Ting, der forekom han underlig. Han kunde umuelig troe, at Geheimeraaden havde forbigaaet ham, og han protesterede derfor, ved sit Ophold i Dresden, mod det Testamentes Gyldighed og Authenticitet, som man havde fremlagt for ham. Efterat han i Forveien havde afsundet sig med sine Medarvinger, anlagde han en formelig Proces, for at tilhjemle sig den Arv, der med Rette tilkom ham. Nu opfordrede man ham til at bevise sin Arveret tighed. Denne Sag var forbunden med Vanskeligheder, der maaskee vilde afskrækket mangen anden. Men overbeviist om sin retfærdige Sag, og giennemtrængt af de mest patriotiske Følelser for at berige Konsten i sit Fædreneland med en saa sielden Samling, sparede den værdige Mand hverken Møie eller Bekostning, for at tilvejebringe alle de Beviser, der kunde give Oplysning i hans Sag. Vel var Familiens Stammetavle brændt, men han reiste omkring i Holsteen, Skaane ꝛc., hvor han i Familiebegravelserne tog Afskrifter af Inscriptionerne, og giennemsøgte tillige med største Anstrængelse mange gamle Documenter i Archiverne i Hovedstaden. Efterat han havde faaet alle de fornødne Beviser samlede, ansøgte han om, at forrige Notarius Publicus, Hr. Justitsraad Schmidt, maatte under Titel af General-Notarius Publicus i de danske Stater, blive bemyndiget til at attestere disse Beviisers Retsgyldighed i Henseende til Arv efter vore Love. Dette blev ham bevilget. Forsynet med disse Documenter reiste han nu til Dresden. Mange Jurister mistrøstede ham, paa Grund af, at Lovene i de Catholske Lande favorisere saa meget alt, hvad der testamenteres som et pius usus. Men han lod ikke Modet synke, i-

sær

sær da han selv havde studeret de tydske Love. Man sparede ingen Umage, for at giøre Sagen saa indviklet og vidtløftig som mueligt. Den eneste som gav Provsten gode Forhaabninger, var Hertugen. Sagen stod nu for Retten fra 1781 til 1795; hvilke Bekostninger dette medførte, vil enhver, der veed, med hvad for Vidtløftigheder den tydske Rettergangsmaade er forbunden, lettelig kunne forestille sig. Der blev indhentet Erklæring fra de fleste Universiteter, som alle vare til Fordeel for Provsten. Selv Universitetet i Leipzig, der eftee det foregivne Testament var bestemt som Arving næst efter det Wittenbergske, var saa retskaffent at tilkiende ham denne Arv. Efter at Sagen var bleven behandlet ved tre Instancer, blev Hr. Provst Rachlou omsider erklæret for den retmæssige Arving til Geheimeraad Hagedorns efterladte Malerisamling.

Men nu giorde det Wittenbergske Universitet den Paastand, at Samlingen skulde i Følge de Tydske Love, endnu forblive i Dresden i tvve Aar. Dette vilde medraget en aarlig Bekostning af omtrent 120 Rd. Provsten, som ikke kunde være tient hermed, søgte nu at affinde sig med Universitetet, og da han godtgiorde, at de Proces- og andre Omkostninger, han havde havt, beløb sig til 3500 Rd., gav det slip paa sin Paastand. Ikke at tale om den Tid- og Umage, der udfordredes til at tilvejebringe de fornødne Breve og Skrifter, og til at føre en saa vidtløftig og langvarig Proces, en Bekostning af over 12000 Rdlr., førend han fik Samlingen ordnet i sit Huus. Sandelig, der gives kun faa Exempler i Fædrenelandets Historie, der vidne om en saa urokkelig Standhaftighed i at forfølgte en retfærdig Sag, og saa megen Følelse for en af de ædleste Konster. Provsten skal allerede i Forvejen have havt en liden, men nydelig Samling af gode Malerier, som han i sine Universitetsaar havde kiøbt udenlands. Da disse un ere blevne forøgede med de Hagedornske, saa er der i Provstens Gaard eller Værelser henved 500 af de berømteste Konstneres Me-

sterstykker

sterværker. Man finder her Stykker, som man efter Kjenderes Mening forgjæves søger i Paris eller London. Den Konstelsker, der efter at have seet de Kongelige Malerie-Samlinger i og om Hovedstaden, ønsker fremdeles at glæde sin Konstsands, behøver ikke at reise til store prægtfulde Kisbstæder, men til een af Siællands Landsbyer. Der vil han finde de fortræffeligstr Malerier og den værdige og smagfulde Mand, som her er omtalt. Det maae fornøie enhver Ynder af Konsten at vide, at det er Eierens faste Forsæt, at Samlingen ingensinde skal adsplittes, men at den samlet skal vedblive, at være en Prydelse for Fædrenelandet. Man anslaaer den for 40,000 Rdlr. Værdie. Det fortiener ogsaa her at anmærkes, at de Hagedornske Malerier vare alle uden Rammer, og at Provsten har bekostet samme dertil.

Det vil i Øvrigt være at ønske, at Hr. Provsten vil udgive den hele Sags mærkværdige Forhandling og Historie, hvilken han skal have færdig i Manuskript, da den ikke kan andet end interessere ethvert Menneske af Smag og Følelse, som vil glæde sig derover i de tilkommende Tider.

Ullemosen, en stor Strækning af omtrent 500 Tdr. Land, hvorigjennem Vejen løber til Kiøge. — men det er heel farligt at kiøre der formedelst de mange Huller og Sumper — saa kun Egnens Beboere veed at træffe de gamle faste Hiulspor — andre Reisende derimod komme heel ofte til Skade, da man maa kiøre næsten paa Slump igiennem Sumperne og ofte kan træffe paa Huller, der ere vanskelige at komme op af igien. Man har Benzonseye, en lille gammel Herregaard, paa høire Haand, som dog har endeel frugtbringende Marker, men kun torvelige Bygninger.

Kirkeskiendswed, en stor Bondebye, med gode Gaarde og Marker, der love ønskelig Afgrøde. — Her er Mangel paa Giærdsel, hvorfor Haverne ere indhegnede med

Vrag-

Bragbrædder eller Lægter. Her er en Kroe, Beværtningen er simpel, reenlig og god af en Bondemand, som har Privilegium derpaa.

Høyelse Bye fortiener dette Navn, thi den ligger meget højt, og kan sees langt borte. Nu øjner man igien nogle Skove og Træer paa hiin Side af den store Aae, da hele Egnen fra Slangerup og hertil har været skovløs i flere Aar, og der plantes intet igien. — Høyelse Præstegaard er meget forbedret af nu værende Præst, den som Digter saa bekiendte Hr. Kruuse. Endeel skionne Indretninger ere giorte, baade i Gaarden og Marken, der vidne om Esterteenke og Overlæg. — Avlingen til Præstegaarden er 50 Tdr. Land, af den stærkeste Leerjord, som fordrer Arbeide med Anstrængelse og i Tide — forsømmes nogen af Delene, giver den sin Dyrker intet, men iagttages de og Vejrliget nogenlunde staaer med, lønner den Arbejdet med Velsignelse. Præsten sagde mig, at han efter Høeghs Anviisning havde prøvet at dyrke Hvede uden Brak, men efter nøiagtig Forsøg dog ikke fandt sin Regning derved, men han tilstod selv, at paa andre Sorter Jorder kunde denne Maade være ganske brugbar, men her — med en Dags Regn om Efterhøsten, bliver Jorden i mange Dage derefter ganske uskikket til Pløining og Besaaening. Her er Præstens Dyrknings-Maade saaledes: B[illegible], Hvede, Byg med Klever, efter 2 Aar Erter og Vikker. Rug paa enkelte Steder ellers Byg, Vikker, Havre. Hele Marken er deelt i 10 Lodder, hvis Afgrøde græsser og føder 16 Qvægshoveder, 10 Faar og 6 Heste. Naar tørre og kolde Foraar indtræffe mislykkes Kleveren, men i modsatte Tilfælde giver den rigelig Foering, saa man i Præstegaarden kan græsse og føde flere Hoveder, thi Tienden har Sognefolkene selv for en aarlig Afgivt. Gaardens Hartkorn er 8 Tønder 5 Skiepper, den har ingen Skov — Tørv eller Overdrev.

Høy-

Høyelse Sogn har 507 Tdr. 6 Skpr. Tiendeydende Hartkorn, nogle Gaarde ere udflyttede men alle udskiftede; de henhøre under forskjellige Lodseiere: Wallse, Universitetet, Giesegaard, Duebrødre Kloster, Magistraten, Kjøgegaard o. l. v. De udflyttede Bondergaarde ere vel byggede og Stuehuset især sat i Fod af Egetømmer, Indbyggerne drive deres Jorder med Brak og Klever — og Udskiftningen har vist ogsaa her sin store Nytte. —

Igjennem en velbygget Bondeby Ølbye, som har fionne Kornmarker — seer man noget borte den nye brede Landevej fra Kjøge til Kjøbenhavn, som før var saa berygtet for dens mange slemme Huller, og atter det evige 3 Mile lang levende Sand, der kunde presse Sveden ud paa Hestene endog i Fodgang for en tom Vogn. — Paa disse 4 Mil anvendte man forhen gjerne 8 : 9 Timer, og nu paa den skjønne velanlagte Vej, der dog er næsten en Mil længere, kan man ved skikkelig Kjørsel fuldbringe Touren i 4½ Time. Korporal-Kroen paa denne nye Vej er stor og vel indrettet, men ligger i en Dal ved en Aae, her er en prægtig Steenbroe over Vandet, og en Vejrmølle paa Banken.

Gammel Kjøgegaard, en Herregaard, har en god Bygning og ganske smuk Have, Beliggenheden er noget lav, men Afgrøden paa Marken kan nok regnes iblandt de allerbedste i Sælland; Mejeriet og Qvæget er ogsaa i en herlig Stand, men dens Nærbeliggenhed ved Kjøge og Hovedstaden gjør Afsætningen af Produkterne dobbelt fordeelagtig fremfor andre Gaarde.

Kjøge er en ikke liden Kiøbstad ved en stor Aae, der løber ud i Bugten af Østersøen, hvorfor Handelen ogsaa er betydelig, især med Kornvahre til, og Tømmer fra, Norge; derfor betales Sæden ogsaa her høiere, og Kiøbmandsvahre ere igjen lettere end i de fleste andre Kjøbstæder her i Om-

egnen.*) Her ere mange gamle høje antique Bygninger i gothisk Smag, og dog ret kjønne, med al deres Bildhuggerier paa Bjelkehovederne og Vinduesposterne efter Forfædrenes Bygningsmaade, men nogle ere uanseelige og røbe liden Cultur i deres Bygningsmaneer, atter ere andre nye og smukke, ja pyntede, tildeels Grundmuur.

Gaden er bred og vel broelagt, især den store, Torvet har Anseelse formedelst dets Regelmæssighed, derpaa er et Vagthuus for Bosniakkerne. Raadstuen er gammel og skrøbelig, og det stygge grundmurede Skafot eller Kag lige over for med dets høje Steenfigur, hvortil Delinquenterne bindes og pidskes, er just ikke passende for vore Tider. Paa Torvet er et stort Gjestgiversted, hvor Posten og hans Følge afstræde ved Vognskifte, men uden for Byens Port er og et anseeligt og meget søgt Herbergeersted, hvor baade Bønder og Herskaber beværtes.

Promenaderne omkring Byen ere især en Skovgruppe langs med Lellinge-Aaen og ud af Walløe-Allee; thi paa Vejen seer man intet andet end lutter Rejsende baade til Vogns, Hest og Fods; men endog dette er artigt nok at betragte i et Vindue, men ikke paa Vejen selv formedelst Støv og Snavs.

Kjøge har ingen Jord uden nogle smaae Vænger, og den saakaldte Lyng langs med Landevejen; denne Lyng bestaaer af en løs Jordskorpe neppe $\frac{3}{4}$ Alen tyk og derunder det rene hvide Sand. Gjødning og lave Grøfter have vist, at endog denne Jord kan bære god Sæd, thi at grave dybe

*) Siden dette blev skrevet er der nu bygget en meget stor Steenbroe over Aaen, hvorfra den nye brede Landevej anlægges der skal gaae til Wordingborg. Et nyt zirligt Raadhuus er ogsaa opført; den gamle truende Kag paa Torvet er nedrevet, og Pladsen er udjævnet. En meget lang kostbar Skibsbroe bygges nu ud i Kjøge Bugt, paa det at store Skibe kan ligge til, saa man ikke som forhen behøver at losse og lade med Pramme; og mange Forbedringer foretages til Handelens og Borgernes Gavn i det Hele.

be brede Grøfter ville kun opkaste Flydesandet og gjøre det øvrige unyttigt; denne Lyng og alle Byens Vænger skal tilhobe kun beløbe til 200 Tønder Land, men derfor er og et godt lidet Væng saa overdreven dyrt her naar det skal kjøbes.

Iblant Seværdighederne er Kirken, den er virkelig smuk og har endeel Malerier som vidner om Fortidens Konstnere. Paa Torvet sees endnu Levninger af den saakaldede Lygte, et Fyhr, der fordum vedligeholdtes paa Hollændernes Bekostning. I en gammel Gaard paa Torvet af gothisk Bygning har været i Oldtiden det berømte og bekjendte store Væverie, hvor alle kostbare Tapetserier bleve forfærdigede, deraf findes endnu i Gemakkerne paa Friderichsborg endeel skjønne konstige Stykker som her ere vævede.

At en Bye som Kjøge, der ligger saa ypperlig situeret for Fiskerie, baade af Stranden og Aaen, ikke har Nogen som egentlig afgiver sig med Fangsten, dette er heel underligt. Thi at enkelte Gange kan være nogle faa Fiske at sælge er en Sjældenhed, men Aarsagen er ventelig, at de, som egentlig skulde bruge Fiskeriet som Næringsvej, finde lettere og sikrere Maade at fortjene paa ved Ladning og Losning af de mange hertil sejlende Skibe, saavelsom og at Daglejere kan faae nok at fortjene ved de mange Brændevinsbrænderier som Byen har Velsignelse af, men desuagtet er Brændeved steget meget i Prisen uagtet al Tilførsel til Skibs. Hvad Kjøge Bugt er i den danske Historie veed de fleeste, og Britterne viste os 1801 at deres Skibe kunde krydse temmelig nær ind i Bugten.

Der er ingen Stad i Danmark, der har saamange Vejrmøller udenfor Porten som Kjøge i en tæt beliggende Række; jeg troer der er 9, — og altid male de naar Vinden tillader det; derved ere byggede nogle ret skjønne Vaaninger. I Nærheden heraf er Byens Skydebane og Fuglestang.

Kjøge Huuskors, en Hexerie-Begivenhed som er bekjendt nok i Traditionen, derfor siger og Trojel:*)

„Man lever som tilforn i Kjøge Huuskors-Dage, da sund Fornuft var nødt at ligge udi Skjul, af Frygt for Overtroe som stødte den omkuld“!!

Man har gjort det Projekt at grave en sejlbar Kanal inde fra Landet af ud til Kjøge Bugt**) der skulde tage sin Begyndelse ved Gyrstinge Søe, hvor denne ved en Aae forbindes med Gjørlov Søe, derfra skulde graves til Harrested Søe, siden igjennem den Aae som gaaer over Ortwed, Wigersted og Overkebye Byers Marker, derfra graves i Mosen der er ved Humlegre, endelig ved Reinemark er et Aaelsb hvilket maatte opgraves forbi Bjeverskow og Spanager samt Lellinge-Mølle til Kjøge store Aae. — Derved kom mange Byer og Herregaarde nær Kanalen, som meget ville lette Transporten især paa Favneved, og da de betydeligste store Tørvemoser ville komme saare nær Kanalen, saa var Produkternes Transport en stor Gavn baade for Kjøge og derfra til Hovedstaden; endeel Teglværker kunde og afsætte deres Steen, og meget skadeligt Vand afledes af tilgrændsende Enge og Moser.

Walløe, en Stiftelse for adelige Damer, der har meget Gods og 2 andre Herregaarde under sig; der er 10 Stiftsdamer med 300 Rd. aarlig Gehalt og en Decanisse 600 Rd. samt en Abbedisse 2000 Rd., foruden Boepæl, Brænde, Vildt, Fiskerie og andre store Fordele.

Byg-

*) Trojels samlede Digte Kbh. 1800. Om denne Hexe-Historie har vi en fuldstændig Beskrivelse af Hans Brunemann Præst i Wartow, under Navn af Kjøge Huuskors, trykt i Kbh. 1684 - 1700 - 1757 og samme paa Latin Hafn. 1693 og Lipf. 1695 — ja paa Tydsk Leipz. 1700, som forhen, især den danske, var en kjær Almuebog og pressede hede Taarer af mangen en bedaget Matrone.

**) Man læse den hele Afhandling i al sin Fuldstændighed i Olussens Annaler 5 Stykke.

Bygningerne ere prægtige med høje Spire som kan sees langt borte, en kostbar Have og Dyrehave samt mange andre Indretninger ere her. Stiftelsen har sin egen Præst, Forvalter, Curator samt ellers en stor Deel Betjentere; en Prindsesse er gjerne der Abbedisse; Gaardens Marker ere bortforpagtede, Bondergodset sat i en god Stand, Skovene forstmæssig behandlede og det Hele er seeværdigt i flere Henseender.

Wemmetofte, et andet adeligt Froken-Kloster, har tilforn været en Herregaard, men Stiftelsen til Kloster er gjort 1735 for 20 Frøkener, der hver har 250 Rdlr. og Priorinden dobbelt, Hovedbygningen er simpel men smuk, Ladebygningerne ere meget store formedelst de dertil liggende betydelige Marker; her ere store Skove, mange Bønder, endeel Vaaninger for Betjenterne, og en Præst paa Stedet.

Her i Sælland er det en Talemaade, at Veien fra Kjøge til Slukefter er den allerbesværligste formedelst det dybe levende Sand, men der ere Sandveie andre Steder som endnu ere meget værre, saasom ved Tybring og Strib i Fyen, ved Flensborg, Husum og Tondern i det Slesvigske, ja mange Steder i det Holsteenske, især ved Segeberg o. dl., men rigtig nok kan man blive kjed af at kjøre her, naar man hele 5 Miil fra Kjøbenhavn er bleven vant til den gode og haarde Landevei.

En temmelig lang Træbroe fører ind i Stevns Herred, hvor Veiene ere saa fulde af smaae Steen, at Tarmene faae meer end fornøden Rystelse, og var man før kjed af Sandet paa hiin, saa glædes man ej just meget ved disse utallige Steen paa denne Side af Aaen, der danner hele Stevnsherred næsten til en Øe, da den har Havet paa de øvrige Udkanter. Ved Strandbredden her først ved Broen ligge store Dynger Tang, Muslingskaller og smaae Steen af et Æggs Størrelse omtrent.

Hele Landet er fladt, uden Banker og Dale, kun ved Klippinge er 2 smaae Bjerge, og nogle faa andre

ubetydelige Forhøjninger. Jordbunden er overalt godt, ja paa nogle Steder ypperlig, da den bestaaer af en passende Blanding af Leer, Muld og Sand, saa dette Herred er uden Tvivl det beste, i Hensende til Jordart, i Sælland. — Men de skarpe og kolde Vinde skade ofte dette flakke Lands Afgrøde; alle Sorter Kornvahre dyrkes her, men især Hvede og gule Ærter, og søges meget.

Skove ere der ikke mange af, kun nogle faa indfredes ved Giorslev og Søeholm, hvorfor ogsaa Bønderne lide stor Mangel for Ildebrændsel, da der ere kun ubetydelige Tørvemoser, saa Pileplantningen paa Grøfterne, hvis tykke Grene tørres nogle Maaneder efter Afhugningen, og Ærtehalm er de fleste Bønders meste Brændsel, og da Herredet er $2\frac{3}{4}$ Miil lang og 2 Miil bred, saa har Indvaanerne en lang Vej at kjøre efter Ved eller Tørv, undertiden et Par Miil paa hiin Side Aaen, der kun har 2 Overkjørseler.

Fiskeriet fra Stranden drives ikke i Stevns Herred, da Fisker-Pladsene ere formedelst Storm og stærk Søegang usikre; desuden ere dertil andre Aarsager, nemlig den Mængde Sælhunde og Svaner, som opholde sig omkring Strand-Kysterne, og deels forjage deels opsluge Fiskene og deres Yngel. I Søeholms Søe ere der Gjeder, Suder, Brasen, Aborrer o. s. v. af usædvanlig Størrelse, og i Aaen derfra falder ogsaa Ørreder, Aal, o. dl. men dette benyttes kun af Ejeren selv, og derfra er Intet at sælge.

Af Ræve, som finde sikker Ophold i Strandklinten, ere her en utrolig Mængde, saavelsom og af graae Spurver, der ødelægge megen Kornsæd. — Have-Dyrkningen blandt Bønderne er her endnu saare ubetydelig; dog nu, siden man afgav sig med Udskiftningen, lægges kjendelig mere Vind

der-

derpaa. — Bieſtader lægges og til hos Adſkillige mere end forhen. *)

Stevns Herred har 12 Kirkeſogne, en Kjøbſtad kaldet Storehedinge, 5 Herregaarde, 385 Bondergaarde, 285 Huſe, foruden endeel jordløſe Huſe og 10 Møller. Folketallet var omtrent ſex tuſinde Mennesker Anno 1787. Overalt i Herredet er Bonden anſat for høyt i Hartkorn ſiger Pontoppidan, og Morville tilſtaaer, at overhovedet i hele Amtet er kun $7\frac{1}{2}$ Td. Land til hver Tønde Hartkorn, ja nogle Bønder har endnu færre Tønder, saa derved Skatterne blive store paa et lidet Areal, i hvorvel Jordsmonnet er meget godt. Hele Herredets Hartkorn foruden Skov og Mølleskyld, for saavidt der contribuable angaaer, beløber sig til 4007 Tdr.

Stevns Klindt ſtrækker ſig i en krum Linie næſten $1\frac{1}{2}$ Miil i Længden og dens Fraſtand fra Naboe-Egnene er: Skaane $3\frac{1}{2}$ Miil, Møen 2, Amager $3\frac{1}{2}$ og Kjøbenhavn i en lige Linie derfra $4\frac{1}{2}$ Miil. Lagene i Klindten beſtaae af Kride, Kalk og Flint, hvis Strata ligge meget ordentlige paa hinanden, man ſkulle troe at det var gjort med Flid, men ſtor Under er det at betragte det Arbeide Søen og Tiden har anvendt paa her at ſammendynge en saa utallig Hob Skaldyr, og det ſynes at have været Aartuſindes Arbejde.

Dette Forbjerg forſkaffer Herredet Kridt-Steen til Bygninger, der meget got kan bruges til Udhuſene; men til indvendige Værelſer holde de gjerne Fugtighed hos ſig i meget lang Tid. Herregaardene og Kirkerne ere byggede af diſſe Stene, og have nu ſtaaet, nogle henimod, og andre over 400 Aar, men afgive dog oſte Fugtighed og grøn Skim-

*) En fuldſtændig og god Afhandling om Stevns Herred har Hr. N. U. Weinwich udgivet, trykt i Kjøbenhavn 1798, og Fortalen maae læſes dertil, dog, ſiden den Tid er meget forandret ved Udſkiftningen. Skriftet er 168 Sider og har mange dyre Sandheder.

Skimmel. Adskillige Gaarde ere byggede af disse Steen, endog i Kjøbenhavn, men ved Nedbrydelse efter flere Aar fandtes dog endnu Fugtighed, der foraarsages af det salte Søevand som Kridtstenene have drukket i sig før Udhugningen i Klinten. Det asiatiske Compagnies Pakhuus i Kjøbenhavn og flere andre ere bygget af disse Steen. Bønderne have før hugget og tilskaaret disse Steen med Sauge, men nu er en nye Opfindelse skeet; en Mølle er bygget paa Klinten ved Høyerup, der drives ved Heste, og nu indrettet til at drives ved Vinger, som med store Sauger gjennemskjære Steenblokken.

Klintens Overflade eller Jordskorpe er paa sine Steder 4 Alen og paa andre Steder kuns 1 Alen dyb, derefter kommer et Lag af Makkel, eller smaae og store Kridtsteens Brokker med Flintesteen sammenblandet, dernæst kommer den faste Klint der bestaaer af Kridt, Kalk og Flintesteen, som ligger lagvis, Kridt og Kalkstene for sig og Flintestenene for sig, der saaledes kontinuerer til man kommer til Klinten, hvoraf det øverste Kridt er meget haardt og stenigt, men jo dybere man kommer ned jo finere er det, og alt ligesom det er sammenblandet med Flintestene, men dog ikke i Lagvis, og er at mærke: at den øverste Flintesteen, som ligger Lagvis imellem Kridt og Kalkstenen, er lys og grov og ikke brugelig til andet end Steengjerder og til at sætte Brænde af; derimod den, som findes i Klinten, er ganske sort indvendig, og bruges til at slaae Bassestene af. — Kridtet og Kalksteen bliver udstedt af Klinten med Jernstænger og udført paa Baade til Stibene som gaae til Kjøbenhavn, Sverrig, Holsteen, Stetin og Petersborg.

Saugmøllen bestaaer af 15 Fag Huus, hvor Saugværket er opført i den ene Ende med Kjelder under hvor Rammene, hvori Saugene sidde, gaae op og ned, og hvor Affaldet ved Steenskjæringen nedfalder; Værket bestaaer af en staaende Axel med Hjul forneden, hvorfor Hestene gaaer, og for oven paa Loftet en liggende Axel med et Drev paa

den

den ene, som fatter Kammene paa Hjulet af den nederste Axel, og et Skjærehjul paa den anden Ende, som griber et Drev, hvor der i Midten sidder en Jern Brangel, som ligger i Malm-Pander og har et Sving paa hver Ende, som, naar det gaaer rundt, hvert Sving hæver sin Ramme med Sauge, den ene op den anden ned; for hver Ramme med Sauge er et Spil med et takket Jernhjul og et Tøug, som bliver ført ned i Steenbrudet og der fæstet paa Vognene, hvorpaa Stenene er oprullet, i hver Ramme med Saugen er anbragt en Jern Palle eller Stag, som for hver Gang at Rammen gaaer op, griber Jern Pallen 2 Takker op af Jernhjulet og kan saaledes i 20 Minutter begge Vognene med Stenene være ophidset, og de Stene, som ligge for Saugene, ligeledes med det samme være afskaaret; i Rammerne sidder for nærværende Tid 12 Sauge, hvis Tal kan formindskes og formeres eftersom Stenene skal være større eller smaae til, Værket er indrettet til 4 Heste, men kan got drives med 3 Heste.

Et Tørre-Huus paa 10 Fag er opført ved Saugmøllen til at tørre Stenene i; thi naar det falder i meget vaadt Vejr eller og strax om Foraaret at Stenene ere vaade, kan de ikke skjæres, da de klæbe fast ved Saugene og forhindre sammes Gang.

Klinten har ogsaa gode Kalksteen, skjønt ei saa gode som det saxiske, og der er forsøgt at brænde Kalk med god Fordeel, men da Ildebrændsels Kostbarhed i denne Egn endog Tørv ere til en betydelig Hinder, saa er der vel ei at tænke paa noget Kalkfabrique, uden maaskee til Udførsel, som ogsaa er skeet nogle Gange. — Flintesteen findes her mange af, og er af samme Bonitet som de skaanske lige overfor. Indbyggerne her have og for en Snees Aar siden hugget mangfoldige Bossestene og solgt dem i Issenboderne i Kjøbenhavn, som endog blev belønnet af Landhusholdningsselskabet. Men da Manden døde som havde dette lille Fabrique i Tommestrup, saa bekymrede ingen sig siden

om

em at bringe det i Drift, men hellere vil man kjøbe udenlandske Bøssesteene, skiønt vi her have dem fuldkommen saa gode. I hele Norge findes ikke Flint undtagen paa Søndmøer, og Nordmanden kjøber af Fremmede for mange Penge, da han her kunde have dem hele Læs for næsten intet eller en Ubetydelighed; thi andre danske Egne har selv Flint skiønt i mindre Qvantitet, men den rette Tilhugning til Bøssesteen fordrer dog en øvet Haand og nogen Kunstfærdighed.

Her findes adskillige Petrefacta, og endeel rare Steen der fortjente at gjemmes i Natural-Samlinger.

At Stevns Klint i fordums Dage har været lige saa steil som den er endnu bevidner Saxo, *) og Oldtiden fortæller om en her boende Klintekonge mange Undergerninger. Siden har der været en Behersker ved Navn Huno, som reiste med Longobarderne til Italien i det 7de Sekulum. Søerøvere have og fordum her havt deres Ophold i Klindtens Huler, hvoraf endnu findes en især mærkværdig Klintestuen kaldet.

Det Kobber som findes i det danske Atlas over Klinten er kun en svag Skygge af det prægtige dristige Natur-Syn, naar det beskues paa en Baad fra Stranden af. — Peder Syv taler i Kæmpeviserne om Klindtens Elle-Kone og Ellekongens Datter o. s. v.

Strøebye Sogn bestaaer kun af een Bye og 1 Mølle — men der er 51 Gaarde og 33 Huse foruden Præstegaarden, 1 Kroe, Skolen og en stor Ejendoms Gaard. Byen og Sognet er bekiendt af dets gule Ester og skiønne Kirsebær. Præstegaarden har 10½ Td. Hartkorn til 63 Tdr. Land, deraf er 9 Marker inddeelte hver til 5 Tdr. Land — indhegnet overalt med dobbelte Grøfter og Pileplantning — der holdes 20 Qvægshoveder, 6 Heste og 10 Faar. —

Man

*) Per Stevnensis promontorii prærupta, a Satellitibus fame demissus — Absalon cum secus promontorium Stevnense navigationem haberet &c. &c.

Man kjører paa indgroftede brede Vejr fyldte med mange smaae Steen — men at der ikke er kastet Jord oven paa, synes noget underligt, især da Indvaanerne selv, saa ofte maae passere den. — At det sliber meget paa Vognbeslaget, er begribeligt, men Stevnsboerne maae have stærke Tarme, der kan taale al denne vedvarende Rystelse.

Naglebye — atter en stor Bye med 32 Gaarde, 28 Huse.*) Herfra er en Allee med store Træer 2000 Alen lang til Giorslow; der er en smuk Præstegaard, med gode Jorder, alle indhegnede.

Giorslow Herregaard har mange og vidtløftige Jorder, og 201 Td. frie Hovedgaards Tart, men kan ikke drives tilbørlig saalænge den bliver i sin Storhed uden Parcellering, da den har over tusinde Tdr. Land foruden Skov; især da den intet Hoverie har af Bønderne, men maa selv besørge alting til Gaardens Bedrift; eftersom den ædle Lindencrone friegav alle Bønderne for Hovtieneste 1767 imod en vis aarlig Afgift, og gav dem Skjøder paa deres Gaarde, men med al denne gode Villie til at hjelpe Bonden var Tilstanden kun maadelig og elendig — en Gaard blev solgt for 20 à 25 Rdlr., som nu koster siden Udskivtningen 8 à 1000 Rdlr. og derover. Siden 1793 begyndte Flittighed at yttre sig mere og Fattigdommen at være sjeldnere iblant Gaardsmændene. Giorslow Stamgods lod udskifte 246 Gaarde, og endeel af dem udflotte, saa de paa 1 Tdr. Hartkorn har en 5 — 7 — 8 Tdr. Land — eller i alt 40 — 56 — 64 Tdr. Land til en Gaard — lidet nok — og dog ere de Gaarde som endnu have mindre Jord. Endeel Huse ere byggede med 2 — 4 — 6 Tdr. Land. Godset har gode Skove og skjøn Giærdselhugst, og dertil hører 2de andre Herregaarde, Escholm og Erikstrup, hvis contribuable Hartkorn er over to tusinde Tønder, fordeelt paa Bønderne til alle 3 Gaarde der ligge til Stamhuset.

Gior-

*) Om Bøndernes Græsgangs-Ret, som de have mistet, læse man vidtløftig hos Weinwich i anførte Skrift. S. 115.

Giorslev Slot er en af de gamle gothiske Bygninger, et af Mellemalderens ærværdigste Monumenter, det er bygget i et Kors med et høit firkantet Taarn af Kridsteen, som formedelst dets Rummelighed, Højde og store Horizont var meget brugbart til astronomiske Observationer. Bygningen selv er 2 Etager, hvoraf den underste har, foruden hvælvede Kjældere, overalt 12 Alens høje Hvælvinger. Uden paa Taarnet gaaer en lukt Gang, hvorpaa øverst staaer et Mariebillede med Barnet. Muurene i Bygningen ere 2 Alen tykke — rundt om Gaarden ere brede Graver, hvorover gaae Broer, og i Muurene flere Steder ere anbragte Skydehuller, saa det er rimeligt at det fordum har været bestemt til et Forsvarssted.

En af dette Slots første Besiddere var Peter Olavsen, siden Bane Iversen, Erik Glippings Banemand 1286. Derefter havde Dronning Magrethe det, og ved Biskop Peter Jensen lod den Hovedbygning opføre, som ovenfor er benævnt, omtrent 1398. Adskillige have i de følgende Tider havt Slottet i Forlehning, deriblant Biskop Lago Urne, en lærd Mand, og den første som offentlig disputerede paa Kjøbenhavns Akademie.

Efter Reformationen gav Kongen det til P. Swave, de Juettes Høeghr, Dronningen Prindsesse Hedevig og flere har siden eyet og bygget noget til og ved Gaarden. — Kongen indrettede Markerne til Ryttердistrikter — solgte alle 3 Gaarde for 60,000 Rd. til Lintrup de Lindencrone 1743, hans Søn solgte hele Stamgodset for 200,000 Rdlr. med 44,600 Rd. Restance til Justitsraad Scawenius.

Her er et Hospital for 6 Gamle og Syge med en tillagt Kapital 3000 Rdlr. — og et andet Legatum 25 Rdlr. aarlig, som Udstyr til hver af 4 Gaardmænds Døtre af Godset som blive gifte, og desuden 5 Fader og Moderløse Drengeborn opdrages ved visse Renter indtil deres 12te Aar. — Alle disse Stiftelser ere indrettede af den ældre de Lindencrone, og udbetales af Giorslow Ejere bestandig, saa dens Minde i disse og flere Henseender ikke glemmes. Sto-

Store Heddinge, en Kjøbstad, men de allerfleste Huse ere straatakte, og hele Staden har et saare tarveligt Udseende, da den endog staaer tilbage for Slangerup. — Den er gammel og allerede 1400 var en Kjøbstad. Kirken er en ottekantet Bygning, hvis Tag hviler indvendig paa 4 store Egepiller, der staae imellem 2 Taarne, hvoraf det ene er høist, deri ere nogle forunderlige Munkegange og Aflukker. Kirken er stor og rummelig, da der desuden ligger dertil 4 store Bønderbyer, 1 Herregaard og 1 Mølle, og har en Kapital af mere end 7000 Rdlr. paa Rente. Folketallet skal være omtrent 600, hvoriblandt ere 5 Kjøbmænd, 28 Professionister, 50 Daglejere, og ellers i alt Borgernes Antal 90, da mange ere blot Agerdyrkere, eftersom Byen har 300 Tdr. Hartkorn frie Kiøbstædsjord. Den fornemmeste Næringsdrift er Brændevinsbrænden, hvortil forbruges over 1500 Favne Ved fra Naboe-Skovene, derfor erlægger Byen ogsaa henimod 4000 Rdlr. i Told og Consumtion; Afsætningen paa Brændevinet er her saa stor, at det ej lønner Umagen at anvende megen Flid paa sammes Forædling, det er af en ubehagelig og viderlig Smag, at det kan rive Bonden brav i Halsen. *)

Høyerup, en Landsbye yderst paa Klinten, har 12 Gaarde. Kirken ligger paa den yderste Pynt hvor Klinten er meget steil og brat, og Kirkegaardens Muur er Tid efter anden nedfalden, saa man kan see Enderne af Ligkisterne at rage frem ud af Brinken imod den aabne Søe, som hvert Aar mere underminerer Klippevæggen, hvoraf store Stykker nedstyrte.

Lyderslev, en Landsbye, hvor fordum den danske Digter Jørgen Sorterup var Præst. — Den nuværende Præst Hr. Engelbret har reist meget og opholdt sig i Rom og været særdeles yndet af den lærde Cardinal Borgia; Præ-

stes

*) Hvad der videre kan siges om Stevnsboernes Brændevinsdrik, især i Store Heddinge, læses fuldstændig hos Weinwich S. 98.

stegaarden er overmaade smuk, nye opbygget og skion meb-leret. Anlægget af Haven lover noget ikke just Alminde-ligt. Her er en prægtig Korn-Egn — og velhavende Bon-der, især i Lund, der ligge nær ved Stranden, hvor undertiden Skibe forulykkes, ligesom ved den høie Klint-vaa begge Steder giver det Indbyggerne nogen Fortieneste ved Bjergelon — ogsaa bortsælges undertiden adskillige strandede Vare for billige Priiser ved offentlig Auction.

Høystrup, en Herregaard, har 90 Tdr. frie Hoveds-gaards Taxt og 5 Tdr. Skovskyld, den hører under Wem-metofte Fruken-Kloster. Bygningen er 2 Etager Bin-dingsværk paa Borgegaarden, og Ladegaarden simpel med meget got Tømmer. Den er ældre bekjendt i Historien fra 1378. — Gaarden har gode Skove og veldyrkede Mar-ker, og Bondergodset er i Velstand for det meeste.

Juellinge, en Herregaard, tilforn kaldet Walbye. Borge- og Ladegaarden ere af store hugne Kampesteen, Ho-vedgaards Taxt er 137 Tdr. Skovskyld 7 Tdr. — er nu henlagt, efterat den tilforn har havt mange Ejere, under Grevskabet Bregentved. Dens smukke og anseelige Hoveds-bygning er opført 1676 af Geheimeraad Jens Juel.

Erikstrup, en Herregaard — ligger ganske tæt ved Store Heddinge, har frie Hovedgaardstart 33 Tdr. Ved Udskiftningen fik den sine Jorder paa en meget ufordeelagtig Plads, saa man nu maa passere Andres Marker inden man kan komme til Gaardens egne — hvorved den haver tabt meget i dens sande Værdie — kun nu at udflytte hele Gaarden er det eneste Middel til at bøde paa denne Feilta-gelse. — Den ligger nu under Giorslev Gods og bortforpag-tes. — Der ere store Ladebygninger, teglhængte — og disse formedelst Nærbeliggenheden giver Storeheddinge dog nogen Anseelse.

Søeholm, en Herregaard, har 150 Tdr. frie Hoveds-gaards-Taxt. Her saaes af hver Slags Korn, Rug, Byg og Havre omtrent 80 Tdr. og avles 260 Læs Høe, og

græs-

græsses over 200 Høveder, da dens Jorder have en viid og stor Udstrækning, som maaskee ved Fordeeling til flere Dyrkere kunde give betydeligere Indtægter; dens gamle Slot har ligget ved Søen, smuk situeret ved en Runddeel af Skove. Gaarden nævnes allerede i den danske Historie 1346. Her har boet mange adelige Familier fordum, — det gamle Slot med sine høje Spire lod Friderik 4 nedbryde, og nu seer man intet uden Rudera af Murene, Gravene og Haven. Paa en anden Plads noget fra Gaarden er opført et Baaningshuus af Krid-Steen og andre Udhuuse, saa Herregaarden nu er beliggende meer i Midten af sine Marker.

De fleeste Udvægge i Bøndergaardene og Skorstenene ere Krid-Steen der ere tilhugne med Øxer, og saa store som 10 — 12 andre drøye Muursteen. Skorsteens-Piberne have just derfor ei heller det bedste Udseende, især paa de gamle Gaarde, som endnu ligge uudflyttede i Byerne — Men at de ere varige og trodse Tiden det viiser Erfarenhed. Selv paa Præstegaardens Udhuuse ere Krid-Steens Vægge — og adskillige Trappesteen i Haverne, dog dertil ere de for bløde og opslides hastigen.

Hellested, ligger paa en Hælding hen mod den store Aae, er en stor Bondebye af 18 Gaarde og 30 Huse — har meget frugtbare Agre og skiønne Enge. Den i den danske Historie bekjendte Peder Syv var Præst her og døde 1702; han har iblant meget andet skrevet: Ordsprog, Kjempeviser, Betænkninger over det Cimbriske Sprog, o. s. v. I hans Skrivter er megen Lune, Vittighed og Menneske-Kundskab.

Vejen løber ned over en lang opfyldt Vase og 2de Broer, hvorunder Aaen fremiler, som skiller Stevns Herred fra det øvrige Sælland — og saasnart man er paa den anden Side Aaen, mærker man strax en besynderlig Forandring i Jordarten. Langs med Aaen paa begge Sider ere jevne Enge og noget Tørveskiær, men denne brænd-

bare Materie stikker ikke synderlig dybt, neden under er Gruus eller Leer — og her altsaa er man ude af Stevns Herred.

Ting-Huset, en teglhængt Bygning strax oven for Brinken naar man kommer fra Stevns Herred, deri holdes Nettens Pleje for Faxøe Herred, og ligger tæt ved det bekjendte Tryggevelde Stræde, der er saa slemt at passere om Vinteren, da de høje Grøftevolde og Hesselplantninger paa begge Sider hindre Luften fra at tørre Vejen — og om Vinterstid især ved Sneefog, er det saare vanskeligt for Vedkommende at kaste Vej igjennem for Rejsende; Om Sommeren, især i stærk Varme, er der en kjedsommelig Kjørsel, da man intet seer i en lang Strækning, uden de evige høje Hække, og enkelte Huse paa Siderne. Jeg veed vel, at nogle sige: det er syperbe med disse Hække — ja for dem som ere vante til skjoldede Egne hjemme, er det artigt nok at see i Juni og flere Maaneder, men den bestandige Eensformighed kjeder Andre, og hvad Skade disse Hække foraarsage Agerbruget, har andre Oeconomer forhen ytret, saa at endeel Holstenere nu indskrænke den fordums hyppige Brug af store Plantninger paa Grøfterne i flere Henseender; og med Tiden vil man ogsaa her indsee Fordeelen af de lave og mindre grønne Selvvexter paa Grøftevolde.

Haarlev er en lille Bondeby, Kirken ligger paa en Banke omringet med Træer. — Formedelst en særegen Jordart ere Grøfterne om Haver og Marker opklappede med en Skovl og frede meget godt uden nogen Gjerdsel. Her er en Kroe for Rejsende, da den ligger omtrent et Par Miil fra Kjøge.

Kongsted Præstegaard har et ansseeligt stort smukt Stuehuus, som maaskee var Medaarsag til Hr. Holbyes tidlige Død, da han flyttede ind i de nye Værelser om Efteraaret; de øvrige Længder ere smaae og tarvelige, da den skjønne Avling er gaaet for største Parten fra Kaldet efter Kongl. Tilladelse imod Refusion.

Si-

Situationen her er ret smuk til mange Omegne, og Kirken høj og stor. Nogle Bønder ere velhavende, andre det modsatte; men Jorderne ere for det meste gode eller kunde blive frugtbare, men hvorfor det ikke skeer alles vegne, er her ikke Stedet at tale om.

Lystrup en ærværdig Herregaard med høje Bygninger Spir og Taarne, men ikke vedligeholdt; derimod ere Ladegaards Bygningerne og Markerne ja Skovene i god Stand.

Jomfruens Egede, en stor Herregaard, hvis Hovedbygning nyelig er forskjønnet, udvidet og ubpyntet, alt i den bedste Smag efter Arkitekturens Regler under Professor Harsdorffs Bestyrelse. Værelserne ere meget smukke, Gibslofterne, Mobler, Spejle, Malerierne og det Hele er Seeværdigt, da intet er sparet for at gisre alle Ting pyntelig uden dog at være overdreven prægtigt. Spisestuen har 2 store Pyramidal-Kakkelovne, men den ene er af Træe, malet sort og indrettet til Gjemme for Glas og Porcelain; Havestuen er i en Ottekant, meget høj med mange anbragte passende Prydelser.

Kirken ligger tæt ved, kun en høj smuk Muur med en pyntelig Portal er mellem denne og Borgegaarden. Ladegaards Bygningerne og Mejeriet ere ogsaa værd at see, opførte tildeels af Kalksteen, tildeels af Bindingsværk, alt i den bedste Orden. Jorderne ere satte i skjøn Stand og give ønskelig Afgrøde. Skovene ere indfredede og især en stor Dyrehave meget got indhegnet. Frugthaven er stor og har mange Træer, Alleer og Jordfrugter, desforuden en anden Indhegning til Humle, Bier og Pileplantning. Her ere betydelige store Egetræer i Skovene, deriblant et som vurderes for et par hundrede Rigsdaler, og Bøgetræer er der i stor Mangfoldighed baade i disse og Lystrup Skove, som begge have een Ejer, der foretager sig alle mulige Foranstaltninger til Skovenes Opkomst og Indfredning. Bondergaardene ere tildeels udflyttede, men tarveligen

byggede, i Sammenligning med andre Gobsers Bønder-gaarde i Naboelauget.

Landevejen fra Kjøge gaaer forbi Herregaarden Rosendahl, igjennem Hovbye, (: bekjendt af sin Grindhedskilde, Marked, Mølle og gode Jorder, :) Thystrup, Ourup og til Windbyeholt, hvor der er Kroe, Vognmandslaug og Skiftested for Postillionerne. Denne Kroe er nu oppyntet, istandsat og godt indrettet for Rejsende, og har i de ældre Tider været et anseeligt Beedested endog for kongelige Personer. *)

Carise-Sogns Jordbyrkning er i en Tid af nogle Aar meget forbedret, hvorved og Bønderne i Almindelighed ere satte i god Stand. Den almindelige Dyrkningsmaade (: saavel hos dem der ere separat udskiftede, som hos de øvrige, hvor Byens Jorder dog ere afdeelte Kobbelviis, 10, 11 vel og 12 til en Bye, alt eftersom de har Jord, og enhver Gaardmand har deri sine saakaldte Sløjer. :) er: Hvede i Vinterbrakket Jord (: kan saaes af de fleste henimod 4re Tønder, men de saae gjerne noget Brakrug i denne:) derpaa Byg, Rug, Ærter, Havre med Klever. Da den største Deel af dette Sogns Jorder er Hvedejord, faaer den og temmelig Fremgang; naar Vejrliget er passende naaer man 8, 9, 10 Fold, men og ringere naar Foraaret bliver seent.

Til

*) Da Dronning Sophia skulle begraves, og hendes Liig føres fra Falster til Roeskilde, blev befalet ved et kongeligt Reskript, at der skulle møde Præsterne og Degnene af 7 Herreder for at modtage det fyrsteligeLiig i Wordingborg, nemlig af Nøens, Baarse, Hammer, begge Flakkeberg, Tyberg og Slagelse Herreder, samt Disciplene af Wordingborg, Præstøe og Slagelse Skoler, og skulle gaae for Liget fra Slottet til Windbyeholt, siden 7 andre Herreder til Kjøge, og atter andre 7 Herreder til Roeskilde, og ringes med alle Landets Klokker fra 10 til 12, den 14 November.

Til de fleste Byer ligge Hestehaver, som af nogle fredes og slaaes Hoe i, af andre græsses; Carise Byes Hestehave er ansat til 2 Høveder for hver Gaardmand, Præsten, Degnen og Kroen, ialt 32 Høveder. Overskoven tilhører Herskabet og Underskov kan der ikke synderlig fremkomme; Tørveskjær have de Byer, som grændse til Aaen, de øvrige have næsten intet.

Steengjærder findes ikke til Hegn i Markerne, men hos mange ere der om Haverne, for det meste enkelte, dog hist og her dobbelte Gjærder. Markeskjællene ere Grøvter med Vold, som beplantes med smaae Piil, der paa sine Steder staae meget godt, fornemmelig hvor separat Udskiftning har Sted; thi hvor Fælledskab endnu er i Græsgangen, blive de afædte og ødelagte af Faar. Hækker findes ikkun paa de høje Grøvtevolde i Tryggewelde Stræde, hvor disse ere beplantede med Hessel. Ikkun een eneste Mand i dette Sogn har Tillæg af Kalkuner. Gjæssene blive mere og mere aflagte af dem, der have deres Jorder for sig selv, hvor disse Kreature vanskelig kunne holdes.

Ikke heller kan dette Sogn roses for Fabriqveflid; det meste her lægges Vind paa er Vadmel, vel og noget hjemmegjort Tøj, hvilket dog er af liden Betydenhed. Her saaes og Hør, men den bliver de fleste Steder kun stumpet, hvilket tilskrives Behandlingsmaaden, og den sildige Udsæd, naar Byggen er tilsaaet. Her haves aarlig Hør paa Præstegaardens Jord, som er af en fortrinlig Godhed og sjælden slaaer Fejl. Situationerne heromkring ere ganske artige og afvexlende, den beste Prospekt gives fra Carise Kirkegaard, hvor man har Skov, Vandløb, Juellinge og dens Mølle i Nærheden, og kan tælle endeel Kirker i Stevnsherred.

Tryggewelde Gaard drives nu ved Greven s[illegible]; skraae over for samme er en teglhængt Bygning, som [illegible]ebøes af Districtschirurgen og Gjordemoderen, f[illegible] en [illegible] Aar siden var her en Stampemølle, som nu g[illegible] er nedlagt. Her

løber en liden Aae eller Bæk, som siden forener sig med Aaen, der har sit Udløb ved Stevns-Broen, ellers kaldet Troldsættebroen; paa den kan 3 Præster af 3 Herreder mødes og raabe til hverandre, hver paa sit Herred: Præsten i Carise, Farse Herred, Præsten i Helsted, Stevnsherred, Præsten i Haarlow, Bierskovherred. Der er vel en liden Mark af Gaarden paa hin Side af Broen, og et Markhuus paa samme, som tilhører Carise, men blev denne Mark separeret fra Gaarden, vilde Kaldets rette Grændse blive Aaen og Broen.

Haandværksfolk, som kan kaldes Genier, findes her ikke, men gode Smede som forstaae deres Profession, og en Hugger, som forfærdiger ganske gode Vogne; de øvrige af Bondestanden befatte sig egentlig ikke dermed. Præstetienden er efter den Kongelige Indbydelse akkorderet med 3 Byer. Kirketienden svare de alle in natura til Herregaardene. Præstegaardens Areal er 115 Tønder, men deriblant et Overdrevs Anpart, (saa langt borte fra Præstegaarden, at den ikke kunde drives,) nu med kongelig Tilladelse bortarvefæstet, til Fordeel for Kaldet; ogsaa er derisblandt en Skov, hvorfra Præsten har sit fornødne Brænde, foruden sin Andeel af Hestehaven. Under 4re Præster ere Kaldets Jorder blevne udskiftede, derfor ligge de paa 5 forskjellige Steder, og nogle temmelig langt borte, som gjør Dyrkningen vanskelig og bekostelig. Ved Præstegaarden er der en Fiskerpark til Karudser. Paa det grevelige Kapel ved Carise Kirke er bleven bygt i mange Aar, 1762 var Taget lagt, men derfor var det ikke færdigt, indvendig stod endnu meget tilbage. Nu er dette Begravelseskapel seværdigt og næsten fyrsteligt i Prægt, med Marmor, Alabast og andre Kostbarheder, tilhørende Grevverne af Bregentved.

Den store Aae har sit Udspring fra Wemmetofte Dyrehauge, og skiller ved sit Løb Farse Herred fra Stevnsherred. Den løber mellem Spiellerup og Smerup, Als-

low

low Enghave, Gammelbye, Carise Enghauge, og gjør her i Sognet Grændseskiællene til Stevnsherred. Siden fortsætter den sit Løb igjennem Hoarlow Enghave, Ammerup, lille og store Tornbye, indtil den ved Slukefter løber i Stranden. Men den er nu ikke det hvad den har været, der holdes nøje Opsigt at dens Træk bliver reen, frie for al Hindring, Vandet forløber altsaa bestandig. I denne Aae fiskes Gjedder, men det synes, at denne Fisk nu paa nogle Aar har forladt sit Stade, da den fanges meer sparsommelig. I Carise Kroe er ordentlig Posthuus, hvor Sakken aabnes, Breve til Kjøbenhavn og Lolland afleveres her.

Kalksteen-Brud strækker sig ikke til dette Sogn, ikke heller findes her Kride; vist nok ville her findes Mergel, men den opsøges ikke. I Markerne findes der nogle, men dog ikke mange store Steen, thi disse opgraves af Bønderne og bortføres. Begravelses-Høje seer man ikke i dette Sogn.

Til Annexet høre 8 Gaarde af Wemmetofte Gods; her findes mange Steen, og derfor seer man og her Steengjærder i Marken til Skjæl, foruden at alle dens Havet ere indhegnede med Steengjærder. Denne Bye blev nu udskiftet separat, ligesom Annexets øvrige Gaardmænd udskiftede. Her er en Herregaard Alslevgaard kaldet, som drives ved en Avlingsforvalter for Greven. Ifjor lod Greven Kirken forbedre med megen Bekostning, den er efter den nye Indretning med Alteret, forsynet med mange store nye Vinduer, og derved bleven saa god som nye. Saaledes bliver nu hvert Aar en Kirke foretaget til Grundforbedring. Ogsaa fortjener at anmærkes, at Grev Moltke aarlig uddeler til den bedste Skoleholder paa Grevskabet, 50 Rd.; til den næstbedste, 30 Rd.; til den 3die 20 Rd.; saaledes er det og paa Wallse og Wemmetofte. En priselig Beslutning til Opmuntring for denne Stand!

Ca-

Carise Bye er temmelig stor, men Gaardene just ikke meer end sædvanlige. Der var en anseelig Kroe, som nu er afbrændt og ikke siden opbygt, men dens Plads ganske udplaneret, maaskee fordi de andre 2 Kroer i Haarlew og Faxøe ere nok for Rejsende, og altsaa denne til Overflod paa saa kort Mellemrum af et par Miil, og sandelig det er en Lykke for Almuen hvor der ingen Kroer ere i Nærheden; thi mangen en Mand spilder Tid, Helbred og Penge blot for at være Selskab lig, og slingrer hen til Kroen ofte naar han ikke vilde eller burde, ja Holberg har i Jeppes Historie meget passende truffet Lysten til Kroegang, da Benene ofte vilde blive hjemme men Appetiten og Vanen siger: gaae — gaae til Glædens Tempel.

Faxøe Byes Kalkbrud tilhører forskjellige Lodsejere, det Kjøbenhavnske Universitet, Wemmetofte, Gavnøe, Jomfruens Egede og Rosencahl. En Favn Kalksteen koster nu i Almindelighed 7 til 8 Rd.; Arbejderne i Gruberne faae for hver Favn som de bryde 2 Rd., og Bønderne i Sognet faae 16 Mk. for hver Favn Kalksteen de bringe fra Gruberne til Stranden, da denne Vej er næsten en halv Miil lang, og Bønderne ere ikke i Stand til at kjøre en Favn til Stranden, ringere end med 11 a 12 Læs.

Bygget er den fortrinligste Sædeart, Hvede vorer meget gjerne, naar Jorderne ere vel tilberedte; Klever saaes her med megen Fordeel, naar kun ikke Jorden er i Forvejen alt for meget udpidsket med Havre.

I Sognet findes en anseelig Skov, og ligeledes Underskov, som tilhører Wemmetofte; Rosendahl har skikkelig Skov saavel til egen som Godsets Fornedenhed, men ikke til at sælge. Tørv og Fiskerie findes slet intet af i Faxøe Sogn. Tienden er slet ikke fastsat efter den kongelige Indbydelse; men Sognemændene oppebære selv bestandig Konge- og Kirke-Tienden. Præsten hæver sin Tiende in natura dog kun af 24 Mænd; de øvrige nem-

lig

lig 95 Mænd have selv Præstetienden imod en vis aarlig Afgivt i Penge.

Ingen Bonde i Sognet er Selvejer; 12 Bønder ere frie for Hoverie, den øvrige Mængde gjør Hoverie. Her findes adskillige formuende Bønder, og fra denne Side udmærke sig især 29 Mænd, som alle tilhøre Wemmetofte. I Sognet ligger en Herregaard Rosendahl kaldet; Marskerne tilsammen ere indrettede paa holsteensk Maade, og inddeelte udi 12 Kobler, hver af dem indeholder imellem 36 og 40 Tønder Land. Alle disse Jorder ere unægtelig meget gode, især udmærke de sig i at frembringe Hvede, Byg og Ærter; derimod er Rugen den ringeste Sæd, maaskee Aarsagen ligger i en urigtig Dyrkningsmaade. Gaardens Jorder ere bortforpagtede, og dens aarlige Afgivt er 4000 Rd.

Om Præstegaardens Jorder, hvis Beløb er 12 Tdr. Hartkorn, kan kun saare lidet anmældes, naar man vil lægge Mærke til, at Farse Byes 18 Gaardmænd og Præstegaarden ligge i Fælledskab med en anden Bye, nemlig Stubberup, der har 11 Gaarde, følgelig ligge alle disse Jorder i Fælleng, og ere inddeelte i 3 Marker. Dette er ogsaa Aarsagen hvorfor Præsten har forpagtet Præstegaardens Jord til 3 Mænd i Byen. Fra Farse Bye især, hvilken ligger saa høit, har man den skiønneste Udsigt til Østersøen, til Møen, Joenshoved, ligeledes til Skove og Dale. I Henseende til den høie Beliggenhed er der vist kun faa Steder, som kan lignes ved Farse.

Blandt de smukke Præstegaarde i Sælland bør Farse regnes, som for det meste blev opbygt af Hr. Dreyer, der døde tidlig, savnet og begrædt af alle som kjendte ham; siden er den opbygtet og forskjønnet af Hr. Provst Heyberg baade ud- og indvendig; og Haven er baade frugtbringende, pæn og meget ordentlig.

For den som ikke har seet det tilforn, er Farse Kalksteensbrud mærkværdig, store Gruber ere nedhugne i Jorden

10 — 20 Alen dybe og undertiden 30 Alen brede, derfra ophugges Kalkstenene med Jernvægger og Hammere i saa store Stykker som en Karl kan løfte; Stenen er brunagtig, hullet og skarp at føle paa, meget haard, og undertiden glindsende, men der ere igjen forskjellige Afarter, hvoriblandt de hvide og blødere ere de mindst tjenlige til Kalkbrænderie. Saadan en Grube bruges af dens Ejere saalænge Materien er god, men i manglende Fald opgraves en nye ved Siden af den forrige; og strax udenfor Byen seer man hele Snese saadanne større og mindre, ældre og nyere Gruber. De ophugne Steen sættes i Havn og sælges især til Skippere, som ½ Miils Vei derfra ved Stranden kan indtage dem, og meget Kalksteen udføres af Landet, hvorom jeg har meldet noget ved Beskrivelsen af den holsteenske Kanal.

Af den hvidere Kalksteen gjøres ogsaa adskillige Postamenter til Haver, Bøster og Pyramider, da den modtager Politur og ligner stribet Marmor, ja flere andre Ting kunne heraf udarbejdes, hvortil man ellers bruger Marmor, men dertil er den brune slet ikke duelig, den er skjør og hvas i sine Aarer.

Denne Kalksteengrund skal strække sig longt ind i Landet, men her ligger den temmelig overlig i Jorden, med et par Alens Muld bedækket, hvorfor det i Farøe Bye er vanskeligt at grave Brønde og faae Vand, da denne haarde Steenart først skal gjennemhugges inden man kommer til Leer, Sand, og Vandaarer.

Roholte Præstegaard er liden og gammel, den har en kjøn Have med en Snegle-banke, hvorfra haves en vid Udsigt til Lindeswold, Strandegaard, den lange Odde, Fjed, Præstøe Bugt, ja over til Møen, her løber igjennem Roholte en Bæk, som om Vinteren frembringer Vanskelighed nok for Kjørende og Ridende.

Jorderne ere frugtbare, Bønderne for det meste velhavende og fædelige, og endskjønt Sognet er kun lidet, saa

er

er det got. Kirken er stor, ja maaskee for stor, efter Nutidens Folkemængde, den kan sees langt borte og er et Seemærke for de Sejlende. Man kjører langs med Stranden forbi adskillige Huse og seer den lange Fjed, en Odde der stikker ud fra Strandegaard, næsten til Jonshoved og danner saaledes Præstø Bugt; paa denne Odde voxe megen Enebær Ris og kan græsses nogle hundrede Høveder, da Græsset mellem Buskene er meget triveligt.

Indenfor denne Odde ligge Skibene trygge i Bugten for Stormvinde. De mange Huse langs med Stranden ere tildeels beboede af Fiskere, men nu fanges intet betydeligt imod forrige Tider, da Beboerne finde en bedre Næringsvei som Daglejere at save Brænde, grave Grøfter, sætte Steengjerder, luge Turnips, hyppe Kartofler o. s. v. paa Herregaarden i Nærheden; men Skade er det, at dette herlige Fiskerie forsømmes, thi Stranden her frembragte tilforn Mangfoldighed af de skjønneste Aal, Ørreder, store Flyndre og andre fortræffelige Strandfisk; Kammerraad With har berejst disse Egne paa Fiskeriets Vegne, da der til dets Opkomst var et Selskab i Kjøbenhavn, og han finder at her er god Lejlighed til at drive samme i det store med betydelig Fordeel; — men det forblev blot ved Forslaget!!!

Bekkeskou ligger en halv Miil fra Landevejen, man kjører igjennem en skjøn Allee med Skov paa begge Sider, og rare Pileplantninger paa Steengjerderne op til Gaarden. Hovedbygningen er opført 1797 af Hollandske brune Steen 2 Stokværk foruden Kjelder; den har kostet meer end man kunde kjøbe en heel Herregaard for, naar man tænker sig et par Snese Aar tilbage, men det er ikke overdrevent, naar jeg forsikrer at denne Bygning er en af de prægtfuldeste i Danmark, ja endog i Henseende til indvendig Meublement.

En Reisende bør see Bekkeskou baade for al den Pragt han der vil finde i Qvægstald, Hestestald, Billardhuus

o. s. v. men han vil og som Landmand kunne see Adskilligt af sjældne Agerdyrknings-Redskaber, Tærskemaskiner, Hakkelsemøller o. s. v. Her ere usædvanlige smukke Stodshefte, usædvanlige Mejerikoer, vel indfredede og sparede Skove, mange bedækte Grøfter som dog noget har forbedret Jordene. Her ere hele Marker at see med Turnips, Kartofler og Rødkaal, som alt give Huusmændene betydelig Fortjeneste som Daglejere. Bondergaardene ere særdeles smukt opbyggede og tildeels udflottede, og Bondens Hoverie er ikke trykkende, da han faaer god Betaling for alt Extra-Arbejde; men hans Tiende er næsten den samme som den var for 20 Aar siden; mange Huse ere byggede, men saalænge Beboerne kunne faae nok at fortjene i Haven, i Anlægget og ved Gravning paa Herregaarden, saavelsom ved adskilligt andet Arbejde, saa kan det ikke være vanskeligt for dem at betale den aarlige Afgivt.

Fra Strandvejen kommer man igjennem en liden Arm af Tyske Skove og paa den indgravede Vej til Tubeks Malle; her staaer endnu en af de gamle høje Stene, en Vildbane-Pæl, fra den Tid af da Kongens Jagt var paa hiin Side af Amtet lige til Stranden paa begge Sider.

Snesere, en stor Landsbye med 21 Gaarde som nu for en Deel ere udflottede, den har gode Jorder især til Erter og Byg. Præstegaarden er gammel med endeel Udbygninger paa Stuehuset af tarveligt Udseende. Kirken er høj, stor og smuk, men Blyetaget er aftaget, som forhen endog trodsede Stormvindene. Sognet er af betydelig Udstrækning 534 Tønder Hartkorn; deri ligger en Ejendoms Gaard, Aaskous Malle, som har mange Herligheder af gode Jorder, Skov, Underskov og kjøn Bygning, der samle Slagterne de indkjøbte Lam her i Egnen om Sommeren.

Engelholm, en Herregaard, der blev kjøbt paa den kongelige Auction 1774 for 30000 Rd., men er nu ikke at faae for det fiirdobbelte saa meget; der er bygget baade

Las

Lade- og Hovedbygning særdeles got og smuk af Grundmaur; Jorderne ere gode, Skovene i god Stand, og Bønderne velhavende, da deres Marker give fortræffelig Afgrøde. Haven er ret kjøn, i den øverste Ende under nogle ærværdige Træer er den forrige virksomme Ejer, den elskværdige H. Petersen begravet d. 1ste Martii 1803; savnet af Mange, især af sine Bønder og Beslægtede.

Baarse, en stor Landsbye, nu udskiftet; Jorderne give anseelig Afgrøde, her boe et par Bønder som kjøbe Stude, opfede dem og sælge dem til Kjøbenhavn med god Fordeel. Præstegaarden er smuk og nu pyntet med nydelige Værelser, Avlingen dertil er af betydelig Udstrækning, den har Skov, 3 store Mensal-Gaarde og nogle Huse.

Igjennem den lille kjønne Bye Faxinge over den store Aae som løber til Præstøe, kommer man til Herregaarden Veldringe, der blev kjøbt paa den kongelige Auction for 48000 Rd.; dens Bygninger ere gode, høje og vel vedligeholdte, ud imod Vejen er der over Porten et lidet zirligt Spir og Sejerværk. Avlingen dertil drives got, saa de store Huse ikke kan rumme det Indhøstede, men samme maae sættes i flere Stakke. Haven har endeel fremmede Træearter af Pil, Ahorn, Lærketræe, Akasia o. dl. Et betydeligt Teglværk, store Skove, gode Enge, og skjønt Mejerie tilhøre Gaarden. Kirken ligger tæt ved, men har intet udmærkende og er bygget i en Dal, hvor en dejlig Kilde, ventelig i forrige Tider, hellig, har givet Kirken nogle Fordele, og maaskee er Aarsagen at man har bygget den paa dette lave Sted, næsten i Udkanten af Veldringe Sogn.

Christiansminde er en af de Parceller som forhen blev Arvefæste-Gaarde paa 99 Aar, alle de andre gik tilbage da de kongelige Godser bortsolgtes, imod skikkelig Vederlag til Beboerne; denne var opbygt af en Kjøbmand i Præstøe, som ikke vilde give Slip paa Gaarden og de der-

til

til hørende betydelige Jorder, Skove og Rettigheder, men nu er den siden kjøbt og tilhører Beldringe, da dens Jorder grændse derpaa.

Schibbinge Kirke ligger eenlig ude paa Marken omringet med Træer, Byen af samme Navn har gode Jorder og de fleste Bønder ere velhavende. Nogle af Byens Jorder grændse ned til Præstse Fjord; der har Præsten Hr. Vogh gjort mange gode Forbedringer paa sin Lod, og især drever Staldforingen med megen Fordeel; for dette og mere i Agerbruget har han erhvervet Landhusholdningsselskabets Guldmedaille No. 2 som et Agtelses Tegn.

Ulledie, en Bondeby af 14 Gaarde, nogle Huse og en Kroe. Markerne synes at vente paa den arbejdsomme og flittige Haand, da meget kunde gjøres til Jordernes Forbedring af en tænkende Landmand. Her er Amtets almindelige Arresthuus, en firkantet trofast grundmuret Bygning, med Kjelder neden under til de grove Forbrydere, og Værelser oven paa til de honette Skjelmer. Det er sjælden ledigt da Wordingborg Amt er stort, og sjælden hører man at nogen Arrestant brækker ud derfra og løber bort. Tinghuset er lige over for, hvor der hver Torsdag holdes Rettens Pleje af den kongelige Birkedommer, men da Sagerne ere mange, uagtet Forligelsekommissionen hæver endeel, saa vedvarer Rettergangen ofte om Fredagen med; og derfor er det dog vel at i Byen findes et Gjæstgiversted, hvor Parterne og andre Rejsende til og fra Lolland kunne nyde fornøden Beværtning. Her er en kjøn Egn med mange Dale, Bække, Banker, Cirkel af Skove og Udsigt til Stranden.

Lekkende, en Herregaard uden Hovedbygning. De mange Stakke Korn udenfor vidne om god Afgrøde, ellers seer Gaarden og det Hele saare tarveligt ud, og der er begyndt med Steensprængning, Vejenes Fyldning o. s. v., som maaskee skal siden fuldføres.

Egizborg Præstegaard er meget pyntet og forbedret. Gaarden, Haven, Brønden, Marken, Skoven og Engene vidne om Tænksomhed, Flid og vel anvendte Bekostninger. Bondergaardene der i Byen og de udflyttede ere ogsaa kjønne og sande Contraster imod andre i Naboe-Egnen. Kirken er stor og pyntet udvendig. I Sognet ligger Lilliendahl og nogle Ejendoms Gaarde, der ere seeværdige.

Rulsbjerg, den høieste Bjergstrækning paa Sællands sydlige Kant. Mange Træstød og Buskase vidne om, at der forhen har været anseelige Skove, neden om Bjerget ere mange Moser, Krat, Steen, Stubber, Sumper, mindre Høje og Overdreve, som alt kunde opdyrkes, saa Øjet har ikke den Fryd ved at skue ned ad Bjergets Omegne, som det har ved den majestætiske vide lange Udsigt oven fra Aasen, og i klart Vejr seer man Kysterne af Pommern, Lolland og de fyenske Øer.

Tyrood, en Bondebye, men har nogle Kjøbstæds-Friheder, her ere mange velbyggede Huse og kjønne Haver. Jordens Afgrøde var fortræffelig, da jeg just saae den engang i Høstens Tid, men jeg har seet Byen flere Gange siden. Herfra giver Wordingborg sig got ud og vises større end den virkelig er. Denne Bye synes og at være Stadens Forstad, og i Fordums Dage har den vistelig været et Stykke af selve Staden.

Iselingen, et Baronie tæt ved Wordingborg med store Marker, derpaa er kun Ladebygninger, men ellers boer Forpagteren paa den gamle Slotsplads, hvor der endnu staaer tilbage et højt rundt Taarn som kan sees langt borte, det kunde nedrives, ligesom det øvrige, men Ejeren har af en Slags Respekt for gamle Mindesmærker endnu ladet det staae.

Rosenfeld har ligeledes kun Ladebygninger, men meget gode og store Marker, Enge og Skove i en betydelig Strækning gjøre denne Herregaard til en af de kostbareste her i Egnen, saa at flere Kjøbere nu i faa Aar alle have

pro-

profiteret derpaa naar de bortsolgte den. Disse 2de Herregaarde, saavelsom Aunde, der og nu har Hovedgaards-tæt og er en omflydt Øe, tilhørte alle forhen Wordingborg Slot og bleve bortsolgte paa den kongelige Auction, og kjøbte alle den Tid for en liden Pris i Forhold til nu, af en Conferenceraad Jselin, som blev Baron og gav Hovedgaarden sit Navn.

Wordingborg, 14 Miil fra Kjøbenhavn, er nu kun en liden Stad, men har i fordums Dage været anseelig, da Slottet stod der, da Waldemar og andre Konger der havde Residence. Slottet er bygt 1166, hvis mange Huse og Taarne vare saa vidtløftige, at det lignede en lille Stad, det var besæstet med Grave og store Volde med faste Muure og Spire, saa dets Lige ikke var i Danmark, det anlagdes i Hensigt at tugte de wendiske Søerøvere. Kong Waldemar døde der, siden har det været beboet af adskillige kongelige Personer over i 200 Aar, som forbedrede og tildeels befæstede det, men Krig og Ildsvaade have begge medvirket til Slottets Forfald, og endelig blev det solgt til Nedbrydelse 1769, dog staaer Gaasetaarnet endnu, som er høst og kan sees langt borte, det bruges til Arresthuus for Malefikanterе; Rudera af Slottet ligge endnu synlig og kan ikke ganske opbrydes, endog nogle Klodser staae som Pyramider, hvor Kalk og Steen er meget stærk forenet med hinanden. Voldene og Gravene ere endnu, i hvormeget man end har gjort sig Flid for at undgaae begge Dele. Wordingborg Slot var et særdeles Yndlingssted for Waldemar, da han efter Legenden ønskede at blive der bestandig.

Byen har en ikke ubetydelig Handel med Korn og Fedevahre, som kjøbes af Amtets Bønder, især er Flæsk og Ærter derfra i stor Rye. Her boe endeel kongelige Betjentere saasom Amtsforvalteren, Krigskommissairen, Tolder o. a. fl. samt endeel Enker af geistlig og verdslig Stand, som ogsaa en Eskadron Rytterе. Der ere altsaa omtrent 150

Ind-

Indbyggere, 40 Tdr. Hartkorn til Byen og endeel Hoveders frie Græsning paa Knudskov. Der er en lang krum Hovedgade og nogle smaae Strøder, deri ere dog endeel kjønne ja smukke Bygninger, tildeels store og grundmurede, men atter igjen mange simple smaae Huse. Kirken har intet Udmærkende. Torvet er temmelig stort, der ligger den latinske Skole og andre publique Bygninger. Men adskillige Ting vidne om Byens Storhed og Pragt fordum, da den er en af Danmarks ældste Kjøbstæder omtrent 700 Aar gammel, og dette er atter et Bevis for Grandskeren om alle de mægtige Tings Forgjængelighed.

Her døde Ærreboe 1637 som Præst til Byens Kirke, da han tilforn havde været Præst ved Nicolai- og Slotskirken i Kjøbenhavn og siden Biskop i Tronhjem, men blev afsadt og endelig Wordingborg Sognepræst; han var i sin Tid en berømmelig Poet, men har ellers skrevet en Hob ben i Prosa, der ej er efter Nutidens Smag. *)

Situationen omkring ved Wordingborg — ja — min Pen formaaer ikke at give en Beskrivelse om dens sjældne Skjønhed, den maae sees — og sees i flere Dage — Skove, Agre, Stranden, Grønsund, idelige Skibe, Fiskerbaade, fjernere Kyster af Naboe-Egne og større Øer, Kirker og Gaarde i lang Afstand, Rejsende paa Landevejen o. a. dl. ere romantiske Objecter, som fordre en heldig Pensel.

Byen

*) F. Er. Pest-Pulver som alle Guds Børn kan bruge Kbh. 1618. Torcular Christi Kbh. 1670 og andet deslige Saaledes skrev Argidius Guthmann fordum en Indledning af 24 Bøger over de 5 første Vers i Genesis og Hasselbach Theolog i Wien forklarede det første Cap. af Jeremias, og tilbragte to og tyve Aar derved; og vor Suhm fortæller, om en Udgave af Oratio dominica edita per J. Chamberlajnium Amstelod. 4to 1715, hvor Fadervor findes paa et hundrede to og halvtred sindstyve Sprog, og deraf de fleste med deres egne Bogstaver.

Om disse Lærde have anvendt Tiden nyttig — og til Gavn for Publikum — maae Sagkyndige bedømme — jeg ikke.

Byen selv har kun faa Skibe, men Udførselen af Korn- og Fedevahre skeer for største Parten ved Marstaller- eller Dragoer-Skippere. Fiskeriet bruges ikke som det kunde og burde, da dertil er saa god Anledning i Grønsund og paa grændsende Søebugter; dog haves ved Tilførsel andensteds fra ofte fersk Fisk, Sild, Aal, Gjedder, Torsk o. s. v. saa Wordingborg just ikke er et kostbart Levested i Forhold til andre Byer, og de store Skove i Nærheden og Tørvemoser endnu bidrage til at Ildebrændsel ikke er saa dyr som i andre Sællandske Egne.

Tvende Vejler løbe ind fra Sundet neden for Slotsbanken, hvorover Vejen er anlagt som leder ned til Færgebroen, der er $\frac{1}{4}$ Miil fra Byen. Transportforvalteren har en smuk Boepæl, giver god Bevagtning og holder Færgejagterne og Baadene i god Stand, samt bær Omsorg for at Folkene ved Færgeløbet iagttage deres Pligter imod Rejsende.

Overfarten over Grønsund til Falster er omtrent 2 Miil, og man seer der adskillige Øer i Nærheden, Ryberges prægtige Blegerie ved Westerbek og forskjellige frappante Situationer af Kysterne paa Falster, Sælland og Møen, ja man møder idelige Skibe, der sejle til og fra de andre Danske Provinser igjennem Sundet.

Gaabense, en kongelig Færgegaard, hvor der er en lang og høj Skibsbroe udbygget i et Knæe; her er den agende Postes sædvanlige Overfart til og fra Sælland, men om Vinteren, naar Isgangen er stærk i Grønsund, maae Posten nogle Gange drage over Møen; her er ingen ordentlig Vognmandslaug, men Rejsende befordres af nærmeste Bønder, som ere pligtige at kjøre, altsaa maae man have Taalmodighed at vanke omkring i og ved Færgegaarden, indtil der bli'r sendt Bud, og Bondevognen kan komme; dog naar Vognen kommer, saa gaaer det hurtig og raskt paa de gode Veje.

Nær-

Nørre-Webbye Kirke har et høit stort Taarn, og er indvendig særdeles smuk, med mange Ornamenter og gode Malerier; nogle Epitafia vidne om de Tiders Simpelhed i Architectur og Inskription. I Sognet ligger Hvedevahls Gods, solgt paa den kongelige Auction og siden kiøbt igjen af Kongen, som har ladet Gaardene og Huusene udflytte, og det er et smukt Syn at see de mange større og mindre Baaninger i en Cirkel beliggende. Sognet har kun lidet Skov og mindre Tørvemyr, er ellers en god Korn-Egn især nu siden Udskiftningerne ere tilendebragte.

Rippinge Kirke har et høit og smukt Spiir, ligger paa den anden Side af Nørret, en Hav-Vig der gaaer ind i Landet over en halv Mil, men er dog flak Vand, saa man kan kiøre derover; var det i Marsken, blev denne Vejle ikke saaledes ubenyttet, den blev afdæmmet og gjort brugbar til Ager og Eng ved hensigtsmæssige Indretninger. Maaskee det kan ske siden; ja ejede jeg Grunden paa begge Sider, torde jeg sikkert vove denne Operation og skulde ikke forsejle Erstatningen af Bekostningerne mangefold.

Ved Kirken ligger en Kilde, der i Falster er lige saa navnkundig for sin helbredende Kraft hos godtroende Patienter som Helene-Kilde i Sælland ved Thiswilde. 1692 skal Kongen, Dronningen, Prindsen og endeel fornemme Personer have beseet Kilden og skjænket den anseeligt; endnu besøges den af mange især verkbrudne Personer, fornemmelig St. Hans Aften.

Waalse Kirke ligger paa en Halvøe eller lang Odde af Falster, dens Altertavle er seeværdig formedelst Bildhuggerie, Forgyldning og Malerie. I Nærheden sees Rudera af det gamle Slot Borre, og en stor Steen sees med Jernring udi, ventelig har der tilforn været Skibshavn, da det grændser til Guldborg-Sund; Jorderne her ere ikke af de bedste og Græsningen ikke af stor Betydenhed. Mange Strandfugle sees i Flokketal omkring paa Brinkerne og Agrene. Besynderligt nok at ingen skyder dem, deres Fiær var dog Skuddet værd.

Guldborg Færgegaard er en ansеelig smuk Boepæl, med gode Jorder og kjøn Have; herfra til Skibsbroen er en slem Vei og ikke kort; hvorfor mon den ikke er anlagt nærmere Sundet til meer Bequemmelighed for Rejsende? — Men dertil er vel sine visse Aarsager, som Sagkyndige bedst kunne forklare. Vejen fra Gaabense til Guldborg er god og vel vedligeholdt. Man seer Flid og Virksomhed allevegne iblandt Bonden, og der er noget raskt i deres Væsen og Fermitet i deres Fremgangsmaade forskjelligt fra den sælandske Almue; dog, de sydlige Sællændere ere ikke som de nordlige, om hvilke Pastor Jonge har udgivet sit navnkundige Karakteristik.

Guldborg Sund er kun $\frac{1}{8}$ Mil bred men meget dyb, Færgepengene kun 12 ß, der ere flinke Søefolk som taknemmelig modtage de Drikkepenge man vil give dem, uden at klynke og vise sig nærige mod de Rejsende.

Strax paa Lollands Strandbred er et lidet Værtshuus, hvorfra Befordring forskaffes til Sakskjøbing, paa den nye meget skjønne og brede Vej anlagt af den ædle Baron Lehn; den er behagelig for enhver Rejsende at passere formedelst de adskillige Afvexlinger af Konst, Natur, o. s. v. men jeg tog Befordring til en anden Vej paa højre Haand langs med Stranden.

Wiknæs Præstegaarden er stor og got bygget, derfra er en smuk Udsigt over Stranden til Sælland; Avlingen er i skjøn Stand og drives med god Fordeel, her fanges mange store fede Aal af Tjenestefolkene om Aftenen ved Blus i stille Vejr, da de vade ud langt over Knærne baade Piger og Karle efter denne Fangst, men desuden ere der Huusmænd, som egentlig afgive sig med Fiskeriet i flere Grene. Heste, Qvæg og Svin ere store og i god Stand. Kaldet selv er kun lidet, 127 Tdr. Hartkorn, har omtrent 300 Mennesker, hvorfor Kirken og kun er iblandt de meget smaae og uanselig.

Bon-

Bøndernes Jorder ere gode og frugtbare, og deres Boepæle ganske kjønne, ja de udflyttede endog overmaade smukke og rummelige, nogle deriblant prægtige Landbygninger, men beboes just ikke af Bønder.

Paa Vejen til Wiknæs, langs med Stranden var megen Tang, store Steen, betydelige Skovstrækninger, hvis Træer dog vare afstudsede meget paa Grenene, saa det vanzirede dem, men dette er Tilfældet flere Steder ved Strandkanterne, hvor ventelig oplobende Baade rane i saadan Afkrog, ja maaskee andre gjøre det og give Soefolkene Skyld derfor. En utroelig Mængde Vildgjæs flokkedes mod Aftenstunden for at søge op i Kornagrene, (det var just først i September) og man fortalte mig siden, at alle paagrændsende Landmænd toge stor Skade af disse Vildgjæs, som nedtraadte mere Korn end de just opaade, og hvem torde skyde her, da hele Strækningen er Baroniet Guldborgland — men fange dem i Garn eller Snarer, var det lovstridigt?

Endnu bruges her og enkelte Steder det saa kaldede gamle Maal til en Tønde Kornvahre, som er meer end 8 Skjepper dansk Maal, dog det er kun indbyrdes blant Bønderne; thi Kjøbmændene tage ikke derimod. Mange Huusmænd have saaet deres Lodder og Boepæl ud imod Vexøe, saa der ere kun faa i Byen eller ved Gaardene.

Vejene overalt paa Baroniet Guldborgland udmærke sig ved gode Anlæg, brede Grøfter, Plantninger paa Siderne og tildeels kjønne Bondergaarde lige over for hinanden. Ege- og Bøgeskove ere mange, store og betydelige, men nogle af de gamle ærværdige Træer burde fældes, da deres Top og Grene vidne om en overmaade høj Alder; men da disse udgaaede ikke just ere saa tjenlige til Gavntømmer, saa staae de og vente paa at bestemmes til Favneved.

Her fra den yderste Pynt af Baroniet er kun en kort Overfart til de 3 store og 2 mindre Øer, nemlig: Fæmøe, der bestaaer af tvende Byer og endeel Huse, som ialt ud-

gjøre 217 Tønder Hartkorn. Kirken er ikke liden imod mange andre i Lolland, og har et Taarn, Øen er ½ Miil lang og lige saa bred. Feyøe er næsten af samme Størrelse, har en Kirke med Taarn, og 2 Byer; Askøe er mindre end de andre, men har dog Kirke med en kostbar Altertavle, 13 Bondergaarde og nogle Huse. De mindre Øer paa denne Side af Landet, som vel have Beboere men ingen Kirke, ere: Baagøe, Stolpe, Wejerøe og Lillø, alle ere de meget frugtbare og dyrkes vel, endskjønt de fleste Indvaanere ere Søefolk og passe Skibsfarten, men de gamle Mænd, unge Drenge, de vanføre Folk og Fruentimmer dyrke Jorden, og man seer Vindskibelighed paa de fleste Steder.

Hr. Magister Sommer, Præst paa Fæmøe, har givet mig, nogle Underretninger og Oplysninger om disse Øer: — „Hver Bonde har omtrent 5 — 6 Tdr. Hartkorn og dertil 50 til 70 Tdr. Land, de fleste ere nu udskiftede, men denne Fælledskabs Ophævelse havde i Førstningen mange Fordomme imod sig, som nu tildeels ere hævede, da Erfaringen har lært dem det bedre; thi nu holdes 8 — 10 Køer da hver Mand har faaet sin egen Jord, og derimod faa gode Heste, som forhen vare usle, smaae og alt for mange til hvert Sted.

Bondergaardene ere smukke og vel vedligeholdte, de overtreffe de fleste af de Sællandske. Og naar Fæmøe og de andre Øer kun havde Skov eller Tørv, kunde de regnes blant de særdeles gode, ja bedste i det østlige Danmark, men man har stor Mangel paa Ildebrændsel, som alt maa hentes fra Lolland eller andensteds, dog er her Tørv, naar den tilbørligen søgtes ved Vands Udgravning.

Strandinger ere sjeldne, uden enkelte Ting som kan opdrive, Fiskeriet drives ikke som det kunde og burde, men Agerbrug og Indhegninger, endog med Steengjerder, der man berømme Øeboerne for; paa Feyøe ere Tangdiger, enkelte Jorddiger og levende Hegn nogle fra Steder, som

vens

ventelig ikke lykkes formedelst Landet mangler Læe af Skove og Buskadser.

Alle Bønderne ere Selvejere, men de kunde være Herremænd, om de vare driftige nok i fiere Henseender. Fæmøe er et Canaan, som ved større Flid af Indbyggerne kunde komme til at flyde med Melk og Honning. Nationals-Karakteren i det heele er godmodig og velvillig, men tillige modig og kjæk, Mandfolkene ere alle indrollerede til Søetjenesten, og de gaae bestandig i Søemandsdragt, endog de der blot leve som Jordbrugere. Her ere 3 — 4 Skippere og endeel som eje mindre Skuder, hvormed de sejle til Landets Kjøbstæder endog til Hamborg.

Almuen har herlige Naturgaver, intet slaviſk hos sig, og det er en Glæde at boe iblant disse ædle Mennesker, naar de kun kunde løsrive sig noget mere fra Fordomme, og fra de tilsejlende Skippere, der give dem Smag paa Luxus, men dog bør det siges til Øeboernes Roes, at de ikke ere overdaadige eller drikfældige, som nogle andre Insulaner. Tjenestefolkene ere gode og ikke dyre, en ferm Avlskarl faaer 20 Rd., en Pige 6 — 8 Rd., men Høst-Arbejderne ere særdeles kostbare, især naar det træffer sig at Søefolket, som Matroser, er indkaldet, da maae en Bonde leje Høst-Arbejderne fra Sælland og Lolland, og ofte for 4 Uger give 10 — 12 Rd., ja endda neppe kan faae dem, fordi alle Øeboerne da ere i lige Forlegenhed.

Endskjønt man kan avle Madurter, Hvidkaal og Rødkaal der paa Øen af usædvanlig Godhed og Størrelse, saa ere der dog kun faa Bønder som afgive sig med Havedyrkning, maaskee fordi andre Beskjæftigelser gjøre det mindre mueligt for dem. Dog bør Fogden Jens Rasmussen i Nørrebye nævnes med Agtelse, at han har lagt meget Vind paa en god Frugt- og Kiøkkenhave og burde vist have Præmie derfor, naar Anmeldelsen derom behørig blev gjort; hans Mark-Hegn, gode Opførsel og Børneopdragelse, gjør ham ogsaa til en meget ærværdig Bonde og hans Navn være længe et Exempel for Andre til Efterfølgelse. Der

Der tillægges en temmelig Mænade Gjæs til Salg, Kalvene og Lam kun til egen Fornødenhed, dog Arten er smaae skjønt tribelig, men de mange Heste kunde nok indskrænkes til færre, da de koste for meget at føde; Tienden leveres in natura, eller efter aarlig Accord, den er endnu ikke fastsat efter den kongelige Indbydelse.

Jorden brakkes, gjødes, harves og atter pløjes ofte til Vintersæd, men der staaer og en Afgrøde af Rug og Hvede paa Bondens Mark, hvis Lige jeg (Sommer) aldrig har seet, hverken i Lolland eller Sælland, og jeg tvivler paa at nogen Hvedemark kan staae bedre; men hvo der ej har seet det her, troer det neppe. En Bæk gaaer igjennem Landet, deri opstiger Strandvandet undertiden og gjør megen Skade ved Oversvømmelse, og det salte Vand bliver staaende paa de lavere Steder uden at kunne komme tilbage. At hæve dette Onde var ganske vel mueligt ved nogen Bekostning og passende Afdæmning, især da det rigeligt vilde betale sig, eftersom disse lavere Egne ere den rene gode Marskgrund, og have samme Egenskaber som Strandkanterne ved Tondern og Husum, men Fordomme, Frygt for Bekostning og andet mere, har hidtil standset nogle Kyndigeres Forslag og Ønsker i den Henseende. — Sandt nok — Landets egne Folk har ikke Tid til saa stor en Operation, men kyndige Arbejdere maatte forskrives og betroes Inddæmningen."

Jæmøe Land ligger højt og derfra kan sees baade Sælland, Lolland, Falster og Fyen, saavelsom mangfoldige Handelsskibe der daglig sejle forbi, Agrene ere gode, der er ingen Sandflugt eller andre Ubehageligheder, kun at Søen paa den nordre Side ved stærk Paabrud bortskyller noget af de tilgrændsende Agre. Præstegaarden er ret smuk og saare got vedligeholdt, dertil er en liden god Avling og nogen Lejejord bestaaende af 2 Vænger, hver paa en 8 Tdr. Land, som alt giver god Afgrøde.

Taars Præstegaard er mangfoldig istandsat, som især er kjendelig for dem som have seet Stedet i forrige Tider.

Der

Der er en meget smuk Have, Kirken ligger tæt ved, Vejene dertil ere gode og ørede, Bønderbyerne have godt Udseende baade paa Bygninger og Marker. Den har til Sognet 370 Tdr. Hartkorn og 7 0 Sjæle, har forhen været Annex til Wiknæs Kirke, men nu har hver sin egen Præst.

Majbølle Præstegaard ligger meget skjønt tæt ved Guldborg-Sund, saavelsom Kirken. Kaldet maae svare 100 Rd. til Præsten i Sarkjøbing, da det dertil fordum har været Annex. Majbølle Præstegaards Avling er 3 Tdr. 7 Skp. 3 Fdk. 1 Alb., udskiftet af Fællesskabet 1784 og udgjør i Areal 24 Tdr. Land Ager og Eng, geometrisk Maal; noget af Jorden er god, men noget ikkun maadelig; Sognets Hartkorn er ansat for 380 Tdr. men i de 2de tilliggende Byer er ikkun libet Jord paa Hartkornet, da en Bonde i Majbølle Bye, hvor de alle ere lige i Hartkorn, ikke har meer end 30 Tdr. Land i 6 Marker, ligeledes i Hjelms Bye, hvor ligesaa alle ere lige i Hartkorn og stane for 8 Tdr. 2 Skp., men have ej mere hver end omtrent 40 Tdr. Land; disse 2dè Byer ligge i Fællesskab, dog hver Bye for sig, den 3die til Sognet liggende Bye Soesmarke er udskiftet af Fællesskabet og hver Mand staaer for Hartkorn 6 Tdr., men har henimod 50 Tdr. Land; Haven til Majbølle Præstegaard er saa godt som fra nye anlagt 1783 og 84, et Lysthuus bygt derudi 1788, hvorfra haves en behagelig Udsigt til Nyekjøbings Opsejling, som og til Falster, og kan man derudi tælle 8 Kirker sammesteds.

Herridegaard er en gammel Herregaard med tarvelig Bindingsværks Bygning, men Laden, Mejeriet og Stalden ere nye af Grundmuur, store og med kostbare Indretninger; dette saavelsom Teglværket, de betydelige Skove og gode Marker ere nok værd at see for en tænkende Landmand; Haven er vidtløftig med Alleer og mange Træer, men har ellers intet Udmærkende hos sig.

Ous

Ourebyegaard ligger tæt ved den Bugt som Stranden gjør ind fra Bandholms Toldsted, Hovedbygningen er bryst-fældig og gammel, men Ladegaarden, det anseelige Korn-magazin og den betydelige hollandske Vejrmølle, ere desto prægtigere, tildeels af Grundmuur og alt opført med al mue-lig Fuldkommenhed. Marken er inddeelt i 11 Lodder hver paa 40 Tdr. Land foruden 3 smaae Friskove 80 Tdr. Land, hvoraf 2 drives med Hvede og Rug, 1 med Byg, 1 med Havre og 2 ligge Brak, 1 slaaes med Klever og 4 afgræs-ses af Qvæget skifteviis; der holdes 160 Kør.

Bøndergodset er udskiftet, og der dyrkes fortrinligen Hvede og Ærter, hos nogle er Klever- Avlingen kom-men i Brug, Kreaturerne tøjres; altsaa indskrænkes nu Antallet af Svin, Faar og Gjæs, som forhen gik løse i-sær paa Brakmarkerne. Fiskeriet forsømmes endog af dem der grændse lige til Stranden. Plovene ere for svære i-sær for de smaae Heste, og for den mangfoldige ofte Lol-landske Pløjning, som dog i visse Maader er nødvendig ef-ter Jordartens Beskaffenhed.*)

Her i disse betydelige Skove ved Berrids- og Oure-byegaard kunde bequemmelig anlægges en Træskoe-Fabrique ligesom paa sine Steder i Jylland, der indbringer meer end 1 Td. Guld. Paa den østlige Kant der i Landet er der over 40 Sogne som gjøre Træskoe, hvert Sogn har omtrent et par Snese Mænd, som hver gjøre 6 Læs aarlig og sælge til Kjøbstæderne, som igjen føre dem herover. En øvet Karl kan der gjøre 30 Par om Ugen, ja mere, og faaer kun 6 ß. i Arbejdsløn.

Saxkjøbing er en gammel Kjøbstad, der har sine Privi-legier fra Christian 2. Den maae føre sine Vahre fra Ourebye Skibsbroe ½ Miil derfra, men har dog en gan-ske

*) Det er et Ordsprog blandt Sællænderne: Lollands Pløjning og Helvedes Pine faaer aldrig Ende.

ike god Handel iſær med Udførſel af Landets Produkter. Kjøbmænds-Gaardene ere ſtore og ret kjønne. Byen har lidt meget ved Ildsvaade og iſær ſidſtafvigte September 1800, jeg var der ſtrax efter og ſaae de mange nye Bygninger, ſom vare under Murernes og Tømmermændenes Hænder for at opføres. Kirken har et lavt ſpidſt Spiir, og er maadelig ſtor; Raadſtuen ligger paa Torvet, ſom er rummeligere end mange andre i de ſmaae Kjøbſtæder.

En lille Aae gaaer op til Byen fra Ourebye, ſom dog ikke er ſejlbar.

Gaderne ere ganſke kjønne for en lille Kjøbſtad, og de faa Profeſſioniſter der nære ſig godt, fordi Levnetsmidler juſt ikke ere dyre, men Urtekræmmervaare, ſom for det meſte maae tages fra Hovedſtaden, ere i høiere Priis. Byen indeholder 700 Indvaanere. Her er en Fabrique af fine Stoffer, ſom tildeels ogſaa drives i Forſtaden Rørbech. Byen har ſkjøn Agerjord, hvor der voxer alleſlaande Korn ſaavelſom Tobak, men da der ere ſaa mange Steen i Omegnen, ſaa er det underligt nok at der ei er flere Steengjerder. At Staden er gammel vidner Hiſtorien, iſær om Chriſtopher 2, ſom der 1331 blev fangen af ſin Broder Gerhard. Iblant de ældre Stiftelſer, ſom ere tildeels anderledes beſtemte efter Tidernes Tarv, er dog endnu tilbage Hoſpitalet, ſom underholder nogle Fattige af Borgerne.

Waabenſted Præſtegaard er af gammel Bygning, men den har gode Jorder, ſom drives til al muelig Fordeel, da Præſten har gjort meget til ſammes Forbedring, og deri foregaaet Bønderne med gode Exempler. Kirken er ikke ſtor men kjøn, Sognet har 348 Tdr. Hartkorn, og de fleſte Bønder ere udſkiftede; en Gaard paa 6 Tdr. Hartkorn har omtrent 36 — 44 Tdr. Land Ager og Eng geometriſk beregnet. De udflyttede Gaarde have næſten 40 Fag Huus i alle Længder godt bygget, men de gamle Gaarde i Byerne ere kun maadelige; for mange Heſte 10 — 12,

for

for saa Koer 3 — 4 er en reen Ødelæggelse for Bonden, men til Hoveriet maa han rigtig nok have flere Heste, og derfor er ogsaa Mængdens Forfatning ikke den ønskeligste; thi mange Tjenestefolk maa holdes endog for Hovtjenesten, og en Karl fordrer 30, en Pige 12 Rd. og Daglejere stiv Betaling, desforuden megen god, ja næsten for lækker Føde fordre Folkene som en Skyldighed af Hosbonden.

Korn er det eneste som Bonden lægger Vind paa, Havre, Ærter, Hør, Hamp, Humle, Kartofler o. d. l., er saare sjeldent at finde hos en Bonde. — Og Huusflid — ja saa omtrent det der bruges af Lærred og Vadmel i Huusholdningen, men ellers intet til Salg.

Tienden ydes in natura i Waabensted Sogn, men nogle Præster der i Egnen ere komne til Accord med Bonden om 2 Skiepp. Hvede og 2 Skiepp. Byg af Td Hartkorn, som synes at være passende for begge Parter især i Lolland, men ikke her, hvor man sine Steder i Sælland har 4 Td. Hartkorn til henved 60 Td. Land.

Præstegaardens Hartkorn er 10 Td. 2 Skpr., har 70 Td. Land i 6 Kobler indhegnede got med Grøfter og Piil; de 4 deraf besaaes med Hvede, Byg, Ærter, Havre, Klever, de 2 slaaes og græsses, der holdes 8 Heste, 16 Koer og nogle Faar, som alle tejres.

Til Nielstrup Herregaard ligger 40 Td. Hartkorn, Waabensted Kirke, 47 Bønder, 9 Marker, hver paa 45 Td. Land, samt god Skov og Enge. Hollænderiet er 120 Koer, 40 Ungkvæger, 30 Faar og 20 Heste. Avlingbruget er meget forbedret der i de senere Aar og forbedres aarligen. Hovedbygningen er Grundmuur, om ivet med Grave, Peder Basse boede der 1392, og siden mange adelige Familier, tilsidst de Flindters.

Marieboe Borgere have for og siden 1716 havt i Leje tvende ved Byen liggende Marker, Nørre- og Øster-Markfalde, tilhørende Kongen; ansatte for 55 Td. Hartkorn og i Skoven 14 Svins Olden. Disse 3 Marker ere af

ulige

ulige Størrelse, deruti kan saaes omtrent 160 til 170 Td. Korn. Desforuden ligger ogsaa her den saa kaldede Marieboe Skov, der kan omtrent ansættes for en 40 Td. Land. Hidtil har den endnu ikke været opdyrket, men er afbenyttet til de Høveders Græsning, som ikke maae komme i Nørrehave, ja vel og til Faar og Gjæslinger. I fuld Græsning kan der omtrent holdes 30 Høveder. For nærværende Tid er Græsningen højst maadelig, endeel af den bestaaer af Moser og Ufære, som ved Flid let kunde forvandles til frugtbringende Jord. Ved Byen ligger ogsaa en liden Egeskov, Nørrehave kaldet, som er omtrent 52 Td. Land, og skjøndt den udgjør Byens vigtigste Græsning, saa er den dog overmaade knap. Foruden ovenanførte ligger ogsaa i og ved Byen 8te Vænger af forskjellig Størrelse, fra ¾ til 10 Tønder Land, hvori kan saaes henimod 28 Tønder Korn, og avles nogle Læs Høe. Ejeren af disse Vænger formener at de ere frie Ejendom; der svares ingen Tiende af dem, enten til Kirken eller Sognepræsten, med hvad Ret og paa hvad Grund veed man ikke; nogle af dem have tilforn været Frugthaver og Byggepladse. Sognepræsten har ogsaa ved sin Gaard et Vænge paa omtrent 4 Td. Land, og Byefogden et lidet i Nørre-Mark knap paa 1 Td. Land. Den øverste Landsdommer er og tillagt et lidet Stykke Jord i Øster-Mark, omtrent 1 Td. Land. Af Byens Jorder er allernaadigst tillagt Sognekaldet 24 Td. Land og 3¼ Koes Græsning i Nørrehave, foruden den til Jorderne stødende Engbund, og det residerende Kapellanie 7 Td. Land foruden Engbund og en Koes Græsning i Nørrehave.

I Aaret 1802 lod S. T. Hr. Dr. og Land-Physikus Wivet opbygge en nye smuk Gaard i Marieboe; den bestaaer af Bindingsværk, er en Etage høj, og i Vinduerne store engelske Ruder. Apotheket er og en meget smuk Bygning. Forhuset er Grundmuur, den eneste i Marieboe. Torvet er stort og rummeligt, og kunde, naar det blev

hol-

holdet reent, være en overmaade deilig Plads, men er nu om Vinteren et reent Ufore. Til Trods for al architektisk Smag er midt paa Torvet opført en Bygning, Raadhuset kaldet, af Vindingsværk med en Qvist oven paa. Denne Bygning er et forunderligt Compositum, den indeholder Sprøitehuus, Raadstue-Tjenerens Værelser, Borger-Arrest, Tyve-Hul, Daarekiste, Landsting og Byeting.

Midt inde i Byen ligger et Vænge, som fordum skal have været en Kloster-Have; det er omgivet med en ældgammel Muur af store og brændte Steen.

De vigtigste Sædearter her ere Hvede, Rug, Byg, Erter, Havre og lidet Bønner. Kleveren trives i alle 3 Marker, men det er et Vovespil at saae Klever, saalænge det er tilladt at sætte Svin, endog uringede, i Avret; thi hvor de falde paa, oprodes Græsroden, og Sædemanden seer sit Haab skuffet. Ingen af Markerne hviler, men besaaes uophørlig fra et Aar til et andet saaledes: Hvede eller Rug, saa Byg eller Havre, dog mest Byg, og endelig Erter, og i samme Mark noget Byg og Havre. Hvo som drister sig til at saae Klever, saaer den almindelig i Havre. Efter Rygtet skal i bemeldte 3 Marker udskiftes saaledes, at alle Beneficiarii skulle have deres Andeel paa eet Sted, saavelsom Vognmændene, der skulle være 8te i Tallet, hver have 8te Tdr. Land; Resten skal fordeles paa 8te Marker. Ved Rosmark ligger en liden smuk Bøgeskov, hvori er nogle faa Ege. I Marken ere adskillige smaae Lunde med ung Egeskov og Hegning, som er i den bedste Vext. Der findes en Mængde Mosejord, som flyder med Vand den halve Tid om Aaret. Af Hegning gives der til Fornødenhed, men slet Vand til Creaturerne, som gaae der i Græsningen om Sommeren.

Torveskjær er her slet ikke, men kan med Tiden blive lides i Øster-Mark. Saltvands-Fisk faaes her undertiden, nem-

nemlig Torsk, Aal og Flyndre fra Tiirsted og Brandstol-pe, men maae temmelig dyrt betales formedelst den lange Transport, og Fiskernes lidet Antal. Hornfisk og Vaar-Sild faaes her og undertiden fra Krageved, een Miil fra Byen; Rejer kan og undertiden faces derfra, men de ere kuns smaae og meget dyre. I de tvende her ved Byen liggende Indsoer ere Gjedder, Brasen af Middel-Sorten, Aborrer, Aal, Skaller røde og graae.

Fiskeriet omkring ved Marieboe tilhører Grevskabet Knuthenborg. For nærværende Tid er det bortforpagtet til Folk, der ere ganske ukyndige i Fiskeriet, og drives der-for meget slet, da det, naar det blev taget paa den rette Fod, kunde være en stor Herlighed for Marieboe. Si-den Grev Knuth lod Vandmøllen ved Marieboe nedlægge, er Aalefiskeriet ganske ophørt, som er meget at beklage, da Marieboe Soe-Aal i Godhed kan lignes med Friderichsdahls i Sælland; fordum bleve der solgte nogle for 2½ ß. Pundet; Prisen paa Gjedder, Brasen og Aborrer er nogenlunde taalelig, fornemmelig om Foraaret, naar Soen gaaer op; paa hvilken Tid en stor Deel af Haandværksfolkene forlade med Glæde deres Arbejde og Værksteder for i hele og halve Dage at slaae Gjedder, som kan godt betale sig; dog er bemeldte Fisk ikke til alle Tider at bekomme.

Af Steengjerder findes her slet ingen, men nogle Udgravter om Mark og Haver. Her og der findes og ved nogle Gjerder Syor til levende Hegn, men af en Hæn-delse opvoxen, uden at Menneske-Hænder have havt den mindste Deel deri, men i det Sted ved utidig Hugst for-aarsaget det megen Skade.

En Brændeviins-Karl hos Kjøbmændene faaer 60 Rd. i Løn, en Gaardskarl fra 24 til 30 Rd., og dersom han er skikkelig, troe og vaapassende, saa giver Hosbonden ham et Par Støvler og en Kittel om Aaret; en Gaardsdreng 11 a 16 Rdlr., en Stuepige 8 a 10 Rdlr., en Malkepige 6 a 8 Rdlr., en Daglejer 1 Mk.

paa

egen Kost, og med Kost 8 ß., men Dagslønnerne ere just ikke de flittigste.

Marieboes Beliggenhed er den yndigste som tænkes kan. Paa den søndre Side er den omringet af en Sø, en Miil lang og $\frac{3}{8}$ Miil bred, og paa den nordre af en mindre. Lige overfor den søndre Sø knæsser den liden Bøgeskov, og lige overfor den anden hæver sig i majestætisk Pragt en Skov, Lyse-Mose kaldet, som tilhører Grevskabet Knuthenborg, og hist og her ved Søebredden paa den anden Side enkelte landlige Baaninger, som kunde give Landskabs-Maleren Stof til det yndigste Natur-Malerie. Om Søn- og Helligdagene forlyste Indvaanerne sig i bemeldte Have; mellem bølgende Korn-Agre, under skyggefulde Træer og ved den pladskende Sø sidder Haandværkskarlen ved Siden af sin elskte Donna, de drømme om lutter Fremtids Lyksaligheder; hisset vandrer den virksomme og utrætelige Haandværksmand omringet af en munter Børneflok, i hvis Barm han forglemmer Livets Sorger, og samler nye Kræfter til sit Arbejde og Forretning.

I denne Skov findes en Banke, Høj-Slottet kaldet. I de ældste Tider har det været omgivet med store dybe Graver, og ovenfor dem kjendes hist og her tydelige Spor til Mure og Bygninger, et Bevis paa, at det har været et befæstet Sted. I samme Skov, ikke langt fra Landevejen og Indgangen, findes og Spor til et gammelt befæstet Slot, men mindre end Høj-Slottet. Alt der omkring er bevoxet med Skov og Krat, og omgivet med en stor Mose, som synes fordum at have gjort Tilgangen høyst vanskelig. Efter gammel Sagn har Nisse-Kongen Grim, efter hvilken Landsbyen Grimstoppe skal have sit Navn, anlagt disse Borge.

Her er en Klub, en af de ældste i Lolland; den er stiftet i Aaret 1785; der er en Keglebane og en liden Have som vender ud til Kirkegaarden, for nærværende Tid bestaaer den af 20 Medlemmer. De samles 2 Gange om

U,

Ugen, Onsdag og Fredag. De vigtigste periodiske Skrivter som udgives, læses her. Med Provindstal-Bogsamlingen forholder det sig saaledes. Evig og uforglemmelig for Lolland og Falster vil Seidelins Minde blive, ved hans utrættelige Bestræbelser for Oplysning og nyttig Kundskabs Udbredelse blev den til Trods for alle dem, som ikke Mørket mere end Lyset, oprettet 1795; ved frivillige Boggaver, og ved strax at yde en liden Sum fra 1 til 10 Rd. fik den sin Tilværelse, og ved aarlige Penge-Bidrag fra 1 til 10 Rd. vedligeholdes og udbredes den. For nærværende Tid bestaaer den omtrent af 2500 Volum, Doubletterne fraregnede, i Indtrædelses-Penge betales 2 Rd., og til hver 11te Junii det Contingent, som Enhver har forpligtet sig til; nu er 2 Rd. aarlig det ringeste Contingent. Med Ober-Kirke-Inspectionens Tilladelse staae Bøgerne i dertil indrettede Skabe, opstillede i den Deel af Marieboe Kirke, som kaldes Jomfrue-Choret.

Havedyrkningen er ikke af den sletteste, men kan forbedres. Nogle Haver ere temmelig godt besatte med Frugttræer, meest unge; disse ere: Æble-, Pære-, Walnød-, Færsken-, Aprikos-, Kirsebær- og Blommetræer af forskjellige Sorter, desuden de fleste Slags Ris- og Busk-Vexter; nogle Enkelte lægge Vind paa Asparges, Artiskokke ꝛc. Hyld og Ask viser sig hist og her i Mængde, naar det maae have Fred. I Haverne dyrkes hist og her Kartofler, men ikke uden til Huusholdnings-Brug, og i Marken slet ikke. Med at plante Humle gjør Ingen sig Ulejlighed, skjøndt den vilde trives godt; Humlestængerne ere desuden meget vanskelige at faae. Hør og Hamp saaes ikke her, men i Omegnen saae adskillige af de virksomme Bønder begge Sorter, dog ikkun til eget Brug. For et par Aar siden lod Farver Teilberg sin Have anlægge i engelsk Smag, som med Tiden vil blive ret skjøn. De meest velhavende Familier hjemmegjøre for det meste det Linned, som de forbruge; dog kjøbes undertiden en Mængde svensk og tydsk

Lær-

Lærred og Drejel. Ved Huus- og Fabrique-Flid udmærke sig især tvende Familier, nemlig: Dhrr. Farvere Werreboe og Tvede; fra Aar 1775 til 1783 inclusive lod Hr. Werreboe ved sin Kones utrættelige Flid i alt forfærdige 44985 Alen Tøj, og hvorfor han af Landhuusholdnings-Selskabet bekom en Guld-Medaille, og nu siden dereefter aarligen indtil afvigte Aars Udgang 1802, 97687 Alen; det bestaaer af Drejel, Treskaft, Hvergarn, blaatærnet Hørlærred, Blaarlærred; af Lænketøj, saasom Trøjer og Wermer, lader han forfærdige aarligen 30 Stykker Trøjer og 90 a 100 Par Wermer. Aar 1792 begyndte ogsaa den anden Farver Hr. Tvede at forfærdige hjemmegjort Tøj, og 1796 bekom han af Landhuusholdnings-Selskabet en Sølvmedaille paa 10 Rd.

Til Marieboe Sognekald hører $1\frac{1}{2}$ Tiende af Landsbyen Revsale, $\frac{1}{2}$ Fierdingvej beliggende fra Marieboe, og $\frac{2}{3}$ Tiende af Annexet, som bestaaer af 3 Byer, Hillested, Haared, Raae; $\frac{1}{3}$ Deel af bemeldte Annexes Tiende tilhører den residerende Kapellan i Marieboe. Efter kongelig Indbydelse er Sognekaldets Tiende saaledes fastsat: i Landsbyen Revsale boe 6 Gaardmænd, hver Mand staaer for 6 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn. For bemeldte $1\frac{1}{2}$ Tiende ydes til Sognepræsten af hver Mand 2 Tdr. 2 Skpr. Hvede og 2 Tdr. 2 Skpr. Byg, for Qvægtienden og Smaaerødsel 1 Rd. af hver Mand; og i disse Tiender har den residerende Kapellan ingen Deel. I Annexet Hillested boe 25 Gaardmænd, hver paa 6 Tdr. Hartkorn og lidet over. Af $16\frac{2}{3}$ Gaardmænd oppebærer Sognepræsten af hver $1\frac{1}{2}$ Td. Byg og 1 Td. Hvede, og for Qvægtiende og Smaaerødsel 4 Mk. af hver Mand. Af de øvrige $9\frac{1}{3}$ Mænd oppebærer den residerende Kapellan sin Tiende in natura og Qvægtiende og Smaaerødsel efter Angivelse. I Haared og Raaere 15 Mænd, hver paa 6 Tdr. Hartkorn. Af 10 Mænd oppebærer Sognepræsten af hver 1 Rd. for hver Td. Hartkorn og for Qvægtiende og Smaaerødsel 1 Rd. af hver Mand.

Med

Med de øvrige 5 Mænd har den nuværende residerende Kapellan selv sluttet Accord, som gjelder for Embedstid. I Korn oppebærer han ialt 8 Tdr. 2 Skpr. Hvede og ligesaameget Byg.

Her ere 7 Kjøbmænd, af hvilke de 3 allene handle med Korn; de andre med Jsenkram og de sædvanlige Boe-Vahre. Men her ere 15 som brænde Brændeviin; Marieboe Brændeviin bærer ogsaa Prisen i Lolland og Falster. Til Marieboe ere 4 Skibe. Toldstedet er Bondholm, 1 Miil fra Marieboe, Grevskabet Knuthenborg tilhørende, hvor Vahre ud- og indskibes. Om Vinteren, Efteraar og Foraar er Vejen dertil, som overalt i Lolland, noget forskrækkelig. Der have Marieboes Kjøbmænd deres Kornboder og Pakhuse, hvoraf de betale Grundskat til Knuthenborg. I øvrigt er Handelen meest indenrigs.

Af Smør udføres aarlig omtrent 80 Tønder, af Ost 5 a 6 Skpd. Flæsk-Udførselen er ubetydelig.

Dorskhed, Ladhed hos en stor Mængde er uden Tvivl her en stor National-Fejl. En Mængde Haandværkere har langt mere Lyst til at gaae i Marken med Riven, end vedholdende at sidde paa Værkstædet. Hvad Spil og Sviir angaaer, da kan man vel anvende her den gamle Wessels Ord: „Braadne Kar i alle Lande“, men saa meget er vist, at ved den Mængde, som her sysselsætter sig med at sælge Brændevin, vinder Moraliteten saare lidet. Processer have her ikke været længe i Marieboe, men her boer ikke heller nogen Prokurator. De fleste Uenigheder, som kunne opkomme, afgjøres for den saa priselige og velgjørende Forligelses-Commission.

Her mangle adskillige Haandværker f. Ex. Beendrejer, Gjørtler, Guldsmed, Knapmager, Bogbinder, de 4 første Professionister kunde knap leve her, men dersom en duelig, flittig og virksom Bogbinder vilde sætte sig ned her, da kunde han sikkert fortjene sit gode Udkomme. Som Væver udmærker sig Jens Rasmussen, en gammel ærværdig Olding. Som Snedker, Jens Kalle; for en nye Bark-

Molles Opfindelse, hvoraf Model blev indsendt til Landhuusholdnings-Selskabet, har han faaet en Sølv-Medallie paa 20 Rd. En væsentlig Mangel i Marieboe, er en Skorsteensfejer; for nærværende Tid maa Byen behjelpe sig med en blind Mand til at feje Skorstene.

Dersom Kirken blev holdt vedlige, saa kunde det være en smuk, rummelig og lys Bygning. I Catholicismens Tider var det en Klosterkirke. Byens Kirke skal have ligget der, hvor Farver Teilberg boer, men da den efter Reformationen blev nedbrudt, overloo Kongen Klosterkirken til Indvaanernes Brug i Marieboe. Fordum har det været en riig og anseelig Kirke, men nu er den yderlig fattig.

Hospitalet i Marieboe er stiftet ved Legater af private Folk der i Byen. I fast Capital ejer det 1795 Rd.

Disse Efterretninger om Marieboe har Stedets Præst, Hr. Schultz været saa venskabelig at sende mig, men da de vare saa vidtløftige efter disse Blades Hensigt, saa-har jeg været nødsaget til at forkorte eller udelukke endeel, endskjønt jeg troer gjerne at endeel af det Udelukkede indeholder mange djærve og dyrebare Sandheder.

Marieboe er ellers bekjendt af Grevinde Eleonora Ulfeld som døde her, efterat hun var sluppen ud af sit Fængsel i Kjøbenhavn og levede her til 1698 i sit Alders 77 Aar. Her var fordum et af de rigeste og største Nonne-Klostere, hvorom haves adskillige Legender ja endog sande Historier, der vise Overtroens og Fordommes Herredomme i hine Tider.

Udenfor Marieboe ligge mangfoldige Jorder i en meget maadelig Forfatning ihensende til Jorddyrkning. De mange Steen og Stubber eller Tuer kunde dog ophyddes og udjævnes; vilde man indvende at det ikke lønnede Umagen eller Bekostningen? ja det vil blive vanskeligt at bevise. See til hine Egne, hvor der forhen var Flyvesand, sure Moser, ubyre Steendynger, hvor der i enkelte Steen vare 30—40

Lxs

Læs efter Kruudtsprængningen — har det kunnet betale sig rundeligen at opdyrke saadanne — saa kan det og skee her, hvor mindre Møje og Omkostning udfordres; men dette og mere er maaskee forbeholdet Efterslægten, at den og kan have noget at bestille!

Holebye Præstegaard er af tarveligt Udseende, og Bygningerne forsynede med Huusholdere; Kirken er ej heller af de kjønne, liden og gammel. Præstegaardens Jorder har al Anlæg til at kunne blive frugtbringende, da der er Affald nok til Vandledning, som ellers ikke er Tilfældet allevegne der i Landet, og den Afgrøde, som stod paa de allerede til Forbedring optagne Jorder, var fortræffelig.

Bondergaardene saae kun maadelige ud, men deres Kornmarker havde skjøn Afgrøde. Jeg saae endeel Mennesker beskjæftigede med at rense et Gadekjær paa en behæn, dig Maade. Med en Maskine, omtrent som en Sneeplov, der var bespændt med 4 Heste, opskrabede de hver Gang 6 — 8 Læs Mudder og lod det ligge ved Kanten af Vandet for at tørres og siden bortføres paa Agrene; thi paa Vognene kunde man ej opskovle denne tynde Pladder, og ej heller bortføre samme paa Agrene, men naar det først tørres, kan det siden bequemmeligere transporteres. Ønskeligt var det om andre Landsbyer saaledes om Sommeren rensede Gadekjæret, da der ej havdes Mangel i Frostvejr for Vand, og man ej heller var i Forlegenhed ved indtrædende Ildsvaade.

Højbyegaard, en Herregaard med antique Bygning paa Borgegaarden og tildeels brøstfældig, men Ladegaarden i det Hele er god troefast Grundmuur og vel indrettet,*) Haven er stor og har tilforn været efter Smag, ligesom den og kunde endnu blive det ved meget Arbejde. Gaardens Marker ere meget store og vidtløftige, men den har og 166 Tdr., 1 Skp., frie

*) Baron Lehn den virksomme og ædle Mand, ejer denne Gaard og Lungholm, Berridsgaard, Ourebyegaard og i Fyen Hvidkilde og Nielstrup, de 4 sidste Gaarde udgjøre de 2 Baronier Lehn og Guldborgland.

Hovedgaards Taxt og 3 Tdr. Skovskyld, følgelig en af de største Avlsgaarde i Danmark. Laden er meget stor bygget i et Kors, der kan staae 400 Læs Korn paa Vogne ved alle Sider, som kan rummes i paakommende hastig Regnvejr, Her er et stort anseeligt Kornmagazin, og ret gode Stalde — Gaarden overalt broelagt meget ordentligt, Egnen er ellers ubehagelig, fladt Land, tildeels sidt, nogle faa Steengjerder findes, som dog er en Sjeldenhed i denne Egn. Bondergaardene ere ret gode, dog ikke saa smukke som de paa Hvidkilde og Guldborglands Godser, og hos Almuen er just ikke Fattigdom men ej heller Velstand. Her haves dog got Vand, en Herlighed i Lolland; jeg saae Bønderne at tærske paa Loen — men det gik rask og meget hurtigere end i Sjelland, de arbejde som flinke Folk, Plejlerne ere længere paa Skaftet (Handelen) men Slagelen kortere og flade; Kjærvene bleve snart og reent aftorskne, men Halmen ogsaa mere brudt end hos os, som i visse Maader er ingen Skade, naar det strax kan fortæres af Qvæget.

Nebbelunde Præstegaard er kun liden og gammel, Haven er smuk, beliggende ved en flak Indbugt af Stranden, hvorover man kan kjøre og ride. Præsten der er bekjendt som en praktisk Landmand og har vundet Præmier af Landhusholdningsselskabet, ja endog som Digter er Hr. Trojel navnkundig; Kirken er liden og uanseelig, Sognet har kun 28 Gaarde og en gammel Sædegaard Donsted. — Egnen er ikke kjøn, men Jorderne dog frugtbare. Her omkring i Fjorden ligger henved en Snees mindre og større Holme eller Øer, hvorpaa der opholde sig mange Vildænder og andre Fugle.

Taagerup Kirke er smuk og stor imod endeel andre her i Landet; og Sognet i Forening med Annexet Thorslunde er ogsaa af de gode og store. Præsten der Hr. Randrup er bekjendt som Skribent, især for en Afhandling: Himmelen paa Jorden, trykt i Kjøbenhavn 1799.

Kjø-

Rødbye Kjøbstad har i forrige Tider været i Anseelse, da vore Fædre have vidst at betjene sig af Vejen gjennem Lolland som den nærmeste til Holsteen; thi fordum, da Borgerne der havde jus eligendi, valgte de Stedets Kapellan Hr. Jacob til deres Sognepræst, men et kongeligt Reskript af 22 November 1576 befalede, at da Hr. Jacob ikke var lærd nok til at være Præst der, hvor der var et stort Færgested som besøgtes af mange fremmede Rejsende, saa skulle Hr. Rasm. Nerav være Sognepræst, og Jacob skulle blive hvad han var, hvorudover Præsten siden havde store Bryderier og megen Uvillighed af Borgerne, der hverken ville give ham Tiende eller anden Rettighed, saa han 1578 maatte indgive 22 Anklevoster imod dem; endelig døde han af Ærgrelse.*)

Rødbye er meget lang med en krum Hovedgade over 1700 Skridt lang, og nogle smaae Bigader. De fleste Huse ere straatækkede, nogle enkelte teglhængte. Paa Gaden ligge endeel Møddinger som oprodes af store Svin, og man træffer flere umælende Kreature der at drive omkring, da der boe mange Avlsbrugere og andre som leve af Jordbyrkningen og Brændeviinsbrænderiet, saa der med Kjøbmænd, Skippere, Baadmænd o. dl: ere omtrent 100 Borgere og nogle Professionister — nogle — thi mange Haandværksfolk savnes der. Kirken er en anseelig stor Korskirke med et kjønt Spiir, deromkring ere nogle velbyggede Huse; Egnen er skovløs og flad, smyg og taaget som oftest.

Fra Rødbye gik jeg med en Skipper til Fehmern, men det var stille Vejr, saa Sejladsen varede paa disse 4 Miil næsten 22 Timer. Tiden blev mig lang, til Lykke havde jeg Troyels Poesier i Lommen, og udskrev deraf i min Rejsejournal følgende skjønne Tanker,**) mine andre Bøger laae i Kufferten nede i Rummet, som jeg ej kunde komme til. Vær

*) Nu efter kongelig Foranstaltning er Færgeløbet ved Lolland kommen i ypperlig Stand, men forlagt til Nyested, som en bequemmere Havn.

**) De som ikke kan lide Poesie, behage at kaste disse par Sider forbi; men nogle vil vist nok læse dem.

Vær villig mod Enhver og dom om Andres Hjerte
Hvad Upartiskhed selv dig om dit eget lærte.

Forvalter, Foged, Kok, Præst, Herredsfoged, Degn,
Kort — alle Smaafolk paa hans hele Godses Egn.
Hvert Ord af Herrens Mund beundre de tilsammen,
Først Præsten — og saa fort — og Degnen siger Amen.

En Smigrers største Konst er først at udstudere
Hvad Drift vi ledes af, hvad vi har Lyst at være;
Er dette funden først — saa er det siden let
At gjøre Skin af Dyd til Dyd — og kroget ret.

Roes Menneskets Fornuft og høje Egenskaber,
Men glem dog aldrig at vi er i Slægt med Aber,
At Vanes blinde Drift gjør Mængden Aber liig,
Som Abens Dannelse til vores nærmer sig.

Ydmyg dig o Fornuft — og tilstaae: Fordoms Magt,
Er ti Gang stærkere end alt hvad du har sagt.
Bli'r noget først til Skik, — strax som fra Elmens Fod
Vedbenden slynger sig — slaaer Egennytte Rod.

Straf

Straf med en Karakter, den som er syg for Ære,
Og vil en hædret Mand foruden Dyder være.
Giv ham en Titel, som betyder ingen Ting;
Hvo vil misunde ham Lakayens Lykkespring?
Giv Dukketøj til Børn, giv Tosser lange Navne,
Det skader ingen Mand — men Andre kan det gavne;
Det er at aabne ham en Aare paa hans Pung,
Og lade ham for det som gjorde ham før tung.

Der er dræbt flere Folk, ved Biblen at fortolke,
End alle Mordere har dræbt med Gift og Dolke.

I Øvrigt, skam dig ej ved viis Uvidenhed,
Og hvad du fatter ej — sæt et — non liqvet ved.

Af Skjæbnens Vrede har jeg lært Standhaftighed
Og af Bedragere — som dig — Forsigtighed.

Ulykkelige Folk maae holdes lidt tilgode,
Thi hvo kan tænke vel — naar han er slet tilmode,
Men derfor bør vi ej vor Galde gyde ud
Mod hele Verden, Troe, Land, Konge, Love, Gud.

Og naar en Skjelm, en Nar; et Fjog forterner mig,
Saa skildrer jeg ham af — og sender ham til dig.
I Vers som disse kan jeg hvad jeg tænker, tale,
Og Narre klyngevis i hele Grupper male,
Saa længe der er Blæk, Papir og Tosser til,
Min Muse digte — og min Ven mig høre vil.
Og vee Enhver som min Satire sig tilegner,
Saasnart jeg Tossen med et græksk Navn betegner,
Og sætter mig ham for som en Original,
Der mig Materie til Pensten give skal.

Nej lad mig hellere vedblive i min Vane,
I Venners lille Kreds mig selv en Vej at bane
Til umisundet Roes, naar med Fornøjelse
Jeg seer min Muse dem at kildre til at lee.

En Skjelms Fornøjelse er ikke skabt for mig.

Men frygt for ham, som veed hvad du har gjort, og skjælv
Thi undskye kan du ej — ej skye dit eget Selv. —
Du Tankens Dommere — du Gud udi vort Hjerte,
Samvittighed — du mig hvad jeg bør lade — lærte.

Tag Lykke hvad du kan, lad Falskhed mig bedrage
Eet har jeg som er mit, og ingen kan borttage,—
Som altid lønnede Uskyldighed og Troe;
Som Skjelmer aldrig nød — og det er Sindets Roe.

Gudbædige Dumhed! o stolte Gudinde
Som gavmild uddeler til Tosser i Blinde
Guld, Titler, Fornemhed og Fryd,
Din Lov vil jeg synge i højeste Toner!

Min Skræder!— stor din Roes, som Guders stolt din Daad!
Du skaber Manden blot ved Moder, Sax, Naal, Traad.
Du kalder mangen en ved dem af Kaos frem.

Endnu er det uvist om Kolden mig afliver;
Men vist — at Lægen mig en Fandens Regning skriver.

Ved en anden passende Lejlighed skal jeg anmærke flere skjønne Stykker af denne og andre Digtere, som just ikke ere almindelig bekjendte.

Fehmern, denne fruatbare Ø ligt ved Vagrien, er omtrent 2½ Miil lang og 1½ bred, dens Omkreds er 8 Miil, er ansat for 293 Plove, har næsten 8000 Sjæle unge og gamle, har 4 Kirkesogne Burg indbegreben, og 40 Landsbyer hvorudi ere ialt 1888 Vaaninger. Klimaet synes at være koldt formedelst den stærke Søevind som idelig drager over Øen, og som ikke har nogen Standsning af Skovstrækninger eller Bjerge. Bække og Kilder findes ikke, saa Vandet er ubehageligt for Fremmede, ja Melken synes selv at mangle vort Lands Sødme; Folket er gjæstfrie og godhædigt, men det er vanskeligt at faae Vogn i nærmeste Bye, naar man saaledes som jeg nu kom tilsejlende raa en Kant af Landet*) og just formedelst Vindstille hverken kunde krydse op til Færgegaarden eller Burg.

Jordarten er sort, god Muld ovenpaa men rød Leer neden under iblandet med Grus og smaae Steen, og Agrene ere ikke slemme at pløje, da Furerne ikke ere seje at opbryde, kun i stærk Regn vil de ikke vel flyde for Plovskjæret; dertil har disse Øeboer et stort Fortrin fremfor Mærskbønderne, som maae anvende saa meget Arbejde og Flid paa deres Jordbyrkning, og hvor Vandstader paa Marken gjør Agrene sure og slemme at behandle; her kan Vandet ikke blive staaende, her kan pløjes i Tørke og vaadt Vejr, og Frugtbarheden med mindre Bekostning og Umage er her betydelig, man seer Agre med Hvede, Byg, Ærter, Klever, som fryder en tænkende Landmand, men Skov og Tørv mangler Landet, derfor maae den mindre Formuende behjelpe sig med Ærtehalm eller sammenklappet tørret Koemøg til Ildebrændsel, de rigere Bønder lade Tørv og Brænde føre til Skibs fra Holsteen i hele Ladninger.

Feh-

*) De tvende Gange jeg har været i Lolland 1800 og 1803 har jeg taget Vognmands Befordring baade der og i det Schlesvigske, da jeg ikke kunde føre egne Heste med formedelst Ulejligheden ved de mange Færgesteder, men gode Venner have ogsaa ofte laant mig Heste og Vogn.

Fehmeranerne ere store, raske og sunde Folk, der ved idelig Beskjæftigelse til Lands og Vands forekomme endeel Sygdomme, dog ere Sprinkler, Pleuris, Kolik, Tand- og Øreppine meget gjængse iblandt dem, som maaskee har meest sine Aarsager af de stærke Næringsmidler, især ved Gjæstebudde og af Hovedets alt for omhyggelige Indpakning i lodne Huer.

Qvæget paa Fehmern er i god Stand og Koerne malke meget, Hestene derimod have for det meste kun maadeligt Huld, der holdes ogsaa alt for mange i Forhold til Landets Størrelse. Man har ved Optælling befunden at denne lille Øe har 2774 Heste; dersom der holdtes færre og de passedes bedre baade Sommer og Vinter, vilde Bonden have større Nytte af dem og spare anseeligt; kun faa Bønder lade Hestene beskoe især de som idelig pløje, de spænde 6 — 8 for en svær tung Plov, og deri ere de meget tilbage i Agerbruget fremfor den schlesvigske Bonde, som med 2 Heste for en let Plov bearbejder sin Ager til al muelig Fuldkommenhed, endog paa Muldleerede Jorder.

I Dyrkningsmaaden har Fehmeranerne noget særegent. I Brakjorden saaes Byg, derefter graae og hvide Ærter, Hvede og noget lidet Rug, thi af dette sidste dyrkes ikke meer end just til eget Forbrug. Klever har der været i Brug over 80 Aar, men Staldfoering kjendes ikke.

Faarene ere ret gode og deres Uld fiin, men jeg har seet meget i Sjelland og andre Steder som overtreffer dette. Der holdes mange Duer, som just ikke gavne Straatagets og Kornagrene. Af Biestader findes her mangfoldige. Havevæxtenet er tilbage, Dyrkning af Træe- og Jordfrugter er ikke en Yndlings-Beskjæftigelse for Øeboerne her, men de ere at undskylde, da de stærke Vinde og raae Luft hindre Fremvexten, det mangfoldige idelige Mark-Arbejde sætter alle Hænder i Virksomhed, og Indhegninger desuden mangle. Saaledes kan det og undskyldes at Fruentimmeret ikke gjør noget hjemmefabriqveret Taj til Udførsel, men kun allene til egen Husfornødenhed.

Eks-

Skole-Forfatningen er ikke i den bedste Stand, især paa Landet, Skolemesterne ere simple slet lønnede Folk, boende i smaae indknebne Hytter, omringet af mange Læsebørn, man slutte sig altsaa til Følgerne og Lærdommen. Mange velhavende Folk findes paa Landet, men just ikke mange Rige, thi 30 — 40 tusinde Mark Formue kan Enkelte — men og kun Enkelte — være Ejere af. Derimod ere en betydelig stor Deel Fattige og Trængende, som især hver Løverdag Aften gaae Flokkeviis omkring at betle, men Aarsagen til deres Nødtørftighed bliver her for vidtløftig at anføre; F. W. Otte har omstændelig talt om de medvirkende Aarsager til disse Øeboernes mange Fatttige.*)

Fehmeranernes National-Karakter er ellers Flittighed, Sparsommelighed, Selvfølelse, Kundskab om Forfædrenes Historie og Bedrifter, men tillige noget af Fordomme og det mindre kultiverede; i Øvrigt et Folk som man got kan omgaaes og tjenstagtigt, i Byerne er gjerne en stor bred Plads, hvor en flad Steen, omgivet af flere mindre Stene og et højt Træe, angiver Centrummet, der forsamles Almuen ved alle offentlige Anliggender. Deres Vaaninger eller Meubler ere dannede efter Fortidens Smag, især hos de Ældre, saasom Steenbordblade, høje Skabe, Spejle med mange Løvværker, malede Hieroglyfer paa Panelet og Dørrene, og Sengene med mange Dyner. Deres Spise bestaaer for det meste af Grød, Meelmad, Kjød, salt Fisk og Kjød, sjelden nyde de noget færskt, og Have-Urterne ere de ingen Elskere af, saa endog Kaal og Kartofler kun sparsom bruges, men Klumper, Hvedetvebakker, oplagt Melk, Pølse, Ost og røget Kjød er deres sædvanlige daglige Maaltid.

Øll

*) Herom har F. W. Otte skrevet meget omstændelig med stærke Farver i hans oekon. Beschreibung Schleswig 1796.

Øll er vel deres sædvanlige Drik, men det er ikke godt i flere Henseender, som tildeels rejser sig fra det elendige Vand som haves næsten overalt. Brandeviin bøder noget paa Øllets Slethed — og det skal fremsættes ved alle Maaltider. Klædedragten hos begge Kjøn er saare simpel, men just ikke pyntelig, uden hos dem som ere i Kjøbstæder eller fare til Søes, og see det bedre Snit til Efterabelse. Deres Gjæstebudde ved Brylluper, Barseler, Jordefærd eller anden Lejlighed er overdaadig og bekostelig, da der foruden mange Retter gives Viin og Kaffe til 60 — 70 Indbudne, blot for at være selskabelig, og St. Hans Aften er det brugeligt at unge Piger og Karle skal gaae ud at samle Blomster paa Marken.

Det saakaldede Finstern er nu ved Kongl. Anordning afskaffet, — det var tilforn, endog for faa Aar siden brugeligt, at de unge Karle især om Løverdag Nat besøgte deres Kjærester i nærmeste Byer, og krøbe ind af Vinduerne som endelig endte sig med Ægteskab, og sjelden udartede til Løsagtighed, og Otte forsikrer at Slegfredbørnene der i Landet ere færre end anden Steds, endskjønt man næsten skulle formode det Modsatte efter saadant Natte-Besøg.

Af dette lidet Land udføres meget Korn, Gryn, o. s. v. — Blot vil jeg nævne et Aars Udførsel, nemlig Hvede 11710 Tdr.; Byg 49584 Tdr.; Byggryn 2461 Tdr.; Bankebyg 993 Lpd.

Landet har sin egen besynderlige Ret, og hvert Sogn ifølge Forordningen af 24 Sept. 1762 sin egen Ting-Samling, der er Amtmand, Landfoget, Dommere, Kæmnerer o. s. v. Landets ældste Ret er stadfæstet 13 Aug. 1316. Om Øens vidtløftige ældre og nyere Historie samt de Stridigheder som derom have været har den Danske Atlas 7 Tom., mange læseværdige Blade for dem som denne Sag interessere.

Fehmern har 3 store Sogne: Bannerstorff der bestaaer af 5 Byer, efter en Inskription i Kirken skal

Pe-

Pesten have raset stærk her 1468. Landkirk har 14 større og mindre Byer, herfra gaaer en Færge over til Wagrien som er en liden Miil, Kirken er stor med Spiir. Peterstorff har 12 Byer og en Flekke af samme Navn, som indeholder 104 Vaaninger, 2 Møller og 520 Indvaanere. Danschendorff er ellers næst efter den største Bondeby paa Landet, da den har 80 Huse og Gaarde og 379 Indvaanere, de tale alle Plattydsk, men Gudstjenesten skeer paa Højtydsk, og der er Orgel i Kirkerne samt en smuk Sang af Skolebørnene og Kantoren.

Burg, Kjøbstaden paa Landet, ligger noget fra Stranden omtrent $\frac{1}{4}$ Miil, den er noget gammel, allerede 1406 havde den sin egen Stads-Ret, og 1290 betjente den sig endog af et Stads-Vaaben til Documenters Behandling. Situationen giver nokſom tilkjende at Staden fordum har været befæstet med Grave og Volde, som nu ere demolerede. Indløbet til Havnen er nu tilstoppet, saa Skibene maa ligge ved Rudera af det fordums mægtige Slot Glombek, der er en Fjerdingvej fra Byen.

Jeg havde Herberge hos en Skipper i Niendorferstrasse, som beviste mig megen Høflighed og gav god Beværtning for saare billig Betaling. Hans Baad satte mig siden over til Hejligenhafen, og han fortalte mig adskilligt om Egnen, men dette Manuskript er mig frakommet. Byen har endeel ret kjønne Huse af Bygningsmaade som de i Ekkernførde med Karnapper og saare klart Glas i Vinduerne. Der skal være 350 Huse og 1200 Mennesker i Byen, som har 2 Hovedgader stødende paa hverandre i Form af en Albue samt nogle mindre Strøder, alle godt broelagde men ikke brede. Kirken ligger paa en liden Forhøjning, den er høj og stor, tækket med Kobber, har et nyt smukt Taarn, indvendig er den 80 Skridt lang, har mange Epitafia med fordums Malerie- og Bildhuggerkonst, derimellem fandt jeg iblandt andre Mackeprangs Families Navn meer end een Gang anført, Dobe-Fonten er af

Me-

Metal, støbt som et overskaaret Æg, hvilende paa 3 Løver, alt fortreffelig godt udarbejdet og zirligt, men den latinske Inskription var ulæselig af Ælde. De andre offentlige Bygninger, Hospitalet, Skolen, Laugshusene, Pastoral-Residentserne, Raadstuen, Magistratsboeligerne o. s. v. ere vel gamle men godt vedligeholdte og oppudsede med Malning og Hvidtning ganske ordentligen.

Staden har 1 Borgemester, 4 Raadmænd, 1 Byeskriver og andre Underbetjentere, den har 2 Compastores ved Kirken, 40 Skibe, men kun 10 egentlige Kjøbmænd, da næsten enhver, som vil, kan drive Handel, ends og paa Landet, i at opkjøbe Korn til Udførsel; men endeel Borgere ere og Avlsbrugere og Brændeviinsbrændere.

Omegnen ved Staden har intet behageligt for Øjet, da Synskredsen blot viser Agre og Qvæg, et Glimt af Stranden og de forbiseilende Skibe, saa Promenaderne ikke stort skal moere en Fremmed, men dog maa han vogte sig for at ytre disse sine Følelser for Indvaanerne, som ikke taale at deres kjære Øe dadles, endog i Henseende til Udsigterne.

Over Fehmer-Sund til Heiligenhafen er en Miil, en moersom Seilads, allerhelst naar man har god Bør uden Storm, da man seer adskillige skjønne Egne paa den holsteenske Side, Kirker, Gaarde, Spire, Skovgrupper, Brinker, Havbugter, Kornagre o. s. v. Dog jeg var for kort i denne lille Stad for at besee den tilborlig, men jeg traf i Værtshuset endeel Reisende, endog et par Nordmænd og en Russer, som ville gaae over Lolland til Kjøbenhavn. Staden er ganske kjøn — Gaderne noget krumme, Kirken af antique Bygning med et Taarn. Her i Heiligenhafen er omtrent 269 Vaaninger; i Aaret 1794 var her 276, og Indvaanerne kan beregnes til Tusinde ialt; her er Borgemester, 2 Raadmænd, og nogle eligerede Stadsborgere som ialt udgjøre Øvrigheden. Her er Pastor og Diaconus, en Rektor ved Skolen og en anden Lærer ved den tydske Skole. Næringsvejene for Borgerne ere især

Ager-

Agerdyrkning og Skibsfart, da Havnen her er god, indhegnet med de saakaldede Werder. Udsigten omkring denne Bye eller store Flekke er ret kjøn og her gives Situationer, som kunde interessere en Landskabs-Maler, især da Fehmern ligger saa nær, og Sundet der vrimler af Skibe, Baade og Fiskere.

Min Bestemmelse var nu at gaae med Posten eller anden Befordring herfra over Kiel, gjennem Angeln til Sundevit, men jeg traf hældigvis en Skipper, som agtede at sejle til Flensborg, og han tilbød mig at ville sætte mig i Land hvor jeg ønskede, men han kunde ikke blive færdig før om 1½ Dags Tid; jeg besluttede da at besee Omegnen imidlertid, og spadserede tidlig ud med en rask Matros, som ellers ikke kunde forrette noget formedelst Skade i den højre Haand. Vi gik forbi nogle enlige Steder og kom til

Oldenborg, en lille Stad, som er 1¼ Mil fra Fehmer-Sund, og ligger ved Brockau; den har 300 Huse, som for det meeste ere nye og smukke, da Ildsvaade 1773 ødelagde en stor Deel af de forrige; Gaderne ere godt broelagde, Kirken stor men gammel, dog vel vedligeholdt og oppudset, thi allerede 947 var her et Bispedømme anlagt, som siden er forflyttet til Lübeck. Her er ogsaa Borgemester og endeel Raadmænd, en Syndikus o. s. v., saa Øvrigheden er et stort Personale i saa lille en Kjøbstad, der efter mit Tykke ikke er saa stor som Nyborg i Fyen. Handelen er her ikke af stor Betydenhed ej heller Haandværker, men Agerdyrkning og Brænderie ere de fleste Borgeres Næringsveje.*) Skolen, Hospitalet, og de andre offentlige Bygninger ere ret kjønne, man roser meget Stadens Borgemester, som iblandt adskilligt andet Ønde har afskaffet det saa meget gængse Betlerie.

Min

*) Jeg har seet Oldenborg tilforn, men kun i en Kikkert fra Taarnet i Eutin, datroede jeg neppe at skulle see den anderledes.

Min Ledsager fortalte mig Adskilligt om Staden og viste mig Omegnen, da han var Sag- og Landkyndig, jeg optegnede det alt, men har kasseret endeel af disse Optegnelser som uvedkommende disse Blade; jeg lejede en Vogn og vi kjørte paa Kryds og tværs hele Dagen omkring i Oldenborg Amt til Flekken Grube, adskillige enkelte Steder, besaae Marker, Enge, Skovgrupper, Qvæg, Faar, levende Hegn o. s. v., men jeg vil ikke opregne alle disse Landsteder især af Frygt for at benævne dem urigtig, da Mundordene ej altid ere overensstemmende med Skrivemaaden; fornemmelig efter det plattydske her.

Grube, en Flekke ved Westfekersee, en Fjord der er meget bred just her, men bli'r kun siden en liden Aae og gaaer forbi Oldenborg ud i Østersøen. Her ere 600 Indbyggere bestaaende af Kjøbmænd, Professionister, Skippere, Avlsbrugere og Brændeviinsbrændere; her ere 2 Præster og een Borgemester, en Vand- og Vejrmølle; denne Flekke ligger ogsaa i Oldenborgs, eller som de: ogsaa kaldes, Eismar-Amt, 2 smaa Miil fra Heiligenhafen. Husene ere smaa og rent nette, Kirken stor efter Byens Størrelse, og har en ferskSøe noget østlig fra Fjorden, men Vandet der eller i Brønde ne er ikke got.

Landet Oldenborg er den nordøstligste Landtunge af Holsteen*) hvis [] Indhold er 4½ Miil, og er en Øe adskilt fra det øvrige Land ved en smal Strøm, der forbinder 2de Søer tilhobe, hvoraf den ved Grube er den største, hvis Fladeindhold skal være over tusinde Tdr. Land. Hele Landet ligger højt over Stranden, dog gives der ingen egentlige Bjerge, men Jorden har fra det øverste en bestandig Skraahed ned mod Østersøen, hvorfore ogsaa alle Vin-

*) Hvad jeg selv har skrevet herover ved Syn og Erfaring, berigtiger jeg nu ved at sammenligne det med Niemonns Miscellaneen, 2ter B. Leipzig 1800, som har et vidtløftigt Stykke over dette Land fra Side 91 til 119; ligesaa et meget kort Uddrag deraf her.

de her desto stærkere rase og den raae Søeluft har megen Indflydelse paa Alleting, og dog er Jordarten god og frugtbar, for det meste Muld blandet med Sand eller Leer, og let at bearbejde.

Skov og Buskase har Landet kun lidet af, omtrent 150 Tdr. Land er maaskee bevoxet med Træer, og disses gode Fremvæxt viser tydelig at Jorden er saare passende til Forst-Anlæg og videre Skovplantninger. Dancwerth fortæller at de fordums store Skove ere ødelagde og afhuggede af en Biskop Gerold, da disse store Skovsamlinger have været for Oldtidens wendiske Folk en Helligdom, og gamle Breve vidne ogsaa at her har været betydelig Skov i fordums Dage.

Her ere mange smaa Tørvemoser, hvis Indhold er kun maadelig og vil ikke lade sig opgrave; under Engene ved Brockou er Tørvejorden bedre, men man skjærer den nødigt op, da Græsset voxer saare frodigt, og det behøves især til Høe. Nogle smaa Bække findes i Landet og 2 færske Søer, hvoraf den største holder omtrent 100 Tdr. Land; og have betydelig Fiskerie af forskjellige Sorter. Kilder findes vel hist og her, men naar de ikke jævnligen blive oprensede, sætter Vandet en tyk Slim, og er ellers ikke just af god Smag, næsten som det Vand der gives i Mærschen. Hjorte og Raadyr findes ikke, men Harer og andet Vildt i Overflødighed, saavelsom Bekasiner, Ænder, og mange Strandfugle, som i Høstens Tid ødelægge mange Kornagre.

Her ere 8 adelige Godser, 6 Mejeriegaarde og 3 Bispelige Godser. Paa de store Gaarde holdes over 300 Koer og Herregaarden Loerstorf holder endnu mange flere. Paa Mejeriegaardene ere der sædvanligen 100 Koer; foruden disse Gaarde og Kjøbstæderne, ere der i Landet 40 Landsbyer, hvoriblant Neukirken er den største. Folketallet er i hele Landet 16000, altsaa omtrent 3300 paa hver [] Miil. Bønderne have her megen Jord i Sammenligning med andre holstenske Egne, og de allerfleste leve altsaa af Agerdyrkning,

selv

selv den første Part af Borgerne i Staden Oldenborg. De vigtigste Sædearter ere Hvede, Byg, Ærter til Udførsel, men Rugen dyrkes kun til egen Huusholdning, og endskjønt Landet paa de 3 Kanter er omgivet af Østersøen og af en lille Aae paa den 4de, saa drives dog Fiskeriet kun ubetydelig og ikke som det kunde og burde. Noget Hør, Hamp og Klever dyrkes af Enkelte, men da de fleste have gode Enge tildeels Marsk, saa er Kleveravling for dem mindre nødvendig.

Nogle faa Steder have indhegnede Marker, og disse ere rigtig nok bedst dyrkede, de øvrige ligge i Fælledskab, dog har hver Bonde store Lodder paa hvert Sted; der begynde ellers mange nu at ønske det gamle Fælledskabs Ophævelse, da de see Fordelen hos dem, som have gjort Bekostning paa at lade sin Mark udskifte og indhegne, da der haves Fred til alle Aarets Tider, som ellers ikke kan være muligt; naar altsaa hver Mand havde sit eget indhegnet, saa kunde Landet Oldenborg regnes iblant det bedste i Holsteen; thi Mangel paa Ildebrændsel, da der efter en Beregning forbruges aarlig 4000 Favne Ved, er lige saa stor i andre Hertugdommets Egne.

Sagkyndige ville paastaae at Grubersøen kunde udtørres og blive god Eng eller anvendes til Elle- og Birkeplantning, men Bekostningerne dertil ville blive store, og maaskee at det vel kunde erstattes, men det er og et blot Maaskee; man dyrke kun den nu tørre Jord, og dyrke den got, den giver sikkrest Indtægt og sande Fordele.

Jeg kom tilbage til Heiligenhafen. Skipperen var sejlfærdig, men han sagde mig at hans nødvendige Forretninger bestemte ham til først at løbe over til Warnemünde for at indtage videre Ladning, og om jeg havde Lejlighed at gjøre denne Omvej, som kun skulde sinke os 1½ Dag, da vilde han stikke lige over ad Flensborg Fjord; jeg besluttede at følge med, da min Reisetid just ej var saa afknappet. Vi lettede Anker i Aftenstunden. Maanen, Stjernerne, god

Vor og Strømmen ledsagede os. Skipperen besad Levemaade, Vittighed og Kundskab om adskillige Seeværdigheder i Verden, saa denne Nat var mig saare behagelig. Fortællinger indbyrdes og god Spise afverlede Tiden for os, da han desuden var lunefuld, munter og en ferm Vært, saa vi Morgenen derpaa laae for Anker ved Indløbet til Rostok eller som det kaldes Warnemünde, der er 8 Miil fra Heiligenhafen; her ladede og indtog Skipperen nogle Fade Gods, nogle Sække Kornvahre og endeel Kasser, saavelsom adskillige svære Fyrreplanker; imidlertid gik jeg i Land, og under Ledsagelse af en anden Passagerer fra Skibet besaae Omegnen der paa Mecklenborgs Strandbred.*)

Jeg kunde see Rostok, en bekjendt Handelstad, der har endeel Kirker og et Universitet, men jeg var der ikke, altsaa blot kan jeg sige at jeg har seet den med blotte Øjne fra Bankerne ved Heiligendam. Min Ledsager førte mig derimod noget paa højre Haand til Flekken Dobberou, som er bekjendt af sit Søebad og sin skjønne Beliggenhed ved Østersøen i en halv Miils Fraskand, og er et Forlystelsessted for Meklenborgerne. Udenfor ere mange Plantninger af Piil og Skovtræer, som give en behagelig Skygge, og er næsten saaledes ved alle Vejene deromkring. Bondergaardene ere got byggede, endskjønt Hoveriet og Livegenskabet trykker Almuen haardeligen, Markerne ere ordentlig indhegnede og Afgrøden havde staaet fortræffelig, da de nylig afmejede Stubbe viste, at der havde været Guds Velsignelse paa Jorden.

Dob-

*) Læseren ville tillade at jeg anfører disse faa Seevardigheder her, som just ikke hører til vort Fædreneland, men da jeg fik dem uforventet at see, maae jeg ogsaa hidsætte dem og maaskee de kunne more og interessere nogle. Ved at reenskrive dette finder jeg Hr. Neumanns vidtløftige Fortælling om Dobberou i Dankes Rejse-Iagttagelser 1779 trykt i Kjøbenhavn, hvoraf jeg har gjort et kort Udtog her.

Dobberou ligger i en Dal, omgivet af maadelige Høje, der ere bevoxet med Gran og andre Skovtræer, og udenfor er en stem dyb sandig Vej, hvor Støvet gjør en bestandig Skye af Taage. Her ere mange smukke ja prægtige Bygninger, en stor Kirke med et højt anseeligt Spiir, smuk Apotheqve og Postgaard foruden andre publiqve Bygninger. Man paastaaer at der i Badetiden om Sommeren opholde sig over 400 Fremmede tildeels Patienter, som der søge det forlorne Helbred. Her er et stort Torv eller Plads indhegnet som kaldes Kampen, endeel smukke Forhøjninger, hvorfra haves en vid Udsigt, og Jomfruebjerget er deriblandt det skjønneste; prægtigt og meget behageligt er ogsaa Anlægget og Plantningerne paa Bøgebjerget, hvor der ere endeel smukke ved Konsten dannede Alleer, og rundt om flere Lysthuse, et pynteligere end et andet, ja længere borte seer man Rudera af et fordums Munkekloster. Her seer man Fyrstens lille Palais, naar han besøger Badet for nogle Dage. Ved Kirken er Anlæg i engelsk Smag af mange Træplantninger og krumme Fodstier. I Kirken selv var jeg ikke, men den skal indeholde mange Seeværdigheder af Oldsager, Reliqvier, Malerier og Billedhuggerkonst, men udvendig er den en stor massiv gothisk Bygning, meget høj og i et Kors, den fortaltes at være 100 Alen lang og 46 høj til Hvelvingerne, den skal indeholde mange Altere og endeel underlige papistiske Inskriptioner.

Logeerhuset er en meget stor Flisbygning for fremmede Badegjæster, indrettet til alle muelige Beqvemmeligheder for saadanne; det skal i Hovedbygningen foruden Fløjene indeholde en Længde af 160 Fag, meklenborgsk Maal, og er 2 Etager foruden Qvist og Loftværelserne til Domestiqver; der koster et af de bedste Værelser 3 Mk. daglig og af de ringeste 3 ß., dog gives der omkring hos Borgerne i Dobberou Værelser for bedre Kjøb og roligere end her i det store prægtige og befolkede Logeerhuus, hvor der idelig i Junii og Julii Maaneder tilstrømme Patienter fra de fleste

Na-

Nationer, som haabe Helbredelse af Alskens Sygdomme, foraarsagede af indbildte Fornsjelser, der nu ere Anger og Græmmelse; men hvorlunde kan Søevandet udrette saa stor Ting?

Udenfor Flekken henimod Helligendam staaer det anseelige Badehuus, som er af et høit Stokværk og foregives at være 120 Fod lang og 50 bred. Værelserne der ere indrettede for de Badende, nogle faa Kamre undtagen, hvor de ankomne fremmede Skrantninger afstræde imedens den tilbørlige Beredelse til Badet foretages. I Badeværelserne ere 2 Haner til at vrie, hvoraf udgydes varmt og koldt Vand efter Behag; nogle af Badeværelserne have et Kabinet ved Siden, forsynet med Bequemmeligheder af Feldtseng, Bord, Stoel, Ovn o. s. v. Nærmere Stranden ligge 2 smaa pyntelige Huse, bestemte blot til koldt Bad, hvis Vand indbrives fra Østersøen ved et Pompeværk gjennem Kobber-Rør, og andre mindre Render til hvert Badekammer; det kaagende Vand indledes paa somme Maade fra en bestandig sydende stor Kjedel, og Alting gaaer i den bedste Orden, og er med megen Kostbarhed anlagt og vedligeholdes af Fyrsten.

I Stranden selv ligge 2 smaa Badeskibe med et Ruf over, hvor Enhver for en ubetydelig Betaling kan bade sig i Søevandet selv. For Bønder, Fattige og Andre, som ville bade sig i den aabne Sø selv, ere Skildrehuse ansatte langs Strandbredden, hvor de kan klæde sig af og paa, og springe nøgne i Vandet; thi Almuen, især de Yngre, ere meget for at bade sig, men endog med dem iagttages den strængeste Orden, naar de vil betjene sig af de smaa Skibe eller de simplere Værelser, Reenlighed og bestemte Regler blive nøje iagttagne og der sørges saavidt mueligt for al Roelighed; Priserne ere bestemte for de pyntelige som og for de allersimpleste Bade-Anstalter, og i Forhold til andre Sundheds-Bade er Dobberou ikke kostbar eller dyrt.

Her ere mange ubeskrivelig smukke Situationer, Promenader, Havbugter, Udsigter, Skovgrupper, Bjerge,

Da-

Dale o. s. v., her ere Baller, Dands, Musik, Assemblee, Fuglestangsskydning, Kort- og Keglespil, Læseselskaber, alle Sorter Aviser og Ugeblade, ja en evig Afvexling, Tummel, Suus og Duus fra Morgen til Aften saalænge Badetiden varer, ja endog Komedier, Maskerader og allehaande andre virkelige og indbildte Fornøjelser. Saaledes myrdes Tiden her et par Maaneder aarlig af nogle hundrede Mennesker, som rigtig nok her blive helbredede især paa deres Bors, om den er for tung, men paa Sind og Legeme skeer det ikke altid.

Med en Kikkert saae jeg Kysterne af Lolland og Møen, som man i klart Vejr kan skimte herfra med blotte Øine. Min Ledsager viste mig fra en Banke af Omegnen af Güstrow, Schwerin og Wismar, der ligge ved Havbugten af Østersøen, og paa Tilbagetouren kom vi forbi en kjøn Landsbye Krøpelin, hvor vi kunde see de mange Skibe der laae omkring ved Rostok, og endelig Warnemünde Kirkespiir. Gjerne havde jeg blevet i Dobberen Natten over for at have beseet noget længere frem Omegnene henimod Wismar, men jeg frygtede at Skipperen skulle blive sejlklar, jeg spiste derfor til Aften paa Postgaarden ret got for billig Betaling, men Vinen lod jeg staae udrukken, da min Følgesvend hellere vilde have en Snaps, og derefter ilede vi til vor gode Skipper, som fejlede dog endnu noget lidet af det han skulde lade; dog blev han færdig dermed tidlig næste Morgen, og inden jeg vaagnede var Skibet et got Stykke borte fra de meklenborgske Grændser.

Skipperen, som ellers var en berejst Mand, kjendte intet til vort Fædreneland eller dets Forfatning. Helsingør havde han besøgt, og vidste for Resten intet andet end at Holger Danske fordum var en af Nordens Fyrster,*) men saa gaaer det

*) Holger Danske veed Enhver noget om efter Fabler, men den sande Historie kjender kun lidet til ham; der er stor Mistanke om, at han

det med flere Tydske, de ere saare ukyndige om Danmark. Min Ledsager i Gaar, der var en Forstbetjent fra Sachsen, gj rde mig mange underlige Spørgsmaale om vort Land, Folk, Religion o. s. v., der røbede tyk Vankundighed om mit kjære Fædreneland. Vi sejlede med maadelig Vind, og passerede Fehmersund, Øen Thye og Alsen paa højre, men Vagrien, Schvansen og Angeln paa venstre Haand. Jeg moerede mig meget med de forskiellige Passagerer, hvoraf vi havde indtaget nogle flere i det Meklenborgske; de vidste, især Haandværksburschene, at fortælle mange muntre Anekdoter med al Anstændighed, og en halv Flaske Viin var nok for at fryde Øret ved den skjønneste Sang, især om Preussernes Krigsbedrifter o. s. v., naar man bød Glasset omkring, istemte alle Læber de behageligste Toner. Jeg forlod dette gode Selskab heel ugjerne, men jeg maatte og skulle sættes i Land. Skipperen ville slet ikke tage imod nogen Betaling, men jeg overlod ham en lille Skrivertavle, bestaaende af 6 Elfenbeens Blade i Duodez, som et Souvenir, i et rødt Saffians Foutteral. I en Mølle paa Strandkanten af Sundevit maatte jeg bie meget længe inden jeg kunde faae Befordring fra nærmeste Bye Becken. Jeg havde intet Selskab uden en sort Kat, en brun Hane og en gammel tunghør Kone, de andre Folk vare i Marken eller Mollen; jeg saae femten Gange ud af Vinduet efter Vognen som skulle befordre mig, men den kom ikke; det smaaregnede, jeg kunde altsaa ikke vel gjøre Promenader uden allene paa Stuegulvet. Ondt Lune (Britternes Spleen) besjælede mig overmaade. Maaskee Længsel efter min ædle Skipper og det øvrige Selskab virkede med til Sindets Nedstemning — nok — jeg var i en vranten Forfatning; vel

vas

Han aldrig har været til her i Danmark. Han hedder egentlig Othger Than eller Ogier Than, en Rygier og vor Carl den Stores Mand, men Viser, Krønikerne og sildigere Opdigtelser have givet ham det lignende Navn af Holger Danske.

varede det kun i 2 Timer, men den korteste Tid er saare lang for den Hackefulde og Ventende. Endelig kom Befordringen, vi kjørte rask giennem Alnur, Rinkenis, Trepven, Gravensteen, forbi Artzbøl og Fisbeck til Landsbyen Ullerup, et Gjæstgiversted, hvor jeg overnattede. Paa høire Haand af Vejen seer man en stor Havbugt kaldet Nubbelnæer ved Eggersund, hvor der er et Færgeløb, saavelsom et andet ligeledes ved Holdnæs.

Ullerup, en stor Landsbye med velbyggede Gaarde, beliggende i Sundevit, her er en stor Kroe eller Gjæstgiversted, med antique Værelser og meget højt opredte skjønt ikke magelige Senge. Kirken er stor og got bygget, Klokketaarnet staaer uden for af Træe, som er Tilfældet mange Steder i Hertugdømmene. Kirkegaarden holdes meget reen og frie for Nælder og Ukrud. Endeel Liigstene findes, hvoraf de største ere 11 Qvt lange og 3 brede, derpaa den Dødes Navn, naar han var født, naar begraven og intet videre. Jeg gik tidlig om Morgenen og besaae dette og hele Byen inden jeg kunde faae Vogn, og jeg spurede Flid, Orden og Driftighed i alle Foretagender, saavel i Byen som i Marken; Jordarten er noget sandig og derfor just ej saa grøderiig til Hvede og Erter. Bondens Afgift der er sædvanlig 2 Rd. af hver Tønde Land, men dette hæver han igjen allene ved Indtægt af sine Koer, da Sønderborg, Flensborg og Appenrade ligge kun 3 Miil derfra, hvor Melk og Smør afsættes.

Sattrup Kirke er smukt tækket med Spaan og har et zirligt Spiir; dette Sogn tilligemed nogle andre Sogne ligger i Landskabet Sundevit, der er 2 Miil lang og 1½ bred, strækkende sig lige til Sønderborg. Deri ere overflødige Skove, gode Kornmarker, Enge, mange Hække paa de høje Grøfter, vel anlagde brede Veje, ypperlige Gaarde og Huse, Landet er stærk besolket, Klædedragten yndeligere end andensteds, skjønt ikke overdaadig, Fruentimmerne bruge meget grønne og sorte Bordugs Kyser og

smukt

smukt hjemmegjort Tøj i Klæder; Tobak bruges meget til at ryge men mindre til at snuse. Her i Landet ligger Grevskabet Reventlou, de Stückborgske Arvelande, nogle adelige Godser og 17 store Landsbyer, som alle lægge Vind paa Agerdyrkning og Frugthaver, og ere meget vindskibelige; saa dette lidet Land nok med Billighed kan regnes iblandt de bedste i Hertugdømmene, og intet Sted har jeg seet, som er saa tæt beboet og hvor Jorden allevegne er opdyrket som her.

Gravenstein, er et fyrstеligt Slot, som tilhører Hertugen af Augustenborg, har 3 store Godser under sig, ligger ved en Arm af Søen, der strækker sig ind fra Flensborg Fjord; det er i de ældigere Tider prægtig igjen opbygget og meget forskjønnet, da det afbrændte 1759, og har nu megen Pragt. Dalen, hvori det ligger ved en Sø, har mange Behageligheder, omringet af mindre og større Skovgrupper, afvexlende Banker og Høje saavelsom frugtbare Agre, Haver og Plantninger. Slottets Bygninger ligge ved denne lille Sø, som blot ved en smal Jordstrimmel adskilles fra Armen af Fjorden, der ogsaa kaldes Eggersund. Skjønne grønrige Enge og Slotshaven i Terrasser ligger imellem Slottet og de andre Bi-Bygninger, deromkring igjen alle Sorter Træer af Popler, Linde, Ellebuske, Aske, Ahorn o. dl. Hver Skjønhed igjennem Sandserne fylder Sjelen med Henrykkelse. Smukke og mange Promenader, Buegange, Fodstier belagde med fint Grus, Bække, Kilder, smaa og større Udsigter, Brinker, Buske, græssende Qvæg og Heste, frugtbare Agre, ældgamle ærværdige Ege og Bøge, smaa Broer, atter Buegange, Alleer, Kaskader, raslende smaa Vandløb over henlagde Granitsteen, en indelukt Gaard med mange fremmede Fugle og Dyr, en lille Dyrehave, store Hække, en Have der er fyrstelig — ja hvo kan opregne alle de andre Seværdigheder her; det maae sees — og sandelig det er et af de meget skjønne Steder i Riget, hvor Konsten vel

har

har gjort noget; men Naturen endnu ti Gange mere. Slots-værelserne kunde jeg ikke faae at see, thi Hertugen og hans Gemalinde, vor ædle Louisa Augusta, vare der den første Gang jeg rejste der igjennem, og den sidste Gang var om Efteraaret, da det regnede stærk og jeg iilede for at naae Herberge inden Aften, altsaa beskriver jeg blot hvad jeg har seet udvendigen. En kjøn lille Flekke af samme Navn, Gravenstein, ligger tæt ved, hvis Indbyggere ere Professionister og fyrstelige Betjentere der høre til Slottet, de have ingen Kirke, men bivaane det nydelige Slots-Kapels Gudstjeneste. Denne Flekke har en skjøn romantisk Beliggenhed, mange pyntelige Huse og Haver, omgivet af Kornagre og mange Træe- og Buskplantninger. Hovedgaden er saare godt broelagt. Vejen fra Slottet ned ad en Bakke over en stor Broe løber her igjennem efter nogle Ombøjninger paa begge Sider.

Broacker store Kirke med sine dobbelte Spire ligger paa en Halvøe og en Udkant af Sundevit, der dannes ved Havets 2de Indvige Nybelnoes og Venningsund, i dette store Sogn er 2de adelige Godser, noget Skov og gode Kornagre; her er Holdnæs Færgested, som er 1 halv Miil bred for dem der ville rejse en kortere Vej fra Alsen til Flensborg. Paa denne Landtunge eller Halvøe ligger ogsaa Nybøl Kirke og Sogn, som er vel mindre end forrige, men lige saa frugtbar.

Düppel Kirke tæt ved Landevejen der gaaer til Alsen, er ikke stor men pyntelig og vel vedligeholdt, den og Sognet tilhører Grevskabet Reventlou, der ialt staaer for 51 Plove, hvoraf de 21 ere frie, ligesom andet grevelige Gods, og dette er det meste Lehnsgods i Hertugdømmet, hvis Hovedgaard kaldes Sandberg, beliggende en Miil herfra og af store Herligheder i flere Henseender.

Nu seer man det lange smale Sund der adskiller Alsen fra det faste Land, og de deri mange sejlende Skibe. Færgegaarden ligger lavt, tæt ved Strandbredden, der er en

Fly-

Flydebroe, hvorpaa Heste og Vogne overføres ved et synkende Toug, og den er næsten altid i Bevægelse med idelige Transporter, men jeg lod mig og min Kuffert sætte over paa en Baad, da det kun er $\frac{1}{8}$ Miil i Breden.

Sønderborg Kjøbstad paa Alsen har en lang krum steil ujevn Gade, da Staden ligger skraae paa en Bakke. Nogle faa Huse ere nye og kjønne, men de fleste ere gamle og uanseelige, især de i de mindre Gader og med Karnapper forsynede; utallige ere de mange Boutiquer og Handlende, thi Sejllads og Tilførsel er her betydelig, da de omsætte Vahrene, som her indskibes udenrigs fra, til andre Kjøbstæder, især i Fyen og Sjelland. Sønderborgerne sælge gjerne for samme, undertiden for lettere Priis end Flensborgerne, men det synes at denne lille Bye har alt for stor Mængde af Kjøb- og Handelsmænd; hvoriblandt dog nogle skal være formuende og eje selv Skibe, der bringe Vahre hjem fra første Haand.

Kirken er af maadelig Størrelse, just ikke smuk, med et lidet Spiir, men godt vedligeholdt. Havnen er fortræffelig og berømt for sin Sikkerhed. Paa begge Skibsbroerne, der ere udbyggede langt i Sundet, fordi store Skibe desto bedre kunne ligge til, ere anvendte store hensigtsmæssige Bekostninger, og der er daglig en Vrimmel af Mennesker, da idelige Beskjæftigelser ved Søefarten kalde dem til Skibsbroerne, og Driftighed erfares allevegne.

Slottet, en massiv colossalsk Bygning, giver Staden nogen Anseelse; det er 4 store Fløje af 3 Stokværk, med 4 runde Taarne udvendig, det ligger omringet af Vand samt Rudera af gamle Mure og Volde. I den forreste Slotsgaard talte jeg 15 Fag Vinduer paa Tværbygningen, der laae meget Tømmer, ventelig bestemt til Slottets Reparation, men at der ikke var nogen Færsel, viste det meget Græs som sandtes paa Steenbroen indvendig. Sundet gaaer tæt op til Slotsmurene, og disse, saavelsom selve Bygningerne, ere opførte saa de trodse Tidens

Magt

Magt og staae ganske lodrette endnu. At det er meget gammelt viser Historien; thi allerede 1253 blev Slottet indtaget af Christoffer 1. Her sad Christian den 2den i næsten 17 Aar som Statsfange til 1549 i et rundt Taarn paa Slottets østlige Side, der nu er afbrudt. Paa Slottet er et smukt Capel med mange kostbare fyrstelige Ornamenter, og tillige de fyrstelige Arve-Begravelser af det hertugelige Huus, hvor der ere Marmor, Alabast og mange Prægtigheder; Mindesmærker om at Fyrster ogsaa ere dødelige. Men indvendig i de andre Værelser sagde man mig at der ikke var noget af stor Betydenhed.

Her er et got Hospital, en smuk Raadstue med Spir, 2 Borgemestere og 5 Raadmænd, en god Skole, som har Rektor, Kantor og flere Underlærere. Her ere 4 Vindmøller, og udenfor den ved Jørgensborg ere 2 smaa Søer eller Damme, samt en smuk Promenade oven om Staden, hvorfra man kan see alle Gaderne, de skjønne Haver, Sundet, endeel af Schlesvig og Holsteen, de mange Skibe og bag ved højere oppe, en Cirkel af Skove som indskrænker Øjesynet. Folkene ere høflige og tjenstagtige, men Handelsaand besjæler alle, da de intet Agerbrug har uden hvad de leje af paagrændsende Bender, saa at Professionister her kan og vil passe Værkstædet.

Alsen er et Paradis, og Kjøbstæderne der, Sønderborg, Nordborg og Slottet Augustenborg ligge i skjønne romantiske Egne. Bakker, Dale, Buskadse, Skove, Enge, Kornmarker, pyntelige Landsbyer, levende Gjærder, herligt Qvæg, Havbugter, Landtunger, Fjorde, Fiskerie, Almuens Driftighed og raske Udseende, Skibe større og mindre, Fiskere, Professionister, Agerdyrkere ja meget mere ere sande Seværdigheder paa denne skjønne Ø, der har Skikkelse som en Padde eller Frøe, naar man forestiller sig dens Beliggenhed omkring Kysterne af Sundevit.

Sønderborg har 512 Huse og Gaarde samt omtrent 3000 Indvaanere unge og gamle, hvoriblandt ere 112 Pro-

fes-

fessioniſter, 14 Brændevinsbrændere, som sende en stor Deel Liqveurer til Norge og Sverrig. Læge-Anstalter og Apotheqver er i god Stand, 4 Vægtere haves her, men ingen Lygter om Aftenen paa Gaden. Posthuset og Stadt Hamburg ere Gjæstgivergaarde som bør anbefales; desuden er her Klub, Vinhuse og Spiseqvarterer for Indvaanere og Fremmede; her ere 3 Læseselskaber, der indeholde alt nyt i Litteraturen. Her er og et Kompagnie for Kræmmerne, et lignende for Skipperne, hvilket sidste allerede er stiftet 1681; en confirmeret Havne-Instrux, og andre gode borgerlige Indretninger for at vedligeholde en nøje Orden i alle Ting.

Her var en Konstner Nissen, Juvelerer og Mekanikus, som nu er bortflyttet, hans matematiske Instrumenter blive anseete af Kratzenstein, Abildgaard og Bugge, vel saa gode som de udenlandske i Henseende til Ziirlighed og Nøiagtighed. Manufacturer ere her ingen af; thi alle have Beskjæftigelse ved Soefart og Handel.

Her ere 2 Fattiges Boliger, indrettede til flere nødlidende Borgere, og et privilegeret Lombord oprettet 1740: et Skydeselskab, et Billard, Lotterie-Collection o. s. v., til Gavn, Fornøielse og Adspredelse. Her er et stort prægtigt Pakhuus. Værdien af de udførte Vahre for et Aar beløb sig efter Toldlisterne til 312130 Rd. Sp. Cr.

Jeg kunde nu faae nok at skrive om Alsen, naar jeg vilde ascopiere et Skrivt, der handler om dette Øe i de mindste Dele*) men jeg anfører blot hvad jeg selv har seet i Forbindelse med den Underretning, som Hr. Provst Fangel har havt den Godhed at tilsende mig. Alsen er 3 — 4 Miil lang og ¾ — 1 Miil breed, der ere 14 Sogne i alt

*) I Lærde Efterretninger 1793 No. 35. staaer en Recension over Anviisning til Oeconomien paa Alsen. Det hedder blandt andet: Her leveres indtil Mineralogie, Underretning om Godsernes Drift, Hoverie, Gaardmænd, Huusmænd og Inderster o. s. v.

alt paa Øen, men nogle høre under Hertugen af Augustenborg. Jordbunden er meget frugtbar paa Korn, Klever, Havefrugter o. s. v., men Hvede er dog den ubetydeligste Sædeart som dyrkes. Og denne Øe har bestandig været et Tvistens Æble imellem Kongen og Hertugen; allerede i det 13de Aarhundrede taler Historien om Seeværdigheder, og siden efter videre. Landet har 2 store Indbugter af Havet, den ene ved Kekkenis, som næsten er en omflydt Øe og kun hænger sammen med Alsen ved en saare smal Jordstrimmel, den anden ved Ulkebøl Kirke, hvorfra en Havviig eller smal Fjord løber op til Augustenborg, men ellers er der og en Fjord paa Landets nordlige Side ved Oxbøl Kirke, der gaaer ind i mange Viige, Bugter og Tunger, skjønt ikke af nogen betydelig Størrelse.

Nordborg er kun en Flekke, men større, smukkere og mere folkerig end mangen en Sjellands Kjøbstad; den ligger ved en lille Sø, der formedelst 2 smaa Stremme har Forbindelse med Stranden. Her er en lang temmelig lige Hovedgade og forbi Kirken en krum ogsaa lang Gade, de øvrige ere Smaastræder. Kirken er ikke stor men ret kjøn med et lidet Spiir, og ligger i Enden af Byen. Indbyggerne drive nogen Handel, men nære sig ellers ved Agerdyrkning og Haandværker, Havnen ligger en Fjerdingvei fra Byen og kaldes Dywig. Formedelst Ildsvaade 1792, da det meste af Byen blev lagt i Aske, ere nu mange nye og vel opbyggede Huse. Omegnen er ganske smuk, endskjøndt Jordarten er sandig og just ej saa frugtbar som paa Landets andre Egne.

Nordborg Slot ligger midt i en Sø, har tilforn havt et høist prægtigt Spiir med 4 mindre Taarne omkring sig. Dette Slot er det ældste i Riget og allerede omtales i Historien i 11te Aarhundrede og er bygt af Svend Grathe. Erik Glipping og Waldemar have her siddet i Arrest som Statsfanger. Det har siden været en fyrstelig Residense og derefter Amtmandsbolig. 1765 blev det solgt af Kongen,

gen, og Enkehertuginden af Glücksborg boede der. Slottet og den øverste Etage er nu nedtaget, men dog er det Hele seværdigt formedelst de endnu overblevne Levninger og Ruiner fra Oldtiden, da baade Krig, Ild og Tiden have gjort meget til denne faste Borgs Ødelæggelse. I Kapellets Begravelse hvile endeel fyrstelige Liig af Huset Nordborg.

Augustenborg, Hertugens Residense, en lille Mil fra Sønderborg, hvortil Vejen er behagelig ved forskjellige afvexlende Udsigter, Slottet er meget udpyntet og der er gjort i de senere Tider mange fortræffelige Indretninger; Haven er fyrstelig og prægtig, bag ved en stor tyk Skov med adskillige Alleer og Fodstier, og endeel andre herlige Promenader og Behageligheder for Sandserne. Lige for Slottet er en liden Bye eller Flekke af samme Navn, som er besboet af en 60 — 70 Familier, der tildeels ere fyrstelige Hofbetjentere eller Professionister; denne Flekkes Gader, Huse og Haver ere pyntelige og ordentlige, og der tilbygges aarligen mere, da Handelen der ogsaa har Indflydelse paa Næringsvejene, eftersom den ligger i Nærheden af Stranden. Indvaanerne have ingen Kirke, men søge Gudstjenesten i Slottets smukke Kapell.

Hertugen ejer altsaa følgende Godser paa Alsen og Sundevit, nemlig: Augustenborg, Evelgunde, Gunstrup, Gammelgaard, Rumothshoff, over disse Godser er bestikket en fyrstelig Dommer; Gravenstein, Auenbølgaard, Kielstrup og Arup, disse 4 Godser bestyres af en Ober-Inspektor, ade af disse første store Gaarde er en Forærin af Kong Friderik 5te til Hertugen 1756.

Paa Alsen dyrkes foruden Kornarterne ogsaa endeel Hamp og meget Hør, hvortil Jorden er ganske passende. Paa den vestre Ende af Landet gives flet og sandig Jordart, især i Nordborg Sogn paa nogle Steder, hvor der endog voxer Lyngbuske. Holm, en Landsbye, som bestaaer af 39 Bohl, saavelsom Pöhl og Mehls have endeel flette og maadelige

Jors

Jorder. Men disse undtagne, saa har det øvrige af Landet fortræffelige Agre og Enge; lige saa yndige i Beliggenheden som fordeelagtige i Frugtbarhed, og Frugttræers Plantning, Podning og Opelskning er en Yndlings Beskjæftigelse for de fleeste.

De Kongelige Skove i Nordborgs Amt især, som for det meeste ere plantede Radevilis, ere i en ypperlig Stand. Jægermesteren har store Fortjenester af Forstvæsenets gode Fremgang, og disse Skove holdes stærk fredede, saa at den unge Buskadse kan opvoxe til store Træer, da der af de ældre aarlig udvises, hugges og sælges endeel. Torvejorden ældes og stryges her i Former, hvorved meget spares, og Ildebrændselet bliver bedre til sin Hensigt. Teglsteen burde her frembringes, men Mangel paa Brændematerialier har hidtil ikke frembragt Fabriker dertil.

Paa det hertugelige Gods ere Bønderne Fæstere, paa det Kongelige for det meeste Selvejere og udskiftede, deres Marker ere godt indhegnede og Gaarderne smukt og troefast byggede, Fiskeriet drives ikke synderligt, endskjøndt der er den bedste Lejlighed dertil i Stranden, Fjordene og de 5 store færske Søer, da anden Beskjæftigelse hindrer Almuen. Tilforn har her været endeel Oldsager af Gravhøje og Offersteder, men nu siden Fælledskabets Ophævelse ere nogle af disse Høje bragte under Ploven, og Stenene søges med Begjærlighed til Diger, Sluser, Ledstolper, Fodsteen o. s. v.

Bønderne ere vel ansatte i Plove paa Alsen, men i Nordborg Amt betale de noget vist til Kongens Kasse af hver Gaard efter Tønde Land, da alt er opmaalt paa Kongelig Bekostning, og Præsternes Tiende ydes i fastsat Korn det ene Aar som det andet. En Gaard eller Boel kan have omtrent en 40 Td. Land. De forhen værende Kongelige Dogningsgaarde ere nedlagde og inddeelte i Parceller, derved ophørte Hoveriet, og Velstanden iblandt Almuen er særdeles tiltaget, men tillige ogsaa Luxus; thi Udførselen af Lan-

dets Korn, Smør og Heste, indbringer mange Penge; Qvinderne sælge megen hjemmegjort Klenkram, (da der næsten i hvert Boel er en Væverstoel) som udføres især til Island, med betydelig Fordeel. Nogle oeconomiske Forbedringer, især med Tærske- og Hakkelse-Maskiner, ere vel begyndte, men ikke almindelige. Mærgelen, hvoraf Landet har Overflod, lade de fleste ligge ubenyttet, thi der er ingen Mangel paa Gjødning, og Jorden er god, men dog paa de sandige Marker ved Nordborg vilde Mergelen vise ønskelig Virkning.

Endeel fremmede Tjenestefolk søge her Plads, især jydske Tærskere og andre, fordi Lønnen og Føden begge ere gode, og man behøver mange Folk til den her driftige Agerdyrkning.

Præstegaardene ere gode, smukke og store, den i Hagenberg er skjenket, uden al Betaling, til alle Eftermændene af Prorst Wegerslew; især Hagenberg Mølle paa Svenstrup Kirkegaard, ved Igen og Hørup gives skjønne Situationer og en saare afvexlende behagelig Udsigt. Vejene overalt i Landet ere meget vel istandsatte og Befordringen rask med skjønne Heste og Vogne.

Nummark er det yderste Sted paa Øen, her er Færgeløbet over til Ærøe, hvis Frastand er 3 Mile. Taalmodighed er en af de Egenskaber en Rejsende bør have; jeg erfarede dette atter her, da jeg skulde have en Baad til Overfarten. Længe varede det inden Færgefolkene bleve færdige, og da det var næsten et Havblik, saa spaaede jeg mig kun en langsom Sejllads med Aarer, da Sejlene ikke kunde bruges. Saa smuk som Alsen er, saa vilde jeg dog ikke bøde der — hvorfor? ja det skal jeg sige en anden Gang.

Sejladsen fra Alsen til Ærøe var saare langsom, thi de 3 Baadsmænd maatte bestandig roe; vel prøvede vi andre Passagerer at tage fat paa Aaren, men ubevant Arbejde lykkes sjelden; dog havde vi en holsteensk Bonde med,

som

som forstod sig noget paa at roe, men Jøden og hans Donna, enten hun var hans Kone, Søster, Kousine eller andet deslige — veed jeg ikke, tvende Haandværkssvende, en Jæger og jeg, kunde ikke hjelpe de svedige Baadsmænd noget af Betydenhed, da vi med vor bedste Villie ikke vidste at regjere og ret behandle de store Aarer. Vi skulde have noget at tale om og efter forskjellige Afvexlinger, faldt Samtalen paa Hexer og Troldom; jeg hørte mange snorrige Ting, og følte mig, i Tankerne, i Kjøge Hunskors Dage. Jeg tog endelig til Gjenmæle, og indvendte hvad min Overbeviisning tilsagde mig, men Selskabet var saa høflig ikke at modsige mig, kun smaasmilede — Beviis nok, at Troen paa mit Udsagn var kun vaklende. — I gamle Dage siger Historien os her i Landet meget om Hexernes Skjebne — men det er mere end Underligt, at der i de nyere Tider endnu brændes Hexe, som f. Ex. i Sevilla den 7de November 1781, blev et Fruentimmer anklaget for at have havt Samqvem med Fanden, og blev levende brændt, denne Ulykkelige var ung og smuk; og for at forfine Grusomheden, lod Inqvisitionen skjære Næsen af hende et par Timer før Henrettelsen, fordi hendes Skabnings-Yndighed der ikke skulde opvække Medlidenhed og Ynk hos Tilskuerne.

Omsider kunde vi bruge Sejlene, og da gik det hurtigere, dog vare vi næsten en Dag om denne 3 Miles Sejlads, og kom lykkelige til Ærøe.

Søebye paa Ærøe, hvor der er Færgegaard;*) ovenfor ud imod Fyen ligger en lang smal Odde af Landet, og

*) Der vare samlede nogle Rejsende for at sættes over til Alsen og deriblandt en fremmed Herre — fremmed, thi han talte bestandig tydsk med nogle franske Brokker — Herre, thi hans Miner og Paaklædning og prægtige Meerskums Tobakspibe lod mig formode det. Han soadserede paa Gulvet og værdigede neppe os nys Ankomne en Hilsen — da tænkte jeg paa en saadan Personage i Hedegaards Fragment S. 44, og lod ham blive indsvøbt i sit eget store Jeg.

fra dens yderste Spidse til Graaesteen er Øens Længde $3\frac{1}{8}$ Mill, men Breden er forskjellig $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{3}{4}$ Mil. Gudsgaves Lehn, hvor Marstal ligger, hænger sammen med en smal Strimmel, kun et lille Steenkast bred, til det øvrige af Øen. Fra Søebye rejser man og seer Stranden paa begge Sider forbi en stor Sø paa høire Haand, som ventes lig kunde udgraves,*) videre igjennem Bregninge og Windebolle, Tranderup til Ærøeskjøbing, der gjør Landet atter en spids Hjertedannet Odde ud imod Drejøe, hvorved Staden faaer en god Havn, frie for flere Vinde.**)

Min Reise-Compagnon, den holstenske Bonde, forlod mig her og drog til Ærøeskjøbing, hvor han havde Forretninger. I hans Selskab vaa Vandet og siden havde jeg megen Fornøielse, da han besad Kundskab, Erfarenhed og en aaben Karakteer. Han viste mig iblandt andre Ting i sin Brevtaske, ogsaa hans Fæste-Contract paa sin Gaard, hvor-

*) Denne Hvidsøe erfarer jeg nu siden, at være tildeels udgravet og bragt under Ploven henved 40 Tdr. Land, som Præsten Hr. Monrad har anvendt stor Flid og Bekostning paa.

**) Den sidste Gang jeg var paa Ærøe kom jeg fra Fyens Strandshuse paa en Sejlsbaad til Ærøeskjøbing, men første Gang rejste jeg tvers over Landet, og med en Svendborger kom til Thorseng, altsaa har jeg seet Landet 2 Gange, og forener begge mine Anteegnelser under eet. Min Broder B. M. W. er Præst paa Marstal, men det anstaaer mig ikke at tale om den Yndest han har erhvervet sig hos Indvaanerne, saa at hans Formænd Dhrr. Hornemann og Holm, der begge vare i stor Agtelse og fortjente det, ikke nu saa meget savnes som strax ved deres Dødsfald.

Paa Ærøe, Drejøe, Strynøe o. a. St. bruges tildeels at gjøde med Tang, da de nødsages at anvende Halmfodret især af Ærter til Ildebrændsel — denne Tang opfører Bonden fra Stranden og strøer i Gaarden allevegne, hvor den i nogle Maaneder nedkjøres og trædes af alle Kreature — og især strøes ned under Heste og Svin, derved bringes den i Forraadnelse. Henimod Vinteren sælge de Hestene og kjøbe igjen om Foraaret, som er en stor Fordeel; Kommen dyrke de og sælge Mængde af.

hvoraf jeg med hans Tilladelse, udtegnede nogle Data, for at sammenligne dem siden med vore sjællandske Bønders Fæstebreve, og da jeg ved min Hjemkomst erfarer og læser hos Niemann i hans Miscellaneen, histor. statist. und oecon. Innhalts, Leipzig 1800, at saadanne Pagtkontrakter gives flere Steder paa de holsteenske Godser, saa gjør jeg hellere et blot Udtog her af samme end at fremsætte mine egne, der maaskee i saadan Skyndning vare noget uordentlige; men saameget er vist, at disse stemme overeens i de allervigtigste Ting med det Prøvne, som jeg saae hos bemeldte Bonde.

„H. M. overlades Gaarden N. N. i Schwonsen, bestaaende af 55 Tønder Land, udi 6 Aar som Forpagtning, imod at svare 110 Rd. aarlig Spec. Mynt, desuden leverer han 2 Gjæs, 4 Ænder, 8 Høns, 1 Tønde Humlehaver og lader spinde 8 Pund Garn. Inventarium af Kreature, Heste o. s. v. leveres ham og han igjen afleverer i lige god Stand ved Fratrædelsen. Hele Marken er indhegnet med Grøfter og Diger, samt inddeelt i 9 Lodder, hvoraf de 4 besaaes, de forefindende Steen og Buskadse maae af Pagteren bortryddes og de indvendige Mellemgrøfter opgraves paa hans Bekostning. Ved Fratrædelsen maae der være levende Hegn paa de udvendige Diger og ellers alle Grøfterne forsvarligen overalt oprensede. Gjødning, Høe eller Halm maae fra Gaarden ikke bortsælges eller bortgives.

Hele Gaarden vedligeholdes med Tag og Fag af Pagteren selv, saa derover kan tages aarligt Syn; men skulle store Reparationer foretages, anlediget af Huuslængdernes Omstyrtning ved Storm eller Ildsvaade, da tilkommer Herskabet at istandsætte samme. Pagteren forretter aarlig 3 Spænd- og 26 Gangdage uden Betaling, og i Særdeleshed i Pløje- og Høste-Tiden sender nødvendige Heste til Ploven og Folk til Arbejdet. Han forretter det befalede Arbejde ved Kirken, Skolen og Landevejene, sender de fornødne Forspands-Heste efter sin Tour til Statens Tjeneste. Han maae ingen udenfor Godset tage i sin Tjene-

neste med mindre han dertil har Tilladelse; men om Herskabet forlanger hans Søn eller Karl i Tjeneste paa Gaarden maae han heller ikke nægte det. Han er forpligter til at lade sit Korn male paa N. N. Mølle. Paa Jagtdagene maae han sende Herskabet efter Tilsigelse 2 Mand til at klappe.

Pagteren erholder den fornødne Tørv udviist aarlig, som han selv lader grave og hjemføre. Opfylder han disse Vilkaar, da kan han vente at faae Gaarden igjen til nye Forpagtning efter de udløbne 6 Aar, eller og hans Børn efter ham, saafremt de blive de Højstbydende ved Auctionen derover, men forsømmer han nogle af de her opgivne Vilkaar, eller fører et uordentligt Huus hjemme og i Marken, eller er stridig imod Herskabets Befalinger, saa kan han vente at blive bortjaget og desuden underkastet lovlig Tiltale.

Som Inventarium overleveres ham ved Gaarden: 8 Koer, 6 Heste, 2 Svin, 1 Par Gjæs, 2 beslagne Vogne, Seeletøj og Reeb til 6 Heste, 2 Harver, 1 Krog-Plov, 1 Par Trillebøre, 4 Grebe, Øre, Hakke, Spade, Høetyve, Leer og andet mere Gaardsredskab, Bryggerkjedel, Messingkjedel, Øltønder, Dejgtrug, Solde o. s. v., 2 gode Plove med alt Tilbehør, 2 Udsenge til Folkene o. s. v. hvilket alt stykkeviis er specificeret og taxeret af uvillige Mænd til en vis Summa og paa lige Maade skal igjen Afleværingen af Pagteren efter de 6 Aars Forløb noje forretages.“.

Paa andre schleswig-holsteenske Godser ere Bondergaardene overdragne til Almuen imod visse Arbeidsdage ugentlig eller til andre bestemte Tider, saaledes paa Putlos, der tilhører Grev Platen, maae en Bonde gjøre om Foraaret 4 Plojedage, om Sommeren i 4 Dage udkjøre Gjødning, høste og bjerge Høe i 4 Dage, i Efteraaret atter pløje 4 Dage, kjøre Tørv hjem og Korn bort til Staden i 7 Dage, desforuden gjøre en Dags Rejse med Heste og Vogn

til

til nærmeste Kjøbstæd, endvidere i Høe- og Kornhøsten lee vere Mandskab til 8 Gangdage, og i Afgivt betaler han foruden dette aarlig 550 Mk. Sølvmønt, der efter danske Penge er meer end 180 Rd. Bonden skal selv vedligeholde Gaarden i alle dens Dele, saa at den kan synes hver Majdag, han skal plante visse Træer aarlig, skal lade sit Korn male paa en bestemt Mølle, skal afgive Folk til Klappejagten naar den foretages, skal vløje og indhegne sine Kobler efter en vis Orden, med andre Forbindtligheder.

Bønderne paa det adelige Gods Testorff have næsten samme Conditioner, dog ere Afgifterne i Penge ikke just saa høje som ovenanførte, men Smaaredsel og Leverance af Æg, Høns, Smør o. s. v. er vel saa betydelig.

Bønderne i Beschendorph, tilhørende Godset Lehnsahn, ere ogsaa paalagte mange store Udgifter af deres Gaarde i flere Henseender foruden flere andre, lige Vilkaar undergivne i Hertugdømmene, som jeg kunde fremføre, men ovenstaaende 4 Exempler maae være nok til Overvejelse for Statistikere.

Nu maatte man spørge: — Kunde vel vore Sællandske Bønder taale saadan en Afgift? Kunde en Bonde, der har 55 Tønder Land her i Egnene, udrede alle saadanne Forbindtligheder og endda have noget tilovers til Føde, Klæder og Underholdning for Kone og Børn? De fleste vil svare: det er umueligt — ja ganske rigtig, under nærværende Forfatning er det umueligt; — men man tillade mig nogle Ytringer over dette Emne: den Sællandske Jord er i Almindelighed god, leermuldet og frugtbar, en Gaard har undertiden mindre end halvtredsindstyve Tønder Land — men mange Gaarde har ogsaa langt større Areal — Jorden drives ikke her, som i Hertugdømmene, til den Fuldkommenhed som den kunde, Bonden her bortsover eller bortdøser saa mangen en Time, og lever for overfladig i Henseende til Suul, Øl og Brændevin; den schlesvig-holsteenske

Bon-

Bonde tærsker som oftest flere Timer ved Lys hver Aften, han gior sig al muelig Umage paa sin Jords Dyrkning og Forbedring til god Afgrøde, endskiønt den mange Steder er sandig og kun lidet frugtbar i sig selv, men bliver frugtbar ved retskaffen og hensigtsmæssig Behandling. Han lever tarvelig for at mætte og styrke sig til nyt Arbeide; men Flæsk og Suul er ingen nødvendig daglig Spise for ham, og han veed at kunne undvære stærke Drikke, naar han skulde borge for at nyde dem.

Hvor mange Dage og Penge bortsvinder derimod for den sællandske Bonde? — han skal f. Ex. til Bryllup, som vedvarer paa sine Steder i 3 Dage, Barselgilder i 2, og Begravelse i 1, der drikkes utroeligt Brændevin, Værten maae gjøre efter Skik og Brug, han maae anskaffe Mad og Drikkevare mere end til Nødtorft, da han haaber at nyde godt igien hos sin Nabee naar han skal gjøre Gjæstebud; Gaarden og Marken forsømmes, Dagen efter Sviren duer Bonden ikke til noget, og maaskee han i næste Uge skal til et andet Gjæstebud, eller til Hestemarket, til Auction eller anden Forsamling; dette og mere er Medaarsagen hvorfor den sællandske Bonde ikke kan give de Afgifter som den i Hertugdømmene.

Marstal er kun en Flække, men tiltager meget aarlig i Udvidelse. Indbyggerne ere Skibsfolk, og opføre sig ganske til Skibsfarten; denne lille Bye har 300 Gaarde og Huse, just ikke prægtige men ret godt byggede efter det indknebne Rum der haves; der lever over 1400 Mennesker og Byen har selv 120 Skibe større og mindre, der ialt udgjøre 1300 Commercelæster.

Skibsbroe er der ikke, Alting maae prammes op; nede ved Strandbreden ligger en stor Mængde Tømmer til Skibsbyggerie og andre Træelaster. Kirken er meget pyntelig og vel vedligeholdt; Gaderne ere krumme og nogle af dem ikke brolagte. Præsteboligen er kjøn, ordentlig og derved en lille Have, Alting vel vedligeholdt, da Indbyg-

byggerne selv dertil bidrage.*) Skolehuset er ogsaa ret godt efter sin Bestemmelse. Marstal har mange meget kjønne Haver, hvor især Hække af Ligustrum og Avnbøg ere bragte til stor Fuldkommenhed; Jord og Træfrugterne stode i ønskeligste Vext, og Indhegningerne vare ypperlige hos de fleste; Situationen i sit Slags er ganske behagelig fra disse Haver, da man øjner mange Skibe, endeel omliggende Øer, kan see Kjøbstaden Kjøbing ½ Miil derfra i lige Linie. Promenaderne omkring Marstal sige ikke meget, thi Landet er ganske skovløst, skjønt der endnu ere tydelige Spor til at der fordum have været større og mindre Skovstrækninger; nu er der vel nerpe at tænke paa nye Plantning, thi alle de Piil og andre Træer, som i Haverne staae udsatte for Vinden, ere afsvedne paa Bladene, og alle Grene bøje tildeels mod Østen. Tørvebund er der ogsaa Mangel paa, saa al Ildebrændsel maae tilføres og følgelig er meget dyr.

Tranderup en Bondeby med en liden kjøn Kirke; Jorderne og Gaarderne vare i god Stand og Vindskibelighed spores allevegne; Præstegaarden er liden og pæn, saavel

i

*) Vor lærde Pastor J. A. Dysel skriver 1763 om Marstal: „den er bygt paa Strandkanten og bestaaer af lutter Søefarende, en Bye i ønskelig Opvext, en af de rare Byer i vore Tider, som tiltager bestandig, da andre Stæder aftage; den har 83 Huse, men uden noget Agerland, og det er Skade at Husene af Mangel paa Rum maae bygges saa uordentlige. Dens Næring er blot Søefart, Fiskerie og Handel, den er en rigtig Afbildning paa alle vore Kjøbstæders første Oprindelse; Marstallerne ere flittige i høj Grad, de ligge aldrig stille, at stræbe og at samle er al deres Sag, de tage derfor visseligen mangen en Fordeel fra andre Stæder, denne Stræbsomhed gjør dem misundte af deres Naboer især Lollikerne, og dog aflade disse aldrig at handle med dem. Marstal ejer 48 store Jagter og nogle mindre; de sejle hele Vinteren saalænge Frosten tillader det, og leve ellers meget tarvelige, deres Fruentimre ere huuslige og stræbsomme„ og saaledes mange Ord fort til Marstallernes Berømmelse og Hæder, skriver Dysel.

i Værelserne som i det udvendige. [illegible]oaanerne der og udi flere Byer klæde sig i rødstribede Trøjer og lyseblaae Strømper og forstaae alle Plattydsk, endskjønt der allevegne tales dansk, men dog forskjelligt Sprog fra det Fyenske og Lollandske.

Ærøeskjøbing, der i daglig Tale kaldes Kjøbing, er en anseelig Kjøbstad med gode brede Gader, stort ordentligt Torv, har mange velbyggede tildeels zirlige Huse, og dejlige Haver udpyntede af Konst og Natur. Raadstuen er høj og smuk, det samme gjelder om Kirken og andre publique Bygninger. Landfogdens Gaard er bygt med Smag. Skibsbroen er anlagt fortræffelig, som en noget indbøjet Vinkel, og hvortil store Fartøjer kan anlægge, ja bag ved have Læe for stærke Søebrændinger.

Staden har 290 Huse og over 300 Indvaanere, da Antallet ialt skal udgjøre omtrent 1200 Sjæle. Den har gode Agerjorde, som ere frugtbare i flere Henseender og staae i Matrikulen for 3 Plove. Her boe endeel formuende Kjøbmænd, men Staden har kun 62 Skibe, og man siger at Handelen og Søefart her formindskes, ligesom Marstal i den Henseende tiltager, maaskee den gode Avlsdrivt her ogsaa er en Med-Aarsag, at Handelen ikke drives med den Iver som i Marstal og Sønderborg, hvilke begge have slet intet Jord at dyrke. *)

Her er indrettet et lidet Postskib, som ugentlig medbringer Breve til og fra Faaborg i Fyen, hvorfra de videre forsendes uden og indenrigs. Landet har sin egen Ret, hvis kongelige Betjentere her ere boesiddende.

Landet er meget frugtbart paa alle Slags Kornvahre, Kartofler, Hestebønner, Kaal, Rødder, Kommen o. s. v. Alle 5 Sognene ere ansatte for 217 Plove, og ere de folkerigste iblandt alle de danske Stater, da der regnes

4638

*) I oeconom. Annaler 1805 findes en yderlig og fuldstændig Afhandling om Ærøe af Professor Begtrup.

4638 Mennesker paa hver [] Miil, og hele Øens Folkemængde udgjør 7563 Sjæle, thi Folket elsker saameget deres Hjemstand, at de idelig komme tilbage og boesætte sig, endskjøndt de i flere Aar fare til Soes.

Vildt og Rovdyr ere forsvundne tilligemed Skovene, men at det før har været Tilfældet vise de ældre Topografier.*) Omkring ved Marstal ere Jorderne, just ikke med de bedste, dog kan de ej heller kaldes slette, forresten har Øen i det Hele skjønne frugtbare leermuldede Agre, hvor Ærter og Byg fortrinligen fremvoxe. En Bondegaard kaldes her Boel, som kan have 30 — 38 Tdr. Land, hvorpaa holdes 8 Koer, 4 Heste, 20 Faar o. s. v., deraf besaaes med forskjellig Sæd 18 til 24 Tdr. Land; alle Kreaturer holdes i Tøjr, da Klever er det eneste Grønt som Indbyggerne have at stole paa, eftersom de mangle Engbund, og derfor sælge og de fleste Bønder Hestene om Foraaret saasnart der er tilsaaet, og kjøbe igjen paa Markederne i Efterhøst. Skade er det, at Bonden af Mangel paa Ildebrændsel maae bage, brygge og lave Mad ved Ærtehalm og Koekasser eller afskrællede Græstørv, hvorved Gjødningen og Jordens indvortes Sødhed tabe saameget, og dog med alt dette give Agrene den fortræffeligste Afgrøde, som virkelig var paafaldende for mig, der var vant til at see frugtbare Marker i Wordingborg Amt, dog imellem disse og de Ærøiske er stor Forskjel.

Til Marstal Sogn henhøre Bondebyerne Kragnis, Ommel, Gudsgave, en nedlagt Herregaard og Holmøe.

Rieſe, et stort Sogn, har mange Indbyggere over 1000 Sjæle, thi 840 ere Skatpligtige Personer.

Tranderup er det mindste Sogn, har kun 400 Sjæle.

Bregs

*) Silvis convestita est et proinde grotos venatoribus præbet recessus, præcipue in illis damæ magnæ, magna copia reperiuntur. Amoenissima est Erroa ob nemora venationibus perqvam opportuna: Rantzow.

Bregninge har mange Beboere og omtrent 700 Skatpligtige.

Søebye har en nedlagt Herregaard og endeel Bønder ialt 330 Skatpligtige, samt 10 tildeels store Skibe, og som Fiskere endeel Baade.

Endskjøndt denne Øe ligger saa nær ved Fyen, hører den dog under det Schlesvigske i alle verdslige Begivenheder, den maae derfor betale de kongelige Skatter og andre Afgifter i schlesvig-holsteensk Speciesmont, som giver endeel Besværligheder for Vedkommende at tilvejebringe; thi Skipperne kjøbe Korn i de andre Provindser og betale med Bankosedler, eller og modtage denne Betaling af Smaastædernes Handelsmænd, altsaa kan de ikke bringe Solvmont til Landet, uden naar de kan afhænde de indkjøbte Kornvahre til Stæderne i Hertugdømmene, hvor Speciespenge allene ere i Omløb. Og naar man blot kommer en halv Miil fra Landet til en af de mange omliggende smaae Øer: Drejøe, Strynøe, Auernakke, Skerøe, Hjorthøe o. l. v.— saa ere igjen Bankosedlerne i deres fulde Værdie — men rigtig nok er det at Æroe henhører til Hertugdømmet.

Strynøe har jeg blot seet men ikke været der, den skal efter Professor Begtrups Angivelse indeholde et Areal af 870 Tdr. Land, har 50 Gaarde og 30 Huse, som med Tjenestefolk udgjøre et Folketal af 500 Personer, efter dette Antal er det 6000 Mennesker paa en [] Miil; derfra udføres meget Korn, Kommen, Kleverfrøe o. s. v., og Folket driver desuden en betydelig Handel, især med Heste. Der er faa Steder af lige Størrelse, som har saadan en Folkemængde og saamange Gaarde og Huse.

Thorseng, en Øe, 2 Miil lang og $\frac{1}{8}$ bred, er bekjendt i Historien af den tappre Admiral Niels Juul, som fik den af Kongen, og hans ærede Afkom ejer endnu Øen og beboer Waldemars Slot. Da jeg sejlede herfra Æroe kunde jeg tildeels med blotte Øjne tælle 16 større og mindre Øer der i Nabolauget, hvoraf 4 har deres egne

Kir-

Kirker, andre have Gaarde, et Par ere, som meget smaae, ubeboede; iblandt de større er Lyse mærkværdig, fordi Kong Waldemar 2 der blev fangen 23 Junii 1223, ført paa et Skib til Swerin, og efter tvende Aars Fængsel endelig løsladt for 45000 Mark Sølv og 1000 Alen flamsk Skarlagen, som for en stor Deel bleve indsamlede ved Undersaatternes frivillige Gaver, dog et Par Provindser undtagne, som ikke vilde give noget til Kongens Løse-Penge. Her paa Lyse boede den fordums store Konstner Pastor M. Holm, som til Tidsfordriv paa denne eenlige Øe arbejdede skjønt og fortræffeligt i Rav, Perlemoer, Elfenbeen, Skildpadde, Jern og Messing, hvoraf endeel endnu er tilovers hos Familien.

Thorseng Land er ikke bjergagtigt, men for det meste fladt, undtagen ved Bregninge Kirke der ligger meget højt. Her er got Kornland og skjønne Enge, betydelige Skove af Bøg og Egetræer, saavelsom endeel mindre Buskadse af Elle, Ask, Hessel o. s. v. Her ere 3 Kirkesogne og 17 Landsbyer foruden enkelte Gaarde. Indbyggerne ere flittige, gode Søefolk, og give sig meget af med Skibsbyggerie. Landet er næsten ovalt, kun en stor Bugt gjør Stranden ind ved Wemmenæs, hvor der er en lang Skovstrækning.

Fra Windebye Færgegaard rejste jeg omkring paa begge Sider af Landet. Vejene vare godt vedligeholdte, Gaardene og Husene ret gode og Kornet lovede den ønskeligste Afgrøde, forbi Veltevose Mølle og nogle eenlige Steder til en Bondebye Troense, hvor alle Husene ligge ved Stranden og ere for det meste beklædte med tjærede eller malede Bræder, de have smukke Haver indhegnet med Plankeværk og Stakiter. Indbyggerne ere Søefolk, eller egentlig Skibsbyggere, saa der nedenfor Strandbrinken sees endeel større og mindre Fartøjer i Arbejde, og desaarsag boe her ogsaa endeel af de dertil fornødne Professionister. Her ligge ogsaa endeel Skibe for Anker, da her er en Havn for dem i stormende Vejr. Om Troense ellers driver nogen Han-

del

del veed jeg ikke, men Folkemængden er stor og Vaaningerne ere mange, hvorfor ogsaa her nyelig er opført et smukt stort Skolehuus af Grundmuur, indrettet med alle Bequemmeligheder; man sagde mig at der i Troense ere 100 Huse og omtrent 600 Mennesker; de eye ongefæhr en Snees Skibe fra 3 til 10: 100 Tønder, og der bygges aarlig en 6 — 10 Skibe, som sælges igjen til andre. Skibsbyggerne her ere saa berømte og duelige, at de forskrives herfra til Sælland, Fyen og Holsteen, for at arbeide i dette Fag, saa denne lille Bye med Tiden maaskee kan blive en anden Marstal. Den gode Havn. som er her lige overfor ved Ridholm er egentlig en Indviig af Stranden paa Thurøe, hvor der ere endeel Gaarde, og en Kirke, Annex til Svendborg, ogsaa der er stor Skov og gode Jorder, og hele Thurøe er næsten gjennemskaaret af bemeldte Strandens Indbugt.

Hr. Pastor Krarup der paa Landet har venskabeligst tilsendt mig følgende Oplysninger: „Hele Thorseng er udskiftet og nogle Byer allerede for en 17 — 18 Aar siden. En heel Bondegaard har 6 Tønder Hartkorn og 30 — 50 Tønder Land. Nogle Huse har 5, andre 3, men de fleste kun 1½ Tønde Land Udsæd. Hvede dyrkes her saavelsom andre Kornsorter. Nogle pløje med 2 Heste, ellers sædvanlig 4, og de fyenske Plove ere her i Brug, men Plovstude veed man ikke af. at sige. Her fanges megen Strandfisk: Torsk, Aal, Flyndre, Hornfisk, Makreler, og undertiden Sild i saadan Mængde, at en Snees sælges for ½ ß. og er endda ikke altid afsættelige. Færskvands-Fiskeriet er ubetydeligt, thi først nu har Herskabet begyndt at besætte nogle Damme med Karper, Karudser o. s. v. Bønderne inddele deres Jorder i 5 til 6 Dele. da de første Aar tage Havre, ajøde til Byg, derefter Rug, Ærter, Byg eller Havre med Klever, som slaaes eller afgræsses i to Aar. Bønderne svare en vis Afgivt for Konae.og Kirketiende til Godsejeren, som bestemmes i Fæstebrevet; Præ-

ste-

stetienden hæves af Gaardmændenes Jorder in Natura, men af Huusmændenes i Penge; Jordarten er Muld og god Leer, men i Bregninge Sogn for det meeste sandagtig; her er meget stort Vildt, samt Harer og Agerhøns. Og i strænge Vintere ere der aabne Stæder paa Stranden, hvor der gives et Slags Kildevæld, undertiden bedækkede med Svaner, Vildænder og Gjæs, hvorefter hver Mand gaaer ud paa Jagt og fanger mange. Uagtet her er saa megen Skov, Underskov og Tørvemoser, er dog Ildebrændsel dyrt, men Mangel er just ikke. Af Stengjerder findes endeel, ellers er det sædvanlige Hegn dobbelte Grøfter med Riisgjerde ovenpaa. Det var Synd at beskylde Bønderne for herskende Laster — braadne Kar i alle Lande er ogsaa her Tilfældet — og da de fleste Bønder ere velhavende, saa holde de mange Tjenestefolk, hvoraf største Parten ere Fyensboer. En Karl faaer i Løn 30 — 40 ja undertiden 50 Rd., en Pige 10 — 18 Rd.; de fleste Bønder gjøre alt Gaardsarbejde med Øxen, og ere nemme til Haandværk. Endeel afgive sig med at kjøbe Heste i de andre Provindser og sælge dem efter Udforingen til Holsteen. Af 180 Gaarde gjøre kun 54 Hoverie efter bestemt Forening, alle de øvrige betale med Penge, men forskjelligen; thi de yngste Fæstere give 6 Rd. pr. Tønde Hartkorn i Hoveriepenge."

Waldemars Slot er opbygt af Christian den 4de, efter den Tids Smag meget smukt og trofast, siden ere Bygningerne og Værelserne forskjønnede og udpyntede især af de Juellers Familie; den gamle fordums prægtige Have er vedligeholdt med idelige nye Forbedringer, og nu nyelig i Slotshaven bekostet et prægtigt engelsk Anlæg af endeel gode Træer. Slottet har en smuk Situation ud til Stranden, men Udsigten er ikke vid eller afvexlende. Jeg besøgte en ærværdig Mand, som forhen havde været Inspector ved Slottet, han henbragte sin Tid i en smuk Bopæl nedenfor Slottet tæt ved Stranden, med adskillige Moersorter, deriblandt saae jeg en sjælden og betydelig Samling af ældre og nyere Landkort.

Ho-

Hovedgaardstaxten er 16 Tønder Hartkorn, Skovskyld 13 Tønder og Mølleskyld 6 Tønder. Her er nu indført en nye Agerdyrkningsmaade paa engelsk med Rødder, Kaal, Bønner o. desl. Slottets Ladegaards Jorder drives da med Brakfrugter: Kartofler, Turnips, Rødkaal, Gulerødder, andre Kaalsorter o. s. v., derefter Byg med Klever som fremvoxer i 2 Aar, siden Rug eller Hvede, derefter Ærter eller Vikker og endelig Havre med Klever. Da Hoveriet er bestemt, saa maae Ejeren leje en Hoben Folk til denne Dyrkningsmaade og bruger engelske Plove, Drillmaskine, skottske Harver, og flere andre Avlingsredskaber, som alle ere ligedannede med dem, som til samme Øiemeed haves paa Bekkeskou i Sælland.

Bregninge Præstegaard er godt bygget, og forbedres mere ved Udpyntning af nærværende Præst; man gaaer op ad en sandig Banke til Kirken, paa hvis Taarn er indrettet af Thorsengs Herskab et Observatorium med Vinduer til alle Sider; her finder man endeel astronomiske Redskaber og deriblandt en meget god Tubus af 5 Alens Længde, som ved Hjul og Tridser kan stilles hvorledes man ønsker; Kirkesangeren, som en sagkyndig Mand i dette Fag, anviser enhver Rejsende; jeg kunde igjennem Kikkerten see ind i Fyen, Sælland, Holsteen og Lolland, der er et indrettet Karte over de fjernere Steder, og man viste mig saaledes baade Slagelse Kirkespir og andre høje Taarne. Det Hele har kostet meget, men er værd at see, kun at man ikke maae gaae for hurtig op og ned af de mange Trapper, thi ellers vil man finde nogle Dage derefter i Knæer og Seener, at man har klavret op paa Bregninge Kirketaarn.

Man anpriser Thorseng Slots Agerbrug til Efterfølgelse flere Steder, og paastaaer at intet af al Slags Dyrkning betaler sig bedre — vel mueligt! — men jeg seer paa Bekkeskou hvad det koster, hvor mange Folk der udfordres, og Afgroden af den følgende Sæd; var der altsaa ikke et saa stort og betydeligt Antal af Huusmænd og andre Dags-

leje-

lejere paa Thorseng, vilde den virksomme, indsigtsfulde og liberale Ejer aldrig kunne have opstillet det ædle Mønster paa en raffineret energisk Cultur efter den største Maalestok. Det beundres med Rette og det vilde uden Tvivl blive efterfulgt af mange kraftig tænkende Jordbrugere, saasremt de kunde erholde de fornødne og øvede Hænder til alle Tider *); men samme er næsten en Umuelighed i de fleste Egne, især nu for Tiden, og den Selvejer, som begynder paa denne virkelig gode Dyrkningsmaade, uden bestemt at kunne vide hvor han kan faae Daglejere, han bedaarer sig selv. — Jeg kan af Erfaring sige og sande, at jeg har maattet lade mange nyttige og fortrinlige Sædearters Dyrkning blive blot ved et lille Forsøg — thi Daglejere har ikke været at tilvejebringe paa de Tider man meest behøvede dem, endog for en overdreven høj Betaling.

Wemmenæs Færgegaard er stor og godt indrettet baade ud- og indvendig. Haven har skjønne Træer og Jordfrugter, der er en kjedsommelig Vej især fra næste Bondebye hertil, fordi Steenbroe og atter Sand byder Vognene at kjøre saa lempeligen, og desuden den store Indbugt af Stranden foraarsager at Vejen gaaer i en Halvcirkel og Færgegaarden kan sees længe før man kommer der.

Paa Thorseng har fordum været 2de gamle Slotte, hvoraf man endnu seer Rudera og især Spor af Voldene; disse har været meget bekiendte i Historien allerede i det 13 og 14 Seculum; og overalt er Landet saa skjønt, at nok adelige og fyrstelige Personer kunde faae Lyst at boe der.

Rudkjøbing paa Langeland ligger langs med Sundet herimellem og Thorseng, hvor Overfarten er 1 Miil, i hvis Midte ligger en lille Øe Siøe. Staden er meget gammel, allerede 1296 fik den sine Privilegier som Kjøbstad, og er beliggende omtrent midt i Lan-

*) Udførligt herom har Stiftamtmand Helfried skrevet i sine Bemærkninger om Parcellering, Kjøbenhavn 1805.

det 3 Miil fra Svendborg og 6 fra Nyborg. Udenfor Byen paa en Banke er der en herlig Udsigt. hvorfra alle Bygningerne kan sees, Haver, Skove, Gaarde, Landsbyer, ja langt bort i fjernere Egne. Man seer tydelige Spor af at Byen fordum har været befæstet og Levningerne endnu af de gamle Volde.

Kirken er middelmaadig stor med Taarn og Spiir, der tjener Skibene til Seemærke. Raadstuen er nye, stor og bygt med Smag af Grundmuur, er en af de meget smukke i de smaae Kjøbstæder, den har desuden tvende Fløibygninger, hvori indeholdes alle de fornødne Værelser til Rettens Pleje og Arrester m. v.; derved er en høi Steentrappe med Jerngitter.

Skolehuset, Hospitalet og Præstegaarden ere vel af ældre Bygningsform, men dog ved god Vedligeholdelse ganske smukke. Her skal være omtrent 180 Vaaninger med Huse og Gaarde, hvoriblant nogle ere ret kjønne. Her er et stort Torv, 8 Gader og en meget god Skibsbroe, der er 60 Alen lang og 20 bred forsynet med Steenfylding, Bolværk og alle Nødvendigheder, foruden en liden Albue-Broe yderst ude; tæt herved er en Skibsbygger- og Tømmerplads.

Folkemængden i Rudkjøbing beløber sig omtrent til Tusinde Sjæle. De Fødtes og Dødes Antal kan være aarlig imellem 25 — 35 Personer. Her ere 20 Handlende, som selv eje Skibe, og desforuden andre 8 som drive smaat Kjøbmandskab. Af Professionister ere her en 90 — 96, undertiden meer og mindre efter Omstændighederne, og nogle der leve blot af Agerbrug og Vaxtshuushold, samt endelig en stor Deel Søefolk, der almindelig ere hjemme om Vinteren.

De Jorder, som Byen tilforn have havt, ere nu i privat Ejendom, undtagen Byfogdens og Præstens, der ligge til deres Embede Byen ejer selv 16 — 18 Skibe foruden endeel Baade til Fiskerie. I Stormvejr kan Skibene

ikke

ikke vel ligge sikre ved Skibsbroen; men maae søge Havn i Noret, en Havbugt $\frac{5}{4}$ Mil herfra. Færgelobet har en stor Pram, der kan rumme 16 Heste, saavelsom 3 mindre Baade.

Handelen er ikke ubetydelig, da herfra udføres meget Korn, Fedevahre, Gryn, Huder, Kjød o. s. v., som kjøbes af Landmanden og igjen indføres de sædvanlige Fornødenheder for Folk i og udenfor Bondestanden. Vejene omkring Byen ere særdeles godt vedligeholdte, ligesom en Rejsende ogsaa nok mærker paa flere Ting, at Politiet her er i tilbørlig Forfatning. Posten herfra gaaer over Thorseng til Svendborg Posthuus. Ved Byens yderste Ende ligger et stort Dam, og ellers er Vandet overalt velsmagende.

Snøde Præstegaard paa Langeland er bekjendt i Historien, formedelst en utroelig Skidenfærdighed, der oplystes ved Hr. Jens Jørgen Marstrands egen Supplique til Kongen, dateret den 11te October 1711, hvorom Luxdorphiana videre taler. Jeg reiste derhen, for at besøge en kjær Ven, Præsten Hr. Math. Schiødte, men da jeg ikke traf ham hjemme, maatte jeg videre fortvandre, dog har jeg ved Skrivelse siden faaet Efterretninger fra ham om Langeland saaledes:

„Hele Landet er for det meste udskiftet, Dyrkningsmaaden er 3 Aars Hvile, 3 Aars Drivt, og nogle Jorder hvile heel sjælden; Hvede saaes mindst af, ellers alle andre Kornarter, men Kartofler dyrkes ikke i Marken; Hør og Hamp kommer noget i Brug. Saltvandsfiskerie især med Beltebaadene er ikke ubetydeligt, men af færske Soer især Steensgaards saaes kun lidet af Aborrer, Gjedder, Karudser o. s. v., Jordarterne ere gode, dog meest løse, endeel Steen gives, hvoraf opføres Hegn om Marker og Haver; Skov, Underskov, Gjærdsel og Tørv haves til Fornødenhed, men nogle Egne have dog mindre deraf.

Paa Langeland pløjes med sædvanlige fyenske Plove og 4 — 6 Heste, men Stude anvendes ikke til Pløjning;

ligesom det Slags Qvæg sjælden her bliver tillagt, derimod har en Bonde 6 — 8 Koer, der tøires for det meste undertiden og have frie Græsgange. En Bonde har almindelig 5 Tdr. Hartkorn og dertil 40 — 48 Tdr. Land, men paa Øou ere nogle Boelsmænd, som kun have 2 Tdr. Hartkorn. Af Smaakreaturer holder Bonden endeel, men ingen Kalkoner. Folkelønnen stiger her som andensteds til det dobbelte imod forhen for en Snees Aar siden.

Her er meget Vildt, Dyr, Harer, Gjæs, Strandfugle o. s. v., og Grævlinger, der efter Sigende har ødelagt Pindsvinene, som fortærede tilforn Mark-Snegleне, som nu vrimle paa Agrene og gjøre betydelig Skade paa Vintersæd især Rugen, saa intet bliver tilbage. (NB. Paa Avernæcke, hvor jeg før var Præst, siger Schiødte, vare ingen Ræve, Grævlinger, Rotter, Muldvarpe eller onde Urter, et herligt Land i flere Henseender, og saalidet som det er saa frugtbar.)

Gaardmændene ere i Almindelighed velhavende, Husmændene ikke fattige, især de, som med Haandarbeide og Værktøj kan fortjene noget meer end ved sædvanligt Bondearbeide. Flittighed og Sædelighed er det karakteristiske hos Mængden, at nogle afvige derfra er en Følge af at intet i Verden er fuldkomment. De frugtbareste og bedste Egne ere Sønden paa Landet, de smukkeste og meest Skovbegroede ere i Norden. Med min Teleskop og Dollands Kikkert kan man fra Snede Kirke see ind i Sælland og see en Telegraf som staaer ved Slagelse, ja Udsigten derfra er saare vidd ind i Holsteen, Fyen og andre Egne. — Saavidt Hr. Schiødte — desværre! han er nu ej mere, den gode ædle, værdige Mand, min Ungdomsven, da han var paa Schougaarde ved Sæbye i Fyen og vi der saavelsom siden fordrev mangen en moersom Time med Samtaler, hvori vi indbyrdes lærte noget af hverandre.

Langeland svarer til sit Navn, dets store Udstrækning er 7 Mil, og Breden over og under 1 Mil, det har ingen

gen Indbugter af Stranden uden ved Kistinge, som er en lang smal Odde og hvor der er et Færgeløb over til Ærøe, her gaaer en stor Vig ind ved Hesselberg Mølle og atter et andet mindre ved Knepholm. Ved Barnkop gaaer en Fjord ind i mange Krumninger, hvori ere 4 smaae Holme, og strækker sig hen imod Maglebye Kirke. Ved Saareveile er en lille Fjord med adskillige Bugter og smaae Øer, og nogle besynderlige fremragende Odder, der giver Situationen skjønne stavante Afverlinger. Ved Søekanten Nord vaa ere nogle høje Brinker, ellers ingen Banker uden ved Fakkeberg og Tranekjær. Hele Landets Folketal skal være 7 til 8000 Sjæle. Ensde Kirke ligger meget højt, dens Taarn er et Seemærke for Sejlende, den er meget gammel af gothisk stærk Bygning og allerede 1360 fik den et Aflads-Brev af Paven. Ved Houberg er der endnu Rudera af en Slags Befæstning, og mange Gravhøje ere i Nærheden.

Jeg rejste forbi Herregaarden Nedergaard og Bøstrup Kirke, derved viste man mig Rudera af et gammelt Slot og dets Volde, og paa høire Haand længere borte ligger det grevelige Slot Tranekjær med en Mølle og Kirke i Nærheden. Slottet sees langt borte og ligger paa en flejl Banke, af stærk suffisant Bygning og har længe været bekjendt i Historien som en stærk Fæstning, omringet med Grave, dog bag ved er et lidet Bjerg som endnu er højere end Slotsbanken, og hele Omegnen er ret kjøn, da Søer, Enge, Skove og Kornmarker omringe samme. Afgrøden syntes mig dog ikke at være den bedste, men Skov og Plantningerne samt Alleerne vare skjønne.

Jeg kom forbi en liden Sø, hvori ere 4 Holme, og Buskadse paa hiin Side ret smuk for Øjet, til Tullebolle Kirke, Timmerbolle og Schrøbelev, alle smukke stærke Bygninger med Taarn, Contraster imod endeel af de lollandske Kirker. Vejene ere gode og moersomme at passere formedelst den idelige Afverling for Øjet af Kirker, Gaar,

de,

de, Byer, Huse, Qvæg, Heste, Faar, Skov, Bustadse, Enge, Marker, Stranden, Skibene o. a. desl.

Faareveile Herregaard seer ud som en lille Fæstning med hvælvet Port, Volde og stærke gammeldags Bygninger. Den ligger paa en Halvoe, har frugtbare Marker og 3 smaae Skove i Nærheden samt Udsigt til Stranden, Rudkiøbing og Thorseng.*)

Det meste af Langeland tilhører Grev Ahlefeldt Laurvig, ellers ere der desuden endeel andre komplette Herregaarde og mindre Sædegaarde, som ejes og beboes af andre, hvoraf nogle have været anlagte ved Søer og paa lave Steder for at befæste Gaarden med Grave efter de Tiders Maade, nu ere de fleste af saadanne Vandstæder udtørrede tildeels af Naturen og forvandlede til frugtbare Enge. Megen Agerdyrkningsflid fremviser sig for en agtpaagiven Rejsende, og Landets Frugtbarhed er Vidne om at det lønner Umagen og Bekostningen paa Langeland at bearbejde Jorden med al muelig Anstrængelse.

Det er just ikke ofte at Isen lægger sig af nogen Styrke her imellem og Lolland, dog veed man at Carl Gustav 1658 gik over det tilfrosne store Sund til Nakskou og belejrede samme. I den sidste svenske Krig 1715 truede Fienden vel at gjøre Landgang, men Indvaanerne vare stridbare og forsvarte Landet, som dog var vanskeligt, fordi det er saa langt og smalt.

Den

*) Over Porten staaer en latinsk Inskription:

Hardenbergiaca, qvi Stirpe oriundus Ericus.
Anna cui Conjux Rönnoviana fuit,
Et vallo et fossa has circummuniit ædes,
Ipse sit ut tuto posteritasqve loco.

Disse 4 Linier ere udførte paa Dansk i en vidtløftig Kjempevise-Form af min Broder C. A. W., som paa den Tid opholdt sig paa Langeland som Informator. Manuskriptet er ventelig i flere af hans Bekjendteres Hænder, altsaa vil jeg ikke afskrive samme, da det kun kan interessere dem, som kjender Egnen og Herregaarden.

Den langelandske Almue har noget slinkt i dens Væsen, den har noget, hvorved man bliver indtaget for den. Man maae ikke vente nogen stor Cultur i Omgang, kun det naturlige, og det som findes hos ædle Søemænd. endskjøndt disse her mindre pleje Søen end Agrene. Talebrugget har nogle sære Vendinger og noget ubevant for sællandske Øren. Bønderne ere for det meste af god Vext, tjenstvillige og gjæstfrie, men tillige varsomme i at fortroe sig alt for meget til en Udlænding. Sundhed og Munterhed hvile paa deres Aasyn, og skjønt de fleste gjøre Hoverie hører man sjælden Misfornøjelse. Selvejerne klæde sig noget pynteligere end Resten af Almuen, men ellers vedblive i den simple Tarvelighed, om man kan kalde den saa; thi Tjenestefolk vil beværtes godt, følgelig ogsaa Hosbonden, dog naar man undtager Brændevin, frembringe de selv al deres øvrige Velleunet i Mad og Drikke af Jordens og Qvægets Dyrkning og Tillæg.

Spodsberg Færgegaard, hvorfra Overfarten er til Taars i Lolland, ligger ret behagelig i Nærheden af Longelse.

Imedens Skibsfolkene bragte det Fornødne istand, for at oversætte mig og et par andre Rejsende i en stor Jolle til Lolland, satte jeg mig ned for at ordne og reenskrive noget i min Journal, men jeg kunde næsten intet tænke og huske for blotte Tanker og Ahnelser; man sagde mig at Grosserer Andreasen var druknet for nogen Tid siden her paa dette Farvand; Phantasien maae være reen naar man skal skrive, Natur og Konst har intet behageligt for den der omspændes af et frygtende Maaskee! Sjelekraften slappes naar man føler noget Ængstende; saaledes var min Stilling, ja jeg fortrød snese Gange at jeg ikke var rejst over Wemmenæs, Svendborg og Nyborg tilbage! jeg kastede Blyant og Journal, jeg vilde adsprede mig ved at tale med Selskabet, men jeg var tom for al Stof til at tale om; hverken Tobak eller Kaffe smagte mig; jeg fulgte endelig med de andre i Baaden, og det gik bedre end jeg havde formodet.

Taars

Taars Færgegaard i Lolland opnaaede vi temmelig hurtig, da Vinden var god og Strømmen med. skjondt Overfarten fra Langeland hertil er 3 stive Miil, og man sagde mig at dette Sund var det dybeste i hele Østersøen.

Friderichsdahl en Herregaard i Sandbye Sogn, en Fjerdingvej fra Færgegaarden; Egnen er meget behagelig med Udsigt til Skov og Strand. Gaarden selv kan regnes blandt en af de smukkeste i Lolland, og forskjønnes aarlig baade ud- og indvendig. Haven er stor, af omtrent 6 Tønder Lands Indhold, og er meget indbringende formedelst de mange gode Træe- og Jord-Frugter. Skovene bestaae for det meste af store Egetræer og overflødig Underskov, adskillige Irrgange ere der anlagte og en lille kjøn indhegnet Dyrehave, hvori findes en Snees gamle Daaer. Hovmarkerne grændse lige til Stranden; men af disse er der nu bortsolgt en stor Parcel for 26400 Rd. hvorpaa er opført nødvendige Bygninger, og til denne Parcel ligger 202 Tønder Land foruden en stærk Ege og Underskov af 15 Tønder Land.

Alt Bondergodset ved Friderichsdahl er udskiftet, enhver Bonde har 8 Tønder Hartkorn og dertil 40 — 48 Tdr. Land; dog gives her ogsaa Selvejergaarde paa 14 — 16 Tønder Hartkorn og derover.

Den anden Herregaard Aasentrup, i samme Sogn, har ligeledes alt Bondergodset udskiftet; ved begge Gaardene drives Avlingen uden Hoverie, allene ved Hjelp af henved 30 Huusmænd.

I Omegnen længere borte er der Mangel paa stor Skov, men just ikke paa Underskov. Torv er maadelig og sjelden at finde. Steengjerder og levende Hegn bruges ikke, men Tang og Jorddiger; med Pileplantning befliter dog Bonden sig paa de fleste Steder og noget Humle, men Kartosler ikke just meget. Hør og Hamp saaes kun sjelden, fordi hjemmegjort Tøi her ikke er en Industriegreen hos Almuen, der hellere kjøber det fornødne i Kramboden.

En

En Karls Løn er 24 — 36 Rd., en Piges 8 — 10 Rd., Daglejere faae 20 ß og Føden. Bønderne's Jorder ere inddeelte i 6 — 7 Lodder, hvoraf 3 til Kornsæd, en til Udlæg, 2 til Klever og Græsning, da Kreaturene nu for det meste tøires, og Stalofoering veed man ikke af. Bondens Vilkaar ere i Almindelighed gode, dog Værelser samt Boehave ikke overdaadige. I Klædedragten er derimod Luxus tiltaget med den forbedrede Tilstand. Selvejere klæde sig som Kjøbstædborgere; Kaffe, Flensborg Brændevin, gammelt Øl, o. desl. er nu i de fleste Bønders Huse; man spiser tit, godt og overflødigt. Huusmændene have alle Jord, og Indersters Antal er ubetydeligt. Nogle Bondergaarde udparcelleres i mindre Lodder til 1 a 2 Tønder Hartkorn, ja ogsaa Huse med $\frac{1}{2}$ Tønde Hartkorn, hvorved Folkemængden tiltager, og Velstanden virkelig forøges ved saadan Ejendoms Overladelse, og dette er Tilfældet i flere som især i Sandbye og Kiøbeløv Sogne.

Omendskjøndt meget af Friderichsdahl er bortsolgt som Parceller, er der endnu tilbage 400 Tønder Plojeland samt Eng og Skov 130 Tønder Land. Gaardens Marker ere inddeelte i 14 Lodder hver paa 25 — 30 Tønder Land, hvoraf 2 ere Brak, 2 besaaes med Vintersæd, 2 med Byg, 2 med Havre, 2 til Klever, 4 til Græsning. Ved Gaarden holdes 80 Koer og 20 Materialheste, eftersom alt drives uden Hoverie. Frue Cancellieraadinde Dons har i en halv Snees Aar gjort nogle tusinde Alen af fine Lærreder, Drejler, Dynevaar, uldne og stribede Tøjer m. v., som er saameget mere prisværdigt, da Husflid af hjemmegjort Tøj hos Almuen her er saare sjælden.*)

Sand.

*) Ved Friderichsdahl formoder jeg at der kunde blive god Salpeter, naar de gamle Stalde bleve opgravede, og dette er ligeledes Tilfældet paa flere hollandske Herregaarde; her i Sælland er gjort Prøve især paa Gisienfeldt ved at opgrave Staldene, og de dertil ansatte kyndige Mestere have frembragt Salpeter i Mængde og Godhed, saa Omkostningerne betale sig med klækkelige Renter.

Sandbye Præstegaard er liden men ret kjøn, her boede fordum den lærde Magister J. A. Dysel, som flyttede fra Tustrup Kald hertil og gjorde meget til Agerbrugets Tilvært; Haven kunde atter blive kjøn ved Umage og Eftertanke. Gaardens Hartkorn er 11 Tønder og dens Areal 63 Tønder Land. Her ere mange skjønne og gode Pileplantninger, men da Avlingen hidtil har været under Forpagtning, saa kan derom ikke være noget at sige.

Præstetienden for Sandbye Sogn er nu fastsat efter den kongelige Indbydelse med 2 Skjepper Hvede og 3 Skjepper Byg af Tønde Hartkorn, betalt efter Capitels-Taxten; og saaledes kan man regne 12 — 16 Mk. pr. Tønde Hartkorn. For Qvægtienden er efter frivillig Akkord bleven ydet af hver Gaard i Sognet 2 Skjepper Hvede. I Kiøbelev Sogn er Præstetienden fastsat ligeledes bestandig til 2 Skpr. Hvede og 2 Skjepper Byg pr. Tønde Hartkorn, men Qvægtienden 24 ß. pr. Tønde Hartkorn.*)

Taskou, den største Kjøbstad i Lolland ¾ Miil fra Taars Færgeleb, ligger ved en Fjord, der strækker sig en Miil op i Landet i mangfoldige Bugter og Krumninger, hvori findes adskillige Øer og Holme, men imellem disse er kun et Sted af den Dybde at Skibene kan opsejle til Byen. Udenfor er en Pram, som modtager Heste, Vogne og Gaaende, da de saaledes overføres en kortere Vej til Byen, for at undgaae den sidebelt længere, naar der skulde passeres ganske uden om Bigen af Fjorden.

Beliggenheden er lav, Egnen flad, tildeels taaget og ubehagelig for dem der ere bevante til Skov, Bjerge, Dale og en friere Luft, og dog med alt dette blive Indbyggerne gamle og ere ikke af svagere Constitution end andre danske Folk, da Vanen bliver den anden Natur; men dette er

*) For de fleste af disse Oplysninger om Friderichsdahl har jeg Candidat Hr. Holst at takke, da jeg vel selv har seet Egnen paa Vejen fra Taars, men blot seet den.

er just ikke Tilfældet for alle Udlændinge som der første Be-
pæl. Jevnligen fornemmes Vinde fra See- og Landsiden, som dog noget forbedrer og renser Luften.

Jordarten omkring Nakskou bestaaer meest af den gule fede Leer, som er særdeles frugtbar, naar dette Leer plejes og behandles i rette Tid hverken for tør eller for vaad — men i saadan Leerart ere Vandaarer sjeldne og derfor er got og drikkeligt Vand saare vanskeligt her at tilvejebringe endog ved de dybeste Brønde, imidlertid er her dog i Nærheden en Kilde som har Vand, der just ikke er ildesmagende.

Saxo taler om Lollikerne, men han nævner ikke Nakskou, følgelig er den paa hans Tid ikke meget bekjendt, men 1266 nævnes den i Erik Glippings Regjerings Aar som en dansk Kjøbstad. Byen ligger saare bequem for Handelen, og har virkelig endeel Kjøbmænd, som baade kjøbe og sælge betydeligt, og vilde nogle tage sig tilbørlig af Strandfiskeriet, saa var her i flere Henseender dertil den forønskede Lejlighed; men der maae være vigtige Aarsager at dette ikke skeer i det Store.

At Nakskou har været fordum befæstet vises endnu tydelige Spor til, ventelig ere disse Volde opkastede først af Friderik 2 og siden af de følgende Konger ere Fæstningsværkerne forbedrede og udvidede, da det gamle Slot Engelsborg der i Nærheden blev ødelagt; men i den Svenske Krig 1659 ere disse stærke Forskandsninger og Bastioner bleven indtagne og ruinerede.

Kirken er stor og anseelig, den havde fordum et meget højt Spiir, men Stormen nedstyrtede det efter 7 Aar og siden er det ikke opsadt. I Kirkens Muur ud imod Havnen sidde 5 Kugler indskudte i Krigens Tid af de Svenske. Stadens Gader ere store, brede og got broelagte, de har 3 Hovedgader og endeel ikke just smale Stræder, Bygningerne ere ret kjønne og nogle endog opførte med Smag, der skal være ialt henimod 400 Vaaninger og omtrent tusinde Sjæle; her er en latinsk Skole, bekjendt i

vor

vore Tider af Baye, der skrev det ypperlige Skrift Statens Ven. Raadstuen har intet udmærkende hos sig.

Christianssæde et Grevskab, Bygningerne ere af 3 Etokværk, meget zirlige i alle Dele, og udpyntes immer efter Nutidens Smag; indvendig skal der være herlige Værelser, Malerier og andre Seværdigheder, men jeg var ikke uden allene en blot Tilskuer paa det Udvendige; Grave og Træer omgive Palæet, Haven har alt hvad man kan formode hos saa prægtigt et Baaningshuus, men at opregne det alt kunde jeg ikke — desuden blev det ufuldstændigt i saa stor en Mængde af Behageligheder for Øjet. Situationen og Omegnen har jeg ikke kunnet finde smuk eller saa indtagende som andre ville forsikre mig — dog har jeg siden hørt at fra Palæets høje Altan skal være en saare skjøn Udsigt til fjernere Skove, Strand, Kirker, Gaarde og andre afvexlende Gjenstande. Til Gaarden ere meget gode Kornmarker og skjønt Overg, noget borte betydelige Skove; og Bøndernes Tilstand skal nu være særdeles god.

Til Grevskabet henhører endnu 5 andre større og mindre Gaarde, hvis Bønder ved Grevens Bestræbelse og store Bekostninger ere udskiftede og tiltage i Velstand, da forhen deres Vilkaar vare kun maadelige. Skovene ere indfredede, taxerede og behandles forstmæssig, de skal udgjøre henimod 4000 Tdr. Land til alle Gaardene. Paa Pederstrup er der et bekjendt godt Stutterie af en forædlet Race. Kirker og Skoler paa Grevskabet ere oppyntede og tildeels udvidede. Bøndernes Landgilde og Hoverie er formindsket eller ganske eftergivet imod en billig Betaling; og der gjøres overalt mange gode Indretninger for at Almuen skal forbedres baade paa Sjæls og Legems Vegne, da Oplysning, Velstand og Sundhedens Vedligeholdelse ere de store Øjemeder, hvortil man hensigter. Men andre ædelmodige og tænkende Godsejere i Lolland gjøre sig ligeledes al Flid for at lette Bøndernes Vilkaar, og fremme Oplysningen, især fra Skolerne af.

Sjæ-

Søeholt, en Herregaard tæt ved Mariboe Søe, omgivet af Skov og Buskadse; Hovedbygningen er 2 Etager Grundmuur, af fortræffelig Arkitektur i sin Tid, derhos ere 2de Fløibygninger, og et nær lille Kapel. Indvendig skal Værelserne forhen have været usædvanlig prægtige saavelsom den Tids Anlæg af Haven, da Geheimeraad Lützou ejede Stedet, og især Haven skal da have været magelös i Landet formedelst de mange Seværdigheder, hvoraf dog endnu kjendes mange Beviser; der skal da have været Malerier i Værelserne, som paa den Tid vurderedes for 30000 Rd., og hvad vilde de ikke nu have havt en langt höjere Pris? Endnu er Gaarden smuk, og Haven behagelig for Øjet, især ved Udsigten til den første Søe, hvor man seer Vand, Holme med Træer, smaae udstikkende Odder, atter Øer, og paa hiin Side Skove, Engestrøfte, Kirker, Landsbyer, Staden Mariboe, smaae Baade, Fiskere, og meget af deslige Skjønheder.

Stalden, Laden og Mejeriet ere næsten nye og særdeles godt indrettede, og ganske hensigtsmæssige til Agerbruget og alle dertil udfordrende Ting. Gaarden har 9 Marker, hver paa omtrent 50 Tønder Land, foruden 3 betydelige Enge. Der holdes 200 Koer og 40 Heste foruden endeel Faar og andre smaae Kreature. Man formoder at Hoveriet skal eftergives og Bønderne blive Selvejere.

Betydelige Skove henhøre til Gaarden, næsten af 500 Tønder Lands Areal, med megen Underskov, som alt er indfredet, mange nye Plantninger ere foretagne hist og her i Skovene, saa ingen Plet er aaben, hvorved Skiytten Schrøder har gjort sig særdeles fortjent som forstkyndig, da disse Plantninger ere skeete ved ham og hans Bestyrelse. Høsljeringen af naturligt Græs gjør aarlig omtrent 400 Læs; her er og et Teglværk, som forhen leverede særdeles gode Produkter af forskjellige Sorter.

Til Gaarden høre betydelige Tiender, saasom Fuglse Kirke med enkelt, Krønge og Holebye med dobbelt, og Busse Kirke med trefobbelt Tiende; da Præsten nyder en bestemt aarlig Rente, som af Kongen er confirmeret, rigtig nok til sin Fordeel for Præsten paa den Tid den skeete, men nu neppe!!

Bondergodset til Soeholt bestaaer af 47 Gaarde, og mangfoldige Huse; alt udskiftet og tildeels indhegnet. Jorderne ere gode og til de fleste ere Torveskiær og Gjærdselhugst, saa Almuens Tilstand meget forbedres nu siden Udskiftningen. En Bonde har 4 til 6 Koer, og følgelig ikke kan sælge Smør, men maaskee han siden indseer at der er sand Fordeel ved at holde flere Koer og færre Heste, ligesom Tilfældet nu er andre Steder, og hvorved den fyenske Bonde især har saare meget tiltaget i Velstand og bedre Forfatning end forhen, da de mange Heste opaade Alting. Efter 4 Aars Hvile saaer Bonden Havre i Grønjord og gjøder derpaa til Vintersæd, fornemmelig Hvede, derefter Ærter og siden Byg med Klever, og her er den Bonde, som paa 4 Tønder Land har avlet over 20 Læs Kleverhøe, thi vel tøires Kreaturene paa sidste Aars Klever eller efter Afhugningen, men Staldfodringen er ubekjendt. Ærtesæden, baade af graae og af hvide, er meget almindelig, saavelsom Vikker, men Rugsæden kun ubetydelig. Man har nu Erfaring om, at Hejren, der afkastes fra Hvede og Rug, er meget brugbar og anvendelig til at fede Svin med, naar den kaages og bringes noget i Gjæring, ved passende Tilsætning af Vegetabilia.

Fiskeriet af Soeholt Soe er saa betydeligt at samme er bortforpagtet for en ikke liden aarlig Afgivt. Og Jagten af stort og smaat Vildt, saavelsom Agerhøns og andre vilde Fugle, er iblandt de bedste i Lolland.

Plovene ere som de sædvanlige i Sælland, men Stubbeplejning er ubekjendt her, Steengjærder bruges ikke meget,

get, endskjøndt der er Materialier nok dertil, men dobbelte Grøfter, som undertiden bevlantes med levende Vært, er den almindelige Hegn, hvoraf, især større og mindre Pileſorter, særdeles lægges Vind paa af Alle baade i og udenfor Bondeſtanden. Tjeneſteſolk her faaer vel ikke saa stor Løn som i de andre Provindſer, men de vil spiſe og drikke særdeles godt, og intet maae spares, især paa Suulvahre, om man vil have og holde Arbejdere; thi Bonden beværter ſine Folk undertiden over Evne. Almuens Vilkaar og Tilſtand er ellers ikke saa god som i Sælland, thi vel findes her nogle meget rige og formuende, men Mængden er i maadelig Forfatning, især paa de Steder der endnu ligge i Fælledskab, da Udskiftningen allevegne bevirker Driftighed og bedre Vilkaar, naar Bonden ſelv vil ſtræbe.

Her er lagt en Plan og gjort Begyndelſen til, at alle Godſets Bønder skal blive Selvejere, saafremt de ſelv kan indſee og skjønne derpaa, og tilvejebringe Renterne af den udfordrende Summa.*)

Fra Præſten i Holebye har jeg erholdet nogle Oplysninger om Agerdyrkningen i begge hans Sogne, men da diſſe næſten ere overeenſtemmende med ovenſtaaende om Søeholt, ſom ligger tæt derved, og Bønderne nyelig ere udskiftede, saa forbigaaes samme, især da jeg forhen har meldt noget om Præſtegaardens Jorder der, ſom jeg ſelv tog i Øjeſyn.

Østofte Præſtegaard er ſtor, smuk og anſeelig bygget, Værelſerne og alle Udhuſene svare fuldkommen til deres Beſtemmelſe, og Haven er sjælden i ſit Slags med mange Hække, Alleer, Frugttræer, Lyſthuſe, engelſke Anlæg, ſtore Buſkadſer, alle Sorter Jordfrugter, og kort en af de

*) Nogle af diſſe Efterretninger om Søeholt ere mig tilſendte af Hr. Forvalter Andreaſen, dateret den 30te December 1801 og her i forkortet Uddrag fremſatte.

de skjønneste Præstegaards-Haver; jeg siger ikke den allerskjønneste, thi i Jylland har jeg seet Haver ved nogle Præstegaarde, som overtræffe denne. Iblandt de mange Sindbilleder findes der en Mindesteen om en æret Velynder, og andre Seværdigheder. Præsten der er en Søn af den lærde Magister J. H. Dysel, som kom fra Sandbye hertil, og gjorde mange ypperlige Forbedringer ved Marken, Skoven, Haven og Værelserne, og den anlagte gode Plan fortsætter Sønnen med heldig Fremgang.*) Til Præstegaarden er betydelig Skov, megen Buskadse, veldyrkede Marker og Enge, og Kaldet selv er et af de store, hvorfor der her, som flere Steder i Lolland, maae være residerende Kapellan. Hartkornet er 14 Tønder til Præstegaarden, hvis Areal er 54 Tønder Ager, 23 Tønder Eng, 54 Tønder Skov, Buskadse og Tørvemose; Agerjorden er indeelt i 7 Lodder, hver paa 7 til 8 Tønder Land, og drives i følgende Orden: Hvede, graae Ærter, Byg med Klever, som første Aar saaes.

I Omegnen af Østofte er stor Mangel paa Steen, hvorfor man maae bruge Grøfter til de faa Vænger, som ere indhegnede, da ingen Udskiftning hos Bonden endnu har havt Sted. Ved Bandholm fiskes noget, især Flyndre, men et Selskab har nu forenet sig om at drive Fiskeriet i det Hele paa en tilborligere Maade. Megen Pileplantning findes hos Bønderne, men af levende Gjærder ingen, da de hellere flette deres Hegn med Piil eller opføre Riisgjerder. De sædvanlige Plove findes allevegne, dog har Præsten en engelsk Plov uden Hjul, men finder den uduelig paa disse stærk leerede Jorder: Smaakreature, Gjæs, Svin,

*) I Magister Dysels alderende Dage blev han næsten blind, og skrev nogle flydende Vers, under Titel: Tanker i Tusmørket, som ere meget moersomme, og fortjener at læses, især da han blot har dicteret dem og ikke kunde see at skrive. Hans mange andre Skrifter opregnes hos Worm i hans Lexicon.

Sviin og Faar gaae paa Brakjorden, men naar Gjødningen er nedpløjet om Midsommer, saa er der ikke noget Græs for dem til Trivelse, og mange omkomme saaledes af Mangel inden Mikkelsdag. Skov er der Overflødighed af, og enhver Bonde har sin indfredede Skovspart, hvor Ege og Bøge tilhører Godsejeren, men Underskoven har Bonden selv Frihed at bruge til Skikkelighed.

Østofte Sogn har 756 Tønder contribuabelt Hartkorn, og i Almindelighed velhavende Bønder, hvoraf nogle have mange Penge paa Rente, og dog hos de fleste er intet andet at sælge end Hvede, Byg og Ærter; thi af de faa Køer, som løbe paa de usle fortørrede Fælleder, skal der neppe være Smør til Huusholdningen som udfordres her, da Alting til Fødevahre i Overflødighed skal haves.

Præstegaarden holder 9 Heste, 32 Qvægshøveder, 16 Faar, 20 Sviin, alt af fortrinlig god Race, men nogle af Bøndernes ere almindelige Heste og Qvæg, ihvorvel andre faa dog beflitte sig paa færre og større Heste saavelsom Køer af en melkerigere Art. *)

Hillested, en meget lang Bondebye med mange Vaaninger der just ikke ere smukke, og utallige Piil baade ved Gjærder og paa Gaden. Paa dens Marker kunde endeel gavnlige Forbedringer foretages i flere Henseender, men hvor der er Fælledskab, er det ikke saa godt at iværksætte; videre fortsatte jeg Rejsen igjennem Fuglsøe, Øster-Ulslew til Uldriksdahl, som ligger ret kiønt ved en færsk Søe, 2 Miil i Omkreds, som har adskillige Sorter Fiske. Bygningerne ere ikke efter Nutidens Smag, men i fordums Dage have været prægtige, da baade disse og Haven ere af Geheimeraad Lützovs Anlæg; det Hele er smukt situeret ved Søen og har Skov i Omkredsen. Markerne kunde jeg ikke

*) For nogle af disse Oplysninger har jeg Hr. Pastor Dyssel at takke. Det øvrige saae og erfarede jeg selv ved min Nærværelse i Østofte 1802.

ke synderlig bedømme, thi det var henimod Aften, da jeg videre fremvandrede til Herridslev. I Nærheden skal have ligget det fordums Roverslot Frejle, hvoraf Ordsproget endnu lyder: „de Frejle Skalke."

Nysted Kjøbstad har den smukkeste Beliggenhed i Lolland, da her er Skov, Vand, Banker og nogle Dale, vel er Byen ikke saa stor og kjøn som Nakskov, men i Situation, frisk Luft, bedre Vand og god Havn har den meget forud; dens høje Kirkespir, Huse og Vejrmøde giver sig fordeelagtigt ud, naar man kommer tilrejsende.

Til Nysted Bye ligger $37\frac{1}{2}$ saakaldede Kongejorder, hver omtrent paa 8 Tønder Pløjeland, disse vare forhen bortfæstede paa Livstid imod en ringe aarlig Afgift, nemlig 20 Mk. 5 ß hver, men blive nu efter kongelig Ordre ligesom deres Fæstere bortdøe ved offentlig Auction bortlejede paa visse Aar. Disse Jorder ligge i 3 Marker tæt op til Byen. Desuden endeel Jorder som deels tilhører Kirken og de Fattige, og deels Private. Nogle af dem har fra Arilds Tid lagt i Vænger, og endeel bleve for en Snees Aar siden udskiftet, hvorved den 4de Mark medgik, da Byens Jorder forhen laae i 4 Marker. Østen for Nysted laae før Reformationen et Munkekloster, formodentlig af Carteüser-Ordenen, dette blev seculariseret, og med dens Kirke og øvrige Bygninger nedbrudt. Dette Kloster ejede en Mark, noget mindre end en af de forhen omtalte. Denne Mark blev af daværende Konge skjænket til Byen, saaledes at ethvert Huus og Gaard fik deraf et proportionneret Stykke, men ved Dødsfald, Kjøb og Salg er denne Plan forrykket og Ejendommen er kommen fra Stæderne og nu i nogle Enkeltes Hænder, som tildeels har udskiftet disse samlede Ejendomme i særskilte Vænger. Pladsen, hvor Klosteret har staaet tilligemed dens Have, blev som frie Hovedgaardstæt indtaget under Aalholm, som da tilhørte Hans Maj:stæt Kongen. Dette Vrnge, nu Spurres Haven kaldet, er af Aalholms Ejer siden solgt til en pri-

privat Mand i Nysted, og har havt forskjællige Ejere. Der er optaget Ruiner af Klosteret, nemlig mange tusinde brændte Steen, og nærværende Ejer Told- og Consumtions-Inspecteuren har ligesaa ladet optage nogle brændte Steen, og nogle tusinde Læs Kampesteen, som til Grundsteen have de lagt under endeel meget betydelige Bygninger. Af disse Steen ere nogle hundrede Favne Steengjærder blevne opførte om dette og flere Vænger, som samme Mand ejer og ved denne Leilighed ere fundne i Klosterhaven Beenrader af adskillige Liig, der har været lagte i en muret Begravelse, hvis hvide Udspækning Tidens Tand endnu ikke har kunnet beskadige, med brændte Steen, murede Vandrender under Jorden ꝛc. Til Byen hører endelig et Overdrev paa 215 Tønder Land, som desto værre ikke benyttes tilbørlig, fordi Byens Indvaanere derom ikke kan blive enige.

Af Vinterkorn avles der ⅔ Hvede imod ⅓ Rug, saa avles og mere Byg end Havre, til Ærtemark indtages det halve af Brakmarken, og saaes der endeel Klever, som voxer i disse Jorder meget frodig.

Skov ejer Byen ikke, og lider derfor Besværlighed med at faae noget til at holde dens mangfoldige Gjærder vedlige med. Tørveskjær findes vel i Klostermarken, men det er tildeels opskaaret og tildeels i faa Mænds Eje. Fiskeriet skal have været betydelig i ældre Tider, nu derimod er det ringe, da det mangler her paa duelige Fiskere. Et andet Slags Fangst fortjener derimod at anmærkes her. I stormende Vejr søge Sælhundene, hvoraf der er en Mængde her, Tilflugt paa de tørre Holme, paa det noget over en Mil herfra liggende Rødsand. Naar Stormen er af Vesten falder almindelig Vandet betydelig, hvorved Holmen bliver større, og disse Dyr faae derved langt til Vandet. En driftig Mand, Strandings-Commissionær Borgerkapitain og Kiøbmand Kielsen, har fundet paa at betjene sig af denne Leilighed, med flere at seile ud ved gunstige Aspecter for at overfalde disse paa Sandet liggende Dyr og slaae dem ihjel.

Flere tusinde ere paa denne Maade dræbte, og sjælden undgaaer dem ved gunstig Lejlighed en eneste; den største Fangst der nogensinde paa denne Maade er gjort, skete i Foraaret 1802, da af 4 Mænd i faa Timer 915 Stkr., for største Parten store, bleve dræbte, og ikke en eneste fik Lejlighed til at undgaae. Denne Fangst er meget fordeelagtig, allerhelst i disse Tider, da Trannen har været saa kostbar, og har ophjulpet adskillige Familier her.

Nogle tusinde Favne Steengjærder ere i ældre og nyere Tider blevne opførte, og der ere Steen nok tilbage til ligesaa mange. Og har Byens Indvaanere med Held betjent dem af det i Mængde opskydende Tang til Gjærder, naar der sættes et lavt Steengjerde fra Bunden af. Disse Gjærder frede godt og ere varige. Levende Gjærder vil ikke lykkes her. En Mængde Pile ere plantede, som kunde hjelpe meget til Hegn, men slette Mennesker har nu fundet paa at hugge Pilene om for at stjæle dem til Brænde, dette nedslaaer ganske Lysten til at opelske disse nyttige Træer.

Tjenestefolk og Daglejere af Byen og Omegnen kan faaes. En Avlskarl faaer 20 Rd., en Pige 6 a 8 Rd., en Daglejer, som faaer Kost, 8 a 10 ß., foruden Kost 24 ß. I Almindelighed høres det Klagemaal, at de ikke ere flittige, vil leve godt, og Karlfolkene, naar de skal arbejde, vil have 3 Gange Brændevin daglig.

Byens Beliggenhed er saare skjøn, Strand, Søe og frugtbare Marker omringe den, smaae Banker og jævne Forhøininger fortrylle Øjet. Ejeren til det et Bøsseskud fra Nysted beliggende gamle Slot Christiansholm kaldet, som skal være den ældste Bygning i Dannemark, har anlagt meget skjønne op til Indgangen til Byen gaaende, med Linde beplantede Spadseregange, hvorved Nysteds Indvaanere fryde sig fremfor nogen Kjøbstad her i Landet. Klub haves paa denne Tid ikke her, ellers er Omgangen utvungen, selskabelig og vennehuld.

Den

Den skjønne Egn, de frugtbare Jorder og romantiske Udsigter opmuntre den bedre Deel af Byens Indvaanere til heldig Havedyrkning, som dog af de lavere Folkeklasser meget forsømmes. Humle, Hør og Kartofler bliver med megen Held dyrket.

Husflid findes der lidet af hos smaae Borgere, desto mere ere andre derfor at rose. En meget betydelig Stivelse-Fabrique, som ligger imellem Nysted og Christiansholm, imellem Stranden og en særk Sø paa Nysted Grund, kan her ikke forbigaaes. Fabriquen forarbejder, naar Høsten ikke hindrer, ugentlig 50 Tønder Hvede til Stivelse, som giver dens Ejere gode Fordele, og Smaaefolk her i Byen har Fordele deraf, deels med Fortjeneste for Arbeide ved Fabriquen, og deels med det saakaldte Slud, som falder af, og overlades imod ringe Betaling til at fede Svin og opføde andre Kreature med.

Konge-Tienden her er skjænket til Kirken og Sognepræsten. Med Kirken, som er rig, har gode Indkomster, er smuk og i god Stand, har Indvaanerne en moderat Accord, men Præste-Tienden, som i utænkelige Tider har været accorderet, gives nu af de fleste i Kjær, men paa Marken, da en almindelig Accord, selv efter den kongelige Indbydelse, ikke har været at opnaae. 10 a 12000 Tønder Korn blive omtrent herfra udskibet om Aaret, meest Hvede og Byg, men dog ogsaa nogle 100 Tønder Rug, Ærter og Havre. Udførselen af andre Sorter Vare er ubetydelig, dog udføres herfra endeel Smør, Ost og Stivelse, som deels føres til Kjøbenhavn, hvor Ejerne holde et betydeligt Oplag, og undertiden til udenlandske Stæder.

Byen ejer 5 Fartøjer, alle Jagter af forskjellige Læsters Drægtighed. En bestandig vedvarende Havne-Commission er af Hans Majestæt anordnet, som ved Hjelp af en paalagt Afgift af ud- og indgaaende Skibe og Vahre, og ved Laan af Kredit-Kassen, har foranstaltet Skibbroen

istandsat samt bygt en Mudderpram med Maskine til at opmuddre i den skjønne rummelige og sikkre Havn her, hvortil nu er samlet fornødne Kræfter, og som i tilstundende Sommer under Havnefogdens Opsigt skal foretages.

Her lever 5 a 6 Familier blot af Avlingen. Haandværksstanden er slet besat, der fesler Tømmermand, Hjulmand, Reebslager, Garver, Kobbersmed, Blikkenslager, Pottemager, Maler, Uhrmager, Rokkedrejer, Hattemager og Glarmester, som alle, naar det var dueligt Folk, godt kunde leve her. Overalt er Nysted for sine naturlige Fordele ikke bekjendt nok, og fortjente Vedkommendes fortrinlige Opmærksomhed og Understøttelse i flere Henseender.*)

Promenaden uden om Staden er meget indtagende og afvexlende for Øjet, Torvet er stort men tildeels ikke broelagt, der laae en stor Mængde Ege og Bøgestøvler, og nede ved Skibsbroen var forskjellige Sorter Fyrre- og Egetømmer. Broen er lang og bred men gammel.**) I Hovedgaden ere nogle kjønne Huse, men i de andre Strøder endeel Straatækte og gamle. Bag ved Byen ere adskillige nydelige Haver, vel indhegnede og mangfoldige Piil i Grøfterne paa Siden af Vejene***) og Christiansholms Have er dejlig. Jeg

*) For dette udførlige om Nysted har jeg Hr. Kjøbmand Mackeprang der paa Stedet at takke.

**) Nu siden den nye Indretning at Postvognerne skal gaae fra Nysted til Kiel og Heiligenhaven med Reisende visse Bestdage, saa giver dette Færgested nye Næringsveje for endeel af Borgerne og andre, og ventelig bli'r nu Skibsbroen og endeel flere Ting istandsat til Bequemmelighed for Reisende.

***) Christiansholms Avling er betydelig, der er 9 Marker, hver paa 60 Tønder Land desforuden er der Enge og andre Løkker paa 147 Tønder Land til Høe og Græsning. Skovene indeholde noget

Jeg maatte vente temmelig længe førend jeg fik Vogn fra Nysted, da Hestene vare vandrede langt ud i Marken, saa Vognmanden ikke kunde komme til den bestemte Tid, men jeg moerede mig ret godt hos de gjæstfrie venskabelige Folk, og derved fik Lejlighed atter at gjøre en Svadseretour paa den anden Side Byen henimod Taagense, hvor der er en lang Skovstrækning og smuk Udsigt over Stranden til Falster.

Kiettinge Præstegaard er gammel, men dog ret god; Landsbyen er stor og har gode Gaarde, og Kirken er en af de kjønne i Lolland, derfra til Frejlsv gaaer en stor bred Vej med endeel udstottede nye Gaarde paa Siderne, man seer endeel flettede Gjærder, atter høje Riisgjærder, passerer en sumpig Krat og en skummel Skov, hvor der hist og her sjnes i sjærn Fraskand: en Gaard, et Huus, nogle Agre, et Glimt af Sundet ved Falster, atter Cirkel af store Skove, over en flem stenet Vej, med Buskads indhegnet, tat forbie Herregaarden Juglsang, hvis Lysthuus paa en Forhøjning i Haven sees langt borte, og er udpyntet med alt hvad der kan tildrage sig Opmærksomheden i god Smag og nye Arkitektur. Gaardens nydelige Bygninger kunde jeg kun see som Forbierejsende, men Tiden tillod mig ikke lang Ophold, da min Bestemmelse var at komme over Sundbye Færgested endnu inden Aften. Her var atter god Vej, mange Pille-Alleer, Steengjærder, ejendynlig Agerdyrkningsflid, herligt Qvæg og en behagelig Egn, saavidt Lolland kan have.

Flintinge Præstegaard er meget smuk teglhængt, med store vel indrettede Værelser, og en Have der har kostet

get over 200 Tønder Land. Til Gaardens Drift ere 102 Hoveriebønder og Tienden der oppebæres in Natura af 690 Tønder Hartkorn i flere Sogne; saa Gaarden foruden sin gode trofaste Bygning har Anseelighed, der anbefaler den endog i Henseende til et stort Mejerie.

Umage baade at anlægge og vedligeholde med Hække, Alleer, Buegange, Lysthuse, Blomster, Træer og Jordfrugter, med en vid Udsigt til Falster og Skibene i Sundet. Præstegaarden har kun ½ Tønde Hartkorn, men desto mere i Tiende, da Sognet bestaaer af 958 Tønder Hartkorn.

I Svendbye Færgegaard sad jeg imedens Regnen varede, og ønskede at kunde skrive en Karakteristik over den lollandske Almue, som den Yonge har skrevet om den sællandske; men det bli'r kun et blot Ønske, jeg har for liden og indskrænket Sagkundskab om Landets Forfatning, jeg vil derfore blot laane nogle enkelte Træk af andres Samlinger over dette Emne.

Lollands Hartkorn er 19366 Tønder, er et meget frugtbart Land, men hvad der skal kjøbes til Almuens Fornødenheder er naturligviis dyrt. Bonden lever for godt, spiser tidt og meget. Stranden omgiver Øen og dog forsømmes Fiskeriet, men deels Folkemangel deels Hoverietjeneste hindrer denne Næringsvei at komme til nogen Fuldkommenhed. En vaad Sommer er en stor Ulykke for Landet i Hensende til Afgrøden. Nogle Egne have Mangel baade paa Torv og Brænde. Klædedragten er tarvelig, men slet ikke smuk, hverken hos Mandfolk eller Fruentimmer.

Brændevin, Suul, Hvedekage, o. s. v., i god Forraad er de nødvendige Artikler i Bondens Huusholdning. Maaskee vrede og den taagede Luft tilsammentagne ogsaa ere Aarsagen at de fleste Bønder ikke have nogen anseelig Vext eller noget raskt og fermt i deres Væsen, og at især Fremmede ere saameget udsatte for de slemme Febersygdomme. Tilforn har det været en Sætning, at Bonden levede vel fra Høsten til Juul, men siden kun tarvelig, nu siden Udskiftningerne passer de fleste dog paa at sætte Tæring efter Næring hele Aaret, og deres Afgrøde bliver nu ogsaa overflødigere; Bonden er ikke doven, men han gjør ej heller meget meer end efter Forfædrenes Vedtægter. Han er ik-

k:

ke ond eller vranten, men Gjæstfrihed og Beleverenhed i Omgang er just ikke karaktertisisk. Fordomme hævdes hos dem saalænge mueligt, og endskjønt de have stor Respekt for Øvrighed, Herskab og Forvalter, saa lade de sig ikke just meget let overtale til noget Nyt i Agerbruget, uden at Fordelen deraf kan bevises med flere Exempler. Grove Laster ere ikke herskende, thi at en Tyvebande kan existere har og været Tilfældet i andre danske Provindser; men at Culturen i deres Væsen er mindre fiin end deres som boe i Nærheden af Hovedstaden eller andensteds, hvor Omgang med flere offliber noget af det Stive og Raa, er en naturlig Følge af at Landet er en Øe, og langt borte fra de just store Steder.

I Lolland ere nogle Talemaader som ikke findes i de andre Provindser, saasom: Stjovel, o: et Badekjær. Hensigt, o: Paapassenhed. Kryl, o: et lidet spædt Barn. Opled, o: Overdelen af en Særk. Ampling, o: et stort Stykke. Tee, o: Anseelse. Skrub, o: Buskadse. Düsf, o: Rivningen paa Ageren. Primsine, o: nyttige Ophævelse. Dæse, o: slemt Slud og Taage. Forri, o: derfor. Gipol, o: Haandfuld. Pelement, o: Forlegenhed. Snating, o: skidenfærdig; og mangfoldige andre flere, som idelig høres især blandt Almuen.

Mange lærde og klygtige Mænd har Lolland endnu og har havt fordum: Den store svenske General M. Steens buk er født i Schoulænge 1659. Cantzler Arild Hvidts feldt paa Berridsgaard 1548. Nic. Hemming 1513. Peder Ore paa Nielstrup. Mogens Gise paa Kierstrup. Rektor Chr. Falster i Branderslev. Joh. Stechomus og Professor Thestrup i Nakskou. Laurits Thura Sammesteds. Biskop N. E. Balle i Vestenskov 1744 o. a. fl.

Og i vore Tider har Landet endeel berømmelige og velstuderede Mænd, saasom: Dr. Sandøe, Pastor Boyien.*)

J.

*) Nu Biskop i Lolland og Falster.

J. K. Trøjel, S. J. Brøndsted, C. E. Schultz, A. Borch, M. Schwartzkop, J. Borch, F. C. Krag, og mange flere, som jeg just ikke kjender, især fra den litteraire Side. Lolland har ogsaa endeel forstandige og tænkende Godsejere, Forvagtere og Embedsmænd, der hver i sit Fag opgive følgeværdige Exempler; og blandt Bondestanden gives der og nogle, som vise, at de ved Dannelse kunde have blevet Genier.

Nyekjøbing i Falster er næsten ganske omgivet med Vand, thi Guldborg Sund gjør en Indbugt henved den gamle Slotshave, fra hvis yderste Kant igjen løber en lille Aae paa den sydlige Side af Byen ud i Stranden. Der er 2 store vel brolagde Gader og endeel mindre Stræder, hvori ere mange kjønne tildeels zirlige Bygninger af god Smag. Promenaderne omkring Byen ere dejlige og indtagende, men naar man kommer til Banken hvor Slottet har staaet, føler man nye Beviis paa, at alle, endog de skjønneste og prægtigste Ting ere forgjængelige, især da dette Slot var indrettet med al muelig Bequemmelighed, Pynt og Zirlighed til Beboelse for Dronningerne Sophia Amalia og Charlotte, som begge erindres længe i Falster for Dyd, Gudsfrygt og Vindskibelighed især i Fabriqvevæsenet. Man har endnu Tegning tilbage af dette prægtige Slot med alle sine Spire, Taarn, 2etages Bygninger, Gaarde, Haver o. s. v., som alt laae tæt ved Sundet, og var den Tid en af de smukkeste i Landet end og i Hensyn til den sjældne Situation, og der hvor forhen var Slot, er nu en Vejrmølle.

Byen har et anseeligt stort Torv, og der ligger Raadstuen, i hvis ene Ende er den latinske Skole, af gammeldags Bygning. Ved Sognekirken er atter en stor Plads og derhos ligger Hospitalet, der seer ud som en Kirke, da det har et takket Taarn og samme Bygningsform. Strax derved er den forrige Slotshave, som endnu holdes i god Stand af Ejeren, derfra følger man den

til

lille Aae, som gaaer i mange Krumninger ned til Stranden, hvor 2 gode Skibsbroer ere anlagte, hvortil temmelig store Skibe kan anlægge og ellers ere for Rejsende der passere over Sundet herfra til Lolland. Byen har et got Gjæstgivervsted, herligt Springvand i de fleeste Gaarde, som ved Render ere indledede fra Spetofte, og gode Kornmarker samt Græsning, saavidt jeg ved en kort Spadseretour kunde bedømme, da Afgroden stod meget fortræffelig. Efter mit Tykke er Nyekjøbing et dejligt Sted, hvor man ikke saa let kan blive melankolsk som paa endeel andre Steder, der har saa mange Modbydeligheder for Sandserne.

Byen har 212 Huse, 130 Borgere og omtrent 700 Sjæle; der ere endeel gode Professionister, en halv Snees Skippere, Handelen er ikke ubetydelig især med Udførsel af Landets Kornvahre. Da Slottet var beboet, havde Kjøbmænd, Professionister og mange andre store Fordele formedelst Afsætning til de Kongelige Betjentere og Rejsende, og altsaa var Tilstanden den Gang bedre end nu. Her er 2 Danske Skoler, som skal være i god Forfatning, og Hospitalet har mange Lemmer, som nyde en skikkelig Uge-Gage. At Nyekjøbing endog i sine Velmagts Dage ikke har just været meget folkerig imod andre Lollandske og Falsterske Steder, seer man af en gammel Skatteligning over hele Landet saaledes*) til Prindsessestyr i Christian den 4des Tid 1671.

Ud-

*) Nyekjøbing skal give	50 Daler	Helsingør skal give	250 Daler
Nyested . .	25 —	Slagelse . .	87 —
Sorkjøbing . .	12 —	Nyborg . . .	75 —
Stubbekjøbing .	50 —	Svinburg . .	100 —
Nakskou . .	200 —	Ottense . .	550 —
Rudkjøbing . .	25 —	Faaborg . .	62 —
Steege . . .	37 —	Assens . .	125 —
Kjøge . . .	250 —	Kierteminde .	100 —
Skjelskjør .	100 —	Colding . . .	150 —
Callundborg .	75 —	Ribe . . .	375 —
Nestved . .	125 —	Aalborg . .	625 —

Ro-

Uden for Byen er Alting grønt, især saae jeg nogle fortræffelige Klever Agre; denne Græsarts Dyrkning har gjort hele Riget stor Fordeel, især hvor Udskiftningerne have Sted. Jeg erindrer ved denne Leilighed at en Grevinde Marbeuf blev i Revolutions-Perioden i Frankerig halshugget, een af Klagevoſterne imod denne unge Enke, der ellers viiſte de Fattige saa megen Godgjerenhed, var, at hun havde ladet store Strækker Land besaae med Klever, for at gjøre Kornpriserne høiere, men hun var Ejer af store Godser der vurderedes for mange Tønder Guld, og nu hjemfaldt disse til Nationen; vidtløftigere herom taler Hamburger Zeitung 18 Febr. 1794. Gud skee Lov, at de Franske nu kan saae Klever, uden derfor at tiltales paa Ære, Liv og Gods.

Weggerløse Sogn har af de 74 Gaardmænd, der ligge til Sognet, kuns een Gaard i Marbek, een Gaard med 1½ Gaards Jord i Højet, og 2 samlede i Rabierg udskiftet. De andre ligge alle i Fælledskab. De høieste Gaarde af Hartkorn i Sognet er 9 Tønder, de ringeste 4, og omtrent 5 a 8 Tønder Land har de paa hver Tønde Hartkorn. Bondergaardene i Sognet ere i Almindelighed særdeles gode, de maadeligste Gaarde ere i Bryserup, som og er Hoverlegods til Giedsergaard. I Almindelighed har Bonden desværre nu som før dobbelte Heste mod Koer, og af disse ere 5 a 6 Koer det høieste Tal. Paa Bøttoland, som er en Græsmark, har hver Bonde fra 10 til 16 Koer og 6 a 8 Heste. Skov er her aldeles ikke, kuns Underskov af Tjørn, Nous og lidet Eeg. Ingen Tørvemoser uden paa Hasselse, som dog er maadelig. Paa Bottse og Hasselse skiæres Tørv, som tørres og brændes i Ovnen.

Byg

Roeskilde skalgive	48	Daler	Aarhuus skalgive	390	Daler
Kiøbenhavn .	1375	—	Veile . .	100	—
Præstøe . .	25	—	Wiborg . .	175	—
Aanders .	250	—	ꝛc. ꝛc.		

Byg og Ærter ere Sognets fornemste Sædearter, ellers saaes og Hvede, Rug og Havre. Ingen Klever, ingen Boghvede. Steengjerder ere faa, levende Gjærder ingen, de sædvanlige Hegninger ere Tjørnegjærder og Pilegjærder. I Sognet plantes ellers en stor Deel højstammede Pile. Paa Hasseløe bruges Tanggjerder. Paa Bottøe Diger af Græstørv. Af Sognet ere alle Selvejere undtagen Bråserup Beboere, som ere Hoveriebønder til Giedsegaard, og Slaubye Beboere som høre til Nykjøbings Kloster. Nyekjøbing Sognepræst har pro Officio 1 Bonde i Slaubye og 1 Bonde i Rabierg. En Karls Løn hos en Bonde 16 Rd., en Piges 10 Rd.; ellers vanskelige at faae, vanskelige at fornøje. En Daglejers Løn 8 ß. og Føden. I Høsttiden er den fordærvelige Skik, at Bonden maae give Huusmanden 12 til 16 gamle Skjepper af Rug, Byg, Hvede og Ærter, som er meget efter andet Maal.

Havedyrkningen er kun maadelig; dog saaes af hver Mand Hør i Marken. Hasseløerne udmærke sig ved deres Flid i at saae og handle med Rødder og Løg, hvoraf en Mand som oftest tager alle sin Gaards Udgivter aarlig. Maadeligt Tillæg har Enhver af Kreature, maaskee til yderste Nødvendighed uden at kjøbe, undtagen Heste, som Enhver for det meste maae tilforhandle sig.

Ethvert Huus gjør af Uldent og Linned det de bruge; Faa gjøre noget til Salg. Tienden er ej accorderet efter den kongelige Indbydelse. Nogle ere accorderte paa Præstens Embedstid, de Andre accordere og yde Tienden in Natura, som de aarlig vil. I Almindelighed give de ved Accorder for hver Tønde Hartkorn 1 Skp Hvede, 1 Skp. Rug, 2 a 3 Skpr. Byg og 1 Skp. Ærter; det forstaaer sig med nye Skjepper 8 til Tønden, foruden Qvægtiende og Smaaeredsel, hver Mand giver i Almindelighed et Læs Ærtefoder. Her i Sognet er ingen Hovedgaard. Præstegaardens Jord er udskiftet, og har faaet, som den Tid 1778 en forhadt Ting, den yderst daarligste

Jord

Jord til Byen i den urimeligste Figur, som var muelig. Præstegaarden er i god Stand.

Sognets Situation er høj og behagelig med Udsigt til Østersøen og Lolland, men blottet for Skov. Alle muelige fremmede Betlere, fra Sjælland især, oversvømme uforstyrret Landet, og til yderste Grovhed fordre Almisse som en sand Rettighed. Wegerløse Sogn kan godt forsyne sine faa Fattige, og gjør det ogsaa baade med Korn og Penge.*)

Til Wegerløse rejser man igjennem en stor Skov fra Nyekjøbing og siden til Tjerebye tæt ved Sundet; her seer man Hasseløe og endnu en liden Øe jævnsides, samt kan see ind i Lolland til Prierskou og Nagelstie o. s. v.

Hasseløe beboes af et eget Slags Folk, hvis Stammefædre vare Friser, der kom herind i Christian den 3dies Tid og tildeels nedsatte sig paa Bøttøe ogsaa; deres Dragt og Have-Beskjæftigelse med allehaande Jordfrugters Plantning ligner noget Amagernes, hvorom Hvitfeldt taler i sin Krønike om Danmarks Rige, og i et Manuskript finder man endnu de hollandske Bønders Navne som Underskrivt paa en Fæstekontrakt om Bøttøe 1552. Og siden da de flottede derfra efter Opsigelse, bleve nogle af deres Børn og Børnebørn besvogrede med Landets Indfødte efter mange Aars Forløb indkaldede igjen og disse nedsatte sig da paa Hasseløe, hvor Folkearten, Sproget, Dragten, Have-Culturen m. v., have forplantet sig indtil nu. Paa Wegersløse Kirkegaard finder man Begravelser af denne Nations Folk med hollandske Inskriptioner.

Schielbye og Giedderbye ere de 2 yderste Sogne mod Syden paa Falster der ligge paa en smal lang Odde, thi Sundet er paa den ene og Stranden ved Bøttøe paa den anden Side; begge Kirker ere anseelige og den sidste har endog et Spiir. Her er en Herregaard Giedser, og en gam-

*) Hr. Pastor Collin har været saa høflig at tilsende mig disse Efterretninger dateret Wegerløse den 4 November 1800.

gammel Skandse, samt en farlig Sægrund for Sejlende Gezer-Riv, der paa et Par Miil har flat Vand og mange Steen som ikke kan sees, og hvor Skibe undertiden strande. Ved Søekanten findes af og til Rav opskyllet med Tanget. Her ved Gezer skal fordum have været et Færgested til Pommern, som nu af vigtige Aarsager er afskaffet. Bottoe er 2 Miil lang og ¼ bred, har den store Østersøe paa den ene Side, og hænger fast med Idestrup Sogn ved en liden Jordstrimmel, og endskjønt denne Egn er ikke just frugtbar eller behagelig imod andre Falsterske Steder, saa lider jeg den dog bedre end de fleste Strækninger i Lolland; hvorfor? de gustibus non est disputandum.

Falster har de fleste Steder godt velsmagende Vand, sund reen Luft, da Landet hæver sig høiere og er meer udsat for rensende Winde end dets Naboe-Øe. Man har for havt den Fordom at Rug og Ærter ikke saavel ville lykkes her, men disses Afgrøde kommer for en stor Deel an paa Jordens passende Dyrkning, og hvor jeg paa min Gjennemrejse har seet begge Dele, kan jeg dog ikke sige at Sealland eller Lolland har stort Fortrin frem for Falster paa Rug og Ærtesæd. Manna voxer her ogsaa noget af, dog ej som i fordums Dage. Indvaanerne vil leve godt og overflødig, ligesom Lollikerne, thi alle beværte Tjenester tyendet meer end til Nødtorft, fordi man hører Klage over Folkemangel, der ofte standser Arbejdet.

Idestrup er for nogle Aar siden udskiftet; hvor mange Tønder Land en Bonde har paa sit Hartkorn, kan man ikke bestemt opgive, da Egnens Hartkorn er forskjelligt i enhver Bye, men saameget er man overbeviist om, at en Bonde har ikke mere end 4 a 5 Tønder Land paa en Tønde Hartkorn. Bondergaardene ere i Almindelighed godt byggede og i skikkelig god Stand, især blive de Gaarde, som ved Udskiftningen udflottes paa deres Lodder, net og smukt opbyggede, alle Vaaningshusene af Egetømmer sadte i Fod-

styk-

stykker og af brændte Muursteen opmurede. Af Mangel paa Græsning kan en Bonde ikke græsse mere end 4 a 5 Koer, 10 a 12 Heste overalt her i Egnen. I denne Egn er her overalt blottet for Skove og Torvemoser, saa at her i Almindelighed kjøbes Ildebrand og Gjærdsel; til Præstekaldet ligger en liden og saare ubetydelig Skovpart. Af Fiskerie haves intet. Den vigtigste Sæd her i Egnen er Hvede, Rug, Byg, Ærter, af Havre saaes ikkun lidet og Klever-Avlen begynder nu ved Udskiftningen at faae mere og mere Fremgang. I denne Egn ere Steengjærderne hidtil saare ubetydelige, Indfredning er i Almindelighed Jordgrøfter med paasatte Riisgjærder, dog seer man nu ved Udskiftningen Plantninger til levende Hegn af Piil og Hessel, ligesom og de udskiftede Marker hyppigere renses fra de store Steen, som vil blive brugte til Steengjærder. Udi Idestrup Sogn er allene 3 Selvejere, i øvrigt Hoverigjørende Bønder, de Førstes Tilstand er god, de Sidstes som Bønders i Almindelighed. Tjenestefolk ere vanskelige at faae i Egnen, Lønnen for en Karl 16 a 20 Rd., for en Dreng 8 a 10 Rd., for en Pige 6 a 8 Rd., Daglejen er i Almindelighed med Kosten 12 ß. og uden Kosten 24 ß., Høstens Tid undtagen, da Huusmændene ikke vil gaae for Daglon, men Bonden maae nødsages, efter en vist nok skadelig gammel Skik og Brug, at gjøre fast Accordt meest om Korn, med saamange Høstfolk han behøver, hvorved Huusmændenes Fortjeneste paa denne Aars Tid stiger anseeligt og hvorved den fattige Bonde meget trykkes af den meer Formuende, da han maae følge dennes ofte gjorte højere Bud til Huusmanden, og ikke sjælden give over Evne og Billighed, for ej at see sit Korn ødelagt paa Marken, naar han ej kan faae indhøstet tilligemed de Andre. I Havedyrkning have de falsterske Bønder aldrig vist sig nidkjære, ligesom og Kartoffel-Avlen hidtil har været dem saare ligegyldig. Naar ej Misvæxt indtræffer, avler en Bonde i Almindelighed det for

ham *)

ham nødvendige af Humle, Hør og Hamp. Formedelst den bekjendte Mangel paa Græsning, som i Almindelighed herfker i Falster, er Tillægget af Heste og Faar saare liidet; Svin er Bondernes vigtigste Tillæg, af hvilke en deel sælges ud af Landet, men fra Herregaardene sælges tillige Heste, Stude og Lam.

Da Faare-Avlen her i Egnen er meget ubetydelig, saa forbyder og slige Natur-Produkters Mangel den sande Virksomhed og Huusflid med hjemmegjort Tøj, uden for saavidt Bonden behøver til Brug for sig og Familie og Tjenestefolk, hvilke sidste i Almindelighed faae som Tillæg i deres Løn Lærred og Vadmel. Præste-Korn- og Qvæg-Tienden i Idestrup Sogn, blev formedelst Tiendeydernes gjorte uantagelige Anbud i Vacancen ikke approberet af Hs. Majestæt, og hæves altsaa for nærværende Tid in Natura; dog er Præsten meget villig at overlade Sognets Beboere deres Tiende, naar de for samme ville gjøre rimeligt og antageligt Bud; Konge-Tienden, som tilhører Ourupgaards Ejer, hæves ogsaa in Natura, men Kirke-Tienden, som tilhører Hospitalet i Nyekjøbing, er for nogle visse Aar accorderet Tiendeyderne for aarlig Afgivt i Korn.

Ourupgaards Hovedgaard ligger under Idestrup Sogn, til hvilken dens underliggende Bønder efter approberet Forening gjøre Hoverie in Natura; der er ved Landets Salg en nye oprettet Hovedgaard, hvorved er anlagt en stor og meget smuk Have i Enden af en liden Skov, som er combineret med Haven, hvori ere udhugne Alleer og Irgange, ligesom samme ogsaa ere anbragte i en anden liden Skov paa den modsatte Side af Gaarden. I en af Gaardens Marker findes Jordbunden at være Kalksteen, hvoraf kan brændes god Muurkalk, efter Forsøg dermed i den indrettede Ovn; ligesaa er der et, ikke lidet Teglværk, som leverer gode Produkter.*)

*) Hr. Provst Friedleb har venskabeligst tilsendt mig disse Efterretninger om Idestrup, som uforandrede her ere indrykkede.

Præstegaardene i Falster ere for det meste alle gode byggede, Jorderne udskiftede og Markerne ere i god Drift, saa at man skuer Virksomhed og Flid, fornemmelig siden Fælledskabets Ophævelse.

Paa disse Egne er der ingen synderlig Situation, som kan kaldes kjøn; paa en Banke i Tiereby Mark kan man see mange Stæder og Egne langt borte.

Paa Vejen fra Idestrup til Stubbekjøbing har man Systofte Kirke [illegible] venstre Haand og endeel Skov i nogen Fravidde; man kommer tæt forbi Onslew, Horeby, Falkerslev og Maglebrende Kirker, hvor man paa venstre Haand seer Schiørringe Herregaard, Lillebrænde og Torkildstrup Kirker, paa høire har man Corzlize Herregaard, hvor der er megen Skov, som strækker sig derfra langs med Strandkanten lige til Næs. Paa denne Vei ere mange skjønne Situationer og Afverlinger af højere og lavere Steder, Skove, Buskadse, Stranden og adskillige Byer for Øjet.

Stubbekjøbing, en Kjøbstæd, ligger tæt ved Grønsund paa en skraae Helding, den har 2 næsten lige men ikke brede Gader foruden nogle Stræder. Ved Stranden ere 3 smaae Skibsbroer, da Sejladsen og Handelen er ikke just ubetydelig. Byen har nogle ret kjønne Huse, og nogle endog smukke; allerede var den bekjendt i Historien 1288. Agerbruget til Byen er anseelig, med gode frugtbare Jorder. Her er en Tobakspibe-Fabrique og endeel Pottemagere, formedelst det fortræffelige Leer, som her findes i Nærheden. Kirken er stor og har 2de Taarne, dog det ene kun lidet, og dette lader formode, tilligemed de mange ubebygte Pladser, at Folkemængden tilforn har været større, som og Historien bekræfter, da den fordum har havt to Borgemestere og tre Raadmænd, men nu kun en Byefoged. Men i den svenske Krig blev den ødelagt, og Ildsvaade siden har ogsaa bidraget en stor Deel til dens Aftagelse.

Have

Havnen er nu tilstoppet, som forhen har været ved Næs. set, men man mener at den kunde istandsættes saaledes at endog Fregatter kunde løbe ind foruden andre store Skibe. Der skal være 120 Huse, og Borgere ialt 64, hvoriblandt nogle ere Skippere, Prammænd og Søefolk, som undertiden fiske noget, dog ikke af Betydenhed.

Promenaderne omkring Byen ere ret smukke med Udsigt til Wordingborg Amt, Møen og de mange forbisejlende Skibe; man træffer noget fra Byen en Kilde med herligt Vand, og forskjellige Leerarter tjenlige til Muursteen og andet deslige Arbejde.

Imedens jeg biede efter Postillonen, som skulde befordre mig til Classens Agerdyrknings-Skole, gik jeg og fornøjede mig ved Stranden med min Kikkert; der mødte mig en Skibsmand, han talte til mig, jeg forstod ham ikke, han kom i Land fra et noget fra i Bugten for Anker liggende Skib, jeg spurgte siden i Byen hvo denne Søemand var, men man vidste det ikke, hans Sprog var hverken tydsk, fransk eller engelsk, thi ellers kunde jeg dog have fattet noget deraf, men maaskee han var af en anden Nation, hvis Tungemal jeg var ganske ukyndig i. Da blev dette Ønske atter levende hos mig, som tilforn meer end engang var faldet mig ind: „Gid dog Pasigraphien var almindelig bekjendt"; jeg forstaaer ikke noget deraf, men har kun læst herom, at Pasigrafien er et Skrift, som læses i alle Sprog paa een Gang, og Pasitalien bliver anseet som et almindeligt Sprog grundet paa det foregaaende, begge disse sammensagne udgjøre kun et, der bestaaer af 12 Bogstaver, ved hvis Anbringelse enhver udi sit Modersmaal kan udtrykke sig saaledes, at det af enhver anden Nation kan blive læst og forstaaet; den Fremgang denne nye Opfindelse har havt i adskillige europæiske Lande, giver os et tydeligt Beviis paa, at det fortjener at bringes i Udøvelse; desuden er Sproget meget fatteligt og læres hastig, da det kun indeholder 12 uforanderlige Regler; at læ-

re et andet fremmed Sprog, maae man so anvende et par Aar paa; og Umagen altsaa vel belønnet ved at lære dette paa kortere Tid; herom er skrevet meget udenlands, og en af vore Lærde (jeg troer i Norge) skal have bekjendtgjort en Indbydelse til at informere i denne besynderlige Videnskab. Men maaskee det Hele er ikke just af den sande Værdie, som Anmeldelserne derom vil forsikre!

Efterat jeg havde besøgt nogle Bekjendtere og deriblandt min Skole-Ven Tolder Hansen, forlod jeg dette nydelige Sted, og saae mig nogle Gange tilbage fra Vognen, for endnu at nyde den skjønne Situation. Kudsken lod Hestene trave til, og dog blev der ikke Sved paa dem, Beviis nok at de som Vognmands-Heste vare bevante med Touren. Man kjører over en lang Vase forbi Krat, Skov, Moser, Banker, igjennem Landsbyen Ourup, der har mange Gaarde, atter igjennem Kirkebyen Aastrup over bjergagtige Egne til Mosebye.

Mosebye Præstegaard er ikke prægtig i Bygning, som nogle af de Lollandske, men særdeles godt indrettet uden og inden, til enhver Tings Bestemmelse. Præsten Magister Bierring er i Litteraturen bekjendt som en god, ja nu næsten som den eneste Digter i det Latinske; hans Vers ere flydende, muntre og i et skjønt Sprog, lignende Nasonis Stiil. I Worms Lexicon finder man Optegnelse paa hans Skrifter, mén nogle af de senere af hans latinske Digte ere af Kjendere anseete for skjønne, han har ladet sætte mange latinske Vers i Aviserne, har skrevet især sit Carmen Seculare og Oliva Pacis 1801, som ere fortræffelige.

Mosebye Præstegaards Have har Træer, Gange, Urter, Blomster o. s. v., ligesom endeel andre Steder, men den har desuden noget særegent hos sig, som tildrager sig Fremmedes Opmærksomhed, der staaer et Skilderhuus med en Soldat udenfor, alt behørig malet og udmaneret, men naar man kommer nærmere er det en Kilde eller Brønd med et Skuur over i Form af et Soldater-Skilderhuus.

Hist

Hist seer man en Fæstning i det Smaae med Volde, Grave, Kanoner, Vagt, Port o. s. v., men naar man kommer igjennem Revelinen og Vindebroen hæves ned, seer man et Lysthuus med Bænke og en Pyramide hvis Spidse udenfra forestiller Fæstningens Taarnspiir.*) Hist er en Irrgang eller Labyrint i mange Ombøjninger, som endelig fører til en tyk Buskadse, hvor indenfor er en Roverhule med forborgne Smuthuller, Falddørre o. s. v.; her ere smaae Lystbække beskyggede af nedhængende Grene, her et større Lysthuus, naar der er Selskab, med endeel Prydelser af Konst og Natur; hist er en Broe, hvorunder fremrasler en liden Bæk, som længere hen gjør en Kaskade, atter mange Perspektiver, Billeder og anbragte Udspyntninger, der foraarsage strax en overraskende Fallacia optica. Saaledes forestilles f. Ex. et Vandhuus under en besynderlig Udsmykkelse, saa man ej skulde formode Hensigten af dets Tilvæxelse og Afbenyttelse, uden naar man læser de faa Ord paa Frontespidsen: levior abis. Længere borte er en smuk Bygning af 2 Stokværk, omtrent 7 — 8 Alen i Firkant, hvor der er Lysthuus, Bogsamling, Forraad af Kikkerter og mathematiske Instrumenter samt Natur-Sjældenheder, neden under er Kjælder for Havefrugter og Redskaber.

Hist staaer et Fruentimmerbillede 4re Gange større end almindeligt, endeel Karikaturbilleder o. l. v. Tæt ved Huset staaer nedgravet en svær Bjælke, og oven derpaa staaer en levende Abekat, som med ilende Spring farer ned og op af Bjelken naar man giver ham Æbler, Nøder, Rober o. s. v. Ja jeg kan ikke nedskrive alle de andre Ting, som jeg saae i Haven, og neppe kunde jeg huske det ene for det andet, skjøndt jeg indførte det i min Journal samme Aften — men nok — der ere mange Seværdigheder.

Af-

*) Over Porten staaer: Deus nobis hæc otia fecit.

Afgrøden paa Marken stod i ønskelig Vext, Alting robede en tilbørlig Agerdyrknings-Flid; man kommer til en lang Ellebuskadse, siden en liden Skov med Ege og Bøge, hvor Præstens Lod endelig slipper, der er et kjønt Lysthuus indrettet med alle Bequemmeligheder og over Døren staaer: Respice finem.

Jeg fordrev saaledes et par Dage hos den ærværdige gamle Præst*) og indhøstede af hans Samtaler mange Kundskaber og Erfaringer; vi talte om forskjellige Æmner, og man kunde ej blive kjed af at omgaaes ham; udenfor Gaarden er en smuk Bolig, men om det var Enkesæde eller Ejendom erindrer jeg ikke. Han ledsagede mig selv hen til Seminarium og viste mig Alting, da Professoren ikke var hjemme.

Seminarium er en prægtig stor, noget aflang Hovedbygning af 2 Stokværk anlagt paa en Banke, hvoromkring ere endeel af Fædrenes Gravhøje, hvorfra haves en saare vid Udsigt, til mange Egne i Sælland, Møen og Falster; en Skov-Cirkel bag ved omgiver Gaarden og de nyelig anlagte Haver, derimellem ligge de Marker, som ere bestemte til Dyrkning for at lære Eleverne; længere borte igjennem Løvheder af Skoven seer man Østersøen og Carlsfeldt paa den anden Side. Lige for Hovedbygningen er der anlagt en stor Sneglebanke, og længere nede Lade, Stald og andre Udhuse alt i den bedste Smag. Professorens Værelser vare prægtige, Bogsamlingen, Malerierne, Møbler, Kakkelovne og Alt tildrog sig min hele Beundring, og især da der ingen Elever fandtes ved alle disse skjønne og meget kostbare hensigtsmæssige Indretninger. Ved Læse-Salen ovenpaa vare Kamre og Senge for Eleverne og ved Siden en stor Samling af Agerdyrknings-Redskaber, tildeels i Modeller.

Rie-

*) Mag. Bjerring er nu død i en høj Alder, og Mosebye har igjen faaet en bekjendt Digter: Pastor J. Smidt.

Riegels har skreven en Hoben om dette Seminarium, som ej just synes at anbefale samme, men de som har læst dette, ville og tillige behageligst læse Professor Hr. Olufsens skjønne Afhandling om denne Stiftelse i hans Annaler 3die Bind, hvori han fuldstændig viser Aarsagen til Seminariets mindre heldige Fremgang, og frembringer den nye af Directionen forfattede Plan til den ædle Stifters, General Classens, Ønskers Fuldbringelse; jeg ønsker at Enhver der har mindste Fordom imod Tingene i det Hele, vil læse disse hans Blade, der røbe Sandhed, Kundskab og en skjøn Stiil, uden at være enten for kort eller for overflødig.

„Paa Falster ere endnu kuns 4re Godser udskiftede, nemlig Westenborgs og Hvededals Godser, Kongen tilhørende; samt Corselitze og Carlsfelts Godser, det Classenske Fidei-Commis tilhørende. Dog ere alle Præste-Avlingerne udskiftede, undtagen Sønder Kirkeby og Falquerster, til det første var Provst Stub, som nu er død, og til det sidste er residerende Kapellan Koch.

Schiørringe Gods, som Secretair Stampe er Ejer af, er i denne Tid under Udskiftning, og ligeledes Colbjørnsens Gods Vennerslund. Her omkring paa Corselitze og Carlfelts Godser har Bønderne indbeelt deres Lodder i 5 a 6 Marker, dog har de fleste gemeenlig kun 5. De drive deres Jorder saaledes: Nogle bruge 1 Aars Hvile og 3 Aars Drift, Andre 4re Aars Drift og 2 Aars Hvile med Klever.

Klever er den eneste Foder-Urt, som saaes af Bønderne. Stalføering bruges ikke. Her omkring i Egnen saaes meget mere Hvede end Rug, den engelske Hvede bruges ikke. Erter saaes her mange, dog hyppigere hvide end graae. de saaes i Almindelighed efter 1ste Halm. Vikker lægges ikke saa megen Vind paa. Kreaturene gaae for det meste løse, undtagen nogle faa Heste, som dog ikke har Klavgrimer paa, men tøires ved Benet. Hestene føres om Vinteren ikke alt for godt hos Bonden, deres

Foer-

Foering er skaaren Foder med lidet Havre og Vikker iblandt, om Natten gives dem lidet Høe eller Ærtehalm i Hækken. Qvæget foeres for det meste med Halm og Avner, dog gives dem: ogsaa et Maal Høe imellem. Faarene faae Ærtehalm og lidet Høe. Fiskerie gives der i dette Sogn, som ikke er saa ubetydeligt; om Foraaret fanges der Torsk, Flyndre o. s. v.; og om Efteraaret, naar det vil lykkes, en stor Mængde Sild.

Skov er der en stor Mængde i denne Egn, dog er Gavntømmer og Brænde meget kostbar, en Favn kommer paa 4 a 5 Rd. og derover. Tjenestefolk ere temmelig vanskelige at faae, de ere og slemme at fornøje; dog ikke saa vanskelige som i Sælland. Faa Bønder ere fattige, den største Deel er velhavende, og mange blandt dem har Forraad paa Penge. Her paa Landet har ingen Proprietair eftergivet Hoveriet eller bestemt det ved taalelig Afgivt, men enhver Bonde maae gjøre sit bestemte Hoverie. Dog veed man at Secretair Stampe paa Schierringe har i dette dyre Aar, for hver Gangdag Huusmændene paa Godset har gjort til Gaarden, i deres Skatter efterginet dem 8 ß. og de mere Trængende 1 Mark. Ingen Tiende-Foreening har endnu havt Sted imellem nogen Præst og Bønderne efter den kongelige Indbydelse. De fleste Bønder i denne Egn befliitte sig noget paa Haand-Arbejde, de gjøre selv alle deres Avlings-Redskaber, ja endeel kan og gjøre Snedker og Tømmer-Arbejde. Paa Falster ere 3 Tegl-Ovne, de brænde ikke andet end røde Steen, Prisen er 8 Mark for hundrede.

Seminarium er en smuk og vel indrettet Bygning, bestaaende af 3 Etager, i den øverste er Læse-Sahlen og 5 smaae Værelser, hvor Seminaristerne 2 og 2 skal ligge sammen; i den Mellemste, hvori er endeel skjønne Værelser, boer Professoren, i den nederste er Kjøkken, Kjælder, Spisekammer og endeel andre smaae Kamre. Til Seminarium er ogsaa en velindrettet Avlsgaard bestaaende af 3 Længder,

den

den 1ste til Loe og Ladehuus og de 2 andre til Vognremis. se, Brændehuus, Qvæg og Hesteſtald. Foruden er der og 2 ſmaae Huſe, det ene beboer Gartneren, og det andet Ladefogden, og er i den Sidſtes indrettet et Bryggers og Bagerovn. En ſmuk Have bliver der og anlagt, ſom for det meſte er botaniſk. Dets Jorder beſtaaer omtrent af 40 Tønder Land god Agerjord, foruden henimod 300 Tdr. Land Skov.“ *)

Det er evig Hæder, ſiger Oluſſen, for vort Fædre. land, i dets Skjød at have frembragt en Mand, der ved at indſee Nødvendigheden af Theoriens og Udøvelſens For. eening først havde Hensyn paa den Stand, for hvilken Ager. dyrkningen er den eneſte Næringsvei. Claſſens Navn ſkal blomſtre i de Lyksaligheder hans velgjørende Agerdyrknings. Stiftelſe vil kunne udbrede, og lykkelige Menneſkers Vel. signelſe ſkulle blive de Mindesmærker, der overantvorde hans Erindring til Eftertidens Ærbødighed. Agerdyrkningen har længe ſukket under den Nødvendighed gandſke at kaſte ſig i Erfaringens Arme, og ene at holde ſig til dens Regler, ſom blev beſtyrket ved nogle Theoretikers uoverlagte og mis. lykkede Anviisninger; men Claſſen har gjort ſit til at Lyſet kan udbrede ſig for dem ſom ynde det.

Det Claſſenſke Fidei. Commis's mange Stiftelſer ere ſaare velgjørende for mangfoldige Mennesker.

1. Legatet til Friderik's Hoſpital underholder aarlig over 200 Patienter.
2. Til Udſtyr for Bønderpiger, ſom gifte ſig og til Dren. ge, naar de ind. og udſkrives i et Haandværkslaug, 100 Rd.
3. Til Fødſels. og Pleje. Stiftelſen aarlig 1000 Rd.
4. Til Underviisning for fattige Soldaterborn aarlig 2000 Rd. til flere Regimenter baade i Norge og i Danne. mark.

5.

*) Efter min Begjæring har Hr. Maaiſter Bjerring tilſendt mig ovenſtaaende om Roſebye og dens Omegn.

5. Til Garnisons Menighedens Arbejds-Anstalt i Kjøbenhavn aarlig 500 Rd.
6. Til Friderichsværks Mestere, Arbejdere, fattige Enker, Børn o. s. v., aarlig 1200 Rd.
7. Til Friderichsværks Skoler og Skoleholdere aarlig 500 Rd.
8. Til det kongelige Videnskabers Selskab aarlig 200 Rd.
9/10. Til det Classenske Agerdyrknings-Seminarii Bestyrelse og Udgifter, saavelsom til Bibliothequet i Kjøbenhavn, ere aarligen legerede betydelige Summer.

Og efter Directionens seneste Indberetning til Kongen for 1803, kan der nu af alle Classens Efterladenskaber og Godser, disponeres over 30,000 Rd. aarligen, som ere Renterne af Capital henved 800,000 Rd. De blotte Jordegodser ere nu disse Penge værd, men kun forhen vurderet for 300,000. Skovene ere taxerede til meer end 70,000 Favne Brænde, altsaa beregne man selv Værdien nu efter nærværende Brænde-Pris. Commissionen har laant Pleje-Anstalten for nyefødte Børn 25000 Rd. til 2 Procent paa et Gaardkjøb.

Det er derfor ikke Smiger, naar man paastaaer at Classens Navn og Minde bør være udødelig hos Efterslægten, og man har al grundet Forvisning om at hans Testamente og Villie nøje efterfølges i Alt saavidt mueligt.*)

Jeg fortsatte Reisen til Grønsunds Færgehuus for at drage over til Møen; det synes som Naturen har opkastet en Vold langs med Stranden, som maaskee Konsten siden har forhøjet med Hensyn til at bruge samme som Værn eller Forskandsning i Krigstider; men kun Rudera øjnes nu af hvad det har været fordum. Her boer, 2de Lodser, da Farvandet i Grønsund er umueligt at passere for fremmede

Skip-

*) Det Fuldstændige og Udførlige om Classens Stiftelser seer man i Commissionens aarlige Indberetninger til Kongen, indført i Berlings Avis.

Skippere, især er der en skjult Grund Tolken, hvor Lodsen selv maae have sin hele Erfaring til Hjelp for at styre Skibet forbi samme. Lodsen satte mig over til Grønsunds Færgegaard, som ligger $\frac{3}{4}$ Miil fra Falster, det regnede stærk og blæste noget, saa det var saare besværligt at gaae den lange Vej fra Skibbroen op til Færgegaarden i de vaade Klæder, her fik jeg da endelig efter et par Timers Forventelse, Vogn til Damsholte.

Jeg har i mine yngre Aar opholdt mig et par Aar paa Møen, og altsaa kjender Landet temmelig nøje, desuden har jeg fra Hr. Pastor Palludan erholdet nogle gode Efterretninger om Landets søndre Egn især om Phanefjord, hvor han er Præst.

Møen ligger meget høit, især imod Nordost-Kanten, og kan derfor sees langt borte paa Søen, den er $\frac{3}{4}$ Miil lang og 1 Miil bred, dog nogle Steder neppe $\frac{1}{2}$ Miil. I Almindelighed er Landet frugtbart især paa Hvede og Ærter, har kun faa udyrkede Jorder, uden hvad der er bevoxet med Skov, og er et herligt sundt Sted med mange behagelige Afvexlinger. Her ere 7 Kirkesogne, som hver have omtrent 400 Tdr. Hartkorn, dog Elmelunde undtagen, som har kun noget over 200 Tønder. Skovene paa Landet ere endnu betydelige og Tørvemoser findes nogle Steder; i forrige Tider vare der færre velhavende Bønder end nu, thi Hoveriet har lært dem at arbejde og blive dristige for dem selv og andre.

Steege Kjøbsted paa Møen er ikke saa liden eller uanseelig som nogle andre i Sællands Stift, her er en lang temmelig bred Gade, men gaaer som et Vimmelskaft i flere Krumninger. Torvet er aflangt i en trekantet Figur. Kirken er ikkelig stor af gammeldags stærk Bygning, med det danske Skolehuus i Nærheden. Formedelst Ildsvaade, som sidst overgik Byen 1774, ere de fleste Huse nye og smukt byggede, nogle Gaarde ere anseelige og store. Byens Beliggenhed er fordeelagtig for Skibsfarten, ved en Vugt

af

af Stranden, hvor Skibene kan ligge ganske tæt ved Broen og Bolværket; her er bygt et stort Magazinhuus af lutter graae Steen, 5 Loft høj, hvorfra man kan udhidse Vahre til og fra Skibene; strax ved er et stort Garverie foruden andre nyttige Anlæg tæt ved Skibsbroen, og Handelen, især med Kornvahre, er ganske betydelig.

Tæt udenfor Steege ligger Tugt- og Forbedringshuset en anseelig stor Bygning, hvor der ere endeel Arrestanter, som deels maae arbejde, deels blot holdes i Forvaring, deriblandt er Pensionistinden: Anna Sophia Magdalena Friderika Ulrika (man veed ikke at hun har noget Binavn, nu er hun død den 22de Januarii 1805) hendes Arvinger ere ubekjendte; det er formodentlig den samme som Riegels taler om; hendes store Lighed med Christian den 6te bragte hende paa det Indfald at udgive sig for en Prindsesse, af hvilken Aarsag hun ved en Commission blev dømt til at hensættes i Møens Tugthuus. Tilforn opholdt hun sig i Amsterdam og levede godt saalænge, indtil Førstinden af Østfriesland døde (1764); men siden tjente hun som simpel Pige i Lejden. En norsk Student Kirchhoff blev der bekjendt med hende og førte hende derpaa til Kjøbenhavn, hvor hun skal have havt adskillige mærkværdige Hændelser, indtil hun endte sin Rolle i Møens Tugthuus.*)

Dette Tugthuus var først i nogen Tid indrettet til en Navigations-Skole, da den gamle latinske Skole 1739 blev nedlagt, men da Hensigten ikke opfyldtes, blev det forandret til et Manufakturhuus, og nu fabriqveres der adskillige uldne Vahre for kongelig Regning.

Rudera af Stegeborg Slot sees endnu ved Strandbugten, som i Oldtiden skal have været stort og vel befæstet, det blev ødelagt i Grevens Fejde 1534 af de oprørske Borgere.

Stees

*) Udførligere herom kan læses i Werfels Kjøbenhavns Skilderie No. 37 og hos Riegels S. 294.

Steege Bye har god og frugtbar Agerbrug samt Græsnings-Rettighed i et nærved liggende Overdrev. Den har 2 Porte og ved begge Sider Anseelse af noget Stort, thi en lang Vase og Vindebroe passerer man over forbi Havnen og Skibsbroen, og igjennem en muret gammel Hvælving kjører man igjen ud af Byen, som endnu ere Levninger af dens Volde, Befæstning og Mure; udenfor løber en liden Bæk, saa næsten hele Staden ligger paa en Ø, og dens Indbegreb er ikke liden, da den har endeel Stræder og henved 200 Borgere.

Mange reise over til Møen blot for at see Klinten, jeg har seet den flere Gange baade for oven og neden; for at komme derhen passerer man Kieldbye, Hierteberg, Borre og Maglebye Landsbyer, da man immer fornemmer at Landet hæver sig i Højden lige til Klinten, der er saare steil imod Strandsiden saa man kan blive Hovedsvimmel ved at nedskue paa Vandet fra Bjergspidsen. Fra Jordskandsen ved Businge Dal til Rejersbanken er Møens Klint 1½ Miil lang, bestaaende af Kride og Flint, den har mange fremragende Spidser, der see ud som smaae Taarne, saasom Kongestolen, Sommerspiir og flere, der ere omkrandsede af større og mindre Bøge, hvoraf nogle ere utilgjængelige, da de vore paa steile Brinker. Et andet Sted seer man endnu Rudera af gamle Volde, da Historien siger, at der fordum paa Klinten og flere Steder have været smaae befæstede Slotte, ventelig for den Tids Nasse-Konger. Paa Klinten staaer iblandt andet den saakaldede store Svanesteen, der er 17 Alen i Omkreds og 2½ Alen ovenfor Jorden, ventelig en Bautasteen over en af Oldtidens Helte. I Nærheden ligge 2 smaae Søer, nu tilgroede, besynderligt nok paa denne Høide og i denne Kridegrund, at der kan være Vand og Bække som endnu fremstyrte ud over den steile Klippevæg. Længere borte er en Bjergspidse Taleren og Græderen, samt andre flere opstaaende Spire, alt af Kride hvoraf aarligen nedfalde store Stykker, som Skibsfolk indtage til Baglast og igjen

sæl-

følge paa fremmede Steder, men ellers er her ikke saadan Handel og Udførsel af Kride som ved Stevns Klindt, hvis Materie er finere og mere brugbar i Handelen, og det Flint, som her nedstyrter ved Strandbreden, er ogsaa grov for det meste i runde handelige Stene, ellers findes her i Vandet ofte rare Forsteeninger og andre Natur-Sjældenheder.

Klindtens Højde er maalt af Sagkyndige og befunden at være ved den forreste Pyramide 168 Alen ved den anden 138 Alen i perpendikulair Linie, andre Steder er den lavere og skraaer ned ad til begge Sider især imod Businge, der ere større og mindre Huler og Riffer ind i Klindtevæggen, som Almuen foregive at have været Opholdssteder for Oldtidens Søerøvere. Ved Taleren er der et usædvanligt skjønt Ekko, og i Grimsdalen ere mange Afvexlinger, som vilde blive alt for vidtløftige at anføre, thi de maae besees og betragtes meer end een Gang,*) for at bedømme alt det Underfulde.

Klindten er Møenboernes Yndlingsted og derhen rejse de fleste Folk af den smukke Verden, naar de en Dag vil forlyste sig; derhen rejse mange fra Sælland og Falster, blot for at see de skjønne usædvanlige Natur-Scener og for at komme henved et par hundrede Alen nærmere til Himmelen (at sige den synlige udstrakte Befæstning); tilforn var den ærværdige Bonde i Mannemark Holger Rasmussen en god Vært for alle Klintegjæster og lod sig nøje med et ringe Vederlag for al hans Umage med Folk og Heste, nu veed jeg ikke hvo der udøver denne Gjæstfriehed. Sidst da jeg var der, blev jeg venskabeligen modtaget med al muelig Hospitalitæt

*) Jeg har ejet et rart Haandskrivt over Møen, forfattet af Mag. Wiborg paa smuk Latin. Etatsraad Mortfeldt bad om det til Laans og jeg fik den ikke siden; deri staae mange Ting om Møens Klindtekonge Huno, om fordums Bebyggelser, Krige, Overtroe, Indbyggernes Karakteer o. s. v.

tæt af Forpagteren paa Liselund i Aaret 1801. Denne Herregaard har skjønne nye Stald- og Ladebygninger samt bequem Boelig for Forpagteren beliggende ½ Miil fra Klinden og Stranden.

Noget fra Forpagter-Gaarden ere gjorte mange seværdige Indretninger i Skoven, hvor Naturen og Konsten forene sig tilhobe, der er gravet en Kanal og i Midten en Øe besadt med allehaande Kjøkken-Urter og Blomster, omkring samme ere plantede mange Sorter tildeels fremmede Træer. Der er et smukt ja zierligt Skovfogedhuus i Nærheden; mange Irrgange, Chinesiske Lysthuse, et norsk Bondehuus af Tømmerstokke, og indvendig prydet med mange prægtige Mobler. Her er et Badehuus indrettet med al muelig Fuldkommenhed, saa man kan ved en Hane selv forskaffe sig koldt og varmt Vand efter Ønske. Her ere mange krumme Broer over Bjergenes Ristet, hist og her Kaskader, endeel sneglesormige Trappetrin ned ad Klinden, et hvidt malet Kors til Erindring om en Mand, som blev borte i Sneefog, og efter et heelt Aar funden i en Kloft, adskillige Kilder, smaae Huse, gjennemhuggede Alleer, Perspektiver af Naturen, dybe gyselige Bjergkloster, gjennem hvilke Vandet fremvælter sig skummende, atter smilende behagelige Udsigter og andet deslige. Ved Klindtens Fod, hvor Østersøens Bolger brusende opvælte, er bygget et lidet Tempel af Steen med meget pyntelig Spir, med Vinduer som paa vore Kirker, indvendig er der Bord, Stole og andre Bequemmeligheder samt en Kamin, hvis Traktor er konstig skjult og gaaer ud i en Bjergkloft, paa Templets Tag ere flade besynderlige Steen, udenfor er en liden Bæk, som slynger sig i mange Krumninger og formerer et par Vandfald. Ovenfor er et lidet Batterie med Flagstang og Kanoner, mange stejle Travergange i Bjergene og forhøjede smaae Banker omgivne af Buskadse o. s. v., saa at Naturen har gjort meget, men Konsten har forskjønnet næsten enhver Gjenstand, hvor man

enten seer det majestætiske Rædselfulde eller det vilde Behagelige, og Enhver, der kommer til Møen, bør see Omegnen af Liselund og dens mange skjønne Anlæg.

Overalt er Møen behagelig allevegne; smukke Byer og Gaarde, Skove, frugtbare Agre, Enge, Moser, Søer, endeel eenlige velbyggede Gaarde, ogsaa den ædle Hospitalitæt hos Mængden gjør det skjønne dobbelt skjønt. Tæt ved Klinten paa den anden Side ligger Herregaardene Nordfeldt og Aalebek, begge af kjøn og nye Bygning med fortræffeligt Avlsbrug dertil; derefter kommer man igjennem Stubberup og Borre, som fordum har været en Kjøbstæd, men nu en anseelig Landsbye, hvortil især er en prægtig Tørvemose, forbie Landleds Mølle, Svensmark, Tovelde, Bisinge, 3 Byer som ligge ved Strandbugten Møret lige overfor Steege. Lendemark, hvor Landets Ting- og Arresthuus er. Frenderup, en meget lang Bye næsten $\frac{1}{2}$ Mil, thi Gaardene ligge vidt fra hinanden. Hielm og Rytzebek ved Strandbrinken omgivet af store Skove, hvor der iblandt andre Buskadser voxer i stor Mængde Hjortetorn (Hippofæi Rhamnoides Lin.) til Wollerup Præstegaard.

Her opholdt jeg mig baade nu og forhen, og besaae Marken og Skoven til Præstegaarden, der bestaaer baade af Bøge og Aske i Overflodighed, udenfor er en meget høi Banke med et Lysthuus, hvorfra haves en sjælden og udstrakt Synskreds. - Hele Sogner har kjøbt dem selv og Hovedgaardstaxten paa den kongelige Auction, ligesom et andet Gods paa samme Maade paa hiin Side Steege. Præstegaarden er godt bygget, har smukke Værelser, forsynede med mange Kobberstykker, Møbler, Bøger og 8 vakre Børn.

Hos Præsten i Wollerup og nogle andre faa Steder staldfoeres Qvæget, men ellers gaaer det for det meste løst uden hvor man har saaet Klever og bruger Tøiring. Hvede dyrkes især meget og med Held, da der findes de, som efter 6 — 7 Tønder Udsæd har avlet 100 Tønder Hvede,

Be-

Bevis nok, at Jorden maae være god og Dyrkningsmaaden ilborligen, ellers er Byg Hovedsæden og Rug derimod dyrkes kun i det Mindre.

Nogle Bønder have 5, 6, 7 og flere Tønder Hartkorn, andre derimod kun 2, og da kan man regne i Almindelighed 8 Tønder Land pr. Tønde Hartkorn. Hver Bonde har gierne 2 gode og 4 — 6 ringere Heste, 7 — 8 Koer, nogle Faar og 2 Par Svin, men deraf kjøbes mange fra Falster og opfeedes til Salg. Bonden vil spise og drikke godt, og Hvedekage og gammelt Øl maae især aldrig mangle hos nogen. Her findes endeel gode Steengjærder, og ved Strandsiden ogsaa Tangdiger, ellers Brøster med Selve vext til Hegn omkring de udskiftede Marker. Skove og Torveskjær findes flere Steder her, og nogle Egetræer paa de østlige Egne. Landet mangler ej heller Fiske baade fra Stranden, Fjorden og Søerne, men at der kunde fanges større og flere Fiske er slet ingen Tvivl om, naar der blev blot for nogle Visse en egen Næringsvej.

Tienden er efter den kongelige Indbydelse kun fastsadt for Steege Sogn; om det er til Tab for Præsten veed jeg ikke, men at Korn-Tienden forhen til dette Kald, da den hævedes in Natura, var betydelig, veed jeg ganske tilforladelig.

Teglværker ere vel nogle ved de nye Herregaarde, men for det meste kun til eget Brug; Leer til gode Muursteen findes flere Steder, saavelsom Torv nok, altsaa kunde Teglstenes Salg spare mange Penge i Landet, om et stort Fabrique blev anlagt i denne Hensigt. Ypperligt Mærgel har Møen paa ikke faa Steder, kun at den afbenyttes saa sjælden eller ikke i den rette Orden. Bønderne i Pharehefiord eje dem selv og er et heelt samlet Gods, men at deres Tilstand endnu ikke er bedre synes at fortjene Navn af Særsyn; de have kjøbt i de gode Tider for let Priis, og ere endnu ikke komne videre i deres oeconomiske Forfatning, de have gode Jorder, frie Hovedgaards-Tart,

Skov og andre Herligheder, og dog ere de langt tilbage for andre Selvejere!!

Tvende Brødre af Windebek Peder og Hans Matthiassen fortjene at nævnes som sande fødte Genier, den Ældre gjør Uhre, bygger Møller og Stampeværker, smeder, støber o. s. v., foruden at han driver sin Gaard fortræffeligen. Den Yngre, ligeledes Bonde og Selvejer, læser meget, har Bedømmelses-Gaver og Forstand til at anvende paa sit Agerbrug, hvad gode Skrifter have lært ham endog om Kleversæd og Staldfoering. Han gjør adskilligt Haand-Arbejde og er en retskaffen Mand.

Endskjøndt Bøndernes Plove ere noget for svære og Harverne for smaae efter min Bedømmelse, saa er deres Jorddyrkning i det Heele meget god; deres besaaede Agre har Anseelse af Have-Jord, saa fin er den behandlet, og Afgrøden bli'r og de fleste Gange ypperlig; men Præstens Jordbrug i Wollerup overtræffer dog mange af Bøndernes, han har kun 3 Tønder Hartkorn, men man bør see det selv, for at overtydes om hvad Umage han har havt med Mosers Udgravning, Rydning, Steenbrydning og meget deslige. Han har sadt henved 400 Favne Steengjærder, anlagt mange bedækkede og faste Grøfter, har plantet over 5000 Aske, Ege, Bøge, Hessel, Acasia, Elle, Pil, Lærke og flere andre Træer; han har mange gode Frugttræer i fijn Vext, gjør sig megen Flid med Havedyrkning i flere Grene, avler stor Mængde Klever, og mere Korn paa sin lille Lod end man skulde kunne formode.

Damsholte Kirke er meget smuk i Form af Christiansborgs Slots-Kapel, hvor Alter og Prædikestoel ere paa et Sted i den østre Ende, med Pulpitur rundt om og over de andre 3 Rader Stole neden til, Kirken er bygget og indviet 1743.

Sjegaard har tilforn været et Herresæde bekjendt i Historien, nu beboes den af Præsten, og har simple kjøne

ne Bygninger og en god lille Avling, den ligger i Ebbelsnæs, en lang Bondeby, hvis Beboere ere Hoveriegjørende, saavelsom endeel andre Nabobyer til Herregaarden.

Marienborg, en Herregaard, ligger noget lavt og mangler Udsigt af Betydenhed. Hovedbygningen er gammel, men meget forbedret og tildeels forskjønnet. Ladebygningerne ere nye og særdeles gode, især er der en Kornlade af lutter Krudtsprængte Kampesteen 250 Alen lang og 50 Alen bred, desuden en anden Lade og anseelige Huuslænger til Qvæg og Heste, som altsammen prunker endeel, saa Borgegaardens Huse af 1 Etage kun ere smaae imod disse.*)

Haven er seeværdig, den har Kanaler, Broer, Buegange, konstige Lysthuse, en indhegnet botanisk Samling af Vexter og Træer fra alle Verdens Egne, Grotter, Vandfald, Billeder, Sneglebanker, Pyramider, gode Frugttræer, Blomster, Kjøkken-Urter o. a. m.; uden om alt dette ere store brede Gange beskyggede af plantede Træer, og udenfor igjen en Lyst-Skov og nydelige Græs-Marker, og man kan gaae hele Dage inden man kan overskue al den Mængde, som Naturen og Konsten har foreenet tilhobe i og omkring denne Have. Gaarden selv har betydelig Avling, endeel velfredede Skove, mange Tiender og Kirker høre hertil, saa Forpagtnings-Afgiften er stor.

Møen har 2 lange og brede Halvøer, nemlig Ulfshale paa hin Side Steege og Koster paa denne, den første er et behageligt Stæd, hvor Byens Indvaanere gjøre Lyst-Promenader, for at moere sig i Buskadserne og Skoven, der

*) Da denne Kampesteens-Lade blev bygget benyttede man sig af alle Marksteen, som bleve sønderslagne eller Krudtsprængte, deriblandt en som burde have været sparet, da den saalænge har været bekjendt i Historien under Navn af Klingresteenen.

Est lapis qvidam Monensis qvi ad qvemlibet levem ictum tinnit, qvasi totus cavus esset.

Descript. Ins. Monæ.

ligger saa nær ved den store Strand. Koster har en smuk Bondeby og en nye prægtig Færgegaard, da den nyelig er afbrændt, hvorfra Posten og andre Rejsende oversættes til Sallond, og denne Halvøe forbindes med det øvrige Møen ved en Broe over en sumpig Mose, den er særdeles frugtbar og Indvaanerne ere velhavende. Her er en velindrettet Skibsbroe, og gode Anstalter ved Færgelobet for Rejsende.

Desforuden ere nogle andre smaae Øer, som henhøre under Møen, nemlig:

Lindholm af 2 Tønder Lands Størrelse bruges til Græsgang og tilhører Kosters Færgegaard.

Nyeord har 55 Tdr. Hartkorn, 27 Bondergaarde og 8 Huse, som alle tillige ere Lodser og ligge under Steege Kirkesogn.

Tyeholm af 1½ Tønde Lands Størrelse, bruges til Hesbjerring af Steege Bye.

Langøe har 4 Gaarde, 22 Tdr. Hartkorn, gode Jorder, slet ingen Skov.

Tærøe har slet grusset Jord, bestaaer af 2 Gaarde og 9 Tønder Hartkorn.

Masnedøe har 22 Tønder Hartkorn, 3 Gaarde og 7 Huse, der leve Indvaanerne af Agerbrug og Fiskerie.

Bogøe har sin egen Kirke og Præst, 29 Gaarde og 46 Huse, som Kong Christian den 5te lod bygge til Matroser, har 146 Tønder Hartkorn, Landet har 2de kjønne Skove og Vildt samt frugtbare Jorder; men den ene Skov er nu afhugget.

Møenboerne rejse ofte til Kiøbenhavn med Torvelæs, især Flæsk, Hvede og Hvedemeel, men naar de ikke vare desto tarveligere med deres Fortæring undervejs, kunde denne lange Tour neppe betale sig, og nogle Byer der paa Landet har 2 — 2½ Miil til Kosters Færgegaard, hvor de betale 2 Mk. i Færgepenge. Fra Kallehauge Færgegaard til Hovedstaden er 13 stive Miil, altsaa Vandet iberegnet har de en Rejse at gjøre paa 15 — 16 Miil. Mon nogen Jyde skulde vel ville vove sine Heste saa lang en Vej;

ja

ja havde han Hvede, Erter og Meel som Møenboerne, og som han ikke kunde fede Stude med, saa maatte han vel finde sig i at drage derhen, hvor man bedst vilde betale ham. Paa Landevejene kjender man den møenske Bonde paa den trekantede Hat og store Hatteslag, som naaer ham langt ned paa Skuldrene, paa hans gode trivelige Heste (Contraster af de fleste sællandske), paa hans særegne Tarvelighed i Kroerne, da han selv fører Mad, Drikke og Hestefoder med sig, sætter altsaa intet til uden saare lidet for Staldrum og for Bomkjørsel, men hjembringer alle sine Torvepenge og udgjør saaledes sit Løs i det dobbelte imod hvad han kunde faae ved sin Hjemstand, følgelig er det ikke saa urimeligt at gjøre saa vidtløftig en Torverejse, og de som derover ansee Bønderne for eenfoldige, kjende vist ikke til det Lokale og til den Nødvendighed, der medvirker at han maae drage saa lang en Vej for at afsætte sine Produkter.

Bondens Karakteer paa Møen er i Almindelighed god; de ere ikke polidske, ikke drikfældige eller klamrende, men stille og arbejdsomme; de elske som andre Ø-boer gjærne deres Land over alle Ting, og søge dertil igjen, om enkelte Tilfælde har nødsaget dem for nogen Tid at udvandre. Møboerne omkring ved Klinten have vel ikke det gode Avlsbrug som Landets øvrige Indvaanere, men saa fortjene de igjen en Hoben ved Strandinger og Bjergeløn, ved at hjælpe fremmede Søefolk, og disse Strandfolk kan ofte finde adskillige Smaaeting ved Søebredden som ere udrevne, desuden kan de ved idelige Auctioner kjøbe sig for let Priis adskilligt strandet Gods, som andre længere borte boende ikke saa godt kan afbenytte formedelst den lange og vanskelig Transport. Saaledes har man i forrige Tider kjendt Klinte-Bønder, der havde anseelig Forraad af adskillige gode Sager, som de tildeels havde erholdet ved Auction; og meget af deres Boehave vare strandede Stykker, ligesom Stolper og Løsholter i deres Huse vare af sønderslaget

Vrag,

Vrag, naar Skibet knuses nnder Klinbten af de brusende Bølger.

Moen er rigtig nok et saare farligt Sted for Skibene, da Landet udskyder lange skjulte Steenrevler, og kommer et Fartøj blot paa Grund endog yderst ude med Paalands Vind, da indbrives det hastig af Havbølgerne fra en stor Steen til en anden, og sjælden er der da Redning, men Skibet sønderknuses, adsplittes og Ladningen opskylles til Landet. Strandfolkene ere da hurtig til Rede og hjelper de fleste fra Vraget, saa det er kun ved enkelte Tilfælde at Mandskabet drukner, og jeg har selv seet med hvilken Redebonhed og Venskab de skibbrudne Søefolk modtages, herbergeres, plejes og hjelpes til Rette.

Den moenske Almue har nogle særegne Talemaader, ganske forskjellige fra de andre Provindsers, hvorom jeg engang har seet en trykt Bog, kaldet: „Moenske Mundlære," og sandt er det, for en Fremmed falder det noget besynderligt, saasom: de skjælder hende for Frue ɔ: hun tituleres for Frue. Moralle ɔ: I Morgen tidlig; og — men jeg tør ej skrive flere, af Frygt for at skrive dem urigtig — dog tør jeg forsikre at en Fremmed vil ikke i Førstningen kunne fatte Almuens hele Sprogbrug, som ogsaa er rigtig nok Tilfældet i andre Provindser.

Jeg rejste fra Kosters Færgegaard over Vandet en lille Fjerdingvej, hvor der gaaer en dyb og stridig Strøm. Paa begge Sider er en behagelig Udsigt, thi Færgen maatte for Vindstille gjøre en Slags Krydsning, endskjøndt den bruger Aarer, og jeg kom igjen til Sælland til Kallehauge Færgegaard.

Kallehauge Færgegaard har mange betydelige Herligheder, gode Jorder, Skov, Gjærdsel, Fiskerie, Kroehold og adskillige Fordele af Rejsende og fremmede Skippere, som her ligge til Broen. Om Vinteren, naar Grønsund er impassabel, gaaer den hollandske Post her over det lille smale Sund til Moen og videre til Falster, da Isen her gjennemskjæres for Postjagterne, og der holdes stedse aabent.

Pe

Petersgaard, en anseelig Herregaard, tilhører nu Hans Majestæt Kongen, her ere betydelige Skove, især af Eg, et skjønt Skibsbygger-Værft, hvor større og mindre Fartøjer bygges, og Avlingen til Gaarden er i god Drivt; de dertil hørende Bønder staae sig godt og have frugtbare Marker, men deres Gaarde have intet udmærkende hos sig til det Udvortes.

Langebeks og Steensbye Vandmøller ere vist nok seværdige formedelst deres store Værker, skjønne Vaaningshuse, Haver, Jorder o. s. v., og til Steensbye Mølle er desuden store Marker, Bønder, Huusmænd, et meget godt Teglværk, hvis Produkter have al Fuldkommenhed. I Nærheden ligger Bakkebølle Bye, hvis Bønder ere Selvejere og føle nu med Glæde de sande Fordele af at have Ejendom, endskjønt det vel er besværligt i Førstningen at tilvejebringe Renterne.

Vejen løber forbi Høfdingsgaard og Lilliendahl, 2 anseelige smukke Herregaarde, som tilforn ejedes af Etatsraad Rejersen, hvis Navn er i bestandig Minde, formedelst den Stiftelse han har gjort, dateret den 30te Martii 1793, hvori er bestemt at Renterne af hans efterladte Midler skulle anvendes til Præmier og Opmuntringer til Manufaktur-Væsenet og Industriens Udvidelse; saavelsom til gode oeconomiske Skrifters Udgivelse, til mekaniske Indretninger o. s. v. Og af en trykt Plan fra Executorerne, seer man, at hele Boets Masse beløber sig til nærsten 5 Tønder Guld, hvis Renter anvendes til de bestemte Pensioner, til adskillige Forfattere, som udgive Skrifter og Robbere, til Manufaktur-Væsenet i Kiøbenhavn og de andre Sællandske Kiøbstæder, hvor der forarbejdes adskillige Slags Lærreder, Kurve, syes forskjellige Sager, gjøres Dækkener, Sækketøj, Dynevaar, o. s. v. Desuden er der Indretninger for at lære Traadtvinding, Liimfabrikation, Hørrens Behandling, Naalemagerie, Rokkens bedre Dannelse, farvede Papirer, Ror til Væverne, og mange flere nyttige Ting. End vi-

des

dere er der bestemt et aarligt Rejse Stipendium, Belønning for Fiskeriernes Opkomst ved de sællandske Kyster, især i Nykjøbing og Roeskilde Egne, atter endeel Præmier til Spindeskolerne i Roeskilde, Helsingør, Kjøge og de fleste andre af denne Provindses Kjøbstæder fra 2 til 700 Rd. aarlig og derover. Ligeledes Præmier for Anlæg af Tobaks-Plantager og hvoraf der blot for et Aar er betalt 61 Rd. for noget over 5000 Pund. Til Belønning for de bedste Leer og Skjæreknive er paa samme Tid givet 10 Rd. 4 Mk. For 438 her forfærdigede Kufferter er ogsaa udbetalt Præmier, ligeledes for Drejeler, Lærreder, Tørklæder, Sængetæpper, Forklædetøj, i en betydelig Mængde og af megen Godhed, have Mesterne hver især erholdet Belønninger. Fortjener da ikke Rejersens Navn et udødeligt Minde, da saa mange have Levebrød ved hans Godhedighed, de sælge deres Vahre og endda erholde Belønninger. Flid og Virksomhed tiltage allevegne ved hans ædle Stiftelse, hvorfor der aflægges offentligt aarlig Regnskab, der med Udførlighed paa 14 — 16 Qvartblade forelægges Publikum.

Mehrn Præstegaard er stor og velbygget, ligger tæt ved Landevejen. Præsterne her have i en lang Række været Magistere, nemlig: Prorst Terpager døde i en meget høi Alder der, han opbyggede Gaarden efter at den var lagt i Aske. H. Arendt hans Adjunktus og Successor blev dømt fra Ære og Embede og døde siden i Fattigdom. P. Smith døde i sit 89 Aar, da han kort forhen havde resigneret Embedet. P. C. Cramer er nuværende Præst, som ogsaa er Magister; han har været saa god at tilsende mig nedenstaaende Efterretninger.

Mehrn Sogn er et lidet concentreret frugtbart Areal, det mindste i Herredet, fordi det allerede ved Matrikulens Tid havde næsten det Plejeland, som det endnu har. En-

deel

deel af Sognet ligger ved Stranden, særdeles smukt situeret, med Udsigt til flere Naboe-Egne og Øer. Disse Strandbyer sælge en stor Mængde Træefrugt og Humle til fremmede Egne, og til Skippere, som indtage Ladning ved Beboernes Strandbred. I Nærheden heraf er Kinvig Hoved en farlig Søegrund for Skipperne. Byen af samme Navn var den første i Sognet, som blev udskiftet og der kiendes tydelig hvormeget Bøndernes Vilkaar siden have forbedret sig, men de ere ogsaa driftige, duelige og flinke Folk, hvoriblandt især Hans Sørensen udmærker sig ved meget velbyrkede Marker, ypperlig Ud- og Mellemhegn, en sjælden Orden i Gaarden selv, Reenlighed og Pynt, ja en Have med mange Træefrugter, som er anlagt med særdeles Omhue. Denne Mand forsømmer ingen Green af hvad der hører til et godt og fuldkomment Landbrug, og bør anbefales til Belønning.

Sagebye den anden Strandbye i Mehrn Sogn har et smukt Physignomie, formedelst de velbyggede Gaarde, og nætte Hegn langs med Gaden. Beboerne udmærke sig ogsaa som gode Agerdyrkere, som meget sædelige og ordentlige Bønder, der have Levemaade, Anstand og Gjæstfrihed hos sig. Siden Udskiftningen tiltager og deres Velstand, men slet ikke Luxus eller andre Ting, som ellers ødelægge den formuende Almue. Byens skjønne Enge ved Stranden og den trivelige Græsgang bidrage og meget til deres fortrinlige Fædrivt.

Sandvig, den tredie Strandbye, har ikke den fordeelagtigste Udskiftning; men lange Strimler, fordi enhver Bonde krympede sig ved at flotte ud paa Marken, hvorved Hegnet er bleven besværligt for dem, dog have de tilligemed Taagebye og Skalebye særdeles lykkelig Forfatning, nemlig liber Hartkorn, Hoveriefriehed imod en billig Betaling, ingen svær Landgilde, og ganske gode, skjønt just

ik-

ikke store Lodder til Gaardene, hvoraf nogle ere kjønt bygs gede og pyntede efter Almuens Maade med mange og gode Møbler, saa det er en Glæde at besøge disse ædle Menneskeer, der føle sig selv lykkelige.

Sønder-Mehrn har ikke vundet ved Udskiftningen, som ellers er et sjældent Tilfælde, og dog er det Sandhed, thi tilforn havde Byen megen Overdrev og Part i Skovgræsning, hvorved Fædriften formeredes, og dog endnu er det en meget god Kornbye, hvis Indbyggere staae sig vel, hvoriblandt 3 Udflottere særdeles vise megen Agerdyrknings-Flid. I denne Bye ligger Kirken, en solid ældgammel Bygning, som af nærværende Ejer, en agtværdig Mand, meget er forskjønnet og udpyntet, saa den af Rejsende er værd at see.

Nørre-Mehrn ligger paa den anden Side af den store Aae, Bønderne have meget højt Hartkorn, som tildeels er Aarsag i at de fleste kummerligen staae sig igjennem, hvorfor de med Længsel see den nye Matrikul i Møde, da de haabe mildere Vilkaar. Denne Bye har vundet i Høebjerring, da Lekkinde og Mehrn Møller bleve nedlagte, men tabt har den igjen, da Indvaanerne maae kjøre en meget lang Vej, for at faae malet det nødvendige til Husholdningen.

Aaen, som løber igjennem Mehrn, har sit Udspring fra en stor Sø ved Lekkinde og gaaer i mange Bugter, indtil den tager sit Udløb ved Sagebye Mølle, hvor der fanges endeel Ørder, og flere kunde fanges om Aamundingen blev oprenset, desuden har der tilforn været et betydeligt Fiskerie af Flyndre, Sild, o. s. v., men da nu Strandbeboerne hellere vil pløje Jorden end Søen, som giver usikrere Indtægter, saa henhviler denne Næringsgren, hvorved dog nogle, som egentlig vilde bestemme sig dertil, kunde finde ganske godt Levebrød. Præstegaarden har ogsaa havt

Fi-

Fiske-Rettighed og Bundgarn i Stranden, men Dokumenter og Adkomst dertil brændte, da Præstegaarden blev ødelagt ved Ildsvaade.

Jørgen Christesen i Sønder-Mehrn fortjener at nævnes, da han er en flink og agtværdig Bonde, han var forlovet med en fattig men skikkelig Pige, Forældrene som rige Folk satte sig meget imod Partiet, han føiede dem, taug stille, og holdte ud med dem i alle Mødsommeligheder. Han udflottede Gaarden og huggede selv det meste af Tømmeret, indhegnede Marken, satte alle Ting i god Orden og Drivt, Faderen afstod ham Gaarden, han fæstede den, og blev sin gode Pige troe, som nu er hans værdige Kone, og hun er god, ja elsket af den gamle Fader, ja god imod alle, saa begge disse Ægtefolk fortjene alle Retsindiges Agtelse. (Saavidt Magister Cramer.)

Præsten har ved sit Exempel viist, hvorledes et fornuftigt Agerbrug skal føres, hans Marker ere seeværdige i flere Henseender, da han der har foretaget mange gode Forbedringer, han staldfoerer sine Heste bestandig, og saameget af Qvæget, som ikke malker, staaer ligeledes inde om Sommeren og foeres med grønt Klever. Præstegaardens adspredte Jorder paa 5 Steder har han faaet samlede under et, saa nu det hele Areal udgjør halvtredsindstyve Tønder Land. Det er en sand Lyst at see Afgrøden der af Korn og Klever, men endnu er det større Lyst at sige, at han er en værdig Præst i alle Henseender.

Her i Sognet ere mange Steengjerder, gode Grøfter, levende Hegn og Pileplantning, og de fleste Indvaanere ere velhavende; de lægge meget Vind paa Humle og Træefrugt, især de Bønder ved Stranden have hele dertil indhegnede Vænger. Faare-Avlen er ikke af Betydenhed undtagen hos Præsten, som har et skjønt Tillæg af blandet Race. Heste-Avlen har meget aftaget siden Udskiftningen, men

Qvæg-

Qvæg, Tiūæg dog ikke synderlig større end forhen. Et Kalkbrud formedes at være paa Hovmarken, og endeel Tørvemoser opdages idelig mere; Skove indfredes ypperlig, saa den unge Vext har herlig Beskjærmelse for Kreature og for Øxen.

Af Gravhøje findes endeel, som nu efterhaanden sløjfes og udpløjes, saaledes har Præsten bragt 2de Høje under Ploven og forefandt deri de sædvanlige Steen-Kister, men ingen Urner, dog Offerknive og andet af Flindt, som Tidens Tand ikke har kunnet fordærve eller opløse. Paa Hovmarken findes en især mærkværdig Steenbysse, som er forskjellig fra de andre Gravhøje, deri fandtes en ualmindelig stor Steenkiste, som i Bunden var sat meget nær med flade Steen, og deromkring adskillige Lag større og mindre Steen saa ordentlige som de kunde have været murede. Af denne Banke har Godsejeren opbrudt og ladet sætte 150 Favne Steengiærder og dog er der endnu flere tilbage i Bunden.

Men jeg maae holde op, jeg kunde skrive mange Blade om Mehrn Sogn, thi jeg har der været Kapellan i nogen Tid og kjender Stedet noje, og kjender med Højagtelse mange brave og værdige ædle Bønder, hvis gode Tænkemaade bestandig skal være mig i Erindring og jeg deeltager i Almuens Lykke: at Godsejeren er en Mand af udmærket godt Sindelaug, som vil sine Bønders Vel og Forfremmelse.

Johnshoved Sogn er en Halvø, hvis Kirke kaldes Staurebye og ligger tæt ved Stranden, dog en Fjerdingsvej fra Byen af samme Navn. Præstegaarden er liden men smuk, meget oppyntet af forrige og nærværende Præst. Haven og Marken ere begge vel dyrkede. Ved en Bye her i Sognet Rønneklint er et farligt Sted for Seefarende. Her ere gode Skove, og en kjøn Udsigt fra de høje Banker ud over Søen.

Riis-

Riisbye Landsbye med sine udflottede Gaarde ligger i en skovløs Egn, her ere mange Dale, Moser, Banker og smaae Bække i Omegnen, som ventelig vil modtage mere Agerdyrknings-Flid end allerede nu skues.

Lundbye en Kirkebye, hvis Jorder rose den flittige Agerdyrker, men de ere og gode af sig selv; Gaardene ere kjønne, der ligger en Veirmølle i Nærheden, hvorfra man har en vid Synskreds.

Lundbyegaard en nye Herregaard, der har havt endeel Bønder, men nogle ere nu derfra bortsolgte som Selvejere. Ladegaarden er god og stor; Borgegaarden faaer nu ogsaa en Hovedbygning, hvis Fundamenter love noget meer end almindeligt. Her er en liden Lund og endeel nye anlagte Plantninger, men Marken kan endnu modtage mange Forbedringer.

Hammer Præstegaards Avling er bekjendt for sine særdeles gode Jorder og betydelige Afgrøde især af Kleverfrøe, saa derfra aarligen sælges mange hundrede Pund; Her er en god Tørvemose, som er dog nogen Erstatning for den store Mangel, der er paa Ildebrændsel i denne skovløse Egn, men der plantes ogsaa en stor Mængde gode Piil, hvis Grene afgive noget til Skorstenen, da man ikke synderlig bruger Riisgjærder i denne Egn.

Riong Væver-Seminarium, hvor Bønderdrenge fra adskillige Godser tillæres efter den Skotske Maade at væve Lærred og Drejel, blev af Hr. Conferentzraad Ryberg bygget 1781, og bestaaer i en anseelig Hovedbygning af 12 Fag og en stor Qvist, 2 Sidebygninger, hver af 16 Fag, indrettet til 21 Væve, opførte af Brandmuur og teglhængte. Heglehuset er bygget 1784, 16 Fag Bindingsværk, teglhængt.

Harmøllen, hvor Kørren bliver braget og skiettet med en Hest, Bindingsværk 20 Fag, teglhængt, bygget 1785, brændte af, og 1786 opbygget igjen. Spin-

Spindeskolen bygget 1778, 9 Fag, Brandmuur og teglhængt. Heglemesterens Huus 9 Fag Bindingsværk teglhængt, bygget 1785. Spolehuus 9 Fag Bindingsværk, teglhængt, bygget 1785. Vævermesterens Huus 11 Fag Bindingsværk, teglhængt, bygget 1785. Hospitalet 12 Fag Grundmuret, teglhængt, indrettet til 10 Fattige, da hver nyder foruden frit Huus 10 Rd., Torv, Extraskat med frie Doctor og Medicin. I hver Værelse, som alle ere begivsede, ere 2 Personer, hver sover for sig. Mandfolkene har deres Værelser for sig allene, ved hver Stue er et lille Kjøkken og Spisekammer; desforuden er en Stue for Syge og en Storstue hvor de kan samles til Bøn og selskabelig Arbeide, bygget 1793. Et Huus til Væver Folkenes Soveværelse. Et simpelt Fæstehuus hvor 5 Folk væver. En Læse- og Spindeskole i Ring, Bindingsværk, 15 Fag, Straaetag. I Vintersbølle er indrettet en Bleg efter den engelske Maade, bestaaer i Stuehuus 13 Fag, et Tørrehuus 11 Fag 2 Etager, en Vaskemaskine, alt Bindingsværk med Straae, bygget 1800. I Kiøng er et Giestgiverhuus 9 Fag Bindingsværk, Straaetag og Sidebygningen 8 Fag. Forpagterens Længde 15 Fag Bindingsværk, teglhængt. Mejeriet 15 Fag Bindingsværk, teglhængt, Koelængden 36 Fag Bindingsværk og Straaetag, Laden 38 Fag Bindingsværk, Straaetag, Hestelængden 38 Fag, Bindingsværk, Straaetag. Hunset hvort Kiernemøllen er, 6 Fag Bindingsværk, Straaetag. Svineogle 10 Fag Bindingsværk, Straaetag. Bryggerhuuset 9 Fag Bindingsværk teglhængt. Gartnerens Huus 9 Fag, Bindingsværk, teglhængt. Foruden er paa Hovmarken og i Byen bygt i Conferentzraad Rybergs Tid 25 nye Huuse og i Vintersbølle bygt 4 Huse. Hovmarkerne vare forend Banderne fik Ejendom 11, men siden 1798 blev 2 Marker inddeelte til Huuslodder og bygt med Huuse og 3 Marker,

ker, forpagtet til Bønderne, de øvrige 6 ere nu inddeelte i 13 Marker. Høravlen dette vigtige Fag for Fædrenelandet, har været og bliver her en vigtig Gjenstand, Brakmarken bliver besaaet med Høsrøe og dens Behandling og Forædling til Lærred og Drejel vil forskaffe Staten ej alene endnu større Folkemængde, men ogsaa den i de sidste Aar tiltagende Huusmandsstand giver den saavelsom deres Børn tilstrækkelig Ophold, da man i modsat Fald ej indseer hvor alle de Børn som avles paa 3 a 4 Tønder Land skal finde Ophold. Naar de forstaaer Høsrens rigtige Behandling, saa kan de saae 3 a 4 Skjepper Høsrøe, spinde og væve den i frie Agerdyrknings Timer, sælge deres Lærred og Drejel, og vi skal kunne concurrere med fremmede Nationer, hvor vort Høsrøe er allerede bekjendt i Vestvhalen og Skotland, og kan det komme derhen før Saae-Tiden saa er ingen Tvivl om dets Afsætning. Siden man begyndte med Høravl her paa Gaarden, saa har Bønderne avlet saa meget at de ej meer kjøber fra Kjøbmanden, men derimod begynder de allerede at sælge Frøet til ham, man veed den Bonde som har saaet 3 a 4 Tønder Høsrøe, og solgt heglet Høe til Kjøbstæderne. Kleveravl har for længe siden paa Kiongs Godser været overalt og Frøets gode Behandling har forskaffet dem fortrinlig Afsats. I Vinterskolle er 175 Tdr. Land indhegnet til Skov, og Forstmænd forsikre: at, af ung Skov skal den være den bedste som er seet i Landet; der er omtrent 700 Favne Steengjerde sadt omkring Skoven, og dermed continueres aarlig. Bønderne ere Selvejere, deres Hartkorn er lidt over 5 Tønder og Areal af Ager og Eng Jord omtrent 136 a 40 Tønder og 20 a 30 Tønder for det meste Mose, undtagen 3 Mænd i Lundbyetorp, som ej har meer Areal, men dog henimod 10 Tdr. Hartkorn, en besynderlig Omstændighed i denne Egn, og deres Jorder er kun maadelige; I Almindelighed er Jorden Muld, kun faa Steder Leer.

Kiøng

Kiøng Landsbye ligger tæt ved Fabriqven, om dens Gaarde er ikke noget fortrinligen at mælde; men Kirken er usædvanlig smuk med en zirlig Kuppel paa Taarnet, har endeel nye skjønne Prydelser og Orgel, saa man e Rejsende drage hen for at see dens mange nye Indretninger, bekostede for nogle Aar siden af Conferentzraad Rybera.

Kiøngs Fabriqve leverer særdeles gode Vare, skjønt noget dyrere end de udenlandske, men ogsaa noget bedre i Bonitteten. Her kan saaes alle Sorter især ypperlige fine Drejler og Lærreder, heglet Hør og Blaar, Hørfrøe o. a. dl. for visse bestemte Priser, desuden har Fabriqven ogsaa sit Oplag paa Børsen i Kiøbenhavn, og sælges efter fastsadt Taxt. Inspekteur Boelker ved dette Væver-Seminarium har haft den Godhed at tilsende mig ovenanførte Efterretninger derom efter min Anmodning.

I Kiøng er opført et Jordhuus efter Cointeraux Maade, dette smukke Huus er 25 Alen lang og 10 bred, sammenstumpet ere Væggene af Blaaleer med nogen Jordblanding til 16 Tommers Tykkelse og udvendig afrappede med en Blanding af Kalk, Glas, Steenkul og Sand, som sikrer mod Luftens Paavirkning. Stuerne deri ere meget varme og tætte. Væggene kjønne og denne Bygningsmaade er meget at anbefale; man har en trykt Afhandling om disse Huses Bygning oversadt af H. C. Seidelin, Kjøbenhavn 1797.

Disse og andre flere Indretninger ved hele Fabriqven ere bekostede af vor patriotiske Ryberg, som nu er død; han har gjort meget for Staten som Handelsmand og har sadt mange Hænder i Arbejde ved andre Fabriqver, han hjalp adskillige Fattige, og lod unge Mennesker rejse Udenlands for at lære; som Godsejer gjorde han store Ting her og i Fyen for Bøndernes Velfærd; han var elsket af alle Retsindige, thi han var klog, god, sindig, omgjængelig, ærlig; og han var en Christen.

Uns

Under den besynderlige høje Bjergkjæde, som i denne Egn strækker sig meget langt, ligger Herregaarden Grevenesvænge, hvis Bønder nu ere blevne Selvejere; noget længere borte seer man Gaunøe ærværdige Herresæde, der er bekjendt af sin kostbare Malerie-Samling, og har længe været ejet af Grev Thott; den bestaaer af 3 høje Længder af 3 Stokværk, liggende omflødet af Aaen og Stranden, hvorover der er en prægtig Broe 400 Alen lang. Her var 1390 St. Agnes Nonnekloster stiftet af Dronning Magrethe.

Mogenstrup Kirke ligger paa en Banke, tæt ved en Mølle; mange Dale, Brinker, Skovgrupper og adskillige Afvexlinger. I Nærheden er en hellig Kilde, hvor der aarlig St. Hansdag holdes et Marked, eller rettere Marketenterie for de tilrejsende Kildegjæster.

Fladsaae en Bondebye en lille Miil fra Næstved, hvor adskillige rejse hen om Sommeren for at nyde Landlivets Behageligheder i det Grønne og i Skoven, da en flink Bonde der i Byen har bygget meget smukke Værelser, hvor de Fremmede kan opholde sig for at drikke Thee o. s. v. men er hans Gaard og Stuer smukke, saa er hans Agerdyrkning i Marken ligeledes; han fortjener at roses for sin Virksomhed og mange Bekostninger paa Agre og Enge, han er Mensalbonde til Næstelsøe Præstegaard.

Herlufsholm en kongelig Latinskole, hvor Discipelene have frie Bord, Kammer og øvrige Bequemmeligheder, de indskrives til denne Stiftelse i den tidlige Alder som Exspektanterre, og da naar deres Nummer bli'r aaben antages de i Skolen. Det er egentlig en Stiftelse af Herluf Trolle, som tilbyttede sig dette Kloster med Kongen istedenfor Hillerødsholm, 1560, og derefter bestemte hele Gaarden og Godset til en Skole. Paa Borgegaarden, som bestaaer af mange gode gamle Bygninger, ere Værelser for Læreren, Hørerne og Disciplene, samt Skolen; desforuden ere der

adskillige Begemmeligheder for Spisemesteren, Oldfruen og andre til Opvartning henhørende Betjentere. Paa Ladegaarden ere 9 større og mindre Huuslængder, hvoriblandt Forvagterens Bopæl. Udenfor er en kostbar Broe over Aaen, forskjellige Alleer, Plantninger og Buskadser, samt en smuk Promenade til Nestved, som kun ligger ½ Miil herfra.

Kirken er en Fløj af Borgegaarden og har mange Antiqviteter, Marmor Epitafia og Orgel. Til Godset henhøre mange Bønder, Tiender, Skove og andre Indtægter af Jagt, Fiskerie o. desl. Hovedgaardstaxten er 103 Tønder Hartkorn og 14 Tønder Skovskyld.

Skolen har nu faaet mange gode, hensigtsmæssige Forbedringer; dens Godses Indtægter ere forøgede, og Bønderne ere for det meste velhavende; og derfra ere udgaaede mange berømmelige Mænd saavel i nærværende som forrige Tider, og der formodes at endnu flere nye Indretninger skal ske der til Videnskabernes større Fremme.

Fra Herlufsholm gjorde jeg en saare behagelig Reise igiennem en skjøn Skov, forbi nogle eenlige smukke Huse, atter imellem nogle ranke Ege og Bøge til en stor Landsbye Ladbye, hvor der paa begge Sider viste sig frugtbare Agre og Enge; over den store Broe til et anseelig betydeligt Anlæg: Hollese Mølle, der drives ved Aaen, som løber til Nestved og Karebek. Mollen er prægtig i Bygning, har store Vandhjul og en meget god Avling. Forbi Bavelse Herregaard og Vejrmølle, Skielbye, den smukke Herregaard Gunnerslewholm til Næsbye. Men hvo der skal gjøre denne Tour maae have en liden Vogn og stadige Heste formedelst de mange Huulveje, Brinker, Banker og Hældinger som man skal passere, og da vil man finde mangfoldige skjønne Afvexlinger af Skove, Marker, Enge, Buskadse o. s. v. langs med den ærværdige Suoaae.

Paa

Paa denne Vei træffer man adskillige Seeværdigheder af Naturen og Konsten, man kjører igjennem den gamle ærværdige Herregaard Næsbyeholm til Suserup Mølle, som ligger under en sjælden Bjergkjæde, rundt omkring Thystrup Sø, igjennem lutter Buskadser og Skovgrupper. Veien er smal og heel vanskelig forbi den smukke og velbygde Kongskilde Mølle, til nogle Lyststeder, Skovfogeds huse, Bønderbyer, enkelte Vænger, Marker, o. s. v. til Thystrup Præstegaard.

Scheelby Præstegaard ligger nydelig situeret tæt ved Aaen, hvor Præsten kan sejle over i en Baad til Anners Kirken, som kun ligger et Bøsseskud fra hans Boepæl; Gaarden selv er gammel, Haven har mange Frugttræer, men Avlingen som bestaaer af 85 Tønder Land drives særdeles godt; af alle opbrudte Steen ere satte Gjærder, og mange Brakgrøfter har forbedret Agrene og Engene, hvilke sidste bestaaer af 6 Tønder Land, Pileplantning foretrækkes i Overflødighed, og en retskaffen Agerdyrknings-Flid findes allevegne.

Bønderbyerne ere udskiftede i begge Sognene, og der dyrkes fortrinligen Rug, Byg, Havre og lidet Vælgkorn, de fleste have Tørvemoser, og nogle Bønder har Gjærsel hugst af Elle og Hesler. Der findes adskillige saakaldede Kjæmpe-Begravelser og Offersteder, og ved Aaen er der en meget stor Steen-Klippe, hvis Størrelse man ikke veed, da dens øverste Deel er bedækket med Jord. Klever og Humle lægges meget Vind paa, og nogle begynde nu ogsaa med Kartoffel-Avlen. Men da Udskiftningen der er endnu saa nye, har Bonden ikke bragt sine Jorders Dyrkning til mueligste Fuldkommenhed.

Thystrup Præstegaard ligger paa en behagelig Brink ud imod den færske Sø, der er omgivet med større og mindre Skovgrupper. Her i Egnen avles en stor Mængde

Humle, og indrettede Haver dertil findes ved alle Bønders gaarde, især har Præsten en sjælden stor Indhegning til Humle, og kan sælge deraf aarlig for mange Penge, som er en betydelig Indtægt for dette lidet Kald, der ellers har kun smaae Tiender.

Jeg rejste igjennem adskillige større og mindre Skove og Buskadser forbi nogle enkelte Gaarde ud paa den store Landevej, og havde Sorøe paa den ene men Slagelse paa den anden Side, ud igjen fra Hovedvejen paa et stort Overdrev, hvor der græssede mange Kreature, ned til et langt men stridigt løbende Vandsted, forbie Gudiom Kirke og Mølle, og atter igjen over en lang Strækning af et Aaeløb, hvor der ventelig maae være farligt at kjøre om Vinteren, da nu om Sommeren findes saa megen Vandsamling; og endelig efter mange Ombøjninger til Ørslev; Dette er en af de kjedsommeligste Veje som jeg har passeret, thi Egnen er ubehagelig, skjønt Jordarten er just ikke ugunstig; Bondergaardene og Markerne have intet Tiltrækkende hos sig; Kjørevejene ere maadelige; man seer i Omegnen, som er skovløs, endeel Kirker og enkelte Herregaarde, adskillige Moser og Bække, og Kreature af almindelige Sællandske.

Ørslew Præstegaard i Løve Herred er gammel, dertil er store betydelige Jorder 20 Tønder Hartkorn, hvis Afgrøde kunde føde sin Mand, men der hører meget til at drive saa vidtløftig en Avling. I Haven er der en høj Banke, hvorfra haves en viid Udsigt til Omegnen, og til den Aae, som i mange Bugter slynger sig igjennem Marken. Byens Gaarde have kun det Tarvelige i Udseende, og dens Jorder røbe ikke store Forbedringer. Her avles især gode Ærter, som have stor Afsætning til Nabo-Egnene; ligeledes sælger Bonden herfra endeel gode Tørv, og Almuen er meget sædelig.

Jeg

Jeg har en Gang reist herfra til Callundborg igjennem og forbi følgende Steder: Gjerlev, Høng, Rye, Løvegaard, Gjørslev, Aageruv, Swolleruv, Uggelose, Kørbye o. a. fl., hvilket sidste Sted jeg maae nævne især for de mange mekaniske Indretninger, som jeg fandt hos Præsten Hr. Wolgand, som besad megen Genie til Maskinevæsenet, og havde ladet gjøre adskillige Ting til Landvæsenet for at lette Arbejdet med Hakkelseskæren, Tærskning, Mejerie o. s. v., men han døde, og alle hans skjønne Anlæg med ham; paa denne Tour havde jeg Stranden af og til paa venstre Haand, saae baade maadelige og meget smukke Bondergaarde, endeel Steengjærder og vel opførte Grøfter, i den store Thiø-Sø nogle Vejrmøller og Herregaarde, Tørvemoser og frugtbare Enge, men Egnen er for det meste skovløs.

Denne Gang reiste jeg tvers igjennem Landet forbi Gdemark, Bunderup, Tolløse til Soderup, hvor Omegnen har noget Skov og gode Tørvemoser, men Jordarten i Almindelighed synes ikke at være saa frugtbar uden just paa Herregaards-Markerne eller andre enkelte Steder, og Bondergaardene havde intet fortrinligt i Udseende; det samme gjælder og om Kreaturene som græssede paa Marken.

Soderup Præstegaard er stor og smuk, alle Indretninger udvendig i Gaarden, Markens Dyrkning, Hesteog Qvæg-Tillæg, samt Haven og dens Plantninger røbe tilhobe en flittig og tænkende Mand; men hans skjønne Bogsamling og Mængde af Kobberstykker viser hans Lyst og Vindskibelighed i Litteraturen, deriblandt fandt jeg min Stammefader Mag. Anders Sørensen Wedel, fordum Hof-Predikant, som Præsten forærede mig*).

Aa-

*) Præsten i Soderup Provst Schreiber, min Jonathan, min Ungdoms Ven!! ach! han er ej mere; hvo der har kjendt ham, som

Aastrup Herregaard ligger i en Dal ved en Aae, i en Egn, hvor ikke haves nogen behagelig Udsigt. Borgergaarden er af antiqv Bygning, 2 Stokværk med Grave omgivet, har en stor Have, og Ladegaarden har endeel Længder, som af deres Storhed lader formode at Avlingen dertil er anseelig, men den har og 80 Tønder frie Hovedgaards-Taxt. Skjønne Enge ligge langs med Aaen og Skovene hænge ud som fra et Amphitheatrum over Gaarden langs med Brinkerne. Ved den yderste Ende af Marken er en Stakit-Port, hvor man maae vente indtil en Hundsmand

som jeg, i Livets forskjellige vigtige Optrin, som Menneske, som Christen, han nævne hans Minde med Højagtelse, han nævne det med Taarer. —

Min Stammefaders Skilderie, som jeg her fik til Forærings, har det samme Vaaben og Signet, som endnu bruges af den Wedelske Familie, og har været brugt meer end 200 Aar, hvortil Tygo Brahe, en Ven og fordum Discipel af A. S. Wedel, siges at have været Opfinder. Skjoldet er en pyramidal Figur delt i 3 Dele; i den første staaer et Alter med et Hjerte, i den anden en Palmegreen, i den tredie en Slange der bider sig i Halen, med Omskrift af 3 Bogstaver D. S. T., hvilket læses saaledes tredobbelt.

Deum Sancte Timeto
Sanitatem Tuetor Diligenter
Tempus Dispensa Sagienter.

eller paa Dansk saaledes ogsaa tredobbelt:

Dyrk Skaberen Troelig
Sundhed Tragt Daglig
Tiden Deel Snildelig.

Hvilke Bogstaver staaer paa Kobberstykket saavelsom de anførte 3 latinske Linier og en Inscription af Biskop Kingo, der begynder saaledes:

I denne Skygge staaer vor Mester Anders Wedel
Med fordums Ærbarhed, dybsindig, lærd og ædel.
&c. &c.

mand i Nærheden kommer med langsomme Trin for at lukke den Rejsende op.

Man vejer ind paa den store Landevej, hvor Aagerup Kirke ligger i Nærheden af en Bugt som Isefjorden gjør herind. Man kan see over det smale af Bugten ind til store Skove ved Ryegaard og Englerup, hvorfra der er anlagt et lidet Færgeleb over Sundet til det smukke Stamhuus Eriksholm, som ligger ved Fiorden omgivet af Skove, skjønne Kornmarker og Bondergodset, for det meste paa den Halvoe, som dannes her henimod Holbeks Fjord.

Paa begge Sider af Landevejen seer man mange skjønne Gaarde, tildeels udflottede, og adskillige Afvexlinger ind i Landet paa venstre Haand, da man paa høire Haand har Isefjorden noget borte med alle dens Krumninger, Bugter, Odder og de derved liggende Steder ganske behageligen for Øiet. Malthes Kroe ligger højt, paa en Strækning, der ikke er stejl, men gaaer uformærkt ned til det lavere fra alle Sider.

Holbek Kiøbstæd ligger ved en Arm af Isefjorden, har god Handel og Skibsfart. Byen har endeel kjønne Bygninger, en bred noget krum Hovedgade, og endeel mindre Gader og Stræder; der ere 2 store Damme ind i Byen ved Riffelhaven, hvor der er en artig Promenade. Nede ved Stranden ere endeel pyntede Lysthuse i de tilgrændsende Haver, og ellers andre Steder mange gode og zirlige Haver. Raadstuen ligger paa Kirkegaarden med Arresthuset ved Siden, Kirken er stor og smuk, især indvendig. Den Danske Skole har nu i de sildigere Tider faaet en fortræffelig Indretning, og der søge over hundrede Børn, som undervises af flere Lærere i Christendom, Tegning, Historie, Geografie, Regning, Skrivning og andet deslige, og med Glæde vil enhver Rejsende kunde see mangfoldige gode Indretninger ved Skolen.

Den

Den nye Landevei til Færgelobet gaaer nu igjennem Holbek fra Roskilde af, som vil være fordeelagtig i flere Henseender. Politiet har her fojet den fortræffelige Anstalt at alle Bønder skal kjøre paa Torvet, og der falbyde deres Vahre. Byen har 114 Tønder Hartkorn, som nu er udskiftet hver for sig, deriblandt ere nogle Vænger meget godt indhegnede endog med Planteninger ved Siderne. Paa nogle af disse Lodder ere smaae Tørvemoser og noget Elle, ellers ingen Skov, saa al Ildebrændsel maae kjøbes heel dyrt; der ere opførte et Par Lysthuse paa de høieste Steder med Jordvolde og Sneglebanker, hvorfra haves en viid Udsigt. Afgrøden paa disse Lodder er særdeles overflødig, men ved en Kjøbstad kan ogsaa haves Mængde nok af Gjødske, som medvirker saa betydelig til Sædens Fremvæxt.

Skibbroen er stor og ypperlig anlagt, saa Skibe af en 40 Læsters Drægtighed kan ligge tæt ved Bolværket, derfra er en skjøn Udsigt over Isefjorden til fjærnere Egne, deromkring ere behagelige Promenader, da saa ofte sees kommende og bortgaaende Skibe.

Folketallet i Holbek skal være over 1200, Huse og Gaarde 161. Byen har godt Brøndvand og en skjøn Kilde udenfor, der ere mange gode Professionister, og Kjøbmændene have en betydelig Handel, endeel Borgere leve ogsaa af Jordbrkning og Brændevinsbrænderie. Byen selv er ret kjøn, og Selskabelighed har Sted der i flere Henseender.

Der ere endnu Rudera af det gamle Slot, som skal være ødelagt i Krigens Tid 1659, men dog kun hvad som man kan see i Grundvolden, hvor der endnu findes mangfoldige Muur- og Kampesteen, som ikke kan optages uden i store Stumper. Paa Slotsbanken er nu bygget en stor Vindmølle. Paa Holbeks Ladegaard ere ingen Hovedbygninger, men kun 3 Lade- og Stald-Længder, og Mar-

kerne dertil drives efter holstensk Maade, de henhører til Stamhuset Eriksholm.

Udenfor Byen lagde jeg Mærke til nogle Agre Byg, som vist nok vare forsaaede o: der var saaet for tykt, thi efter kyndige Oeconomers Sætning bør der paa 14000 [] Al. almindelig god Jord ikke saaes mere end 6½ Skjeppe Rug, 8 Skjepper Byg eller Vælgkorn, 12 Skjepper Havre, og efter Nimelighed og Vejrligets Beskaffenhed kan da igjen avles af hver Sort 9 Læs Rug a 45 Lispund Læsset, 7 Læs Byg a 42 Lpd., 9 Læs Havre a 47 Lpd., 6 Læs Erter a 40 Lpd.; men paa Sandjord næsten kun det halve, dog det kommer an paa hvordan der gjødes. et godt stort Læs Møg kan være nok og spredes paa 100 [] Alen god Leerjord o. s. v.

Giesslinge en smuk nye Herregaard tæt ved Landevejen, som har meget ufrie Hartkorn under sig. Her ere kjønne frugtbare Marker og Enge, hvorpaa er anvendt megen Agerdyknigsflid. Banderne her i Omegnen have kun 7—8 Tønder Land til en Tønde Hartkorn, og deres Gaarde have kjønne Bygninger, men de holde lige saa mange Koer som Heste, som maaskee er for stort et Antal især af de sidste. Ved Hagested og Hørbyegaard er nogen Skov, men ved Giesslinge intet, derimod har den gode Tørvemoser; da Egnen mangler Steen saa behjelper man sig med Jordvolde og Plantninger til de fornødne Indhegninger.

Banderne ere for det meste i god Stand, og Tjenestefolk ere hverken vanskelige at faae eller kostbare, der tillægges endeel Kreature, som sælges andensteds hen og de lægge megen Vind paa Huus-Flid og Dyrkning af Hør, Hamp, Kartofler o. s. v.

Noget borte fra Vejen saae jeg nogle Folk beskjæftigede med at afkrænge Huden paa en død ung Hest; det var en velgjørende Anordning, som hævede Almuens Fordomme om

selv

selv at aftage Huden; og maaskee at Bonden med Tiden kan finde Behag i at spise Hestekjød, thi paa Veterinær-Skolen spises aarligen henved 50 Heste, og naar en Bondekarl har været der et par Dage som Lærling, saa finder han en Velsmag i dette Kjød uden anden Opmuntring end sine Kammeraters Exempel, det betragtes der som en god og nærende Føde, og endog 14 Medlemmer af det kongelige Medicinske Selskab havde for kort siden et Maaltid, hvor der blev spiist Hestekjød. Men det Kjød, som saaledes nydes, er af sunde Dyr, der have faaet nogen udvortes Skavanke eller brækket et Been og altsaa maae dræbes. Paa Landet døer mange saadanne sunde Heste, hvis Hud blot nu aftages, men den fede Krop nedgraves eller kastes for Hunde.

Ods-Herred er næsten en omskiødt Øe, kun adskildt fra det øvrige Sælland ved en smal Strimmel, hvorover man kjører ind i Landet, som bestaar af 11 Sogne, og ere for det meeste udskiftede af Fællesskab. Hovedgaardene Annabórg, Ellinge og Borrevang drives uden Hoveri og Bønderne svare 15 Mk. pr. Tønde Hartkorn for denne Frihed; man formoder at de med Tiden skulle faae Arvefæste imod en vis aarlig Afgivt i Penge. Disse kongelige Godser bestyres af Inspecteur Trojel, der er saa bekjendt som praktisk og theoretisk Landmand, at blot hans Navn er nok for at tilvejebringe sand Høiagtelse.

Ods Herred kaldes ofte Canaans Land, men skal dette henregnes paa det skjønne Annaborg og frugtbare Egeberg, saa maae man drage igjennem ubehagelige sandige og skygge Egne langs Strandbredden inden man kommer der; Landet som er over 6 Mil i Længden har megen Lynghede, store Strækninger af den nøgne Sand, hvor intet Græs, ingen Busk findes, og dog i Midten har den mange frugtbare Steder, mange skjønne landlige Biliggenheder, og en deel smukke udskiftede Gaarde.

Man

Man angiver at Odsherreds Bønder i Almindelighet ere meget sædelige og flittige fremfor mange andre; Luxus i forskjellige Henseender har endnu ikke saaet Herredømme hos dem, de klæde sig i eget Fabrikq- Arbeide, da der findes en Væv næsten i hvert Huus. Deres Sprog er saare reent Dansk, og Udtalen ikke slæbende men hurtig og rask, og i deres Væsen have de meget, der gjør at man maa ynde dem og deres jævne Godmodighed.

Der dyrkes baade den sædvanlige som ogsaa engelsk Hvede, meget Byg, og af Erter kun til eget Forbrug, derimod er Boghvede en meget vigtig Sæd for nogle Byer, som have sandige Jorder; den bruges baade til Gryn og Meel, og mange sælge saameget deraf at de derved erholde deres betydeligste Udgivter. Kartofler og Klever dyrkes ogsaa, dog endnu kun i det mindre. For Udskiftningen var Driften sædvanlig ved Agerbruget i 3 Marker, men nu efter en bedre Plan, saa der ikke tages for mange Halm af Jorden; dog er der stor Forskjæl paa Behandlingsmaaden, hvor der ere lerede og hvor der ere sandige Jorder.

Qvæg- og Faare-Avlen har ogsaa nu meget forædlet sig, og af Heste udføres en stor Deel aarlig til de andre Provindser af Prangerne, da der gives gode Hingster paa Herregaardene, hvorved Racen forædles, saa man finder hos Bønderne mange smukke Ride- og Vogn-Heste; dog tillægger de fleste Bønder nu hellere Qvæghaveder, som giver klækkeligere Indtægter, end kan haves ved at opføde Føl og Plage til Bortsælgelse.

I Odsherred findes mange og særdeles got opførte Steengiærder, thi de som afgive sig med dette Arbeide har lært samme tilbørligen, og da der findes Materialier nok til saadant varigt Hegn, saa betjener man sig ogsaa omhyggeligen deraf, thi formedelst adskillige vigtige Aarsager kan Hegn af Jordvolde og Plantninger ikke her anvendes med nogen synderlig Nytte, hvorfor ogsaa den kongelige Kasse

har

har anvendt mange tusinde Rixdaler til Steengjærders Sætning. Af Skov har Landet kun lidet, og de Kongelige Skove ere alle indfredede. Mose- eller Lyng-Tørv have de fleeste Bønder, saa Ildebrændsel dog kan faaes, skjønt naturligvis dyrt. Tørvesmul og Asken deraf anvendes meget heldig til Gjødning paa sandige Jorder.

Fiskeriet er ikke ubetydeligt saavel af Stranden som af de forskiellige Søer inde i Landet, især gives der meget store og gode Aal foruden andre Ferskvands Fiske i disse Søer; og af Strandens mange fortræffelige Sorter, hvoriblandt bør regnes Hummere af sielden Størrelse.

Odden Sogn er den yderste Spidse af Landet, Vejen dertil er idel Sand, langs med den nordre Havbred. Høje skaldede Banker og Klinten hindrer den Rejsende fra at see andet end Skyerne og det brusende Hav. I hule Drøn styrte Strandens Brændinger ind mod Brinkerne, og true hvert Øieblik at overfalde Vandringsmanden, som ogsaa maae frygte for at de stelle Klintestykke skal nedrulle over ham. De Fiskerhuses Indbyggere, som ligge yderst ude ved Gliven, ere boesiddende over en halv Miil fra andre Folk i et Slags Siberien; i ufrugtbar Sand, hvorhen de maisommelig maae skaffe Ildebrændsel og Fødevare — der er ikke en Busk i hele Egnen — de høre kun Havets Brusen og Luden af Sælhunde, Maager og andre Søefugle. Dampe af forraadnet Tang og en hæslig Taage gjæster dem jævnligen; saa Naso her skulde have faaet Stof nok til sine Klagebreve, ja lige saa megen som fra Ponto. Dette Gode har de dog, at i dette Sogn ere ingen Rotter.

For disse Efterretninger har jeg Hr. Pastor Faber at takke, han tilføier desuden videre: „I Anledning af Ods Herreds Hesteavl maae jeg anmærke, at der endnu treffes nogle Heste, der vist nok har deres Oprindelse fra Hesseløes vilde Stutteri, der i nogle Aar holdtes for Kon-

ge-

gelig Regning, disse Heste vare meget stærke af Bygning, brede af Hals og Bringe, havde en stor brusende Manke og funklende Øine, et kraftfuldt Forskiste, en Raskhed og Mod der ikke lader sig beskrive. Hesselø ligger i Kattegat, omtrent 4 Miil herfra og holder omtrent 110 Td. Land med Moser og Kratskov, har tilforn hørt Adlersborg til, hvorfra den blev kjøbt af Kongen, som der aarlig lode 20 Folhopper græsse og en god Stutterie-Hingst føres derover nogle Uger for at bedække Hopperne. Follene vleve saa vilde, at de ikke kunde fanges paa Øen selv, men maatte lages i Stranden, hvorfra de opdroges paa Baade og overførtes til det faste Land. Siden efter er Øen brugt til Hoebjerring, og nu er den bortlejet til Capt. Lund, som maaskee der vil anlægge et Fiskerie."

Nyekjøbing i Ods Herred er en liden Kjøbsted, ligger 1 Miil fra Borvig, hvor det Kongelige Tolsteder. Byen ligger paa en Ode næsten ganske omgivet af Stranden, har en stor, bred, noget krum Gade og 6 mindre Strædder, uden om ere Vænger og Kornmarker. Lige over for Skibs-Broen ligger en liden Øe ude i Stranden. I den østre Ende af Byen er en liden Dam, og ellers ere der nogle ret kjønne Huse. Handelen skal dog ikke være saa ubetydelig, men dog leve de fleste af den gode og skjønne Avling, som gives omkring Byen. Kirken er stor og anseelig, men Raadstuen kun af simpel Bygning. At Byen er meget gammel formodes deraf: at Marsk Stig ødelagde en stor Deel deraf ved Ildebrand 1290, og siden skal Søerøvere i ældre Tider have udøvet samme Gjerning; Man finder og Rudera af Bygninger langt uden for Byen, hvor der nu pløjes. Luxus har ikke her fæstet saa dybe Rødder som i andre Sjællandske Kjøbstæder, og Nyekjøbing, skiønt paa saadan en Udkant af Landet er virkelig smukkere end nogle andre af de Sællandske Stæder.

Adlersborg ligger paa Udkanten af Herredet, naar man drager ud af Landet til Hovedlandevejen, den er nye

delig ſitueret og her frugtbare Jorder, tilforn kaldtes det Drakholms Slot, ſom er ſaa bekjendt i Hiſtorien, har været fordum ſtærk befæſtet og i Grevens Feide udholdt en tapper uovervindelig Beleiring. Slottet har tilforn været beſtemt for adſtillige Stats-Fanger, hvoriblandt den Skotſke Greve Bothwell*) og endeel andre. Uden for Gaarden er en høi Banke, hvorfra man har en viid Udſigt endog til Friderichsborg, 8 Miil borte; der omkring ere adſkillige ſkjønne Skovgrupper og Perſpektiver ud over den Indbugt, ſom Havet gior, der kaldes Lammeſtorden. At Slottet er meget gammelt veed man endog deraf at Dronning Margrethe gav det 1396 til Biſkopperne i Roeskilde for at holde Sjælemeſſe. Om der juſt paa den Tid vare de 3 høje Længder af 5 Stokværk og de ſtore Grave, ſom omgive Gaarden, veed man ikke beſtemt at angive.

Seyerøe ligger i Havet, 2 Miil fra Ods Herred, er $\frac{5}{4}$ Miil lang og $\frac{1}{4}$ breed, er befæſtet paa begge Sider imod Stranden med høje Banker, men inde i Landet ere Dale, Enge, Marker og Moſer; dette Land beſtaaer af 150 Td. Hartkorn, har ſin egen Kirke, Præſte og Birke-Ret, har 32 Gaarde, endeel Huſe og 2 Vindmøller; Indvaanerne leve af Agerbrug, Fædrift og Fiſkerie. Nor-

ger

*) I et nyt Skrift: Maria Stuarts Hiſtorie, trykt i Kiøbenhavn 1803; finder man meget udførligt om denne Skotſke Grev Bothwel, og det omſtændelige Forhør ſom blev holdet over ham, da han paa ſin Flugt blev optaget af et Dansk Krigsſkib og indbragt til Bergen og ſiden til Drakholm, 1567, Kongens Brev desangaaende 1568, adſkillige velſkrevne Latinſke Breve fra Dronning Eliſabet til Kong Friderich, fra Kong Jacob til Samme, fra den Danſke Legation til den Engelſke, hvorfra den ſidſte er fra Aar 1571, og give megen Oplysning om denne Grev Bothwell, og den hele myſteriøſe Begivenhed, ſom fortjener at læſes og atter at læſes.

get sydligere derfra ligger en liden Øe Nexel, bestaaer af 4 Gaarde og nogle Huse, Indvaanerne fange endeel Marsvin, Sild og andre Slags Fisk, Øen henhører under Hølleslev Sogn. De andre smaae Øer i Lammefiorden bruges kun til Hoebierring og Fædrift.

Bregninge Landsbye er temmelig vidt i Udstrækning, skjønt den kun har 6 Gaarde og 14 Huse, men der er vidt mellem hver og have ikke just det smukkeste Udseende, hverken paa Tag eller Fag. Præstegaarden og dens Have er pyntelig; det samme gjelder om Degnebodligen, hvor Flittighedens Spor sjnes allevegne. Hele Sognet er udskiftet og nogle Bønders Lodder inddelte saaledes som efter de lokale Omstændigheder ansees for passeligst; nogle have indhegnet med Steengjærder, andre med Jordvolde, som undertiden beplantes med Piil, sjelden med Tjørne. De sædvanlige Sædearter ere Rug, Byg, Havre og noget Klever. Siden Udskiftningen ere Gjæs og Svijns Tillæg meget formindsket, derimod lægger Bonden stor Flid paa Qvæg og paa at feede Kalve til at sælge. Præstegaardens Jords Areal er 43 Td. Land, ikke just af den bedste Art, deelt i 7 Lodder, hvoraf tages 3 Halme og 4 Hvile. Her i Egnen er kun lidet Skov, men længer borte ere store Skovstrækninger, tilhørende Forskjellige; saa Ildebrændsel dog kan faaes for Penge.

Man kjører over et Vandsteb, der foranlages ved et flat Vand, som kommer ind fra Fiorden, og passerer forbi Tommerup Bye; noget borte seer man det prægtige ansеelige Stamhuus Lerkenborg, hvor Marker, Have, Dyrehave, Mejerie, o. s. v. ere seeværdige. Dette Gods har andre store Herregaarde under sig, nemlig, Ladegaard, Westerbyegaard, Aunsøe, Birkinde, Astrup og Dauerup; saa det er en betydelig Ejendom.

Reise

Refsnæs er en Halvø og et heelt Sogn af samme Navn, lige over for ligger en anden lang, dog mindre Odde Assnæs, bevoxet med Skov, her paa den yderste Pynt er et lidet Færgehuus, hvorfra Overfarten er til Samsøe. Man seer her Kjendetegn af tvende opkastede Skandser, ventelig fra Krigens Tid. Bønderne her drive foruden Avling ogsaa Fiskerie, hvor Aalene ere fortræffelige.

Callundborg er en af de største og smukkeste Kjøbstæder i Sælland, har endeel store og velbebyggede Gader og nogle zirlige Bygninger. Paa det anseelige Torv ligger Raadstuen, og i Nærheden den store massive Kirkebygning med høit Spiir, og deromkring endnu 4 mindre Spire. Handelen og Søefarten er betydelig, og Kiøbmandsboutiqverne ere store og forsynede med de fleeste Nødvendigheder for Kjøberne, og dyre ere just Varene ikke i Betragtning af at Staden ligger 14 Miil fra Kiøbenhavn, men det meeste erholdes rigtig nok til Skibs, endskjønt den store Landevei nu er for det meeste færdig herfra lige til Hovedstaden.

Byen er 2000 Alen lang og 900 Alen breed, den vestlige Deel ligger paa Ryggen af en Banke, som falder af til Munkesøen og Fjorden, men den østlige Port har en langt lavere Beliggenhed. Den har i de sidste hundrede Aar tiltaget i Størrelse, da just det Modsatte kan siges om mange andre Kjøbstæder; de fleste Gaarde have en større eller mindre Have. Borgernes Antal beregnes til 260 og Folketallet i det Heele til 1700 Sjæle.

Skibbroen er anseelig og stor, deelt i tvende Arme langt ud i Stranden; Havnen uden for ved Gisselfære er sikker og rummelig, endog for større Skibe, men der ere beskikkede Lodser som gaae fremmede Sejlere i Møde naar de skal løbe ind i Fjorden. Nogle Steder i Byen er ypperligt Kildevand, andre have Brønde henimod 30 Alen

dyb

bybe, og der findes desuden endeel offentlige Brønde paa Gaderne. Forstaden kaldes St. Jørgens-Bjerg, og der har fordum staaet et Hospital, dens Jorder laae forhen til Byen, nu derimod har den endeel mindre Marker og Græsning i Naboe-Egnen.

Slots-Ladegaarden var fordum et Kloster, stiftet 1239, og tilhører nu Lerkenborg, der har frie Hovedgaardstart, 146 Tønder Hartkorn, og laae i de ældre Tider til Stadens Slot efterat Munkene vare bortviste derfra; der er ikke nu Rudera engang af Slottet at see, da Pladsen hvor det har staaet nu pløjes og saaes; dog er dette fordum stærk befæstede Slot saa bekjendt i den danske Historie, og har bestaaet af mange stærke store Bygninger og Taarne. Iblant adskillige Statsfanger, som her have været forvarede, kan man anføre især Erkebispen Jens Grand, endeel af Kong Alberts store Mænd, thi at den svenske Regent selv her har været arresteret, kan ikke bestemt godtgjøres af Krønnikerne; men Steen Sture's Enke og Steen Eriksen vare her som Statsfanger, og Christian den anden levede her som en Fyrste med Opvartning, Taffel og ansеelig Indekomst til sin Død. Her levede den svenske Feldherre Carl Mornoy i 7 Aar, sin Frihed berøvet; siden Dr. Dybwad, og maaskee flere andre som Historien ikke har nævnet.

Næringsvejene i Callundborg ere mange, Handelen, Søefart, Færgeløber, Gjæstgiverie, Vognmandslaug, Professioner, o. desl., beskjæftiger mange Hænder, og disse skaffe igjen den simplere Klasse betydelige Fortjenester ved Dagleje og som Haandlangere. Her udskibes en stor Mængde Korn, her gjøres mange Tønder Malt, og Haandværksfolkene have idelig nok at bestille. foruden de mange der finde deres daglige klækkelige Underholdning ved at gaae med Færgesmakkerne eller andre Skibe, som enten lade eller los-

se her. Fiskerie og Brændeviinsbrænderie saavelsom Kroeshold ere atter Levebrød for en talrig Mængde.

Promenaderne omkring Byen ere kjønne og mange forskjellige Afverlinger frembyde sig for Øjet. Man finder megen Moerskab ved at vandre omkring paa Skibsbroen og nede ved Stranden, at besee Kirkens Storhed og dens konstige Bygningsmaade, dens indvendige mange Oldsager o. s. v., men man føler dog altid noget kjedsommeligt, fordi man idelig venter efter Vind, eller rettere god Vind, for at komme over Færgelobet, som herfra til Jylland er 12 Mil, thi saaledes har Tilfældet været med mig 2 Gange, og sidst maatte jeg formedelst vedholdende Storm kjøre herfra til Corsoer.

En anden Gang tog jeg med en Baad herfra til Samsøe, men da det var Blikstille, læste jeg Tiden bort i Jonges Karakteristik over den sællandske Bonde-Almue, og udtegnede deraf nogle enkelte Træk, som her nedskrives; dog langt fra at jeg troer disse Sætninger passende paa alle Sællændere, thi jeg har forhen bekjendtgjort mange ædle Træk af vore Bønder, og anfører siden endnu flere.

„Hvoraf mon det hidrører at Sællænderne i Almindelighed er mindre i Vext end Jyderne? Nogle foregive at de mange Meelspiser, den hyppige Brændeviins-Drikken er dertil Medaarsag, men Qvæg og Heste ere og tilbage i Vexten fremfor det jydske, der maae være andre Grunde derfor!!

At kysse i Haanden og give den Fremmede er en Sædvane i Sælland, det var allerede Skik 1634 i Helsingør i Ogiers Tid, og skriver sig formodentlig fra Østerlandene Jobs B. 31, 26 & 27.

Varme lægger Bonden i Kakkelovnene endog om Sommeren, naar det en Dag er Regnvejr.

Den

Den sede Ligegyldighed og Uvirksomhed er Hoved-Ingredienzen i hans Karakteristik, og hvor meget Huusflid forsømmes erfares bedst paa Auctioner, hvor Bønder betale gamle Sængeklæder meget dyrt.

Stolthed er en Datter af Uvidenhed, dette passer sig paa nogle Bønder, i Hensende til den gamle Agerdyrkningsmaade, de troe at de vedtagne Sædvaner ere de bedste.

Vogter til Bondens Oplysning; ach! før Bonden gives der 8 ß. ud for en Bog, drikker han dem hellere dobbelt op, det kan han føle Virkningen af.

Kabusserne ere forskjellige, i det nordlige Sælland røde, og hvide i det sydlige, blaae eller anden Farve, paa Nogen store trekantede Hatte og lange Hatteflag ned over Skuldrene.

Syv Gange Mad om Dagen skal Sællænderne have, men Grønt ikke, lutter Meelspiser, Kjød, Flæsk, Sild, Ost, Smør, o. s. v. Oldtiden i Othins Dage tænkte sig en Himmel med Flæsk, og vor Almue anseer Flæsk som uundværligt til Husholdningen. Blodpølse, Syltemelk, Grød og Vørgefisk — ansees som Højtids-Retter.

Eder og Bønden hører til Figurer i Talen efter Almuens Sprogbrug, og dette forlænger og Diskurserne, derfor lader og den pyntede Pøbel denne Urenlighed saa ofte udflyde af Hjertets Slamkiste, Sællænderne sige dog kun: Djævel, men Skaaningerne tale i tusinde Tal.

At lægge til Vognlaug sammen er meget brugeligt, naar Bønder skal bortkjøre et Torvelæs.

Heste elsker Bonden, men ikke i saa høj Grad som den sydske Bonde; her vil man gjærne kjøre friskt til, men at føre, frede, strigle o. s. v., glemmes saa ofte, og efter megen Slæb sælges den gamle Hest paa Markederne blot for at afkrænges.

Vaadt kalder Bonden allehaande Drikkevahre; han bryder sig ikke om at blive vaad udvendig af Regn og Slud, naar han kun kan faae noget Vaadt indvendig: Øl, Miød, eller Brændeviin; varm Øl drikkes i den stærkeste Frost og gammelt koldt Øl i den hedeste Sommerdag. Han tilpakker sit Hoved og Krop naar han skal ud i ondt Vejr, men Fødderne bryder han sig ikke om, kjører ofte et par Miil med Træeskoe, men hvad gjør ikke Vanen?

De Bønderpiger, som Plutus har gjort lykkelige, er oftest de ulykkeligste, thi førend Ægteskab kan sluttes skal der bestemmes Medgiften af Koe, Soe, Faar, Øg, Sviin, Boehave, o. s. v.

Lykkens Skifteprotokol ɔ: Kortspil, især Trekort og Styrvolt er Almuens Tidsfordriv i Gildeslaug, imedens de unge Karle og Piger dandse uafladelig; Spillemanden faaer 2 ß. af hver, foruden hvad der gives ham ved Skaaler og paa Talerkenet over Borde.

Æressl' ɔ: Begravelse, han slap ɔ: han døde, og alle Slægtninge skal og bør græde ved Graven og ved Liigprækenen.

Overtroe ere mange Slags, Henrejsen til hellige Kilder, Kirkeblye, Kirkejord, at gaae aved om Kirken, at lade sig trine for Rygvee, læse over Kolden, gjøre Kors, o. s. v., Ælfekonge, Nisse, Mare, Dverge, Bjergfolk, troes endnu af mange, som endog fortælle at de have seet selv Løgtemænd, Hexer, gloende Pengekister staaende opluftede paa de smaae Markhøje o. a. desl.

Har jeg (Jonge) maaskee trættet din Taalmodighed min Læser, at du har kundet holde ud med mig at vandre igjennem saa tørre Steder, for at see den menneskelige Forstand og Eftertanke endnu at ligge i Vugge og Svøb!!"

Samsøe er udskiftet for nogle Aar siden imellem alle 5 Sognets Beboere, hvorved dog ingen Udflytninger have

ve fundet Sted undtagen med 5 Gaardmænd. Middeltallet af Tønde Land, som hver Bonde her haver, er meget vanskeligt at angive, da Jorderne deels ere meget forskjællige i Bonitet, deels er Hartkornet, hver Bonde haver i Brug, meget ulige. Foruden Navnet Hartkorn have de endnu en anden Benævnelse paa Jorderne, som er den meest gjængse blandt menig Mand, nemlig: Fjerdinger, Halvfjerdinger, Lutninger, Jord.

Bondergaardene ere i Almindelighed godt byggede, og vel vedligeholdte, dog bestaae de kuns af Bindingsværk, klinede Vægge og Straaetag. I Annexet findes vist over 20 Bondergaarde, hvor enhver Præst eller kongelig Embedsmand meget anstændigen og bequemt kunde boe. Man finder omtrent det samme Forhold i de andre 3 Sogne. Ligeledes er Huusmændenes Boliger i Almindelighed gode, og vel vedligeholdte; i de fleste findes en Storstue (her kaldet hos Bonden en Korsstue) en Dagligstue, hvori der er Arnested baade til Varme og Madlavning, et Tørvehuus og et Fæhuus, de fleste have en Koe og nogle Faar. Ved Udskiftningen er det rigtig nok blevet noget vanskeligere at græsse disse sidste, ligesom ogsaa Gjæs. Imidlertid vil jeg haabe de overvinde Vanskelighederne Tid efter anden.

Paa Samsøe findes ingen Skov undtagen ved Hovedgaarden Brattingsborg, denne er ikke ubetydelig omtrent af Areal 3 til 400 Tønder Land, i Forbindelse med samme er anlagt en Plantage af Ege, som ere i god Vext, 60 til 70 Aar gamle. Nuværende Besidder af Grevskabet har ogsaa i samme Forbindelse besaaet en stor Strækning af ellers ubrugelig Jord med alle Slags Træefrøe, men har kun hidtil havt maadelig Fremgang, og formodentlig af Mangel paa den saa nødvendige Læe. Tørvemoser har næsten hver Bye, og jeg er færdig at sige: hver Gaardmand

paa

paa sin Lod, naar Nordbye Sogn undtages. Pillemark Bye især har næsten uopskjærelige Torvemoser; de som mangle samme, kjøbe her deres behøvende Forraad for ganske billig Betaling, omtrent 3 a 4 Mk. Læsset.

Byg er den Slags Sæd som Samsingerne fortrinlig dyrke, saa at naar de have en Rugmark, en Ærtemark, en Havremark, have de sædvanlig 3de Bygmarker. Hvede kjender man kun saare lidet, undtagen Vaarhvede, som ligner meget Byg, de saae deraf 2 a 3 Skjæpper vel og meer; Præsten og nogle faa andre saae aarligen Vinterhvede, men de have ikke saaet over 10 Fold selv i de lykkeligste Aar og efter den bedste Behandling.

Hver Mand udlægger sin Jord til Hvile med Klever, den som ikke gjør dette, hvilket er høist sjælden, ansees enten for besynderlig eller arm. Boghvede have enkelte prøvet at saae i skarpsandige Jorder, men de have nerpe faaet Udsæden igjen, og nogle slet intet. Dertil var Aarsagen, at den som oftest er bleven opædt af Kreaturene, fordi den sildigere modnedes end de andre Sædearter, og naar her er Avret, saa strækker dette sig over hele Landet, som er 3 Miil i Længden, men paa de fleste Steder ikke meget over ½ Miil bredt.

Meget faa, naar jeg undtager 3 Præster, have begyndt at indhegne deres udskiftede Jordlodder. Paa Præstegaardens Jord er oprettet nogle Diger. Af Steengjærder har den nuværende Forpagter paa Biegaard Hr. Bille i Aar ladet opsætte 320 Favne enkelte Steengjærder med Jordvold paa den indvendige Side, og bevlantet den med tydske Pile; han brugte dertil Sællændere, han agter at fortsætte dette Arbejde. Levende Gjærder findes her ikke undtagen ved Hovedgaarden Brattingsborg, hvor Digerne ere beplantede med tydske Pile, som ere i god Vext, men hvor gammelt dette Anlæg er og hvor lang Strækningen er, veed jeg ikke.

Bøns

Bønderne ere en underlig Mellemting af Selvejere og Hoveribønder, eller rettere sagt Fæstebønder; de eje selv deres Gaarde og Besætning o. s. v., men af Jorderne, dem de maae feste af Herskabet, gjøre de Hoverie. For faae Aar siden kjøbte 15 Gaardmænd i Besser Sogn, og i Onsberg Sogn deres Jorder af Herskabet, i hvilket Kjøb de ogsaa holdt Befrielse for deres ydende Konge- og Kirke-Tiende, samt frie Jagt og Fiskerie paa deres Lodder. En lævn Velstand findes blandt dem, hvilket intet bedre beviser, end at Restanse for kongelige og herskabelige Skatter ere her ubekjendte Tilfælde. Alle Huusmænd ere ogsaa Selvejere, og betale kun til Herskabet aarlig 1 Rd., samt have hver nogle Favne Jorddiger om Hovedgaardens Marker at vedligeholde. Havedyrkningen har paa Samsøe været bedre før end nu, da den meget forsømmes. Grønkaal er det eneste de alvorligen lægge Vind paa, da stor Kaal med Mad og udblødt Flæsk, Gaasekjød, er en af deres kjæreste Søndags-Retter om Vinteren. Humle kjøbes fra Flensborg og Fyen; at Humle kunne trives paa Samsøe og dyrkes med megen Fordeel, derpaa kan jeg ikke tvivle, dersom blot ikke de gyselige Vinde om Foraaret, saa selv om Sommeren knækkede Rankerne. Her avler Indbyggerne i Almindelighed selv til Fornødenhed, og det som heraf indføres fra fremmede Steder, er ubetydeligt. Enkelte saae Hamp, og Kartofler lægger kun Geistligheden, men Almuen kjøber og spiser dem gjærne, naar de kan faaes tilkjøbs. Hver Bonde tillægger ikke allene aarlig saamange Kreature af Heste, Qvæg, Svin og Faar, som han behøver til sin Gaards Drifts Vedligeholdelse og Huusholdning, men ogsaa mange til Salg, man kan regne at der aarlig bortføres fra Samsøe efter 10 Aars Middeltal 400 Qvægshoveder, 20 a 30 Heste, 5 a 6 Skippund Smør, ligesaameget Flæsk, men Faar og Lam blive som oftest i deres

Gaar-

Fædreneland til deres Dødsdag. I de senere Aar ere Faarene paa Samsøe meget forbedrede. Af Kornvahre udskibes aarlig omtrent 20,000 Tønder, hvoraf de ¾ Parter Byg, dernæst Havre og Ærter, mindst Rug, denne Udskibning skeer for det meste med Landets egne Fartøjer, som gaae til Flensborg eller Norge. Nogle faa Ærøeboere komme her for at kjøbe Korn og sælge Brændeviin, hvoraf en gyselig Mængde forbruges paa Landet. Fruentimmernes Huusflid paa Samsøe er ikke ringe, hvilket deraf kan sluttes, at man ikke allene i Bondergaardene, men endog i mange Huse, finder en Væv, som vist ikke staaer til Stads, men bliver brugt til Ejerens Fornødenhed: Lærreder, Vadmel, Hvergarn; nogle Enkelte forstaaae at væve Bygkorns Drejel, men saavidt jeg veed strækker deres Kundskab sig ikke længere; af alt ovenanførte sælges intet udenfor Landet. Forresten er ingen anden Næringsvej mig bekjendt som Samsingerne bedrive. Vel gives her nogle faa Træskoemagere, andre binde Løv, og enkelte fiske paa Havet i Nødsvejr, det er stor Skade at denne Næringsvej ikke bruges som den burde. I Havet rundt om Samsøe vrimle ypperlige Sild, Torsk, Hvillinger, lidet Makrel, desforuden Pivarer og utallige forskjellige Slags, især gode Flyndrer, tillige fanges her om Efteraaret de fedeste og meest velsmagende Aal, og det undertiden, ungtet deres meget maadelige Fiske-Anstalter, i Mængde.

Tienderne have fra utænkelige Tider været betalte med Korn i Skjeppen, og ingen Samsøer kunde gjøre sig noget tydeligt Begreb om Tienden, tagen paa Agrene, endtil for 3 Aar siden, at Greven med Høiesterets-Dom blev tilkjendt Ret til at tiende paa Agrene. Nogle faa, som ikke ville indgaae Grevens fordrede Forhøielse, lærte da at kjende Tiende tagen paa Agren af Erfaring, og nu betaler hver Mand gjærne alle 3 Tiender som før med den af Hr. Gre-

ven

ven paa Konges og Kirke-Tienderne lagte billige Forhøjelse i Skjerpen. Paa Samsøe er 2de Hovedgaarde, den ene navnlig Brattingsborg ligger i Tronberg Sogn, den anden Biegaard i Onsberg Sogn; til begge Hovedgaardene er Hoverie, dog har den sidste selv meest at drive. De nuværende Forpagtere bruge deres Marker saaledes: 1ste Aar Brak, 2det Aar Rug, 3die Byg, 4de Ærter, 5te Byg, 6te Havre og Klever.

Præsterne drive deres Jorder som de Indfødte, og det skeer saaledes: den til Græsning i 2, 3, 4 Aar udlagte og hvilte Jord vinterlægges, vaarlægges, og endelig 3die Gang opløses og besaaes med Byg, det er 1ste Aars Brug; kommende Efteraar ploges Bygstubben, gjødes, ploges anden Gang. og besaaes med Rug, det er andet Aars Brug; 3die Aar ligesom 1ste Aar; 4de Aar Ærter efter en Gangs Plojning; 5te Aar ligesom 1ste og 3die Aar Byg; 6te Aar Harre og Klever. Herhos maae endnu mækes, at de udstroe især Bygsæden rundeligere paa Agrene end enten i Sælland eller Falster. Nogle, som have prøvet hine Landes tyndere Saaemaal, have tabt meget herved, da Ukrud og især Agerkaal overvoxer den tædre Sæd, thi Jorden er meget kaad. Adskillige Bønder have anskaffet sig gode Brakharver, hvormed Bygjorderne ere blevne overdrevne baade paa tvers og langs efter Vaarsæygningen, og Følgerne have viist at de som brugte disse, have saa godt som intet Ukrud sporet. Præstegaardene ere i god Stand, og vel vedligeholdte.

Samsøe er virkelig om Sommeren et skjønt Land. Det afvexler med smaae Høje (her kaldet Bjerge) og vel tyrkede Kornagre, hvorimellem tøjrede Heste, Qvæg og Faar tære deres Foder; baade store og smaae Sejlere, f. Ex. har det været et stolt Syn i Aaret 1801 i Julii Maaned at see 14 Engelske Skibe at gaae forbi Samsøe, og

det

det saaledes, at man med Kikkerter kunde see deres Foretagender ombord. De smukkeste Udsigter ere deels, paa en Høj (Ræverbanken kaldet) ved Forvalter-Boligen, hvorfra man kan see over til Sælland; paa den nordligste Pynt af Landet (Jsehoved kaldet) seer man i klart Vejr Aarhuus Domkirke, Helgenæs, Tunøe o. s. v. Ved Ruinerne af det gamle Seerøver-Slot (Visborg kaldet i Roldbye Sogn) skal man ogsaa i klart Vejr kunde tælle adskillige Kirker i Fyen, selv har jeg ikke seet det, men fortæller det kun efter troeværdige Mænds Udsigender. I det øvrige er Samsøe et fortræffeligt Land, og kan blive endnu fortræffeligere.

Disse Efterretninger har jeg Hr. Pastor Torwxrd paa Samsøe at takke for, og kan altsaa udelade mine egne saa ufuldstændige, thi jeg var der selv kun kort og det lidet jeg saae paa en Udkandt af Landet siger ikke meget. Kun dette alene anmældes at Landet bestaaer af 5 Sogne, er et Grevskab tilhørende Dannemkjold Samsøes Familie, er $3\frac{1}{2}$ Mil lang og $\frac{3}{4}$ til $\frac{8}{5}$ bred, nogle Steder smalere, hele Øen indbefatter 831 Tønder Hartkorn, 327 Gaarde, 457 Huse samt tvende Herregaarde.

Tunøe er strax ved Samsøe, den har 17 Gaarde og nogle Huse, alle Selvejere som staae for 25 Tdr. Hartkorn. Der er noget over 200 Indbyggere, som leve af Agerbrug og Fiskerie saavelsom Søefart; de have deres egen Præst og Kirke; de sejle ofte til Aarhuus som den nærmeste Kjøbstad, og ere velhavende Folk.

Aarhuus har fra Søesiden en saare skjøn Anseelse, den store Domkirke med sit høie Taarn, og tvende Spire over Koret, Frue Kirke med sit smukke Spir, endeel høje ansеelige Bygninger, den ene fremragende med sine Gavle og Tag over den anden, den steile Brink langs med Stranden, den lange dobbelte Skibsbroe, hvor saamange

Skibs-

Skibsmaſter fremkneiſſe, den Vrimmel af Mennesker, de ſtore Stakker af Tømmer og Kiøbmands-Gods, alt dette for Øiesynet paa een Gang fordobler Ideen om Stadens virkelige Storhed. Naar man fra Smakken stiger i Land seer man strax en Mangfoldighed af allehaande Beskiæftigelser, som vidne om Folkemængden. Staden er næsten omringet med Vand, thi den betydelige stridigløbende Aae gaaer paa den ene Side, hvorover ere 4 forskiellige Broer, og Borgebækken omgiver den nordre Side for en stor Deel, der ere store brede Gader, godt broelagte, og mange Strædder, deri findes endeel smukke Huse og Gaarde endog af flere Stokværk. I den brede Gade har min Domkirken, Raadstuen, Soldater-Vagten i et skiønt Perspektiv, og paa de tvende store Torve findes meget kiønne Bygninger. Biſpegaarden, Raadstuen, Stiftamtmands-Boeligen og Skolen ere seeværdige og godt vedligeholdte, men Posthuset er lidet og omme i en fraliggende Gade. Der ere endeel Lindetræer udenfor adskillige Huse, og ellers mange nydelige Haver omkring i Byen; Aaen som løber igiennem giver mange Bequemmeligheder, og ved ofsejlende Pramme og Baade mangfoldig letter Transporten, desuden ere der udi udlagte endeel Fludebroer, hvorpaa der vaskes Klæder og haves andre Fordele for de Fabrikanteere, som behøve idelig og meget Vand. Ved Aaens øverſte Ende ligger den store anseelige Vandmølle, som har mange Hiul og Indretninger, jeg veed ikke mange Steder at have seet en Vandmølle af større Omfang, da Vandet driver Værker paa begge Sider Aaen. Møllebygningerne selv ere store og kiønne, saavelsom Værelserne, forbi hvis Vinduer Landevejen løber for Reisende, der agte sig til de andre jydske Kiøbstæder. Strax derved er en stor Vejrmølle med Sigteværk tilhørende samme Ejer.

Sta-

Staden har 3 Torve, 7 Porte, 37 Gader og Stræder; Folketallet er noget over 5000. Havnen dannes ved Aaens Udløb i Stranden og er paa begge Sider indhegnet med Volværker, der har en Længde af 500 Alen, og kan rumme omtrent et halvt hundrede Fartøjer. For at beskiærme Havnen for Tang og Sand ved Havets Brændinger er nu tilbygget en lang Arm fra Skibbroen over 100 Alen og indvendig opfyldt med Steen, som vil koste over ti tusinde Rixdaler; Handelen er i god Drift, og herfra udføres mange Kornvahre, hjemmegiort Tøj, Lærreder, og især en stor Mængde jydske Træsko. De her hjemmehørende Skibes Antal beløber sig til halvtredsindstyve, men mange Fremmede komme her for at losse og lade. Toldafgifterne beløbe sig her (1803) til 6233 Rd. og Consumptionen til 21283 Rd. Her er et Klædefabrigo under Fattig-Væsenets Bestyrelse saavelsom et Harsvingerie. Et Fiske-Selskab er her for faa Aar siden oprettet og har 85 Interessenter, og samme er inddeelt i Actier, hvoraf der første Aar havdes Fordeel over 6 pr. Cent. Luxus her er næsten den samme som Residents-Stadens, da saa mange Fornemme og Adelige her have Boepæl. Allehaande Forlystelser findes her: Theater, dramatiske Selskaber, Klubber, Assembleer, Baller og Concerter, Maskerade o. s. v.

Bibliotheqver findes flere Steder i Aarhuus i betydelig Samling af mange og gode Skrifter, saasom Geheimeraad Guldbergs, Biskop Jansens, den latinske Skoles, Klubbens og Klokker Schiødtes; men især saae jeg hos Hr. Pastor Hertel, første Residerende Kapellan til Domkirken, som jeg har at takke for endeel af disse Efterretninger om Staden, en meget skiælden og stor Bogsamling, som var mig saameget mere paafaldende, da han ikke er nogen formuende Mand. Han sagde mig at der vare 4300 Bind af næsten alle de vigtigste Videnskabers Hovedbøger, meget

smukt

smukt indbundne, danske, tydske og franske, de lærde Sprog, nogle Islandske og engelske; det historiske Fag var det vigtigste og især Fædrenelandets, hvori fandtes næsten alle ældre og nyere Skrifter, han forøxiter aarlig denne Samling, og udlaaner meget villig deraf til Stadens Borgere i de 6 Aar, som han nu har været Præst der.

Ligeledes saae jeg hos Pastor Hertel en skjøn og stor Samling af udsøgte Kobberstykker af de bedste udenlandske Mestere i Glas og Ramme af forskjellige Former 430 Stykker fordeelt i alle hans Værelser paa Væggene, hvoraf 196 Kobbere henhørte til Fædrenelandets Historie, nemlig: Portraiter, store Begivenheder, allegoriske Forestillinger, o. s. v, Men foruden denne ophængte Samling viste han mig endnu Kobbere som vare indbundne, af de fleste Nederlandske, Italienske, Engelske, Franske, Tydske, Svenske og Danske Mestere, inddeelte efter Portraiternes forskjællige baade Stænder og Kjøn i Folio 51 Bind, i Quarto 62, i Octavo 40, og i Duodecimo 20 Bind; sandelig en kostbar og sjælden Samling; jeg, som dog har et stort Forraad af Kobberstykker i alle mine Værelser, jeg følte her hvor mange hundrede pro Cento jeg stod tilbage for Hr. Hertel; det er Liebhaberie at samle paa saadant, men hver i Verden har sin Skik, Broder Wessel siger!!!

Staden har 2 Apothequer, Doctor Medicinæ, Physicus, flere Kirurger, Bogtrykkerie, Adressecomtoir, endeel Magistrats-Personer, og skjønne Indretninger for de Fattige. Paa den søndre Side gives meget smukke Promenader til Marsellisborg Skove, paa den nordre til Riise Skov og ellers er det moersomt at gaae ved den bratte Klindt over den dybe Bæk, hvor man har en sjælden Horizont.

Aarhuus har endeel gode Marker, hvor Byg er Hovedsæden, da Jordarten er meest leeret, de bruges i 4

Aar

Aar og hviler ligesaa lang Tid; desuden have Borgerne Græsnings-Ret i nærliggende Vanger for en Ubetydelighed, da et Hoved koster kun 24 ß. for Sommergræsning, dog for Borgerne allene. Marken Oldjorden bortlejes og de indhegnede Tofter og Vanger henhøre til Embedsmændene pro Officio, eller andre private Ejere og vedkommer ikke de øvrige Marker, hvori alle Borgere have Part. Ved Byen ligger en liden Skov af Eeg og Bøg, som er i den skjønneste Grøde, og er skjænket fordum til Havnens Vedligeholdelse, hvortil den og allene anvendes; i og omkring samme Skov er endeel Gjærdselhugst, som er til Borgernes almindelige Brug og fornødne Afbetjening. Alle Indhegninger om Byens Marker ere Jordvolde og Grøfter, eftersom Steen ikke findes af nogen Betydenhed til Gjærder. Her gives forskjellige Arter af Fisk i Havet, saasom: Torsk, Hvillinger, Flyndre, Sild o. desl., saa Indvaanerne ofte kan nyde Fiske-Vahre for lempelig Betaling.

Næringsvejene ere mange, som i de andre store Stæder, derfor er Doglejen ogsaa dyr, da der haves saamegen Fortjeneste ved Skibs-Arbejde, thi her ere over 48 større og mindre Skibe som høre til Byen, hvoraf nogle endog gaae til Middelhavet, de andre til Norge og indenlandske Stæder; men desuden i saa folkerig en Stad er der Levebrød for alle af den lavere Klasse, som kan arbejde med Spaden, Hakken, Plejlen eller Kalkkollen.

Tilforn gik alt Byens Qvæg løs i en fælleds Græsgang 6 — 700 Hoveder, nu da der er foretaget Udskiftning vil formodentlig Tofring komme i Brug og Kleversæden dyrkes videre end blot i smaae Vænger. Her er anlagt en Olie-Mølle, hvor endog alle Sorter Kornfrøe anvendes, som forhen blev bortkastet som Ukrud, men nu indkjøbes af Landet for her at slaaes til Olie.

Haa-

Hasle Præstegaard er stor og vel bygget, har anseelige Værelser, alle Længder ere af svært Egetømmer med brændte Steen, der er 2 Brønde i Gaarden, og dog undertiden haves Mangel paa Vand. Qvæget er stort, triveligt, og Kalve ere der saa fyldige naar de ere aargamle som mange sællandske Køer. Den lille Have har intet udmærkende, kun derfra en fortræffelig Udsigt til Aarhuus, Havet, Mols, Samsøe og mange andre fjernere Egne. Man seer den store Aae der kommer fra Brabrant Søe og gaaer i mange Bugter i en nydelig med Træer bevoxet Dal, og ovenfor en stor Strækning af Marker, Skove, Gaarde, Kirker o. s. v. Paa en Høj udenfor Hasle ¼ Miil fra Aarhuus kan tælles 25 Kirker, og der haves et sjældent skjønt Ekko, som igientager Ordene 6 Gange.

Bønderne ere alle udskiftede, Hartkornet og det dertil liggende Areal er meget forskjælligt, dog kan man efter et Middeltal ansætte 8 Tønder Land til hver Tønde Hartkorn. De nye udflyttede Gaarde ere smukke, de gamle i Byerne overtræffe mange Gaarde andensteds. En Bonde holder 5 Heste og 1 Folhoppe, 6 — 8 Køer, ingen Stude og nogle Faar. Af Skov og Torveskjær haves noget, saa her just ikke er Mangel. Ærter og Byg ere de fornemmeste Sædearter, kun lidet Klever, og lidet Rug, der er Mangel paa Steen, følgelig ej heller nogen Hegn deraf, ej heller sees levende Gjærder men blot Grøfter. Almuen klæder sig meget godt og pyntelig, og deres Boehave have og noget af Luxus, efter Bondestand, men for Huusflid og Aftenarbeide, som andre Jyder, fortjener de ingen Berømmelse, især Mandkjønnet, men Konerne gjøre dog endeel hjemmegjort Tøj til egen Fornødenhed. At Hasle ligger saa nær en stor Stad, nemlig Aarhuus, gjør vel en Hoben til Luxus, til Vanskeligheden at faae Tjenestefolk, til den manglende jydske Flittighed om Aftenen, hvortil andre Ens afgive følgeværdige Exempler. Præ-

Præstens lille Mark er indhegnet med Grøfter, men Ufred af Naboe-Svinene nedtræde alt det opkastede, og hvor en Præst skal ortage de udvandrede Kreature, der tab ber han Almuens Agtelse, derfor taales denne Uskik, for at undgaae større Ulempe.

Aarslev Præstegaards Bygninger ere ret kjønne, men Haven særdeles usædvanlig smuk, jeg fandt en meget stor Samling af Træer og Planter tildeels fremmede, foruden mangfoldige rare Blomster som Præsten selv havde dyrket og opelsket i Potter og Træeballier, han kjendte alle Navnene derpaa efter Linnæi System; adskillige botaniske fine Blomster stod i Stuerne eller egne dertil bestemte Afdukker. Forskjellige Sorter af Piil, Ahorn, Lærketræer o. s. v. omgive Havens Indhegning. Man seer saa meget i denne Have af sjeldne Vexter og Plantninger at ingen kan huske Opregnelsen. Der findes høiere og lavere Hække af de rareste Tornsorter; naturlige Lysthuse af nedbøjede Grene og utallige Ting; enhver reisende Blomster-Elsker besøge kun denne ædle hospitale Præst, og han vil finde nok at beskue og beundre, da megen Flid og mange Aar ere anvendte paa disses Dyrkelse og Forædling.

Situationen er fortræffelig med Afverling af Skove, Søe, Agre, Kirker, Byer og Constantinsborg lige over for. De vigtigste Sædearter der i Egnen ere Byg og Ærter, thi Rugen har mislykkedes i nogle Aar, der dyrkes Hør, Hamp, Kartesler og Humle, hvilke sidste tage Skade af Bladlusene, naar de nederste Ranker ikke betids afskjæres ved Jorden. Klever saaes ogsaa i 4de Halm og lykkes ret godt; en Bonde holder her i Egnen 8 — 12 Køer, tillægger aarlig nogle Kalve, har 12 — 16 Faar, men kjøber Svin andensteds fra for at fede. Her findes endeel Selvejere som kjøbe deres Gaarde paa 4 — 6 Tønder Hartkorn for 1 — 3000 Rdlr. Bondens Oplysning er

god,

god, de kan næsten alle skrive; der ere kun faa Steengjærder, thi Materialierne dertil mangle. Haand-Arbejde blandt Almuen er ikke her i saa god Drift som i Jyllands andre Egne. I Præstegaarden ere Vinduerne i den store Stue ud til Haven, deriblandt et som kan oplukkes og hvorigjennem er Udgang, naar den er tillukket skal ingen see at der er Dør, da Malning baade ud og indvendig er meget kræssende.

Præsten i Aarslev sagde mig Navne paa alle de mange sjældne Træer og Vexter, som forefandtes i hans Stue og Have, men det var mig en Umueligheed at erindre dem, dog kunde man maaskee ønske, at der havdes bestemte danske Navne paa alle slige rare Vexter, som ikke just er nødvendig for den lærde Botaniker, men for andre der ikke egentlig forstaae Latin eller Linnæi System, og som dog ynde Naturens Frembringelse af Planteriget. Vel sandt, vi have Register paa alle saadanne Urter og Blomster med danske Navne hos Viborg, Hornemann, og andre flere, men der er dog enkelte Forskjelligheder i en og samme Plantes Benævnelse, og hvo der vil gjøre sig Umage at efterforske, skal finde selv mange Exempler paa indbyrdes Uovereensstemmelse hos de Naturkyndige i Henseende til Navnene og Benævnelsen. Denne Tanke blev mig atter levende da jeg her hørte Fortællinger og Navne efter fremmede Systemer paa adskillige Blomster hos denne ædle kyndige og brave Præst; og et Ønske havde jeg desuden som jeg ej torde yttre, da jeg saa nødig vil mishage en værdig Mand, som har valgt et eget Yndlings-Studium, dette nemlig: at der ej havde staaet saa mange Blomster-Potter just i hans Vaanings-Stue; thi alle kyndige Læger paastaae, at Uddunstningen af Blomster, i hvor vellugtende de end ere, har samme skadelige Indflydelse paa den menneskelige Sundhed som Dampen af Kul, især paa de Steder, hvor man meget opholder sig

eller sover om Natten; kun om Dagen, og ved at blandes med den friske Luft, blive saadanne Planter uskadelige. De meest vellugtende saasom Violer og andre ere de farligste for Nerverne og man har Exempler at Lugt og Damper deraf staaende i Sovekammeret har dræbt friske Mennesker. Man prøve f. Ex. at gaae ind i et Drivhuus om Sommer-Aftenen, da føler man om faa Øieblikke Svindel, Benauselse og noget Usædvanligt trykkende for Brystet; jeg veed det af Erfarenhed, derfor tør jeg sige det.

Borum er en velbygget dog ikke stor Landsbye, Kirken er høj og stor med Spiir og ganske kjøn indvendig, Præstegaarden er vidtløftig i Bygningerne med en bred Qvist over Stuehuset, udenfor staae endeel høje gamle Lindetræer; Haven er stor og har endeel Jordfrugter. Qvæget især Koerne vare store og trivelige, noget af det bedste som jeg saae paa denne Egn, som ellers overalt har fortræffelige gode Kreature. Det er Sædvane her i Omegnen, at Koerne drives hjem i Gaarden hver Middag og Aften for at malkes, da de staae paa Stald om Natten og da atter malkes om Morgenen, men det er besynderligt at en halvvoxen Dreng kan koble alle disse Koer undertiden 10 — 14 sammen og drage dem ene hen og hjem fra Marken ofte over $\frac{1}{4}$ Miil, og at dette store svære Qvæg er saa stadig og tamt, men hvad saadan en Koe kan malke saae jeg her i Borum, i Aale paa Mattruv og flere Steder, dog tør jeg ikke nævne det, thi ingen sællandsk Mejerske vil og kan troe det. Og naar man seer den Græsning som Qvæget mangensted staaer paa, da skulde man ikke anseе det for triveligt, men Erfarenhed ved Malkningen viiner det Modsatte. Her til Præstegaarden er en god Avling, men den drives ikke til al Fuldkommenhed, skjønt dens Areal og Jordart er ønskelig. Kaldet selv er kun lidet og bestaaer af et Sogn; desuden Lyngbye i et an-

det

det Herred og Amt; jeg kjørte forbi denne kjønne Kirke og pyntelige Bye, hvis Marker viste skjøn Afgrøde, ned igjennem en lang Allee til Herregaarden.

Lyngbyegaard har mange Seeværdigheder, Bygninger ne og Gaarden selv er stor af Bindingsværk og Alting godt indrettet, hvert Sted til sin Bestemmelse; Værelserne ere smukke uden at have ufornøden Pragt, Haven stor med alt det nødvendige for en Herregaard, men det som især udmærker Stedet ere skjønne store velskabte Heste, overmaade godt og svært Qvæg, særdeles velbyrkede Marker og Skove der have utallige frappante Afverlinger især nede ved Aaen, hvor Vandmøllen ligger skraas over for, og snart seer man en ubestigelig Banke bevoxet indtil det øverste med forskjellige ranke Træer, især nogle meget høje Bøge og Elle, snart kommer man paa en Fodsti der i en Slangegang fører den Vandrende igjennem nydelige Buskadser, hvor Fuglene synge. Vandet rasler for neden og et Stykke Vildt frembruser imellem de nedhængende Qviste. Man kan gaae der halve Dage og idelig have nye Behageligheder for Øjet. Inde i Gaarden seer man et konstigt Pompeværk, hvorved er megen Mekanisme, Vandledninger til Qvæget og andre sjeldne Indretninger, der vise at Ejeren er en tænkende Mand, som er saameget mere paafaldende, da han ved egen Flid har dannet sig selv, har ikke just egentlig studeret ved noget Akademie, men har dog mange ypperlige Kundskaber, og idelig samler han paa gode Bøger og alle brugbare Landkort. Bondergaardene ere meget got byggede og Bonden viser i sin Klædedragt og Færsel med Heste og Vogn, at Velstand maae kunne tillade ham det.

Jeg reiste tvers over Landet igjennem Fromlew, Ormslew, Blegind, Fisel til Astrup Præstegaard, forbi skjønne Egne, Skove, Søer, Buskadse og frugtbare Marker. Adskillige Herregaarde kan man see fjærn og nær saa-

velsom mange Kirker og enkelte Bøndergaarde der ere godt byggede, og undertiden endog pyntede meer end var fornøden.

Astrup Præstegaard er teglhængt og særdeles smuk baade ud- og indvendig. Haven udmærker sig ved sin Størrelse, ved de mange Alleer og Buegange, ved de mange større og mindre Lysthuse og ved gode Træ- og Jordfrugter; Marken laae tæt derved og Afgrøden stod ypperlig; ved den anden Side af Gaarden er nok en Have i engelsk Smag med mange Plantninger og Irrgange bestaaende af Eeg, Bøg, Ask, fremmede Pill, Alm, Ahorn, Tornsorter o. s. v.; Anlægget er kun 8 Aar gammel og har kostet megen Umage og Penge; deri ere adskillige Hvilebænker og smaa nydelige Lysthuse, og ved et Hjørne er en Altan, hvorfra haves en vidd Udsigt til Havet, Aarhuus og andre Omegne.

Kirken tilhører Præsten selv, den er virkelig dejlig især indvendig med faa men skjønne Prydelser, har Prædikestolen over Alteret, og megen Symmetrie og Simplicitet hersker ved Siden af al denne Kirkes Smukhed. Paa Kirkegaarden er et simpelt men smagfuldt Gravminde omsat med Stakit over Præstens Hustrue. Iblandt andre Ting i Værelserne lagde jeg Mærke til en konstig Trappe til Loftet, som kunde ophidses og skjules, uden at den Ukyndige kunde finde Organgen dertil. Jeg fandt mange smukke Mahogni-Mobler, deriblandt et Uhrfutteral, alt forfærdiget af en Bondekarl i Sognet, som aldrig havde været i Lære hos nogen Mester. Jeg fandt en meget sjelden Samling af dejlige Meerskums og udskaarne Træe-Pibehoveder, der alle vare forsynede med Rør og hængte i en vis Orden i et Skab. Her vare meget skjønne malede Reoler og smaa Kamre til endeel Bøger, Konstsager og Natural-Samlinger.

Her-

Herfra til Skanderborg kom jeg igjennem og forbi den store Soelberg Soe, Fruering, Witwed, Malslinggaard og Skanderup Kirke, som ligger for sig selv udenfor Byen. Vejen er meget sandig og tung, og løber i mange Krumninger over Brinker og Bakke forbi den store Soe, som ligger i en lang Strækning uden for Skanderborg.

Skanderborg, en Kjøbstæd ved en stor Soe, som paa hiin Side er omcirklet af Skove og Buskadse; Gaden er meget lang og bred men ujævn formedelst den ældgamle Broelægning. For i Byen ligger en af Frederich den 4des danske Skoler. Der ere nogle Stræder, som kun have den bare Sand uden Broe. Husene ere simple dog kjønne; her er nogle Kjøbmænd og Professionister, som ere jævne, gode og hospitale Folk, der ikke meget kjende til Luxus, men deres Vahre ere ikke dyre, da de lade sig nøje med liden Fordeel, hvorfor ogsaa Afsætningen er betydelig til alle Naboe-Egnene. Folke-Tallet skal være 400 Sjæle; Slots-Kirken er meget smuk og oppyntes endnu mere end og med Orgelværk formedelst et Legatum af Pulz; deri sees endnu mange af Fortidens Pragtstykker, da det kongelige Slot stod her, Rudera deraf sees nu neppe, kun Pladsen og Banken midt i Soen; hvor det har staaet fremviser sig endnu nogle Steenstumper og Kjændemærker af Voldene deromkring. Byens egentlige Kirke ligger udenfor Porten, men er nu bestemt for omliggende Bønder. Fra Slotsbanken er der en herlig Udsigt over til Dyrehaven Ebbelye og Kallye, som ligge i denne store fiskerige Soe.

Slottet har været prægtigt i sin Tid og er i Historien endog bekjendt i Erik Ploug-Pennings Tid 1240. Christian den 4de residerede her i sin Ungdom og lod sig bygge en Fregat der, til at sejle med i Soen, Frederik den 4de elskede ogsaa dette Slot meget og lod det oppynte, saa det

med

med Spire og Taarne havde megen Anseelse, men 1767 blev det bortsolgt til Nedbrydelse tilligemed alle dets prægtige Udbygninger, Stalde, Fortifikation o. s. v., hvorom findes en vidtløftig Beskrivelse og Tegning hos Resenius.

Man har mange gamle kongelige Bevillinger daterede Skanderborg, og deriblandt et dateret den 18de September 1604, hvoraf man seer at en Kroemand ved Slottet paa den Tid ikke har været nogen ringe Person, saaledes lydende:*) Af vor synderlige Gunst og Naade have vi tilladt og undt, at oenne Brev-Viser Knud Roly maae ends nu fremdeles beholde Kroen der for vore Slot og det med al sin Ejendom og Tillæg, eftersom hans Formand Urboe Noll den for ham havt haver, endtil vi anderledes tilsiger, paa det at han kan forskaffe vore Hoftjenere og andre fremmede tilrejsende Folk nødtørftig og god Underholdning for deres Penge; thi maae han oppebære vor og Kronens Part af Framlev og Schiffholms Sognes Tiender, imedens han er Kroemand her, og skal han have saa megen Jord som han kan saae 4 Örter Korn udi, og Eng til 20 Læs Høe, have Olden til 50 Svin i Skovene af hans egen Opsødnig, frie Ildebrand af Kronens Skove, Fiskerie i Søen, frie Græsgang til 10 Koer og 40 Faar, frie Accise paa Rostokker og andet Øl samt andre Drikke, hvortimod han for Betaling skal skaffe Hoffolkene alle Fornødenheder, og tillige være vore Embedsmænd her hørige og lydige o. s. v.

Ved Skanderborg er anlagt en Plantage med Krap-Rødder, som har heldig Fremgang, og det lykkes saare godt med denne Farverods Dyrkelse endog andre Steder i Jylland; jeg har og seet den i god Vext i en Præstegaards-Have i Fyen, men jeg erindrer ikke just hvor. Overalt er denne Byes Jord godt skikket til Kartofler og Turnips, men el-

*) Oversat fra gammelt Dansk til nu brugeligt Sprog.

ellers ere der nogle Vænger sønden for Byen, som just ikke ere meget sandede og kunde nok afgive alle andre Kornsorter, og at Jorden er saare dyr deromkring erindrer jeg især, da jeg saae et lille Vænge, som en Kjøbmand havde kjøbt og betalt særdeles høj Priis derfor, bestemt kan jeg ikke huske hvor meget, men efter Størrelsen af Arealet skjønnede jeg at Prisen var høj.

Skanderborg vilde vinde anseeligt baade i Handelen og Produkternes Tilførsel, dersom der kunde graves en Canal herfra til den store Moesøe, hvorved mange Byer og Stæder omkring ved denne store Søe, der er dyb og sejlbar nok, kunde tilføre adskillige Ting til Vands op til Byen, som nu maae skee ved Vogne der i mange Bugter og Bøjninger maae kjøre en lang Vej før de komme der, og derfor hellere søge tvers over Landet til den brede og gode Landevej, som gaaer til Aarhuus. Og i Henseende til Brændevedts Transport fra Skovene og især Rye store Skov vilde denne lille Bye have anseelige Fordele, vel koster en Favn Brænde nu i Rye Skov paa Stædet ikke meer end 2 Rd., men saa at vogne det ned til Moosøe, sejle en 3 Mil, atter vogne det fra Søens Brædder til Skanderborg, altsaa bli'r det kostbart nok inden det kommer i Huus, men ved en Canal kunde disse Ulejligheder hæves, dog hvo skal gjøre Forskudet til Bekostningerne? man indvender vel, at i saadan sandig Jord paa nogle Stæder vilde Canalen ødskyde, men i Holsten har man havt vanskeligere Jordart og dog overvundet Besværlighederne, kun Eftertanke, Kundskab, Mod og Penge overvinder tilsyneladende Umueligheder. Efter mit Øjesyn kunde Slorssøen forbindes med Moosøe omtrent ved Jnstenborg, og saae man da at dette lykkedes, kunde maaskee siden af Efterkommerne de andre mindre Søer nordvest for Mossøe forenes til Sejllads for store Baade eller Pramme og altsaa Indvaanerne længere oppe i Landet

kun-

kunde sejle lige til Skanderborg; dog det er kun et Forslag, kun en Idee, kun en Plan i Mueligheternes Rige.

Fra Skanderborg til Horsens er der just ikke megen Skov, men Vejen løber over nogle Banker, Bakke, i gjennem lavere Egne, Buskadser, Vandstæder og Sand, forbi Taaning og Ousted Kirker, Giedwed, Tolstrup, Egeberg, Nebel, Hansted og andre flere. Vejene ere brede og gode, man seer adskillige Herregaarde, og andre Kirker længere borte, og man skuer mange Naturens Skjønheder, da denne heele østre Egn af Jylland er behagelig og smuk.

Horsens er ikke den største men den smukkeste Stad i Jylland, den har store brede godt broelagde Gader, mange gode tildeels zirlige Bygninger af flere Stokværk, en Kirke, som er saa pyntet og forbedret nu 1799 baade ud- og indvendig, at jeg regner den iblandt nogle af de smukkeste jeg har seet i hele Kongeriget, da Arkitektur og Symmetrie forener sig tilhobe for at danne noget Seeværdigt, saa den nu er en sand Prydelse for Staden. Der er et kongeligt Palæ, hvor den russiske Prindsesse residerer med fyrstelig Opvartning og Hof. — Raadstuen er en gammel gothisk Bygning, over Frontespicen staaer de mærkværdige og sande Ord af 2 Krønn. 19 Kap. 6 V.

Uden om Staden er en behagelig Promenade ud forbi den store hollandske Molle, omkring paa Bankerne og ind igjen ved den latinske Skole ned ved Kanalen og Skibsbrygen, hvor man seer saa mange Fartøjer liggende at losse og lade. Der ved Kanalen er en heel lang Gade, hvor endeel Kjøbmænd ere boende og kan indrulle alle Vahrene fra Bolværket lige ned i Pakkjelderne, derfor seer man idelig Beskjæftigelse af mange Mennesker, der have nok at forrette med Losning og Ladning. I Canalen er vexelviis et Slags Ebbe og Flod, saa dette Vand stiger og falder og

er

er saare besynderlig at see for dem dermed ubekjendte. Ved Kanalen er en stor Holm der bruges som Blegeplads, med nogle Huse i en lang Række; længere borte er et lidet Batterie, og Plads til Skibenes Reparation. I Nærheden ligger en stor Mudderpram som jævnligen bruges, og over Kanalen ere flere Steder Broer anbragte, men kun for Gaaende, da der idelig spadserer mange Mennesker kun blot for at nyde den frie Luft og see det Meget som forefalder ved Skibsfarten. Handelen er meget betydelig baade til Ind- og Udførsel, og Kjøbmændene give ganske billige Priser. Her ere 500 Huse og 2300 Indvaanere, hvis Antal dog aarlig formeres, da Næringsvejene ere mange; Professionister have her idelig Arbeide nok, hvoraf jeg saae noget af Snedker- og Sadelmager-Professionerne, som syntes at have al muelig Fuldkommenhed. Om Torvedagene er her saadan en Samling paa Torvet og i Gaderne med opslagne Telte og Boder, at jeg troede der var et stort Marked; thi Professionister og Smaahandlende stode alle i deres ovresste Boder og falbød til de Bønder, som igjen tilførte Byen alle mulige Spise-Vahre.

Udenfor Horsens i Fjorden ligge adskillige smaa Øer, Alrøe og Hiarnøe have hver sin egen Kirke, ligeledes Endelave, men de andre smaae Øer der ere ubeboede, thi Thunøe som ogsaa har sin egen Kirke er længere bortliggende. Vel beboes de af Bønder som drive Agerbruget, men mange Indvaanere der befatte sig og paa Fiskerie, Søefart og gaae ud som Matroser eller Styrmænd endog paa lange Rejser, jeg har kjendt nogle af disse Øeboer, som have det ferme og raske i deres Væsen, de have erhvervet sig ved at see andre Lande og Folk.

Tæt udenfor Byen ligger den store og prægtige Herregaard Bygholm som har 120 Tønder frie Hovedgaardstakt, det har tilforn været et kongeligt Slot, bygt af Eric Men-

Menved, Avlingen dertil er stor og ypperlig, Gaarden har især nogle fortræffelige Enge, som til stor Nytte i de dertiden sættes under Vand ved Strømmen fra Horsens Fjord. Herved ligger den store Bygholms Mølle, der staaer for 18 Tønder Skyld og hvor alle Horsens Indvaanere ere forbundne til at lade male deres Korn; det er Vandet fra denne Mølle som flyder igjennem Kanalen ved Horsens, og som skyller en stor Mængde Sand og Mudder med sig, der gjør at man af Nødvendighed saa ofte maae bruge Muddermaskinen, for at holde Farten sejlbar for Skibene.

Boller kan man see paa Horsens Skibbroe over Fjorden, gjennem en lang Skov-Allee; det er en prægtig Herregaard, hvis Bygninger ere efter den nyere Smag og meget smukke, alle af Grundmuur, endog Ladegaardens vidtløftige Længder; Marken har skjøn Afgrøde; Skoven har mange Alleer og behagelige Situationer; Haven alle muelige Overflødigheder og Prydelser. Her er et skjønt Stutterie af gode Heste og et stort Mejerie, Hovedgaardstaxten er 118 Tønder. Iblant mange andre smukke Herregaarde i Omegnen af Horsens vil ieg kun endnu nævne Urup, thi vilde jeg nævne dem alle, blev mit Register temmelig langt paa dem som jeg har besøet; denne Gaard er beliggende ved Skoven og 2 Søer meget skjønt situeret. Borgegaarden har 3 Længder af 2 Stokværk med Taarne og Spiir, tækket med Kobber, omgivet med Grave; Ladegaarden er rummelig og har meget triveligt Qvæg samt god Afgrøde paa Marken.

Da jeg sidste Gang var i Horsens, saae ieg mange Bønder komme ind i Byen for at kiøbe Rug fra Skibene, og just saadannne som før har kunnet sælge, saa stor Misvæxt havde der været paa Rug, men Skibsfarten og Tilførsel fra andre Egne erstattede saaledes Mangelen. Jeg saae et Skib fra Sælland, som laae i Canalen og indtog

en

en Ladning forte Jydepotter, som vare komne Løsviis oppe fra Landets vestre Kant 16 — 20 Mile borte, det gik meget hurtigt at lade og indskibe disse Potter fra Pakkjelderen af til Fartøjet, hvor der var kun 3 — 4 Favne, og altsaa 4 Mennesker langede den ene til den anden hver Sakz, thi de Smae ere satte inden i de Store, og saaledes gik Jydepotterne Haand fra Hasnd indtil Skibet havde faaet Ladning. Kiøbmanden sagde mig hvad han selv havde givet, hvad han fik igjen af Skipperen o. s. v., og altsaa kunde han i Sælland profitere anseelige pro Cento, men sandt er det, det er skrøbelige vanskelige Vahre at føre. Saaledes er det med Træskoe ogsaa, de opkjøbes i store Quantitæter af Kjøbmændene, som igjen sælge dem til Skipvere, og det er en stor Herlighed med denne Canal og disse Pakkjælderе, hvor alle Ting saa let og bequemt kan losses og lades i nogle Timer uden al Kiørsel.

Udenfor Horsens ere mange smukke Situationer og Afverlinger; Hoved-Landevejene ere godt vedligeholdte, men Bivejene næsten som i Sælland, jeg erfarede dette paa en kort Tour op til Lundum, der ligger høit især Præstegaarden paa en Banke, den er velbygget, som er Tilfældet le fleste Steder i Jylland, men Byens Gaarde have intet fortrinligt eller pynteligt. Jorderne ansaae jeg for at være frugtbare, skjønt de vare noget sandede, dog fandt jeg nogle Steder Erter, men flere Steder Boghvede, og hver Sort fordrer dog forskjellig Jordart, Kleveren stod i skjøn Vext, men Rugen udmærkede sig især ved fortrinlig skjøn Afgrøde. I denne Egn gjør Bonden ikke meget af Stude-Tiavg, men befletter sig meer paa Mejerie, og paa en Bondegaard holdes 12 — 14 Koer, og faa Heste nu siden Udskiftningen, men tillige en Snees Faar og et par Svin, og alt hvad jeg saae af Kreature var triveligt og stort.

Al-

Almuen her i Egnen er flittig og driftig, meget særdelige og forbedre med særdeles Vindskibelighed deres Jorder, de fleste Bønder indhegne deres Lodder med Steengjærder hvor Steen kan haves; her ere gode Torvemoser og Skove i Nærheden, men ingen Lynghede, Folkelon og Dagleje er ikke høj, men det er vanskeligt nok undertiden at faae Folk af flere Aarsager. Præstegaarden har kun 4 Tønder, men dette lidet drives saare godt.

Jeg lagde Vejen tilbage for at see Hansted Hospital, og Vejen gik i mange Bugter, Huulheder og sandige Steder, dette skiønne Hospital er egentlig en Herregaard, hvis Gaard og hele Gods er skjænket af en Thonboe 1694 til dette Brug; hvor 24 Lemmer nyde mange Bequemmeligheder. Her boer Forstanderen og andre Betjentere. Gaarden har 27 Tønder Hartkorn Hovedgaardstaxt, Bondergods 217 Tønder Hartkorn og tilhørende Tiender 61 Tønder Hartkorn.

Fra Horsens løber Landevejen igjennem en liden nydelig Bye Lund, hvor Gaarde, Agre, Haver, Qvæg, Heste og det Hele røber megen Vindskibelighed; man har af og til paa Vejen skjønne Udsigter til fjærnere Egne, kommer igjennem Huulveje, Buskadser og andre velbyggede Byer, sande Kontraster imod mange af de sællandske, og hvorfor kan den jydske Bonde dog have Alting saa ordentlig i Gaarden og i Marken? han gjør ogsaa Hoverie, han har ofte ugunstige Jorder, betaler Skatter og mange Afgifter!! — men Vanen, og Virksomhed og Eftertanke gjør ham til det han er.

Hvirring Præstegaard ligger meget højt, Kirken er stor med et anseeligt Taarn som sees i en lang Fraastand, her ere tvende Kilder tæt ved Kirken endskjøndt den har den højeste Beliggenhed i hele Egnen, da derimod i Landsbyen nedenfor, som ligger over 100 Alen lavere, maa graves særdeles dybe Brønde for at faae Vand. Præ-

Præstegaarden er næsten ganske opbygt af nærværende Præst og overalt forsynet med murede Vægge istedenfor de gamle klinede, den er derfor nu baade ordentlig og smuk, Haven er stor og har mange gode Træer og Jordfrugter, men Vestenvinden skader Træetoppene mangfoldig, da Beliggenheden er saa høj, saa man her har en saare vid udstrakt Horizont over flere Herreder i Omkredsen. De betydelige store Marker ere for største Delen tørre og sandige, dog er derpaa anvendt megen Agerdyrkningsflid med Stenes Opbrydning, Indhegning, Mosers Udgravning, Vands Afledning o. s. v., saa endog Klever-Dyrkningen nu fremmes heldigen i saadan Jordart.

I disse Egne saaes Rug, Byg, Ærter, Havre, Boghvede, dog meest af sidste Sort hvor Sandet er herskende, ellers groer ogsaa Hvede som f. Ex. paa Rask og andre Stæder hvor der er noget Leer. Hør og Hamp dyrkes ogsaa til egen Fornødenhed, og med Kartofler lykkes de gjorte Forsøg heldigen. Her er dog endnu nogen Skov, skjønt den af flere Aarsager i de senere Aar er paa nogle Stæder meget fortyndet, ligeledes er god Underskov af Elle; her ere mangfoldige Selvejerbønder, som have kjøbt deres Gaarde af Proprietærerne, ligeledes endeel Parcellister i mindre Lodder, som have stor Vanskelighed ved at faae deres smule Agerjord dyrket og pløiet; — Udskiftningen baade paa de større og mindre Lodder ere foretagne især i Hvirring Sogn efter [] Alen.

Her i Egnen findes et skjønt Tillæg af Heste, Qvæg, Faar, Bier o. s. v.; Havedyrkning især Træefrugter lægges meget Vind paa, men der klages over det gjængse Frugttyverie, da saadanne Tyve have Behændighed nok til at stjæle af Haverne uden at røbes; her gjøres meget uldent og linned Tøj endog til Salg, og Enhver maae give sine Tyende noget til Klæder foruden Lønnen, som just ikke er stor; En Bonde holder kun 4 Heste men 10 — 12 Koer 20 Faar og et par Svin, som Alt røjres.

Her

Her i Omegnen ere mange Grayhøje, andre naturlige Banker, hvorpaa man kan tælle henved halvtredsindstyve Kirker, en stor Sø ved Borring, som nu næsten er bleven til Eng. Det er et smukt Syn at see de mange velbyggede Bondergaarde omringede med Frugttræer, skjønt Jordsmonnet ikke just er den gunstigste til Træeplantning, men hvad gjør ikke Flid og Virksomhed? Kun dette var gavnligt for disse flittige Bønder at de ville tage færre Halme af Jorden og gjøde den oftere, thi hver ottende Aar at saae Gjødske er for lang Tid især her hvor ingen Mergel haves. At Rugen er den anden Halm her synes ogsaa at være en Fejl i Agerbruget, dog begynder nogle at tage først Havre og derpaa gjøde til Rug, som siden efter de andre Halme giver bedre Klever, som nu er almindelig i Brug.

Rask Herregaard har solgt alle Bønder deres Gaarde selv, og nu da nogle af dem ere udflyttede saa seer man hvad Ejendom er fremfor Fæste, de ere opbyggede ualmindelig smukke, med Fjælleguly, store Værelser malede og pyntede. Rask driver nu selv sin hele Avling med 4 Plove. Skoven som udgjør 200 Tønder Land og Indmarken haves nu indhegnet overalt tildeels med Steengjærder og Pileplantninger saavelsom Torn og Hessel, der Alt staaer i den ønskeligste Vext. Her er og et godt Skaferie af 100 skjønne Faar; endeel tamme Svaner have her Ophold i Gravene og yngle hvert Aar. En Samling af udvalgte Pile-Plantninger fortjener at nævnes.

Ikke langt fra denne Egn ligger en anden Herregaard Allinggaard, hvis Ejer nu er død, nemlig Cancellieraad A. Fischer, som havde i levende Live forfattet et Testamente, men da det ikke var efter hans Hoved saa kasserede han samme, han fik ikke Tid og Leilighed til at opsætte et nyt da Døden kom uventende; altsaa blev hans Forsæt, at skjænke

ke sin store Formue til offentlig Brug tilintetgjort, og hans Midler henfaldt til hans retmæssige Arvinger; ved denne Lejlighed fik en uformuende Skoleholder 80,000 Rdlr., en Enke-Frue ligesaameget, en Sekretær 40,000 og en offentlig Lærer samme Summa; her kan Ordsproget gjælde: „Unverhoft kommt oft.“

Fra Hvirring til Wejle reiste jeg igjennem og forbi adskillige Byer og Herregaarde; at beskrive især Landsbyerne kan jeg korteligen ved at sige at Gaarde, Marker, Qvæg, Heste og Alt var seeværdigt og smukt; Egnen har mange Naturens Behageligheder og Alting rober Flid og Velstand. Saaledes nævner jeg blot Stæderne: Hornum ved en stor Skov paa venstre Haand, Uldum Kirke i Nærheden en stor Mose, Enge og Bække, Sindballe Kirke, Lindved, Greis Kirke, Aggersbølle, Hedensted og Engum Kirker noget paa venstre Haand, Hornstrup og Grundet Herregaarde. Flere Stæder staae Vejviisere med Paaskrivt hvor man skal kjøre til den eller den Kjøbstæd. Landevejene ere meget ypperlig vedligeholdte.

Wejle Kjøbstæd ligger i en dyb Dal ved en sejlbar Flod imellem høje stejle Bjerge paa begge Sider der ere tæt begroede med Skov og tyk Buskadse, saa Grenene hænge ned og danne en Bue over den bratte Vej som gaaer i Sneglegang omkring Banken og endda er det saare vanskeligt nok for ubevante Heste at holde Vognen fordi Redkjørselen er saa meget stejl, hvorfor man har været nødsaget at lægge og befæste Riisbeger paa flere Stæder i Vejen for noget at hindre Vognens Fremilen, men alligevel er det rædsomt at kjøre ned især fra de Veje som komme fra Colding og Jelling, jeg har passeret de forskjellige Veje der, nogle Gange, og naar Hestene ere stadige og Tøjet trofast, saa er det sandeligen et sjældent romantisk ubeskriveligt Syn at kjøre igjennem disse Huulveje, hvor man for lutter Træer

og

og Buskværk ikke kan øine Dagens Lys ovenfra, men Solen kun kan kaste enkelte Straaler ind imellem Træernes Bulle. Besværligt er det for Byens Indvaanere at komme til deres Markjorder som ligge ovenfor og naar man tænker paa Korn og Høelæs som der skal nedkjøre og Møget som derigjennem skal opføres er det vist nok møjsommelig, derfor seer man og midtveis paa Bankerne ved Siderne af Huulvejene hele Dynger at ligge af Gjødning, som opslæbes derhen ved Vinterstid, og da siden med Vogne paa bequemmest Tid videre transporteres.

Det er et dejligt Syn at see fra de Brinker af, hvor Nabningen tillader det, den høie Bye ved den brede Fjord, og alle de skovbegroede Odder som stikke ud i samme, Vejen slynger sig i nogle Bugter naar man kommer ned i det lave, endtil man nærmer sig Byens Port; og der er nok en Port jævnsides den anden, hvorigjennem Vejen løber til andre Egne, begge bestyres af en Toldvisitør, da Accisebuden ligger just imellem dem.

Byens Hovedgade er bred og god, har mange smukke og zirlige Huse, thi Ildsvaade har nylig ødelagt de forrige gamle, der er især Posthuset, Apotheket og andre flere Gaarde som har Storhed, Pynt og Arkitektur som det kunde være i Kjøbenhavn; midt paa Gaden kommer man over en liden Bro, hvis Bæk slynger sig ganske bag omkring Byen og hvor der er en nydelig Promenade forbi Haver, Blege-Pladser, en Mølle, Fabrik og andre Bygninger. Torvet er stort og der ligger en anseelig Raadstue med høj Trappe og Gitterværk, nok et andet mindre Torv, og flere store Pladser især en nede ved Hoved-Aaen, der deeler sig i den græsrige Eng i forskjellige Arme, herfra haves mangehaande Fiske daglig, saavelsom fra Fjorden, saa man kan have et heelt Fad fuldt af Fisk for en Ubetydelighed.

Kir-

Kirken er liden uden Spir, men har god Vedligeholdelse. Paa Kirkegaarden staae 2de vel udarbejdede Marmor-Pillarer med Zirater og Inskription som Gravminde over Provst Neuchs. Handelen og Skibsfarten skal ikke være just i stor Flor, thi andre Kjøbstæder ligge denne for nær, derimod har Weile andre betydelige Fordele, skjønne frugtbare Marker, Levnetsmidlerne ere just ikke meget kostbare, det samme gjælder og om Ildebrændsel, hvoraf der udføres meget herfra, thi jeg saae mange store Stabler af Farneved at staae ved Stranden for at udskibes til andre Provindser, da hele Omegnen har Skov i Overflødighed, endog paa den anden Side henimod Fridericia og Snogshøj, thi Vejen gaaer næsten bestandig igjennem Over- og Underskov, desuden bringes der ogsaa mange Læs Tørv af en fortrinlig Art til Wejle Indvaanere. Den sidste Gang jeg var her (1804) arbejdede mange Mennesker paa en prægtig hvælvet Steenbroe over den store Aae, som skulde koste — ja jeg tør ikke nævne den store Sum — og Vejen blev anlagt i en lige Linie henimod den stejle Banke, da Kjørselen slynger sig i Sneglegang for at komme op til det øverste, men det vil koste mange Penge.

Wejle er meget gammel, den nævnes allerede i Historierne 1207, den har et godt Hospital, og ellers skjønne Anstalter for de Fattige. Næringsvejene ere adskillige, og Daglejere har nok at fortjene ved Skibene, Fiskerie, Brændehuggerie o. s. v. Prægtigt Kildevand haves i Byen selv paa flere Steder, og udenfor i Bankerne tæt ved Vejen er en af de overflødigste Kilder som ieg har seet, hvis Vand opkaager bestandig sprudlende fra Grunden, foruden det dejlige Vand der løber i ovenbenævnte Bæk. Byen har 170 Gaarde og Huse, 3 Broer, 5 Porte, Folketallet kunde beregnes til 600 Sjæle. Ved Byen ligger en stor Vandmølle som staaer for 21 Tdr. Skyld.

Bønderne i Omegnen ere for det meste Selvejere og have Velstand, som viser sig tydelig paa deres smukke Gaarde, veldyrkede Marker, trivelige og store Kreature, og hvo der rejser fra Snoghøj og hertil igjennem saa mange Naturens Behageligheder, skulde ikke kunne troe at der paa Jyllands andre Egne var just det Modsatte af alle disse Yndigheder; men det smukke Fyen har og Egne, der ere meget triste og udvelige til al Korn-Afgrøde.

I Nærheden findes det dejlige Türsbek, som ligger ved en Aae, Borgegaarden har 3 store Bygninger af to Stokværk foruden Kjældrene. Alting der er meget forskjønnet af de sildigere Ejere, da Gaarden ellers er bygt 1577. Haven er prægtig med mange Terrasser og Zirater; det Hele er omgivet med behagelige Skove og Buskadser samt frugtbare Marker og Enge, og landelig, denne Herregaard er seeværdig i mange Henseender, endog Vejen dertil fra Vejle af frembyder meget af det naturlige Skjønne for Øjelyster, da man har den store Fjord i Sigte af og til paa højre Haand.

Engelsholm er en Pragtbygning af Knud Brahe opført 1592, men siden af sildigere Ejere immer udpyntet og forbedret, saa Gaarden er nu meget prægtig, den har høje sammenbygte Længder af 3 Stokværk med 4 Taarne paa Hjørnerne. Ladegaarden er stor og vidtløftig. Haven har megen Prydelse og Udstrækning, beliggende ved en fiskerig Sø, deromkring ere Skove, Plantninger og Alleer til Kirken og andre Egne. Ved Gaarden er en bekjendt Fabrik som leverer forskjellige Sorter godt Papir. I Saxen er der 80 Papirs-Møller, og disse kan dog ikke forsyne Landet selv med meer end en tredie Deel af hvad der forbruges; saa utroeligt dette er, saa er det dog sandt, og giver et Begreb om hvad der aarlig forbruges til Forlag af Bogtrykkerne i Leipzig, siger Snedorff. Engelsholms Papirs-

vilrs-Mølle er den eneste i Jylland og i Fyen, Produkterne derfra ere meget gode og især haves derfra noget Postpapir som er særdeles smukt; Jylland, som er saa stort, kunde nok levere Klude og Materialier til flere saadanne Fabriqver, hvortil ved de mange Aaer i Landet gives fordeelagtig Lejlighed, men hvorfor det ej er skeet, det bør, kan og maae jeg slet ikke bedømme.

I Omegnen har jeg paa andre Gjennemrejser beseet det ærværdige Haraldskjær, en gammel trofast grundmuret Bygning ved en stor Aae, hvorved ere anlagde Kobber- og Lee-Fabriqver, o. s. v. Man foregiver at Gaarden skal være bygt af Harald Blaatand, og følgelig er saare gammel. Her i Omegnen ere mange kjønne Natur-Seværdigheder af Banker, Dale, Søer, Bække, Skove, Marker, Buskadse o. s. v., saa Øjet idelig har nye prægtige Afverlinger. I Nærheden ligger Bresten og Skibbet Kirker samt adskillige velbyggede pyntelige Bøndergaarde, med de nydelige Indhegninger omkring samme og Alting der paa Landet rober formuende Indvaanere, og en klog Afbenyttelse af Naturens Velsignelser; kun at Veslevnet ikke saa meget blev anseet som uforbigjængelig nødvendig af de gode Bønder.

Øster-Snede ligger paa den anden Side Wejle, jeg rejste derhen for at besøge Præsten Hr. Monrad, som var mig beslægtet, Kirken er meget stor og smuk endog indvendig. Bøndergaardene ere kjenne, dog har de fleste kliner de Vægge, som dog nu ventelig ved Udflytning vil forandre sig efter Naboernes smukkere Bygningsmaade. Her gives mange Selveiere og flere tragte efter denne Lykke. De større Gaarde paa 10 Tdr. Hartkorn udparcelleres, de mindre som have kun 5 Tdr. Hartkorn kan omtrent regnes for noget over 40 Tdr. Land hver, og der holdes 4 Heste, 8 Koer, 4 Unghoveder, 10 Faar, 2 Svin, men Gjæs

saae jeg ingen af, og man sagde mig at de næsten overalt vare afskaffede, fordi alle Kreature maae tøires; der saaes ingen Hvede, m'n ellers alle andre Kornsorter og noget Klever. Jorden hviler i 4re Aar og der gjødes sædvanligst paa Boghvedestub til Rug, derefter Byg o. s. v.

Indhegningerne i Egnen af Snede ere meest Jorddiger, sjelden Risgjærder, og nogle Steder slet intet Hegn. Her er baade noget Skov, noget Lynghede og noget Tørvejord, men ikke just til Fornødenhed. Der begyndes paa at anvende Mærgel til Agrenes Forbedring. Folkeløn og Dagleje er dyr i Forhold til andre jydske Egne. Huusflid med hjemmegjort Tøj findes vel, men dog ikke til deraf at sælge. Præstegaarden er gammel, har en meget skjøn Avling, og ligger i en behagelig Egn en stiv Miil fra Wejle, og der er kun dette ene Sogn til Kaldet som har 350 Tønder Hartkorn, følgelig magelig for en aldrende Mand.

Jelling havde jeg læst saameget om, at jeg endelig maatte derhen for at see den. Ved Kirkedøren staaer en høj Steen, og en mindre med Runeskrivt, jeg forstaaer det ikke, men efter Andre hidsætter jeg Udtolkningen derpaa *). Paa den ene Side af Stenen staaer 4 Linier Ruuner; paa den anden et Dyr som noget ligner en Hest med mange Sving, hvorom en Slange vender sig; paa den tredie en Mand i Harnisk med mange underlige Løvværker og nogle Runer, som Alt skal have staaet her siden 10de Seculum. Paa hver Side af Kirken er en Gravhøi, hvori Dronning Thyre Dannebod siges at være begravet i den ene af dem, og ovenpaa er en bestandig Kilde, som er saa meget meer besynderligt som Jelling Kirke ligger paa en

*) Harald Konge lod denne Grav gjøre over Gorm sin Fader og Thyre sin Moder. Haral Keiser vandt al Norge og Dannemark og gjorde disse Folk til Christne.

en af de høieste Landstrækninger i Stiftet, og Gravstæderne altsaa endnu høiere, hvor Kilden er.

Hweisel Præstegaard kjendte jeg nu ikke igjen, da den næsten nye er opbygget med store smukke Værelser. Præsten der har faaet Landhusholdnings-Selskabets første Guld-Medaille; men hans Forbedringer i Marken, Indhegninger, Vands Udgravning, Huule, Træskole, Have og Plantninger ere og seeværdige; det er overflødigt at opregne samme, da Opregneisen deraf staaer vidtløftig i Aviserne og endskjøndt jeg var der kun kort, saa erfarede jeg dog Bekræftelse paa hvad jeg havde læst derom.

Paa Tilbagetouren nød jeg mange skjønne Situationer, som f. Ex. ved Mindstrup, men det synes noget farligt at kjøre paa saa bratte Brinker, hvor en skrækkelig Dybde er ved den ene, og høie Banker ved den anden Side, dog maaskee det synes kun saa, thi Egnens Beboere passere der ideligen. Deromkring gives gode Korn-Egne, endskjøndt der dog er Hedejord og noget sandigt.

Stougaard, en smuk lille Herregaard, hvor alle Udhusene ere gjorte mindre siden Bondergodsets Fraskillelse. Her saae jeg fortræffelige høie Steengjærder, mange nye Plantninger og Markerne at drives med al muelig Flid.

Hos Bønderne saae jeg flere Steder Kaminer istedenfor Kakkelovne, de brænde der enten Tørv eller Træe, hvorved de laage Maden og have tillige fornøden Varme deraf i Værelserne. En bevægelig Jernkrog var gjort fast i den ene Side af Kaminen hvorpaa Gryden hængte, som kunde drejes ud i Stuen og Maden deraf opøses, det var ønskte reenfærdigt hele Omgangsmaaden, og meget besparende saa jeg synes at saadanne Kaminer burde være brugelige flere Steder for at spare Ildebrændsel. Vore Forfædre har jo brugt dem, men kun i store Værelser og ej den Gang bestemte som nu, til dobbelt nyttig Hensigt.

Paa

Paa disse og andre Egne af Jylland moder man under tiden hele Læs af røgede Aal, Helt og anden Slags Fisk, som komme Norden fra Landet, for at bortsælges Sønder paa, og man maatte forundre sig over hvor det kunde betale sig saaledes at reise 20 — 30 Mil med saadant et svært Læs, men naar man tillige veed at Prangeren har sikkelig Fordeel derpaa, i Betragtning af sit Indkjøb, og desuden, at han bringer tilbage saadanne Ting og Vahre, som han atter kan profitere paa, hvoriblandt er Æbler o. s. v., saa er det begribeligt, at den hele Operation er en Næringsvej for dem som dermed afgive sig. Vognene have oven til en skraae Bedækning af tynde Brædder endog beklædte med Sejldug, for at sikre for Regn, og samme er forsynet med Laas og Hængsler, saa det hele Læs endog kan staae ude under aaben Himmel, hvor Prangeren maae bede eller logere om Natten. Paa Udreisen sælger han just ikke meget af sine røgede Fiskevahre, men naar han drager tilbage og har f. Ex. Vognen fuld af Æbler, efterat han har afhændet Fiskene paa Bestemmelses-Stædet, saa har han ofte udsolgt inden han kommer Halvvejen til sit Hjem, og drager atter bort for at hente et nyt Læs, thi da Haver og Frugttræer ere ubekjendte paa endeel jydske Egne saa ere Æbler kjærkomne for Alle baade Unge og Gamle; vel sandt, nogle bedærves og stødes ved Kjørselen, men Prangeren veed meget godt at pakke dem, og paa Stædet hvor de kjøbes, tages kun de gode som kan taale den lange Transport; saaledes veed man at benytte sig af Mangelen, disse Egne fattes røgede Aal og Helt, hine fattes Æbler og andet deslige, deraf lever Prangeren.

Der ere mange behagelige Afvexlinger af Naturen at see paa den Tour jeg gjorde fra Vejle til Tørring, og man skuer allevegne Flid og Virksomhed, da saa mange af

Bon-

Bønderne nu ere blevne Selvejere; men fordi man kan see Tørring Kirke saa længe i Forvejen og maae gjøre saa mange Ombugter formedelst Aaen og en stor Mose, saa er det tilsidst noget kjedsommeligt for en Fremmed, jeg spurgte nogle som mødte mig: „hvor langt har vi til Tørring?“ O kun en halv Miil! — men det varede længe inden vi tilbagelagde dette Stykke Vej, da man maae passere over Broer, Vadstæder og Lyngheder. Egnen der er ikke kjøn; Gaardene og Kroen i Byen ere store, og ligger vidt fra hverandre, omgivet af Lyng og Hede, dog skal de mellemliggende Agre være ganske frugtbare til visse Sorter Korn, samt Bønderne for det meste formuende; paa den anden Side Byen er atter en tung kjedsommelig Hede, som var vildsom nok at komme igjennem, især da det var mod Aften og jeg kunde ikke i Byen faae nogen til at ledsage mig.

Jeg var i Hiortswang, der ligger i en ubehagelig Hede; Egn og der hører 2 Sogne til dette lidet Kald, men Bøndernes Godhjertighed gjør at Præsten dog kan leve til Tarvelighed, og saaledes er Tilfældet flere Steder, at blot Almuens inderlige Hengivenhed for deres Sjælesørger er det vigtigste, thi Avlingen, Tienderne og de faa visse Indkomster sige ikke noget af Betydenhed, men hvad der spares til Ildebrændsel og andre Fornødenheder er lige saa got som ellers reen Fortjeneste.

Aale Præstegaard er stor og rummelig med høje Bygninger baade til Baaning og Udhuse. Her ere mange Nødtørftelser og gode Indretninger, som tildeels ere gjorte brugbare af nærværende Præst. Hans Qvæg og Heste ere store og trivelige og Avlingen til Stedet drives med god Fordeel, Haven er stor og har mange Træer og Jordfrugter, endog nogle sjeldne Planter. Bøndergaardene ere meget godt byggede, og Almuens Oplysning er fortræffelig, jeg saae iblant andet en simpel klædt Bonde som satte sig ned ved

Præ-

Præstens Bord, og skrev selv et Dokument paa stemplet Papiir meget ordentligt og smukt, og hos andre erfarede jeg at de havde meer end almindelige Kundskaber endog uden for deres egentlige Fag.

Aale Bye ligger ret behagelig, bag ved er en stor Strækning af Bjerge eller store Høje, hvor endnu Rudera sees af fordums ikke ubetydelige Skove. For ved er en skraae Hælding af frugtbare Agre og Enge; længere bor seer man Skove, Buskadser, Kirker, Herregaarde og Lyngheder. Dyrkningsmaaden her er næsten den samme som i andre Naboe-Egne, her legges Vind paa Kartofler og Hør, og lidet Hvede enkelte Steder, men Klever er yndet af flere, hvor Jorden er ikke alt for sandet. Her gjøres just ikke saa meget af Kreaturers Tillæg til Salg; men de Heste og Qvæg som jeg saae hos Bonden vare store og trivelige. Marken got dyrket, og deres hele Fremgangs-Maade roesværdig, Bønderne mangle intet til skikkelig Op-hold, og de saavelsom mange Flere i Omegnen føle sig lykkelige ved at være Selvejere baade af deres Gaarde saa-velsom Konge- og Kirke-Tienden.

Mattrup, en smuk stor Herregaard, som endnu har sit Bondergods, da mange andre i Omegnen have borsolgt Bønderne som Selvejere og blot beholdt Hovedgaarden. Haven ligger skraae ned imod Aaen, der slynger sig i ad-skillige Bugter, hvorved ere skjønne Enge. I Skoven ere betydelige store Egetræer, og adskillige andre Træer i god Opvæxt; jeg saae allevegne Flid og Virksomhed i Marken, men Saugmøllen stod ubrugelig.

Her i Omegnen ere mange og store Broer over Aaer-ne, hvoraf nogle løbe sammen og siden danner den store Guden-Aae; jeg har passeret forskjellige Veje imellem Horsens og Wejle og atter til Torring paa kryds og tvers, og følgelig kommet over endeel af disse Broer, hvor der

maae

maae betales Passagepenge; ofte er der og Kroe tillige og Vexærtning for Rejsende. Paa de fleste jydske Kroer fandt jeg Kongens Navn malet paa en Tavle, hængende over Døren, som nok skal sige saa meget at de ere privilegerede, men tillige fandt jeg hvor jeg beedede at Betalingen var billig. I disse ovenanførte Egne kom jeg og forbi mange Vindmøller, igjennem dybe Dale, atter op ad stejle Brinker, hvor Vejene vare sandige og undertiden vanskelige at passere; vel saae jeg enkelte Stæder kjønne smaae Kornmarker, men ellers forresten Hede, Sand og Lyng.

De fleste Herregaarde i Naboelauget besøgte jeg, blot for at see dem, endeel havde bortsolgt Bønderne og havde nu allene Hovmarkerne tilbage, men Sagkyndige vil dog paastaae at Herregaardens Marker drives nu bedre ved egne Heste end før ved Hoveriet, og i saa Fald er baade Proprietæren og Bonden vel holdne. Jeg skulde selv troe dette Udsagn, thi jeg fandt megen god Afgrøde de fleste Stæder.

En anden Tour har jeg gjort fra Aale og til Randers, og saae der mange prægtige Natur-Scener igjennem de bugtede Veje omkring ved de mange Søer, hvor Skov, Krat og Marker afvexle med hinanden, snart er man i en dyb Dal, snart paa en Bjergryg hvorfra haves en vid Udsigt. Det skulde blive alt for vidtløftigt om jeg vilde beskrive alle Seværdigheder, vilde anføre alle Stæder, Byer og de kjønne Kirker som viste sig fjærn og nær; jeg nød megen Gjæstfrihed og Godhed hos Præster og Andre, saavel her paa denne Tour, som andensteds i Jylland, og det glæder mig endnu at jeg lærte at kjende mange gode, ædle og kyndige Mennesker; kun nogle faa Stæder paa denne Tour vil jeg hidsætte.

Forbi adskillige Parceller og Bondergaarde, der ere bortsolgte fra Vierre, hvis Hovedbygninger endnu er tilbage, samt endeel tilliggende Jorder, Mose og en lille Skov.

Tøn-

Tønning Præstegaard er stor og ret kjøn, ligger smuk situeret, og omgivet i nogen Fraſtand med Skove, Banker og lidet Hede. Haven er smuk og vel forsynet med mange rare Vœrter; Præsten der Hr. Lor. Bynck, som er saa bekjendt af sine Skrivter, har en stor Mængde gode Bøger og Skilderier, og lever lykkelig i dette Kald, som han kalder sit Laurentinum. Landoeconomien her er ikke stort forskiellig fra Egnen ved Aale, dog tillœgges her flere Kreature til Salg, her er mere Krat og dejlig ung Skov, og Jordarten er nœsten den samme, noget sandigt. Her ere nogle Hoveries men og nogle Selvejer-Bønder, som dog alle leve vel ved at dyrke Ageren og at passe Kreaturerne med al muelig Vindskibelighed. Bondergaardene ere ret kjønne, men Indhegninger i Marken og Havevœsenet er i sin Barndom. Qvœget vogtes om Sommeren, men gaaer siden løst overalt.

Wiesing-Kloster er nu kun et par Bondergaarde, men har fordum været et navnkundigt Nonne-Kloster, saaledes ere her i Amtet flere Stœder, som i gamle Dage have været berømte Opholdsstœder for Munke eller Nonner.

Rye Landsbye med mange Huse og Gaarde skal fordum have været en Kjøbstæd, herved ligger de betydelige store Skove af en meget lang Udstrœkning, saa Bøgetrœ her er særdeles got Kjøb, jeg saae i Kroen at Karlene udflœkkede hele skjœre Bøgekjœvler, og en anden ophuggede disse flakte Stykker til Huuslœgter for at naae over 2 Fag, og rigtig nok var derved megen Umage, men her er langt til Kjøbstæden hvor Fyrre-Lœgter maae kjøbes for den rene Skilling. Her koster de ventelig ikke stort andet end Umagen at flœkke og tilhugge dem; men mig synes, at af saadant rent Trœ kunde ophugges meget Bodker- og Hjulmands-Tømmer, som kunde sœlges med Fordeel. I adskillige Huse saae jeg og mange der arbejdede paa Trœskoe og

andet Haandarbejde, sem ventelig skulde sælges paa Markeder-ne. Rye ligger højt paa en sandig skarp Egn, men Kir-ken endnu højere, som kun er en Ende af den fordum større prægtige Kirke, der var saa berømt i Oldtiden af St. Sørens Helligdom, og da Øm-Kloster laae i Nær-heden. Og Byen selv viser endnu af adskillige Kjendsgjær-ninger, at den forhen har været noget ansælig. Udenfor i Skoven er det meget høje Himmelbjerg, hvorfra haves en saare vid Udsigt. Agerdyrkningen her siger nok ikke me-get, efter de faa Agre som jeg fik i Øjesyn; men Qvæ-get, skjønt smaat, var dog i god Stand, saa Indbyg-gerne for en stor Deel nok maae ernære sig med Øxen og Baandkniven.

Igjennem og forbi Thulstrup, Labing, Linaae, Hammel, Frisenborg, Bistrup, Grandlew, Laur-berg, Leerberg, og endeel andre Stæder, hvor jeg saae smukke Gaarde, godt Qvæg, kornrige Marker og gode Enge. Ved Forbikjørselen havde jeg Perspektivet af det dejlige Frisenborg, hvis store Skove og betydelige Bønder-gods have en saare vid Udstrækning. I Hammel Kirke saae jeg det kostbare Marmor-Kapel, og udenfor Stædet, som var bestemt for den ædle Doctor Bredenfelds Gravmin-de. De øvrige Ting som faldt mig i Øjesyn betræffende land-lige smukke Scener vil jeg ikke trætte Læseren med at opreg-ne, thi mange kan ikke engang beskrives nøjagtig, de maae sees og beskues, men jeg havde ikke før troet, at i Jylland fandtes saa virkelig smukke Egne, og saa stor Æ-gerdyrknings-Flid selv i den sandige Jord, som jeg nu er-farede. Paa denne Rejse lærte jeg adskilligt i Land-bruget især paa sandige Jorder, som jeg maaskee siden skal omstændelig beskrive, thi her vilde det blive for vidtløftigt. Jyderne kunde maaskee have Fordeel af at see noget af den sællandske Dyrkningsmaade, men at vi kan lære af dem

i

i mange Dele, det veed jeg nu af flere Erfaringer, som jeg forhen ikke just saa ganske vidste uden blot af Beskrivelser derom.

Den Mængde Fisk, som falder her omkring ved Aaerne og Søerne, er til stor Hielp for Indvaanerne; man faaer ligesaa meget Fisk der i Egnen paa Stædet, hvor Vaadet optrages eller naar Ruserne lettes, for en Mk. som vi her i Sælland erholder for en Rixdaler, ja mere. Saaledes er Tilfældet med andre Føde-Vahre: Smør, Ost, Kiød, Flæsk, Vildt, Æg o. a. desl. der ikke er i synderlig høj Priis især i nogen Frastand fra de store Kiøbstæder.

Randers ligger paa en skraae Banke ned imod den brede majestætiske Guden-Aae, der breder sig ud i mange Grene igiennem de lave Enge. Udenfor Staden ligger en Skandse, hvor der nu er bygget et smukt Huus, og bag ved i de gamle Volde anlagt en Have med Slangetrapper, hvorfra den hele Bye og Aae kan overses, derfra til Byen er en anlagt lige Vej opfyldt og plantet med Pile og nogle Huse ved Siderne, saa det er som en Forstad inden man kommer til den lange dobbelte Broe over Aaen. Paa venstre Haand er en smuk indhegnet Kilde ude i Engen med ypperligt Vand. Acciseboden strax ved Porten er smuk bygget med Udskuur og Piller til alle Sider, saa man der kan staae i Læe for Regn. Tæt ved er Skibs-Havnen og Bollværker, hvor Fartøjerne kan ligge til. Skibsbroen vrimler af Mennesker og Alting viser at Randers er en betydelig Handelsstad. De fleste Huse ere af Bindingsværk, men med meget Tømmer i Væggene, samt udbygte Karnapper og store høje Vaanings-Kiældere neden under. Alle Gaderne ere tæt byggede, godt broelagte, og have endeel smukke Bygninger.

Randers var fordum navnkundig af sit Buur-Øl, af Laxefangsten, af Handsker, men nu af en udbredt Handel og betydelig Skibsfart, saa nok kun faa Stæder i Prosvinds-

vindserne kan sættes at overgaae den i Handel, Hovedsta-den dog undtagen; tilforn har der været 28 Handskemagermestere, ja flere, nu er der kun 3 Mestere og 7 Svende. Folketallet var Anno 1801 848 Familier eller 4564 Mennesker. Fiskeriet i Randers Fjord og Guden-Aae, som før har været en betydelig Nærings-Green for Byen, har meget aftaget, saa de fleste Huusfædre selv sjælden see Lax paa deres Bord, og følgelig at Tjenestefolkene ikke skulde blive kjede deraf, efter gammel Sagn.

Det smukke anseelige Tøjhuus udenfor Byen, nylig opbygt, fortjener at betragtes af enhver Rejsende; det skal have kostet 34000 Rd., hvoraf en Snees Tusinde er et Sammenskud af ædle Patrioter. Over Porten staaer der: Den bedste Regjering helliget. Randers Fjord er nu opmuddret og gjort dybere for Sejlende, Guden-Aae er ogsaa oprenset, saa der nu kan sejles op med store Prammе henved 6 Mill ind i Landet, og man haaber med Tiden endnu at forbinde nogle nærliggende Søer med Aaen, hvorved Sejlladsen op i Landet blev betydelig længere, da Naturen synes at have gjort hele Aarhuus Stift særdeles skikket til Kanaler, naar de mange Søer og Aaer bleve forbundne og oprensede.

Jeg gjorde en Promenade uden om Byen, og fra de høje Banker kan man bedst overse hvor meget tæt alle Gaader ere byggede, saa det er vanskeligt og kostbart at erholde en Plads til at opføre et nyt Huus paa. Her ere mange Seeværdigheder. Det pyntelige store Raadhuus, Kirken, Skolen, Hospitalet, de forskjellige Fabriqver, de smukke Stadens Porte, Torve og andre Pladser, Skibsværftet, Havnen, Mollerne o. s. v., men at tale vidtløftig derom tillader Rummet af disse Blade ikke, især da vi har nu en saa prægtig og splendid Udgave af Randers Beskrivelse, tryk 1803, i 4to af Dr. og Raadmand Stadfeldt, saa ingen Kjøbstad har den skjønnere. Men

Men Egnen selv er ikke saa smuk som paa endeel andre Steder i Jylland, hvor der ere Skove i Nærheden, dog man kan ikke leve af at boe i en smuk Egn, og følgelig bør Randers dog have Fortrin for mange andre Kjøbstæder, thi her ere Næringsvejene mange, her er en stor Handel, her ere endel formuende Kjøbmænd og Professionister som gjærne lade Andre leve med sig; her kan den Duelige og Flittige aldrig være forlegen.

Fra Randers har jeg en Gang gjort en Tour paa Egnene hen ad Gistwad, over en Mose og en liden Aae, hvor det var vanskeligt nok at finde Vej til Aarslew og Hørning, forbi det ærværdige navnkundige Clausholm, Waldum, Hadberg, Kollerup, Hadsten, Haldum, Lading, Skibholm o. s. v., hvor der baade var Hede, Skov, Banker, Aaer, Møller og endeel Herregaarde paa Siderne, saavelsom smaae Søer og Moser. Kornet og Græsset lovede skjøn Afgrøde; jeg fandt flere Steder Klever og adskillig Agerdyrknings-Flid, skikkelig gode Gaarde, nogle kullede Kirker og mange smukke Situationer.

En fornem Bonde kom til mig paa Vejen, vores Samtale var om forskjellige Æmner, deriblandt om Agerdyrkning og Landvæsen; Ja sagde han, det er ej saa stor en Konst at forhverve Penge, naar man har en Bondegaard, hvis Jorder ere værd at gjøre sig Umage med, naar man tillige har lidt at begynde med, og naar man har Eftertanke til at begynde og fuldende enhver Ting. Hans Sætning er ganske rigtig, thi den sandige Jord, som efter al anvendt Bestræbelse dog kun giver 4 Fold, den lønner ikke synderlig Umagen, men den leerede og side, som Vandet kan fragraves og dyrkes i rette Tid tilbørligen, betaler sikrere de derpaa anvendte Bekostninger. Men den bedste frugtbareste Jord kan vist nok kun give liden Indtægt, saafremt Omstændighederne forsømmes og Overlæg mangler

Eje-

Eieren. Vi bør derfor ikke beklage de gode Lyder, som have ofte ugunstige Jordstrækninger, thi mangen En viser ved talende Exempler at han gjør meer ud af sin sandige Ager i sit hele Landbrug, følgelig ogsaa Kreaturers Tillæg iberegnet, end en Anden, der dyrker muldsleerrige Jorder i de andre Provindser, men Behandlings-Maaden og Driften bidrager saa betydelig til Afgrøden og sammes Anvendelse, for at give anseelige Indtægter.

Den egentlige Bondestand har og i den sidste Snes Aar gjort betydelige Fremskridt til bedre Vilkaar; Udskiftningen, Stavnsbaandets Løsning og bestemt Hoverie ere dertil de vigtigste Medaarsager saavelsom ogsaa Selvejendom. Bonden har vel sine Skatter og Byrder, men han faaer sit Korn, Kreature og alle Produkter igjen betalte til høje Priser, og hans Tarvelighed gjør da at han kan leve vel og vælge imellem flere Næringsveje i Landvæsenet til at gjøre sig lovlige Fordele; men faaer Luxus Herredømme, som er Tilfældet enkelte Steder blandt Bonden, saa hjelper hans Flid, Efterlanke og Indtægter ham kun saare lidet; forhen var Bonden undertrykt efter Talebruget, men faaer han ved sine forøgede Indtægter, Lyst til Vellevnet over hans Stand, saa kommer han atter under et andet sværere Aag og Undertrykkelse.

En anden Gang har jeg reist fra Randers forbi Hornbek, Fusing-Sø, Læsten, Lundsgaard, Hammerskow, Avorning, Grum, uden om den lange Sø til Wiborg, hvor jeg kom igjennem og forbi nogle Bøndergaarde, Skove, Moser og siden megen Lynghede, her i Egnen gives endeel Søer, Bække og Aaer, saavelsom nogle gode Enge og Agre, hvor især Rugen var den vigtigste Sæd. Vel gjør Bonden her i Egnen ikke saameget af Heste og Studes Tillæg som i Thye og Salling, men dog er det ham en kjær Beskjæftigelse, saavidt hans Afgrø-

de

de tillader, saa en Reisende baade her og flere Steder er velkommen, som kan lempe sig efter Almuens Samtaler, som gjærne gaaer ud paa disse Kreatures Indkjøb, Tillæg, Storrelse, Smukhed o. s. v. Kan man selv tale noget med og selv er Kjænder af de Lyder og Dyder som foreskrives hos Heste og Qvæg, da vinder man desto snarere Bondens Agtelse, Fortrolighed og Tjenstvillighed.

Wiborg, Stiftets Hovedstad, er endnu temmelig stor og kan sees langt borte, men har fordum været langt større, den er meget gammel og har været til før den Christelige Religions Begyndelse her i Riget. Den har i fordums Dage havt 16 Kirker, hvoraf nu kun 3 ere tilbage, deriblandt er Domkirken meget stor og ansеelig. Raadstuen, Tugthuset, Hospitalet, Skolen, Bispegaarden og Landstinget ere store grundmurede Bygninger og i sit Slags seesværdige. Staden har 5 Porte, 3 Torve, 6 store brede Gader foruden endeel mindre, og Indvaanernes Antal skal være omtrent 2000 Sjæle. Handelen har sine store Vanskeligheder, eftersom Staden ligger langt fra Havet, saa Kjøbmændene maae føre deres Vahre enten fra Hierting eller fra Liimfiorden, begge ere mange Mile fraliggende, og medføre utroelige Bekostninger.

Levnetsmidler ere dog ikke her saa dyre som andensteds, thi først og tør Fisk af alle Slags tilføres ugentlig. Tørv haves nok af i Omegnene, og Byen selv har skjønne, store, frugtbare Kornmarker. Det aarlige store Marked, Snapstinget kaldet, giver ogsaa Indvaanerne noget at fortiene, do de paa den Tid kan bortleje deres Værelser til saare høi Pris; thi denne Omslags-Termin varer over 14 Dage, hvor Alle og Enhver af hele Jylland indfinde sig, som har Pengesager at afgjøre, hvor mangfoldige Kræmmere endog fra andre Provindser opslaae deres Boder for at sælge, og hvor Kjøberne kan faae alle muelige, nødvendige og nyttige

Sa-

Sager. Hvo der ej selv har seet Snavsting kan umuelig forestille sig al den Mangfoldighed af Vahre, Stads, Konst- Sager, Boger og andet deslige, som her i Omslags-Terminen forefindes. I min Ungdom var jeg der en Gang med min Fa'er i 10 Dage, men endnu staaer Beskuelsen deraf mig i fuld Erindring. Maaskee Snavsting nu har forandret sig; men den store Vrimmel af Mennesker, Kostbarheden at opholde sig der, de mangfoldige glimrende Boutiqver, den idelige Samtale om Penges Laan og Betaling, de mange Gjøglere og Taskenspillere, og alle de store ellers tomme Pladser, som da vare beplantede med Sælgere af alle Arter; dette og meget mere synes jeg endnu tydelig at kunne forestille mig.

Landstinget for hele Jylland holdes her, som ogsaa er en Næringsvei for nogle, da der af den Aarsag ofte forsamles endeel Ridsende, Stiftamtmanden og Biskoppen, som her ere boende, bidrage ogsaa til at endeel maae opholde sig i Staden efter deres Beskjæftigelse, og endeel maae reise herhid især Candidater for at ordineres, og ellers andre der skal frembringe deres Andragende for Stiftets Øvrighed.

Tæt ved Wiborg ligger en stor Sø, som er meget fiskerig, her er Situationen ganske kjøn, men da Egnen er skovlos saa sees ellers ikke mange smukke Natur-Afvexlinger. Dog af Konst- og Oldsager findes en Hoben ved at beskue Domkirken, naar man kan troe de ældre Traditioner især om de Reliqvier, som der skal have været; dog hvad man endnu kan see af Ornamenter og Epitafia rober vist nok Konst og de Tiders Smag. Og da man viste mig Erik Glippings Grav, tænkte jeg mig tilbage til hine Tider, hvor en Konge maatte søge Skjul i Finderup. I Anledning af Eriks Drab blev her holdt daglig Vaadesang lige indtil 1630, og siden af 12 Disciple indtil 1684, da det ganske blev afskaffet.

Ved en Promenade omkring Staden tænkte jeg paa hvad den havde været i Oldtiden, da den var befæstet med Grave og Volde, da Kongerne her holdte betydelige Forsamlinger, da saa mange stolte Borge og Bygninger kneisede med Kirke og flere Klostere, men Ildsvaade, Krig og flere Aarsager have tilhobe formindsket dem; endnu har den endeel kjønne Bygninger, smukke Haver, og især ypperlige Kornmarker.

Daugberg Kalkgrube er her i Nærheden, hvor der brændes megen god Kalk ved Lyngtorv, og forsendes paa mange Mile i Omegnen, saasom den baade har Hvidhed og god Styrke til Muur-Arbejde. Materien her ligner noget den ved Stevns Klindt og har ordentlige Lag af Flintesteen af en grov blaagraae Farve. Men da Omgangsmaaden med Kalken er meget simpel, og den brændes især ved Fladtorv, som afstikkes paa Lyngheden, saa kan den og sælges for got Kjøb naar man selv henter den. Disse Fladtorv, som ere Overkorpen af Jorden, graves i stor Mangfoldighed, hjemføres og sættes i store Stakke ved Gaardene. Det er kun et maadeligt Ildebrændsel, men bruges dog baade til at kaage og bage ved, som ogsaa til Kalkværket, thi den egentlige Mosetorv, hvoraf og til Husholdningen hjembjerges saa meget mueligt, tørres senere, men er for kostbar til saadan en Fabriqv; thi naar den er tør giver den en ypperlig Varme fra sig, saa man undertiden kan smedde derved, og i disse Egne, der ere ganske skovløse, maae Mose-Tørv bruges til Storstenen og Kakkelovne, og ville ikke være tilstrækkelig, dersom man ei havde Fladtørven tillige, saavelsom den store grenede Lyng, der hensættes ligeledes i store Stakke, bestemt især til Bagning og Brygning.

Naar man reiser fra Wiborg henimod Ribe-Kanten, da har man næsten Lynghede at passere paa de fleste Steder.

der. Disse sydske Hedestrækninger ere forskjellige, nogle større andre mindre, nogle ufrugtbare andre kan blive opdyrkede, som Erfaring noksom viser ved Kolonisterne paa Randbøl- og Ahl-Heden. Disse store Strækninger ere en Fortsættelse af Lyng-Hederne i Schlesvig og Holsten, og disse igjen af de Lüneburgske, som begynde ved Bloksbjerget og strække sig hele Jylland igjennem lige til Skagen, dog med den Afvexling at der imellem findes nogle frugtbare dyrkede Egne. Denne Hede-Ryg er 40 — 60 Alen over Øster- og Vester-Havet og har somme Steder en Bredde af 10, 12 — 16 Miil, hvor der ikke findes nogen Skov, kun noget Krat samt Buskadse hist og her, og i Moserne Træestammer, som bevise at der i fordums Dage maae have været Skove, som ventelig af stærke Storme ere omstyrtede, og de smaae Buske af Eeg og Bøg vise ogsaa at Træer kunde voxe, naar de havde Læe for de skarpe Vesten-Vinde. Ingen forestiller sig hvor kjedsommeligt det er her at reisse; saa langt som Øiet naaer, seer man kun den sorte Lynghede; seer kun enkelte smaae Høie, ventelig Oldtidens Begravelser; og der er undertiden hele 5 stive Miil inden man kan komme til en Kroe; vel kan man langt borte øine enkelte Huse og Gaarde, men paa de store Heder har man end ikke dette Syn. Vejene ere gode og jævne, men Lyngen staaer saa tæt ved Hjulsporene at det rasler paa Vognen, og det er sjælden at man møder Nogen uden enten Prangere eller andre som endelig maa passere denne Vej, saa her var en bequem Lejlighed for Røvere; dog har jeg paa flere Rejser igjennem Hederne aldrig truffet for noget Uheld, kun i en stærk Torden-Regn er man ilde faren, naar man endnu har 2 eller flere Miil til Huus, man maa blive vaad igjennem endog de tykkeste Rejseklæder. Og en Gang har jeg seet Lynild slaae ned og antænde Lyngen, det kan ikke slukkes uden med meget

Mandskab, som maae i Tusindetal opgrave Dæmninger saa at Branden ikke videre skal gribe om sig, og jeg har seet saadanne udslukte store Strækninger, hvor den nye Lyng igjen efter nogen Tid fremspirer af Asken. Indbyggerne tænde undertiden selv Ild paa et enkelt Hedestykke, for at nedpløje Asken og optage Jorden til Dyrkning, men det er kun paa de Heder som ligge nær ved Gaardene.

Jordarten paa de store Heder er tørvagtig, med en Blanding af Gruus eller og lutter fiint Flyvesand, og ofte derunder en haard uigjennemtrængelig Skorpe, men paa de Egne hvor Heden dyrkes, er Jordarten bedre eller noget leerblandet. Mangel paa Vand er vel og en Medaarsag at de store Strækninger ikke optages til Agerland, thi Kolonisterne har maattet grave 30 — 40 Alen før de kunde faae vedholdende Vandaare.

Den store Lyng bruges som Ildebrændsel, den lavere og ynare til Foder for Qvæg og Faar, som leve godt derved hele Vinteren, ja man seer hele Flokke af begge Slags at græsse om Sommeren paa Lynghederne, hvor der ellers ikke er et Græsstraae. Med Barken af Lyngen kan der og tilberedes Læder, som og skal være i Brug hos Irlænderne; Husene tækkes med Lyng, og skiøndt det just ei er saa smukt som Halm saa er det dog mere varigt, og trodser baade Storm og Uveir, men tykt maae det paabindes. Jeg har ofte seet Harer, Uhrhøns og stort Vildt paa Hederne, men aldrig Ulve, som dog forhen og siden skal have taget sig tilsyne, endog Flokkevis.*)

Kon-

*) Den sidste Ulv, som lod sig see her paa Heden, blev skudt den 17de Martii 1804 af Niels Agerskow, efterat han havde gjort stor Ødelæggelse og sønderrevet mange Lam, Faar, Kalve, ja endog store Koer og Stude, hvorom i Wiborg Avis findes en vidtløftig Beskrivelse. Men for nogle og tyve Aar siden bleve ogsaa en Flok Ulve skudte i Thiele Skov. Denne ovenmeldte nyelig skudte Ulv

var

Kongen lod 1769 endeel Koloniſter indkalde fra Heſſen og Pfalz, for at dyrke de jydſke Heder, de fik ſtore Privilegier og Friheder, men næſten alle vandrede bort da der blev Fred udenlands; nu ere Stæderne beſatte med Landets egne Børn, ſom leve ret godt paa de adſkillige Kolonier; de pløje meeſt med Stude, ſom drage Vogn og Plov, men for Panden og ikke i Seeler.

Hamruni Herred beſtaaer af 18 Sogne, og have vel noget Agerjord, men dog megen Hede, Lyng og mange Faar, og derfor fabriqueres der og i Omegnen de mangfoldige uldne Vahre, af: Strømper, Vanter, Trøjer og hjemmegjort Tøi, ſom udføres til de andre Provindſer, og iſær udſælges i Kiøbenhavn af Hoſekræmmerne. Vel avle de noget Korn, men ikke nok til Underholdning, hvorfor de have valgt denne nyttige Næringsvej, saa baade Mands og Qvinde-Kiøn bruge Strikkepinden, og forſamle ſig om Aftenen iſær, og om Vinteren for at ſtrikke og fortælle Eventyr, da hele Sneſe ere flittige og beſkjæftigede kun ved en Lampe. Om Sommeren maae de paſſe deres Smule Avling, vogte Qvæg og Faar, grave Torv, hjembringe Lyng o. a. desl., og leve tarveligen dog glade i deres lave lyngbedækkede Hytter, ja nogle skal endog have Formue, efter Bønders Maade, men deres Flittighed er roesværdig i flere Henſeender. Ingen er ledig, endog et Sendebud ſom gaaer et Ærende har ſin Strømpe i Haanden; men Skik og Sædvane overvinder alle Fordomme. Ikaſt Sogn, der i Herredet, har dog bedre Jorder; saa der ſaaes Byg og Hør, her ere gode Enge, og neden for den lange Bjergſtrækning findes gode Kilder, men Bygnin-

gers

var guulbrun, med en ſort Stribe langs ad Ryggen, og ſtor brunſende Rumpe, Halſen tyk og haarrig, omtrent 2 Alen lang, 32 Tommer hej over Boven, altſaa ſom en meget ſtor Hund, men farere; og endſkjøndt han revede og ihjelrev saa meget, var han dog mager og tør.

gerne ere kun smaae og tarvelige, dog have Indvaanerne noget i deres Anstand der forkynder Tilfredshed, og fattige ere de aldeles ikke, da de ved Flid forskaffe sig alle Fornødenheder; de Stæder derimod noget Østen for, som Nørre-Snede og Hampensøe ikke besidde denne Vindskibelighedsaand i saa høj Grad, men de have og bedre Jorder, endskjønt de ligge ogsaa i Heden.

Noget længere Sønder paa drive Indbyggerne en anden Nærings-Green, de strikke sjælden, men beskjæftige sig med Forfærdigelsen af sorte Jydepotter, hvoraf de største holde 48 Potter og de mindste en Pæl, ogsaa brænde de Kakkelovns-Potter, det er: en heel Kakkelovn opsættes af saadane tykke næsten firkantede Potter 20 — 24 Stykker, og disse Ovne varme hastig og godt, især hvor man bruger Lyng eller Tørv, thi med Brænde vilde de let slaaes itu. At gjøre Beskrivelsen tydelig er noget vanskeligt, for dem som ikke har seet disse jydske Kakkelovne, de forestille i Stuen selv et underligt Syn af mange Huller.

Leeret til disse sorte Jydepotter er en særdeles egen Art, i den raae Tilstand noget blakket, og jo fejere det er, jo bedre; det blandes med fint Sand, æltes og trædes omhyggeligen fiere Gange, derpaa opslaaes det til hvert Kar i kegleformige Stykker, og dannes saare simpel med den blotte Haand og en vaad Klud til større eller mindre Potter, ved Hjelp af en rund Steen, som give dem den jævnere Danneise; de udsættes for at vejres i Skygge, og siden naar de næsten ere tørre afglattes med en Kniv, en Pind og en Flintesteen, under Paagydning af en tynd Vælling af Leer og Vand; naar de ere fuldkommen tørre sættes de i Røghuset nogle Dage, og endelig i en simpel Ovn som opkastes paa Marken, med et Lag Lyngtørv ganske omringet, naar disse ere udbrændte tages de frem af Asken og ere færdige, men ved længere og stærkere Ild kunde de

maa-

maaskee blive rødagtige istedetfor at de nu ere sortblakkede, thi enkelte Sider af Karrene vise en rød Stribe, naar Ilden har været nær hos. Man bør beundre Bondens store Konstfærdighed ved saa simple Redskaber at kunne danne disse Kar saa ordentlige, thi at brænde dem udfordrer kun Forsigtighed og Erfarenhed, men at danne dem er virkelig Konst; saaledes beskjæftige mange Sogne, især ved Warde-Kanten, sig med dette Pottemager-Arbejde og man paastaaer at der udføres Jydepotter for meer end 40000 Rdlr. aarlig. Men kunde saadan Leer-Art ikke ogsaa findes i Sælland? jo jeg troer det virkelig, men hvor faaer man Folk fra, som vil beskjæftige sig med dette Arbejde, da Agerdyrkning giver Alle nok at bestille? hvor faaes Lyngtorven, thi Træe vilde blive for kostbart? — Lad disse gode flittige Jyder derfor kun blive ved deres Haandtering, og vi ved vores!!!

Borris Præstegaard har 166 Tdr. Land, men noget deraf er Hede, og desforuden haves dertil Eng paa 20 til 30 Læs Hø. Her holdes 6 Heste, 16 Koer, 12 Stude og 50 Faar. I Omegnen af Borris paa nogle Miil er slet ingen Skov, men skikkelig god Tørv og Lyng. Indhegninger bruges ikke, da Enhver enten tøjrer eller vogter sine Kreature. Om Haverne ere nogle Diger, men Steengjærder ere sjældne, af Mangel paa Materialier. Bønderne befliitte sig nu paa: gjærne at spise Kartofler. Da Have-Dyrkning ellers er saa meget tilbage, saa bør man nævne Borris Præstegaards Have, som har mange Træe og Jordfrugter, men Vesten-Vinden hindrer meget Fremvæxten. De fleste Bønder ere Selvejere, og meget flittige. Iblandt smukke Præstegaarde her i Egnen udmærker sig især Stauning, som er nye og af Grundmuur, hvortil ogsaa er en meget stor Avling. Her i Nærheden ere endeel Tegl-Ovne, dog ikke just store, da Leeret er

got,

got, men Mergelen er vanskelig at finde, og bruges derfor kun sjælden. Rug, Boghvede, Havre og noget Byg ere de almindeligste Sæde-Arter; Jorden bruges 5 — 6 Aar og hviler igjen 7 — 8 Aar. Bonden er i Almindelighed i god Stand, der gives faa som ere fattige, Luxus har ikke synderlig Sted, thi Sparsomhed er Enhvers Tilbøjelighed, dog vil Almuen have god og simpel Føde, især Havfisk baade færske og tørre som just ikke ere kostbare. Her bindes ikke Høser uden ofte de lange Vinter Aftener, men kun til egen Fornødenhed. Tillæg af Kreature til Salg er ikke af stor Betydenhed som i andre Egne, men Enhver har dog hvad han behøver, de boe i simple Bygninger, adspredte vidt fra hverandre, og ere lykkelige i deres Forfatning, endskiønt de just ikke have alle Livets Bequemmeligheder, og ikke have mange Behageligheder for Øjet af Konsten og Naturen.

I Kroerne samles ofte adskillige Reisende paa disse Landeveje over Hederne, imedens der enten beedes, eller man og nødsages at lægge sig ind for at blive Natten over, fordi det er umueligt, formedelst Stædernes Fraliggenhed, at komme længere den Dag, da har man god Lejlighed til at see og høre Adskilligt, som er vigtigt for den der ønsker at kjende de forskjellige Næringsveje hos Almuen, thi Ingen reiser disse Hedeveje uden han har bestemt Ærende, da der er inter som kan fryde Øjet, ingen Afverling for Sandserne, kun den sorte store uoverseelige Lyng-Hede. Jeg har flere Gange i nogle Kroer saaledes været Tilskuer, jeg har hørt ja lært adskillige Ting. Sædelighed og Orden maae man berømme Jyderne for; det er meget sjældent at see nogen Mand beskjænket eller klamrende. Man forestille sig nu en Kroe midt i Heden, hvor der er flere Miil til nærmeste Sted paa alle Kanter, der sidder en Pranger, som har saaet sin Drivt Stude i Huus, har

spad-

spadseret en Snees Miil og har endnu lige saa langt tilbage for de komme til Bestemmelses-Stædet, hans Folk stode ved hans Side og nyde Aftens-Maaltid, han fortæller Selskabet adskilligt om Fore og Nu-Tiden, i Henseende til Studehandelen, om Tab og Fordeel, om Farer og Forlegenheder, som han har havt flere Gange, o. s. v.; der sidder en simpel Bonde og nøies med sin tarvelige Madpose, han har et stort Læs Jydepotter, som skal Sønder paa og som drages frem af et par svære Stude. Her fortæller en Anden at hans Vogn er tilpakket med allehaande Træevahre, som han har hentet langt borte i Skov-Egnen, bestaaende af Plove, Hamler, Vogntøj, Skovle, Grebe, Plejler o. s. v., som han agter at udsælge igjen i skovløse Egne. Hist har en Knivlings-Kræmmer fra det Schlesvigske sin velpakkede Tværlæt staaende tæt ved sig, thi en liden Æske kan indeholde Vahre for nogle hundrede Rixdaler. Her seer man en Hestehandler fra Holsten, som haaber at gjøre en fordeelagtig Tour længere ned i Jylland, og hist findes adskillige Andre, hvis Reise-Øiemed man ikke veed at angive, iblandt hvilke jeg kunde regnes, som vilde hverken kjøbe eller sælge, men blot bruge Øine og Øren for at lære. At frembringe noget af vore Samtaler, ville ikke just behage de fleste Læsere, men naturligviis kan man nok forestille sig, at der blev spurgt om mange Ting, besvaret endeel, gjort Indvendinger, givet Forslag o. s. v., og jeg tør forsikre, at saadant Selskab, i hvor simpelt og broget, har været mig særdeles moersomt og behageligt, da man deraf erfarer mange karakteristiske Træk til Menneske-Kundskab.

Med hvilken Omhyggelighed Jyderne foere og pleje deres Heste, baade hjemme og især paa Rejser, har jeg været Vidne til. Bonden giver sin Hest lidt og tit, kjører kun jævnt og næsten aldrig i Trav; jeg erindrer endnu, at en Præst var saa god at laane mig sin Befordring

bort

bort paa et par Miil, imedens mine egne Heste hvilede efter 7 Dages bestandige Kjørsel. Paa Henrejsen lod jeg Kudsken, efter sin egen Maade, kjøre i Fodgang, endskjønt vi havde den bedste banede Vej, men paa Hjemrejsen da vi kun var en halv Miil fra Præstegaarden og det begyndte stærk at regne, sagde jeg til Kudsken: „kjør til min Søn, ellers bli'r vi vaade," men han svarede: „Nej det er Synd at kjøre i Trav, thi saa blive Hestene svedige," og vi følte os følgelig snart gjennemregnede; Denne var sin Hosbonde troe, men det er Vane, det er blot Kjærlighed til Kreaturerne, indprentet fra Barndommen. En anden Gang lejede jeg et ridende Bud til at hente Breve fra Posthuset, han blev længe borte, men Aarsagen var: han havde trukket Hesten efter sig den største Part af Vejen, fordi han meente det var Synd at ride den svedig; hvor mange andre Provindsers Bønder ere ikke Kontraster imod disse? de foere ikke eller kaste Krybben fuld af Hø, de ride alt hvad Tøjet kan holde, men de have derfor ej heller sydske, store, trivelige, stærke Heste.

Brande Præstegaard i Nørvangs Herred er nye og smuk af Grundmuur og har kjønne Værelser, saa den paa mange Mile ej har sin Lige, men den har forhen 2 Gange lidt Ildsvaade paa en kort Mellemtid. Hertil er kun 7 Tdr. Hartkorn, men et stort Areal af 400 Tdr. Land, dog er meget deraf Lynghede og Moser, thi der besaaes af denne uhyre Strækning kun aarlig en liden Deel, nemlig 14 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 5 Tdr. Havre og 3 Tdr. Boghvede. Høebjerringen er kun liden og heel vanskelig, formedelst opstigende Strømme, som bortskylle eller ødelægge Græsset. Mørgel bruges med god Fordeel paa Præstegaardens Jorder, og dette vil bringe meer Hede siden under Ploven. Her holdes kun 2 Heste, 9 Koer, 4 Plovstude og 18 Faar; og Præsten lærer Almuen at Avlingens vidtløftig Plojning kan drives med tilkjørte stærke Stude.

Bon-

Bønderne Jorder er sandige skarpe og lette saa der er et stort Areal til hver Tønde Hartkorn, og man regner her 21000 [] Alen til en Tønde Rugs tilbørlige Udsæd. Her er god Lejlighed til Teglværk, da der gives de bedste Materialier baade af Leer og Tørv; ogsaa nogle ere anlagte med ønskeligste Held. Enhver Bonde holder mange Faar, og for det meste selv slagter de gamle til Husholdningen. Jordens Behandlings- og Dyrknings-Maade er ligesom i andre Hede-Egne, hvor Rug og Boghvede er den vigtigste Sædeart. Her bindes endeel Strømper til Salg, og gjøres desuden en Hoben uldent Tøj, da Almuen endog behjelper sig her som flere Steder med uldne Lagen, eftersom Fruentimrene ikke meget bekymre sig om at spinde Hør eller lade være Lærred, men hellere kjøbe det højstfornødne Linned, og mange bære uldne Skjorter.

Bønderne leve yderst tarvelige, deres Huse, Møbler og Klædedragt er meget simple, men de ere særdeles flittige og vindskibelige, de følge Smør, Skind, Tørv o. a. dsl. og spare sammen saa man har Aarsag at beundre deres Strøbsamhed, og dog leve de got med tarvelig Spise, ere exemplariskt sædelige, saa der i 10 Aar er kun født et eneste uægte Barn i Brande Sogn. De mange gamle og raske Folk paa 70 Aar og derover viser og at Egnen maae være et sundt Levested. De ere alle Selvejere, og ere just ikke Fattige, dog den tiltagende Udparcellering vil maaskee svække Nogle. Men den lange Afstand fra Kjøbstæderne bidrager for en Deel til at de ei kjende Luxus, og ere lykkelige, ædruelige, godmodige og arbejdsomme Mennesker. Der synes at være Folkemangel, thi mange Karle og Piger vandre ud til det Holstenske eller de store Kjøbstæder, og derfor henligger saa mangt et landligt Arbejde ugjort eller ikke nok afbenyttet.

Det

„Det er ret Skade at han skal til Jylland," saaledes er Talemaaden hos Nogle, naar en Mand faaer et Embede eller skal boesætte sig i Cimbrernes Land, men sandelig! man kan leve her lykkelig, naar man har Helbred og Eftertanke, især paa de Steder hvor der just ikke er Flyvesand eller Ufrugtbarhed. Vanen er den anden Natur. Vi kan jo vanne os til at undvære de Kjøbenhavnske indbildte Lyksaligheder, da Jylland igjen har saa mange Behageligheder; ja hvilke ere disse? smukke Egne, store skjønne Kjøbstæder, god Spise og Drikke, Ildebrændsel, ærligt got Selskab, de fleste Livets Nødvendigheder for taalelig Priis, ingen stor Fristelse til Luxus, og endeel flere virkelig gode Ting. Mange som boede i Jylland, have stræbt efter at komme derfra, de have omsider opnaaet deres Ønske, men mon de derfor alle ere blevne vel tilfreds ved Forflottelsen? Selv i det yndige Fyen gives Egne som just ikke ere behagelige. og det samme gjælder ligeledes om nogle andre af de danske Provindser, thi Sælland, Lolland, ja Langeland og Hertugdømmene have Steder, hvor en Embedsmand ikke just meget skal kunne fryde sig ved den skjønne Natur, hvor Levnetsmidler, Folkeløn og især Ildebrændsel ere i saare høj Priis; men hvor man kommer findes altid Vanskeligheder, især for dem som glemme Ordsproget: „Intet i Verden er ganske fuldkomment!"

Aastrup Præstegaard ved Warde er gammeldags, men got vedligeholdt, der er omtrent 60 Tdr. Agerland dertil, og besaaes med 14 Tønder Rug, 4 Tønder Byg, 4 Tønder Havre og 6 Tønder Boghede; der holdes 5 Heste, 10 Koer og 16 Unghoveder, paa et aparte fælleds Overdrev.

Bondergaardene der i Sognet og Omegnen har 10 — 12 Tønder Land til Hartkornet, men der er megen Hede-Jord, dog opdyrkes immer mere deraf ved at anvende

Mer-

Mærgelen fornuftig og hensigtsmæssig. Hvede saaes ikke, ellers andre Kornsorter. I Haverne ere nogle Kjøkken-Urter, men slet ingen Træer, og nogle Steder ikke engang Haver, Egnen er skovløs, men ypperlig fest Tørv og Lyng haves i Overflødighed, og i Heden gives enkelte Steder smaae Buske og Krat til Bevis at her fordum har været Skov. Længere Øster paa har Bønderne bedre Jorder, men igjen slettere Ildebrændsel og mindre Hede. Her bruges næsten ingen Indhegning, undtagen om Haver og smaae Tofter, thi da Jorden er sandig saa ville Grøfter og Diger kun være unyttigt Arbejde; Steengjærder eller levende Hegn er meget sjældent at see, thi intet Træe eller Plantning kan faae Fremvæxt formedelst Vindene, da Havet er saa nær beliggende.

Tjenestefolk og Daglejere ere her vanskelige at holde, da de ved at udvandre til det Schlesvigske kan faae en overdreven høj Løn; og da nu saa mange Bønder ere blevne Selvejere i Omegnen, ved at have kjøbt deres Gaarde, saa holde de flere Folk og lønne dem bedre end forhen. Desuden lægge Bønderne ogsaa Vind paa Teglovne, som fordre Arbejdere, og følgelig kan Daglejere faae nok at fortjene, ja man kan ikke engang tilvejebringe de Folk som behøvedes, især ved Mærgel-Gravningen og Tørveskjæringen, thi derom er man her tilfulde overbeviist at Mærgelen særdeles forbedrer den ellers sandige Jordart, men mange Bønder kan ikke overkomme at faae den ført paa Agrene, fordi de mangle Arbejdere; og somme har slet ingen Folk, fordi de meer Formuende lønne dem saa overmaade.

Jorden drives i 5 og hviler i 5 Aar, og Bonden regner kun fire Fold efter Udsæden; Gud veed det er lidt nok for Umagen; men mig synes at der tages for mange Halme af denne sandige Jord. Der tillægges kun lidet

af

af Qvæg og Smaakreature. som gaae i løs Græsning paa Moserne, men Heste og Koer tøires; Bønderne begynde nu at sætte deres Bygninger af Grundmuur formedelst Vanskeligheden at faae Tømmer, og ellers er deres Levemaade og Tarvelighed ligesom andre Indvaanere paa Heden, dog gjøre de ei saa hyppig Aften-Arbejde som andre længere Nord paa. Heste-Puder bindes her af Siv til Salg, men Strømper ikke.

Her i Omegnen af Skads og Vester Herreder, ere mange Aaer og Bække der løbe ud til Havet, som danne Mersgrunde hist og her, men ogsaa ofte Oversvømmelse ved Vandets Opstigen, saa at baade Korn og Kreature bortskylles. Her findes ogsaa Hedestrækninger, Sand ja noget Leerjord, men der klages meget over en ufrugtbar Jordart, Ahlen, som ofte ligger saa overlig at den kan naaes af Ploven, og paa saadanne Stæder er Afgrøden kun liden. Her graves den ypperlige Tørv Klyne, forudden Fladtørv; men nogle Sogne ere plagede med Sandflugt, og stærke Hav-Storme, med alt dette leve de dog vel og lykkelige ved Agerbrug, Fiskerie, Kreatures Tillæg og Salg af Tørv, saavelsom og ved hjemmegjort Tøjs Forarbejdelse; og da mange Herreder ere ganske skovløse, saa maae Bonden kjøbt alle fornødne Trævalsre, især paa Markederne, hvor der henføres stor Forraad af deslige Ting.

Ribe, den ærværdige gamle Stad, ligger ved den store Nebsaae, som i adskillige Grene slynger sig paa begge Sider ja med mindre Arme gjennemløber Staden, saa der fra Torvet til Nørreport ere 3 Broer foruden de andre større over Aaen udenfor. Her ere mange tæt bebygte Gader, hvori ere nogle smukke Huse. Paa det store Torv udmærker sig iblandt de andre smukke Bygninger Poststaarden, der har mange zirlige Værelser; Domkirken er

mes

meget stor; med 2 Taarne, som ovenpaa, især det stør-ste, ere flade, og har i det Hele en sjælden skjøn Arki-tektur, og indvendigen mange Antiquiteter som en Rejsen-de bør betragte; jeg løb om til den store Dør, kaldet Kattehoved, men jeg fandt intet af det jeg sagte i Hensee-nde til Fortællingen om Katten med Musene som der skulle findes afteegnede. Kirken her er ikke saa stor som den Aarhusiske, men meget smukkere, indvendig hvile de kon-stige Hvælvinger paa mange høje Steenpiller. Katrine Kirke ligger tilligemed Hospitalet nede ved Aaen, hvor jeg betragtede de mange skjønne Enge deromkring, men naar Vandet undertiden opstiger, fordærver det baade Græs og Høe; man seer endnu Rudera af fordums Slot og Be-fæstninger, og skjønt Staden er skovløs har Omegnen dog behagelige Situationer og Promenader, da den store Rebs-aae frembringer saa mange Afvexlinger. Raadstuen, La-tinskolen, Korsbrødregaard, Bispe-Residentsen og Hospi-talet ere store anseelige Bygninger. Her skal være henved 2000 Mennesker. Skibsfarten siger ikke meget, da der ingen synderlig Sejlads kan haves fra Stranden op ad Aaen. Men Agerbrug af de mange skjønne Jorder, og Fiskerie er Næringsvej for mange, ligesom Handel og Profession ere for endeel andre Indvaanere.

Man fortalte mig her om Klokkens betydelige Størrel-se i Domkirken, jeg havde vel havt Lyst at see den og be-træde Taarnets Overdeel, men det blæste saa stærkt at jeg ikke vovede dette Forsøg, men ventelig er dog Klokken i Erfurt større, som efter Professor Snedorphs Angivelse er 5 Alen høj, 5 Alen i Gjennemsnit, $\frac{1}{2}$ Alen tyk og 15 Alen i Omkreds.

Vist nok er Ribe det Sted, hvor der er mange Ting at see af Oldsager, Naturens Frembringelser og andet des-lige, men dertil udfordres flere Dage og blidere Vejr end jeg havde, ved mit korte Ophold her.

Lar-

Lærreds-Handelen og sammes Udførsel fra Ribe er større end man formoder, den indbringer aarlig over 50 tusinde Rixdaler, da alle Omegnene som gjøre Lærreder, stribede Tøjer, Tørklæder o. s. v., altid sikker kan afsætte det her til Kjøbmanden, som igjen sælger disse Ting med nogen liden Fordeel; jeg har her kjøbt graae fine Lærreder i hele Stykker for meget billige Priser, men ønskeligt var det om Bønderne vilde lægge sig efter selv at avle Hørren, da Jordarten paa de fleste Steder dertil er særdeles got skikket.

Dersom jeg vilde fortælle en Sællandsk Bonde om det store svære Qvæg, som haves her i Ribe og længere Sønder paa, da troede han det neppe; og naar jeg sagde hvorledes det plejes med Føde, Vanding og Reenlighed, da maaskee det blev anseet for en overdreven Omhyggelighed; men just denne Pleje, denne Omsorg bidrager saameget til Kreaturenes Trivelighed og smukke Udseende, thi Storheden bidrager rigtig nok fra Arten.

Colding Kjøbstæd ligger i en skjøn Dal, imellem 2 Bjerge tæt ved Kongeaaen; her visiteres alle Rejsende, som komme fra Hertugdømmene paa det nøjagtigste, jeg maatte tage min Kuffert af i Postgaarden, og Alting blev udpakket med stor Omhyggelighed af Toldbetjenterne, som ikke fandt noget uden hvad der var skriftlig i Forvejen angivet. Broegade er temmelig bred og lige, saavelsom et par andre, men nogle Gader ere simple, smale og stejle. Tæt ved Torvet, hvor der er Springvand, ligger Kirken, Skolen, Hospitalet og andr store Bygninger, her ere ens deel Huse ret kjønne af 2 Stokværk, og Indbyggerne nære sig af Handel, Fiskerie, Skibsfart og Haandværker; der skal være ialt 1600 Mennesker. Aaen her gjør Toldskjællet imellem Jylland og det Schlesvigske, hvor der maae betales for adskillige Ting, der enten ud eller indføres. Om-

egn

egnen er ganske behagelig formedelst de mange Afvexlinger, de skjønne Kornmarker udenfor Byen og den store Sø, som ligger ved Slottet med den hoslebende Bæk.

Paa den nordre Side af Byen staaer paa en Banke det kongelige Slot Coldinghuus af mange vidtløftige Bygninger, 3 Stokværk høit, som alt kan sees længe før man kommer der. Kjempetaarnet er højere end de andre Bygninger og har et fladt Tag, der er omgivet med Jernsgitterværk og i hvis fire Hjørner staaer Billedstotter af 3½ Alens Højde, men synes kun som smaae Dukker, naar man kjører nedenfor. Alle Ting der baade uds og indvendig er prægtigt og kongeligt, saa dette Slots Nærbeliggenhed giver denne lille Kjøbstad Colding dog nogen Anseelse af Storhed.

Leyrskow Præstegaard ved Colding er nye og meget smuk af Grundmuur, hvortil Præsten selv har ladet Stenene brænde, og derved givet Bønderne et skjønt Exempel til Efterfølgelse, som nu ogsaa bygge paa denne Maade. Laden 20 Fag er af Bindingsværk, men de andre 3 Længer der ere alle Muur heel igjennem 80 Fag, saa det er en seeværdig Præstegaard, endog i Hensende til dens smukke og nye anlagte Have, Teglovn, Marker og andre oeconomiske Indretninger, hvis Tilvæxelse Alt skyldes nærværende virksomme og tænkende Præst, der ved sin Ankomst dertil fandt saa mange Brøstfældigheder at han burde bygge, men byggede troesast Grundmuur til Gavn for Efterslægten.

Bønderne ere Selvejere, deres Gaarde ere smukke, Markerne indhegnede med Steen, Grøfter og Plantninger; til hver Gaard er omtrent en 40 — 50 Tdr Land, nogle have endog Skov samt Gjærdsel; der holdes 4 — 5 Heste, 8 — 12 Koer, ligesaamange Faar, som Alt tøjres. Paa Marken findes endeel Gravhøje, da her fordum har staaet et Feldtslag. Jorden er meget frugtbar, saa

Bonden kan sælgee baade Korn og Kreature, og dog vedbliver han i sin simple jævne Bondestand, og er meget strøbsom. Mærgel bruges her med Forsigtighed, Klever dyrkes med Held og Ageren hviler i 5 Aar, efter lige saa lang Drift.

Jordrup er Anneret hertil, om dette Sogns Bønder kan endeel af Ovenstaaende ogsaa siges; mange af Gaardene ere Grundmuur. Hoved-Sæden er her Rug og Boghvede, men ogsaa avles meget Vaarkorn. Bønderne eje selv Kirkerne, som er Tilfældet flere Steder i Jylland. Her ere smukke Udsigter til fjærnere Egne, især fra Leyrskov af.

Om de andre Sogne her i Andst Herred vil jeg kortelig melde følgende: I Seest er Mærgel ikke bekjendt, Jorderne ere indhegnede med Plantninger. Bonden driver stor Handel med Kreature, han arbejder ikke selv, klæder sig meer prægtig end andre i Naboe-Egnene, men Sognet ligger og saa nær ved Colding.

Hiarup Sogn ere mere egentlige Bønder, og afsætte adskillige Produkter; de have alle Fornødenheder.

Wamdrup Sogn har ingen Skov, ellers ere Bønderne samme gode Vilkaar undergivne som Ovenanførte.

Skandrup Sogns Beboere arbejde vel selv med, men klæde sig ikke tarveligen.

Andst Sogn har skarpe sandige Jorder, et stort Areal til hver Gaard, saa der saaes meest af Rug og Boghvede. Her ere baade Heder, Moser og Skov. Gaardene have ikke noget kjønt Udseende.

Giesing Sogn har bedre Jorder, og smukkere Gaarde.

Werst og Bække Sogne avle kun lidet Rug, men mindre Byg, og have for det meste kun maadelige Byggninger, ere beliggende i en skarp Hede-Egn, og have

ing-

ingen Skov. Men de ere dog, ligesom næsten alle i hele Herredet, Selvejere.

Deraf seer man, hvor stor en Forskjællighed der kan være paa Bønderne i et og samme Herred, som dog alle ere Selvejere, men Luxus gjør ingen lykkelig enten han saa er Bonde eller Greve; kun det Fornødne, Anstændige efter Enhvers Stand skaffer Hæder og Høiagtelse.

„Saaledes har jeg fra Hr. Pastor Wetke i Staruv, der ligger nogle Miil sønden for Colding, erfaret at Bønderne der ere formuende, have skjønne Gaarde og Marker, men at de drive Luxus temmelig højt: de fleste Bønder og Karle har Manschesters og Kassemirs Underklæder, Uhr i Lommen, drikker Kaffe to Gange daglig, deres Mobler ere prægtige, Værelserne store og pyntede, og i det Heele vise de meer Yppighed, end vel burde findes blant den hæderlige Bondestand. Tjenestefolk og Daglejere ere saa kostbare, foruden den Vellevnet de ere vante til med Mad og Drikke, at Præsten finder sin Regning og Fordeel ved at bortleje sine Jorder, eftersom der ingen oeconomiske Forbedringer kan iværksættes under saadanne Omstændigheder. Selv har han opbygt den smukke Præstegaard af Grundmuur og selv ladet Stenene dertil brænde, ligesom brugeligt er hos mange Bønder, hvis Gaarde ogsaa er lutter Muur. Dyrknings-Maaden med Jordens Drift og Kreaturers Tillæg ja meget andet af Bondens Fremgangs-Maade er den samme, som bruges paa den nordre Side af Colding i de Egne som have lignende Jordarter.“

Folkemangel føles maaskee flere Steder i Provindserne, da saa mange Karle udvandre hvor de kan faae større Løn, især til Sælland, og selv der kan man ikke faae alt det Mark-Arbejde gjort som ofte behøvedes, uden man vil betale det overdreven dyrt; men nu formeres jo Bondestanden ved flere Bygninger og Huse allevegne; Børn fødes,

og vil Gud skjænke os Fred, maae denne Mangel da blive mindre for Efterslægten.

Jeg tog ad Vejen langs neden om Colding Slot ved Fjorden, op ad nogle Banker, igiennem og forbie Biert, Gudse, Taulow Kirke, Taarup, Errigse, Stoustrup til Fridericia. Her seer man alt hvad Øiet kan fryde af landlige Skjønheder, frugtbare Marker, prægtige Bondergaarde, gode Veje, Hække o. s. v. Den Udsigt, som her haves over Fjorden og Beltet til Fyen og de mange smaae Øer, er ubeskrivelig skjøn, ja enhver Rejsende maae kalde den usædvanlig skjøn.

Om den nu tiltagende Udparcellering her i Amtet hørte jeg adskilligt baade Pro og Contra; jeg nedskrev da mine ringe Tanker derom, og maaskee siden ville have udført det omstændeligere; men da vi nu nylig har faaet saa gode og ypperlige Afhandlinger over dette Æmne af Hr. Stiftamtmand v. Helfried og Hr. Professor Olussen, saa finder jeg at mit Udkast i den Henseende er kun en ufuldkommen Skygge imod deres.

Fridericia, en Fæstning paa den yderste Pynt af Jylland, som vender imod Fyen. Naar man kommer paa Landevejen seer man ikke meget af Staden formedelst de meget høje Volde; den hvælvede Port under Volden er meget lang, og det er ret kjønt naar man kommer indenfor Fæstningsværkerne at see denne besynderlige Stad, hvis Gader ere alle lige og skjære hverandre i Vinkel. Husene ere kun lave, men smukke og meget ordentlige; ligeledes Kirkerne, hvoraf her ere forskjellige, den Danske, Tydske, Reformeerte, Katolske, Jødiske. Indbyggerne ere henved 4000, og nære sig især af Agerbrug, Tobaks-Plantning, Fabriquer, Fiskerie og nogen Handel. Staden har Jus Asyli, som foraarsager at mange flytte dertil.

Der

Der ere smukke Promenader paa Voldene, hvorfra haves en vild Udsigt ind i Jylland og over Beltet til Fyen, desuden ere her endeel kjønne Haver og store Eng-Pladser inde i Staden selv, dog meest paa højre Haand af Prindsens Gade, naar man kommer ind fra Landevejen. Jeg finder at Staden er ret behagelig, formedelst den Afvexling af de mange Ting som gives her for Øjet, da flere Nationer af forskjellig Religion boe her imellem hverandre. Ved Stranden saae jeg betydelige Stabler af Tømmer og Muursteen, saa Handelen dog ikke maae være ringe.

Tobak-Plantningen er en vigtig Næringsvej for mange Indvaanere i Fridericia, da der avles aarlig henimod to hundrede tusinde Pund Tobak, og naar vi ikke havde saa megen Forkjærlighed for engelsk og andet fremmed Tobak, kunde vort eget Land maaskee paa sine Steder med Fordeel anvendes til denne Plantes videre Dyrkning. Det saakaldede Liverpol-Tobak berømmes af Kjendere, men vore egne Fabrikver baade i Kjøbenhavn og Provindserne levere virkelig, naar man ønsker det, ligesaa godt, ja bedre Tobak, endog til billigere Priser.

Færgelobet herfra til Strib skal være 3120 Alen bredt, men smalere skal dog Beltet være længere henne paa højre Haand. Omtrent 700 Skibe passere her aarlig som give Strømtold. Her fanges Mængde af Fiske, især meget skjønne Aal, og paa visse Tider af Aaret gives her og Marsvin. Markerne omkring Byen ligger højt, og derfor er maaskee Voldene af saa betydelig Bredde og Høide. Her ere forskjellige Leer- og Mergel-Arter og ellers yppelig Jord, men den idelige Bearbejdning og Gjødning gjør vel en Hoben til dens Godhed. Det er virkelig en Fornøjelse at see Fridericiæ Marker og sammes Afgrøde, saavel af Tobak som af Kartofler, Kaal og alle Kornsorter, hvor især Hvede og toradet Byg udmærke sig fortrinligen.

Her

Her ere skjønne indgrøftede Landeveje opfyldte med Gruus, og ved begge Sider de vel rensede, jævne, herlig dyrkede Agre.

Flinke og raske Søefolk satte Færgen over i 20 Minuter, endskjønt det dog blæste temmelig stærk Side-Vind, saa Bølgerne stode skummende over mine Heste og Vogn, og selv troede jeg at være sikker i Læ-Siden, men Søen gav mig dog en lille Afvaskning, som min Rejsekappe dog for en Deel afpareredе.

Ved Færgebroen paa Fyens Side var det dog ikke just saa mageligt at lægge an formedelst den vedholdende Blæst, men de bevante Matroser vidste Raad for alle Uraad, vi slap lykkelig, og med Glæde gav jeg dem Drikkepenge, thi paa saadan en aaben Færge er det ej behageligt at være saa ganske nær ved de skummende høje Bølger; her gaaer en stærk Strøm, og undertiden flere Strømme imod hinanden, og Vandets største Dybde skal være 16 Favne, dog grunder re op imod Landet, endskjønt ved den jydske Side en Steenkast ud er 5 — 6 Favne Vand.

Ved Strib Færgegaard er anlagt et nyt Batterie. Paa denne Ode af Fyen hvor Strib ligger, findes meget sandige Jorder, men længere henne ved Billeshauge er Jordarten bedre, og der er tillige Skov og Buskadse; jeg kom igjennem Taarup og Royle, og de lange indgrøftede Gyder paa begge Sider.

Vejlbye Præstegaard er meget istandsat i den seenere Tid, og har en kjøn Have, Byen er stor og har mange veldyrkede Marker, Kirken er omplantet med endeel høje Træer, paa dens nordre Side er indmuret et nyt prægtigt Gravminde i den udvendige Væg.

Jeg gjorde herfra en saare behagelig Tour igjennem Tauslund, Gamborg, Huusbye til Emtekjær, en meget pyntelig Bondebye, hvis Gaarde ere særdeles vel bygge-

gede og malede, igjennem Sandager, Barløse og tvers over Landet til Odense. Der kan en Rejsende have nok for Øjet af mange skjønne og sjældne Situationer og idelige nye Afvexlinger. Det er intet Under at Fremmede kan sige: „det deilige Fyen," thi man seer saa meget af Naturens Yndigheder, at man maatte holde stille hvert Øjeblik, om man endog vilde optegne samme. Rigtig nok gives der, ligesom i de andre Provindser, nogle Bønderbyer og Gaarde der just ikke ere smukke, nogle Marker hvor Afgrøden er ikke den bedste o. s. v., men saa igjen mangfoldige Stæder og Egne, hvorom kan siges det ganske Modsatte; og dette findes især naar man rejser tvers over Landet, thi paa de store Hovedveje skues vel mere af Konsten, men ikke saa meget af den prægtige Natur.

Og da jeg nu har seet Odense flere Gange, i nogle faa Aar efter hinanden, saa finder jeg den altid meer bebygget og meer forskjønnet; udenfor Vesterport oafføres endeel store og smukke Huse, som ogsaa er Tilfældet flere Stæder; i Nedergade seer man den store prægtige Stiftelse af Lehn, nylig opbygt, foruden endeel andet af nye og gode Indretninger. Atter saae jeg nu den nye Canal og saae Skibene at sejle op til Bolværket, og den skjønne Vej som nu anlægges ved Siden; en sand og varig Fordeel vil denne Indsejling blive for Odense Handel. Omkring ved Canalen findes endeel nydelige Landstæder og Lysthuse, og behagelige Situationer gives flere Stæder fra de Egne som Canalen gjennemløber. Men ingen af vore Digtere kunde ornuntres til at besynge disse, saa at sige nyeskabte, Omegne? thi her er Stof nok for en heldig Pen, at udbrede sig over Fortidens Historie, og Nutidens gavnlige og store Foretagende med Canalgravningen. o. s. v.

De, som forhen kjendte og maatte prove den slemme og ubanede Vej ud af denne Kant paa Landet, som kaldes Slet-

ten,

ten, og nu tillige seer Begyndelsen til den gode jævne Vei her ved Canalen, som formodentlig vil blive udstrakt til de længere bortliggende Egne, kan og bør glæde sig i flere Henseender; og naar Slettens Folk faaer den Opmuntring, at de uden Fare for Heste og Vogn kan kjøre til Torvs, saa vil naturligviis ogsaa Tilførselen blive meget større paa alle Landets Produkter til Odense end i forrige Tider, da endeel afskrækkedes blot for Vejens Skyld; thi en stor Stads Fremvæxt beroer paa megen Tilførsel af Landets Viktualier fra alle omliggende Egne.

Lumbye Præstegaard er nye opbygget, Stuehuset er af Grundmuur med smukke Værelser, hvis Indretninger ere særdeles bequemme, og mange Ting findes baade ude og inde som fortjene en Rejsendes Opmærksomhed. Fra Haven ere der mange skjønne Udsigter over Fjorden og til de fjærnere Egne. Byens Gaarde og Marker have godt Udseende, men Vejene udenfor ere just ikke gode; der mødte jeg en gammel Mand, som optog nogle Pjalter som vare hensatte, ventelig en Kludekræmmer der samler for Papirs-Møllerne, og det er meget betydelige Summer som derfor udgives blot af Nelthrops Fabrique i Kjøbenhavn. Vilde ethvert Huus samle de ubrugelige Klude og sælge dem til Samlerne, skulde Mangelen ikke blive saa stor.

Udenfor Lumbye har man en viid Udsigt over Fjorden, der bøier sig ind i adskillige Viige og Vøyler og danner endeel smaae Øer udenfor; fra Havet gaaer denne Fjord ind forbi Hindsholm i mange Bugter, og hvorvaa Skibene indsejle til Stige eller den nu anlagte Odense-Canal.

Her ere endeel Kirker i Nærheden, hvoraf nogle kan sees, thi overalt er Fyen saa bebøet, at man ofte kan tælle fra de høje Steder henimod en Snes Kirker, de fleste have skikkelig Udseende, men dog ikke mange af lutter hugne Kampesteen som i Jylland. Ogsaa har Fyen paa

den-

denne Kant af Landet mange Herregaarde og sammenbyggede Byer, hvor Gaardene vel ere udskiftede, men dog ikke just mange udflettede, og dette er Medaarsag til de lange indgrøftede Byer.

Østrup Præstegaard ligger vel paa det saakaldede Sletten, men kan dog ikke siges at være skovløs, da begge de paagrændsende Byer have saa stor en Mangfoldighed af Pileplantninger omkring Gaardene og levende Hegn paa Grøfterne, desuden ere der fiere Steder store Buskadser af Underskov, som Alt staaer i en ønskelig Fremvæxt, ja endog tvende smaae Egeskove tilhørende den nærliggende Herregaard; saa Egnen, skjønt lav og fladagtig, er ikke ubehagelig, da man har Fjorden i Nærheden. Her ligger et smukt nyt Sted Christianesminde, en Ejendoms-Gaard opbygt af nuværende Præst, med meget pyntelige Værelser og gode Indretninger i Udhusene, hvortil ere smaae men særdeles frugtbare Marker.

Her dyrkes endog Hvede med god Fremgang, foruden andre Sæde-Arter; Jorden bruges i 3 og hviler i 3 Aar med Klever, og den kunde være bedre end den er, naar dybe Vandgrøfter fandtes overflødigere, da Agrene heel ofte have en stid Beliggenhed. Have-Væsenet siger ikke meget, men Huusflid med hjemmegjort Tøj er almindelig blandt Alle, og Bønderkonerne udmærke sig her særdeles med denne Vindskibelighed, hvorved saa mange andre finde Næringsvej som Spinderske, saa der ere kun faa Fattige, da alle kan faae Arbejde. En Bonde her holder ikke uden de høit nødvendige Heste, men mange Køer som give betydelige Indtægter; hans Markers Korn og Klever lovede en skjøn Afgrøde, og Gaardene havde ganske skikkeligt Udseende. Fiskeriet drives ikke synderlig endskjønt Fjorden er i Nærheden, men Mark-Arbejde og Tørvegravning om Sommeren kan dog være en gjældende Undskyldning for den

egentlige Bonde, og Huusmanden har vissere Næringsveje ved Spaden og Hakken, da Canalen og Vejen derved skaffe saa mange Hænder Arbejde.

Sønder-Brobye Præstegaards Hartkorn er 12 Tønder omtrent, dens Jorder ere leerede, og alle for det meste frugtbare til allehaande Sæd, de drives i 3 og hvile i 4 Aar, og den almindelige Sædskifte er Byg, Rug, Havre eller atter Byg med Klever; der holdes 14 Koer, 7 Unghøveder, 6 Arbejds-Heste, 10 Faar og 6 Svin. Præstegaardens ældgamle Bygninger ere nu meget forbedrede i de seenere Aar; her er en nyttig og fordeelagtig Urte- og Frugt-Have, en Indhegning til mange Biestader, et skjønt Humle-Anlæg, som Alt er værd at see, formedelst den Flid der er anvendt paa at opelske og forædle samme. Præstegaarden har en vel fredet Overskov af Eeg og Bøg, samt en betydelig Underskov, saa en Landmand vil her finde meget til at efterfølge.

Strax ved Præstegaarden og den store Bye af samme Navn, ligger det fordum saa navnkundige Brobyeværk, hvor Rigens Marsk Andero Bilde lod indrette et Gevær-Fabrik ved den forbilsbende store Aae, som skal have havt mange skjønne Anlæg, og har leveret fortræffelige Produkter, men i den Svenske Krig 1658 blev Alting ødelagt; Rudera heraf ere saavidt kjendelige at endeel af Husene staae endnu, som ere bortfæstede, hvoriblant et af de største er nu et privilegeret Gjæstgiversted.

Her ere mange smukke Situationer, Bondergaardene ere vel byggede og Jorderne dertil gode, men de drives og kun i 3 Aar og har lige saa lang Hvile. Bonden sælger meget Smør, Qvæg, Flæsk, Heste o. s. v., han lægger Vind paa: Bier, levende Hegn, Pileplantning og ung Skovs Opelskning. Folkelon er her meget stor, thi foruden Anseeligt i Penge, har Tjenestefolk ogsaa hver en

Skjev-

Skjeppe Hørfrøe at saae, et Faar Vinter og Sommer, Lærred, Vadmel og andet mere, men deres Klædedragt er ogsaa særdeles pæn, saa de fyenske Karle og Piger rigtig nok behøve noget meer end de andre Provindsers Ungdom til at klæde sig med. Her i Sognet ere mange Professionister for Almuen, og meer end en halv Snees Træskomænd, ja Træsko her i Fyen ere saa gode og veldannede, at jeg ingenstæds har seet dem smukkere; hvorfor mon Fabrikanterne i Jylland ikke tage Model af dette lette og passende Fodtøj her? thi Umagen var jo den samme enten man gjorde Træskoene pæne eller storsnudede og tunge; men maaskee at det saa er Moden der, og følgelig bliver de til Udførsel bestemte mange tusinde Par af samme svære Dannelse.

Fra Odense af gjorde jeg nu atter Rejser her igjennem Fyen paa forskjellige Egne, ned ad Faaborg- og Svendborg-Kanten og besaae adskillige Ting i det oeconomiske, men mine Blade ere blevne saa mange at jeg ikke her efter Ønske kan optegne mine gjorte Jagttagelser. — Jeg takker alle de agtbare og ædle Venner i Fyen som have bevist mig saa megen Høflighed og Godhed; at nævne dem hver især — ja saa maatte jeg frembringe et stort og langt Register — og at nævne Nogle og forbigaae Andre, det var utilgiveligt, thi Alle fortjene min Høiagtelse og Tak; jeg var i mange moersomme og behagelige Selskaber paa mine Rejser i det kjære Fyen; og de som læse disse Linier og erindre mig, være forsikret om min bestandige Hengivenhed.

Strax udenfor Nyborg staaer endnu en Telegraf, ligesom der er ogsaa en paa den anden Side Beltet ved Corsøer, de andre Land-Telegrafer ere nedtagne og hengjemte til Afbetjening i fornødne Tilfælde. Dette er en af de forunderlige nye Opfindelser som gjøre megen Nytte, da man med dem kan saa at sige correspondere i en utrolig Hast. Det var i den franske Revolutions Tid at Ingenieur

Chappe

Chappe indgav denne Opfindelse til National-Conventet, siden har andre Europas Regentere oprettet Telegrafer, dog noget forskjellige i Dannelsen. De danske Telegrafer eje en saa betydelig Rigdom af Ord og Talemaader, at de nu overgaae de franske, men for dem som ikke selv har seet den, kan en vidtloftig Beskrivelse dog ikke være fyldestgjørende; men man behage at erindre at man undertiden, naar Isgang gjør al Passage over det store Belt umueligt, dog ved disse Maskiner kan faae tydelige og bestemte Underretninger fra den ene Provinds til den anden, og det i nogle faa Minuter, som anmærkes i Aviserne under Navn af Telegraf-Efterretninger, som er ganske bekjendt. Jeg har om Sommeren i klart Vejr, naar Smakken var midt paa Belted, seet den fyenske Telegraf signalisere, og strax efter ligeledes seet at den sællandske har givet sine Tegn. Men ingen forstaaer dette Fjærnsprog uden de dertil ansatte kongelige Bestyrere; og da alle Land-Telegraferne stode opreisste, er det vist at der kunde saaledes ved dem corresponderes fra Kjøbenhavn til Schlesvig i 17¼ Minut. Det synes vel utroeligt, men hvo som tvivler derom og ellers vil læse noget udførligt om denne Sag, behage at forskaffe sig Hr. J. W. Steenstrups Afhandling om Telegrafen, Kjøbenhavn 1802, med en nøjagtig Afbildning.

Igjennem Nyborg, over Beltet til Corsøer, kom jeg temmelig hastig, og fortsatte Rejsen til Eggitzlevmagle Præstegaard, som bestaaer af store Huuslængder og rummelige Værelser. Byen har mange Gaarde og Huse. I Sognet ligger den smukke Herregaard Gierdrup. Af Ærter og Hvede saae jeg ikke noget betydeligt paa Bondermarkerne, men ellers alle andre Kornsorter, saavelsom Klever. Qvæget og Hestene vare tojrede, Indhegninger vare just ikke de beste og saare faa Steder fandtes Steengjærder, saa det synes at her maae være fælleds Græsning, naar Avret

om

om Efteraaret opgives; levende Hegn forefindes ikke, uden om Hovmarkerne, hvor der kan haves Opsigt med at opelske og frede samme. Her er ingen Skov, men meget gode Torvemoser, som kunde blive ypperlige naar Vandet, fra gravedes, og Materien kunde derved erholde Fasthed.

Bonden holder her (som er Tilfældet flere Steder) for faa Koer, for mange smaae Heste, men Aarsagen — ja dertil ere vel nogle tilsyneladende gyldige. — Her findes adskillige Steder særdeles got Leer til Muursteen; man har og anlagt Teglværker paa Herregaardene her omkring, som levere særdeles gode Produkter.

Men hvorfor mon her i Sælland ikke bygges meer af Grundmuur? vi have got Leer, og Torvemoser som kunde blive brugbare ved Udgravning. Naar man nylig har seet de jydske grundmurede Bondergaarde, og strax efter faaer disse i Øiesyn, der ere af Bindingsværk med klinede Vægge, saa falder denne Tanke naturligviis en Reisende ind; men herimod kan ogsaa gjøres nogle grundede Indvendinger. De fleste Bønder her kan dog endnu faae Egetømmer til Bygning, skjøndt det immer bliver dyrere; de fleste ere endnu Hoverie- eller dog Fæste-Bønder, som følgelig ikke selv eje deres Gaarde, og ved Udflytninger ere saadanne Gaarde snart færdige baade med Tag og Fag. Ja lad en grundmuret Bygning ogsaa koste noget mere, saa er den varig istedenfor den aarlige evige Reparation paa Væggene, som idelig udregne og afskalles, men efter den holsteenske Omgangs-Maade, hvor Bonden selv i sin simple Ovn brænder Stenene ved Torv, og murer Huset med grusblandet Leer, kan det dog ikke blive synderlig dyrere end Bindingsværk, og til Baaningsværelser er saadant et Huus meget tættere og varmere. Kom det først i Sædvane her, og den ene kunde lære Omgangs-Maaden af den Anden, ville snart, ligesom i Jylland mange murede Huse opstaae og

være et sandt Gavn for Efterslægten, ja ved ulykkelig Ildsvaade blev Brandmuren dog tilbage og hastigere kunde igjen blive beboelig, men saalænge man skal kjøbe her Flensborger Steen dyre, mure samme med Kalk, have en Kjøbstæds-Mester dertil, og de mange andre Omstændigheder som nu ansees fornødne, ja saa kan og bør man langt hellere bygge som sædvanligt med klinede Vægge. Dog hvad der kan gjøres andensteds i vore Provindser af simple tildeels uformuende Bønder, er jo ingen Umuelighed hos os. Mange fyenske Bøndergaarde have jo og klinede Vægge, endskjøndt de ere udflettede og nye, ja hvor Egetømmer kan faaes, saavelsom Vægge-Vænder, Staure og Leeret er ikke alt for sprød, saa det hastig afskaller, der er Bindingsværk den hastigste Bygnings-Maade; men at muure med brændte Steen i Væggene det seer man og paa Bøndergaardene paa adskillige Stæder i Sælland, Fyen og andre Provindser; dog naar disse Steen skal kjøbes af Skipperne, er det alt for kostbart, og kan ikke blive almindeligt.

Rettelse'r:

Hvor et Bogstav er sat i Stædet for et andet, især i Landsbyernes Benævnelse, ville Læseren behageligst tilgive; og samme Tilfælde er indtruffet med nogle Tal; desuden:

Side	9.	Linie 34.	Favnestæd, læs Favne-Ved:
—	43.	— 23.	Vejrmøller, l. Vandmøller.
—	131.	— 8.	Torvet, l. Taarnet.
—	115.	— 35.	engelsk, l. fransk Skrift.
—	108.	— 27.	undgaae, l. udgrave.
—	250.	— 6.	Thye, l. Flye.
—	207.	— 6.	Seeværdigheder, l. Stridigheder.
—	213.	— 14.	Humlehaver, l. Hundehavre.
—	249.	— 20.	nyttige, l. unyttige.
—	278.	— 17.	Mundlære, l. Mundhæld.
—	287.	— 29.	136, l. 36.
—	288.	— 18.	stumpet, l. stampet.
—	295.	— 6.	Sove, l. Stove.
—	315.	— 2.	Stakker, l. Stabler.

